

Djurens Frigörelse

Peter Singer

Till Richard och Mary, Ros och Stan, och - speciellt - till Renata.

Denna reviderade utgåva tillägnas också alla som ändrat livsföring för att minska förtrycket av djur. Ni har visat att etisk argumentering kan väga tyngre än vår arts egenintresse.

Originalets titel: *Animal Liberation* (Second Edition 1990)

The New York Review of Books 1990

© Copyright 1975, 1990 Peter Singer

© Copyright 1992 svenska utgåvan Bokförlaget Nya Doxa AB 2:a uppl. 1999

Bokförlaget Nya Doxa AB

Box 113

713 23 NORA

Översättning: Björn Petersson

Utgivningen har möjliggjorts genom bidrag från:

Stiftelsen Forskning Utan Djurförsök,

Nordiska Samfundet Mot Plågsamma Djurförsök (NSMPD),

Box 2005, 125 02 Älvsjö,

Anders Karitz Stiftelse

ISBN 91-578-0328-5

Innehåll

Förord till 1975 års utgåva	5
Förord till nya reviderade utgåvan	11
Tack	17
Tack (reviderade utgåvan)	19
Förord till den svenska utgåvan	21
1 Alla djur är jämlika...	27
2 Forskningens redskap...	45
3 På djurfabriken...	101
4 Att bli vegetarian...	151
5 Människans herravälde...	171
6 Artförtrycket idag...	195
Fortsatt läsning	223

Förord till 1975 års utgåva

Denna bok handlar om de mänskliga djurens tyranni över de icke-mänskliga djuren. Den smärta och det lidande som detta tyranni har vållat och än idag vållar kan bara jämföras med de svarta människornas lidanden under århundraden av vitas tyranni. Kampen mot detta tyranni är lika viktig som någon av senare tids strider kring moraliska och sociala frågor.

De flesta läsare kommer att uppfatta det de just läst som en grov överdrift. För fem år sedan hade jag själv skrattat åt de påståenden jag nyss på fullt allvar skrivit ner. För fem år sedan visste jag inte vad jag vet idag. Om du läser denna bok noggrant, speciellt kapitel två och tre, så kommer du att veta så mycket av vad jag vet om förtryck av djur som man kan få med i en bok av rimlig storlek. Då kommer du att kunna bedöma om mina inledningsrader är en grov överdrift eller en nykter uppskattning av en situation som till stora delar är okänd för allmänheten. Så jag begär inte att du ska tro på de inledande raderna nu. Allt jag ber om är att du avstår från att bedöma dem tills du läst boken.

Strax efter att jag påbörjat arbetet med denna bok blev jag och min fru inviterade på te - vi bodde i England vid detta tillfälle - av en dam som hört att jag avsåg att skriva om djur. Själv var hon mycket intresserad av djur, så hon och hon hade en väninna som redan skrivit en bok om djur och som skulle bli så förtjust över att få träffa oss.

Vår värdinnas väninna var redan på plats när vi anlände, och hon var verkligen förtjust i att tala om djur. "Jag älskar verkligen djur", började hon. "Jag har en hund och två katter och ni kan inte ana hur fint de kommer överens. Känner ni Mrs. Scott? Hon har ett litet sjukhus för sällskapsdjur." Hon tystnade. Medan förfriskningarna serverades gjorde hon paus, tog en skinksmörgås och frågade sedan vilka sällskapsdjur vi hade. Vi berättade att vi inte ägde några djur. Hon såg lite förvånad ut och bet ett stycke av sin smörgås. Vår värdinna, som nu hade slutat servera smörgåsarna, anslöt sig till oss och tog upp konversationen: "Men ni är intresserad av djur, eller hur, Mr. Singer?" Vi försökte förklara att vi var intresserade av att förhindra lidande och elände. Att vi var motståndare till godtycklig diskriminering. Att vi ansåg det orätt att tillfoga en annan varelse onödigt lidande, även om varelsen inte tillhörde vår egen art. Att vi tyckte att djur exploaterades av människor på ett hänsynslöst och grymt sätt och att vi ville att detta skulle ändras. För övrigt, sa vi, var vi inte speciellt "intresserade" av djur. Ingen av oss hade någonsin varit överdrivet förtjusta i hundar, katter eller hästar på det sätt många människor är. Vi "älskade" inte djur. Vi ville bara

att de skulle behandlas som de oberoende och kännande varelser de är. D.v.s. inte som redskap för människors ändamål - inte som grisen vars kött nu fanns på vår värdinnas smörgås.

Denna bok handlar inte om sällskapsdjur. Den är troligen ingen lugnande läsning för den som tror att kärlek till djur endast innebär att klappa katten eller mata fåglarna i trädgården. Den är snarare avsedd för folk som är angelägna om att avlägsna förtryck och exploatering varhelst det äger rum. Och som också är beredda att förstå att den grundläggande moraliska principen om lika hänsyn till intressen inte godtyckligt kan begränsas endast till medlemmar av vår egen art. Antagandet att man måste vara en "djurälskare" för att vara intresserad av sådana frågor är i sig själv en indikation på avsaknaden av den minsta lilla glimt av insikt om att de moraliska principer vi tillämpar bland människor skulle kunna utsträckas till andra djur. Ingen, utom möjligtvis en rasist som är ute efter att häna sina motståndare som "nigger-lovers", skulle anta att man måste älska de förtryckta etniska minoriteterna, eller tycka att de är gulliga och gosiga, för att kunna engagera sig för deras jämlikhet. Så varför anta detta om folk som arbetar för att förändra djurens förhållanden?

Effekten av att personer som protesterar mot djurplågeri framställts som sentimentala och känsllosamma "djurälskare" är att hela frågan om hur vi behandlar ickemänskliga varelser avförts från den seriösa politiska och moraliska debatten. Det är lätt att förstå anledningen till detta. Skulle vi överväga frågan på ett seriöst sätt, t.ex. genom att titta närmare på de förhållanden under vilka djur lever i de moderna djurfabriker som producerar vårt kött, så skulle vi känna oss olustiga inför skinksmörgåsar, rostbiff, stekt kyckling och alla andra beståndsdelar i vår mat som vi föredrar att tänka på som något annat än döda djur.

Denna bok uttrycker ingen sentimental begäran om sympati för "gulliga" djur. Jag blir inte mer rasande inför slakt av hästar eller hundar för köttets skull än jag blir inför slakt av grisar i samma syfte. När USA:s försvar upptäcker att dess bruk av beaglehundar i tester av dödliga gaser orsakar ett protestsken och därför erbjuder sig att använda råttor istället känner jag mig inte lugnad.

Boken är ett försök att på ett noggrant och konsekvent sätt tänka igenom frågan om hur vi bör behandla ickemänskliga djur. Under diskussionens gång påvisar den de fördomar som ligger bakom våra nuvarande attityder och beteenden. De kapitel som beskriver vad dessa attityder innebär i praktiken - hur djur lider under mänskligt tyranni - innehåller avsnitt som kommer att uppväcka en del känslor. Det blir, hoppas jag, känslor av ilska och raseri tillsammans med beslutsamhet att göra något åt de förhållanden som beskrivs. Jag appellerar emellertid inte någonstans till läsarens känslor utan att känslorna kan underbyggas av förnuftet. När obehagligheter ska beskrivas vore det ohederligt att beskriva dem på något slags neutralt sätt som skulle dölja deras verkliga obehaglighet. Man kan inte skriva objektivt om hur "läkarna" i nazisternas koncentrationsläger utförde experiment på sådana som de ansåg vara "subhumana" utan gripande känslor. Detsamma gäller för en beskrivning av några av de experiment som idag utförs på laboratorier i Amerika, Storbritannien och andra ställen. Den yttersta motiveringen för motstånd mot dessa båda typer av ex-

periment är dock inte emotionell. Den består i återopandet av grundläggande moraliska principer som vi alla accepterar. Förnuftet, inte känslorna, kräver att principerna tillämpas på offren för båda dessa typer av experiment.

Det finns en allvarlig poäng bakom denna boks originaltitel *Animal Liberation (Djurens frigörelse)*. En frigörelsekamp kräver ett slut på fördomar och diskriminering baserad på godtyckliga kännetecken såsom ras eller kön. Det klassiska exemplet är kampen för de svartas frigörelse. Denna rörelses omedelbara förmåga att engagera folk samt dess inledande om än begränsade framgångar gjorde den till en förebild för andra förtryckta grupper. Vi lärde snart känna rörelsen för de homosexuellas frigörelse liksom rörelser för indianer och spansktalande invånare i USA. När en majoritetsgrupp, kvinnor, påbörjade sin kamp trodde några att vi närmast oss vägens slut. Diskriminering på grund av kön, sades det, var den sista formen av diskriminering som kunde praktiseras öppet och utan hyckleri, t.o.m. i de liberala kretsar som länge smickrat sig med sin frihet från fördomar mot etniska minoritetsgrupper.

Vi borde alltid vara försiktiga med att tala om "den sista kvarvarande formen av diskriminering". Om vi lärt någonting av frigörelsekamperna borde vi åtminstone lärt oss hur svårt det är att vara medveten om latentia fördomar i våra attityder gentemot vissa grupper ända tills dessa fördomar klart demonstreras för oss.

En kamp för frigörelse kräver att vår moraliska horisont vidgas. Vanor som tidigare betraktats som naturliga och oundvikliga kommer att ses som produkter av oförsvärbar fördomsfullhet. Vem kan med säkerhet säga att ingen av hans eller hennes attityder legitimt kan ifrågasättas? Vill vi inte räknas in bland förtryckarna måste vi vara beredda att tänka igenom våra attityder till andra grupper. Även de mest fundamentala attityderna. Vi behöver överväga våra attityder och de handlingsmönster som de orsakar ur de drabbades synvinkel. Kan vi utföra denna ovana mentala omkoppling kanske vi upptäcker ett mönster i våra attityder som fungerar så att det systematiskt gynnar samma grupp, vanligen den vi själva tillhör, på en annan grupps bekostnad. På så sätt kommer vi att upptäcka att det finns skäl för en ny frigörelsekamp.

Denna boks syfte är att få dig att utföra denna mentala omkoppling i dina attityder och vanor gentemot en stor grupp varelser: Medlemmar av andra arter än din egen. Jag tror att våra nuvarande attityder mot dessa varelser bygger på en lång historia av fördomar och godtycklig diskriminering. Jag hävdar att det inte finns något skäl, förutom en självisk önskan att bevara den exploaterande gruppens privilegier, att vägra utsträcka den grundläggande principen om lika hänsyn till intressen till medlemmar av andra arter. Jag ber dig inse att dina attityder gentemot medlemmar av andra arter är en form av fördom, inte mindre klandervärd än fördomar om personers ras eller kön.

I jämförelse med andra frigörelsekamper har djurkampen flera handikapp. Först och tydligast är det faktum att medlemmarna av den förtryckta gruppen inte själva kan organisera någon protest mot den behandling de utsätts för (även om de individuellt kan och försöker protestera efter bästa förmåga). Kanske du kan göra dig en uppfattning om hur allvarligt detta handikapp är genom att fråga dig hur länge svarta skulle fått vänta på lika rättigheter om de inte varit

förmögna att själva resa sig och utkräva dem. Ju mindre förmåga en grupp har att resa sig och organisera sig mot förtryck, desto lättare förtrycks den.

Av ännu större betydelse för djurkampens framtidsutsikter är det faktum att nästan alla i förtryckargruppen är direkt inblandade i och upplever sig som gynnade av förtrycket. Få människor kan se förtrycket av djur med samma distans som, låt säga, vita nordstatere kunde diskutera slaveriet i Sydstaterna. Folk som äter bitar av slaktade ickemänniskor varje dag finner det svårt att tro att de gör något fel. De finner det också svårt att föreställa sig vad de annars skulle äta. På detta område är var och en som äter kött part i målet. De gynnas, eller tror att de gynnas, av den nuvarande likgiltigheten inför de ickemänskliga djurens intressen. Därför blir det svårare att övertyga. Hur många slavägare i Södern övertygades av argumenten som abolitionisterna i Nordstaterna använde, argument som nästan samtliga av oss idag är överens om? Några, inte många. Jag vill uppmana dig att lägga ditt intresse för köttätande åt sidan när du överväger denna boks argument. Men av egen erfarenhet vet jag att även med bästa vilja i världen är detta inte lätt. För bakom det blott tillfälliga begäret efter kött vid ett visst tillfälle ligger årtal av vanemässigt köttätande som betingat våra attityder till djur.

Vanans makt - den är det avgörande hindret för djurens frigörelse. Vanor som inte bara gäller kosthåll utan också språk och tänkande måste utmanas och förändras. Tankevanor leder oss att sopa undan beskrivningar av djurplågeri som sentimentala, passande för "djurälskare", eller i varje fall så triviala i jämförelse med människornas problem att de inte är värda någon tid eller uppmärksamhet. Detta är också en fördom. Hur kan någon veta att ett problem är trivialt utan att ha tagit sig tid att undersöka dess omfattning? För att möjliggöra en grundlig genomgång behandlar denna bok endast två av de områden på vilka människor vållar andra djur lidande. Andå tror jag inte att någon som läser igenom den någonsin åter tror att de enda problem som förtjänar tid och uppmärksamhet är människans.

Tankemönstren som gör att vi ignorerar djurens intressen kan utmanas, så som sker på de följande sidorna. Utmaningen måste uttryckas på ett språk, vilket i mitt fall råkar vara engelska. Engelska språket återspeglar sina användares fördomar liksom andra språk. Författare som önskar utmana dessa fördomar står därför inför ett välkänt dilemma: Antingen utnyttjar de det språk som förstärker fördomarna de försöker radera, eller också misslyckas kommunikationen med mottagarna. Denna bok har redan tvingats till den förra av dessa utvägar. Vi använder vanligtvis "djur" som beteckning på "andra djur än människan". Detta språkbruk skiljer ut människan från de andra djuren och antyder att vi inte själva är djur. Det är en antydning vars osanning var och en som deltagit i elementära biologilektioner känner till.

I det allmänna medvetandet buntar termen "djur" ihop så vitt skilda varelser som ostron och chimpanser men öppnar en klyfta mellan chimpanser och människor. Trots det står vi betydligt närmare dessa apor att ostronen gör. Eftersom det inte finns någon kortare beteckning på ickemänskliga djur har jag i denna boks titel och på andra håll varit tvungen att använda "djur" som om det inte inkluderade människodjuret. Detta är ett beklagansvärt avsteg från den

revolutionära renhetsnormen men det tycks vara nödvändigt för effektiv kommunikation. Men för att påminna dig om att detta endast görs av praktiska skäl kommer jag då och då att använda längre och mer passande sätt att referera till det som en gång kallades "den oskäligen skapelsen". Jag har också i andra fall försökt undvika språkbruk som tenderar att degradera djur eller dölja vår mats egentliga ursprung.

De grundläggande principerna för djurens frigörelse är mycket enkla. Jag har försökt skriva en bok som är klar och enkel att förstå, utan att kräva någon form av expertkunskaper. Det är dock nödvändigt att börja med en diskussion om de principer som ligger bakom det jag har att säga. Även om ingenting här borde vara svårt kan det hända att läsare som är ovana vid detta slags diskussion kan finna det första kapitlet ganska abstrakt. Bli inte avskräckt. I de efterföljande kapitlen går vi in på de föga kända detaljerna i vår arts förtryck av andra arter. Det finns ingenting abstrakt med detta förtryck, ej heller med de kapitel som beskriver det.

Om rekommendationerna i de efterföljande kapitlen efterlevs kommer miljontals djur att besparas betydande smärta. Dessutom kommer miljontals människor att gynnas. I skrivande stund svälter folk ihjäl i många delar av världen. Ännu fler hotas av omedelbar svält. USA:s regering har förklarat att klena skördar och minskade spannmålslager gör det omöjligt att tillhandahålla mer att begränsat - och otillräckligt bistånd. Men som kapitel 4 i denna bok gör klart så förbrukas många gånger mer mat än vad som produceras på grund av att de välmående ländernas matproduktion i så stor utsträckning baseras på djuruppfödning. Genom att sluta föda upp och döda djur för att äta dem kan vi göra så mycket extra mat tillgänglig för människor att den, rätt distribuerad, skulle utrota svält och undernäring från denna planet. Djurens frigörelse är också människans frigörelse.

Förord till nya reviderade utgåvan

Att åter läsa denna boks ursprungliga förord är att återvända till en halvt glömd värld. Folk som bekymrar sig om djur erbjuder mig inte längre skinksmörgåsar. I grupper för djurens frigörelse är alla aktivister nu vegetarianer. Men även i den mer konservativa djurskydds rörelsen finns en viss medvetenhet om problemet med att äta djur. De som gör det känner behov av att ursäkta sig och de är beredda att erbjuda alternativ när de gör mat åt andra. Det finns en ny medvetenhet om behovet av att utsträcka sympatin för hundar och katter till grisar, kycklingar och t.o.m. laboratorieråttor.

Jag vet inte hur stor ära *Animal Liberation* kan ta åt sig för denna förändring. Skribenter i populära tidskrifter har försett den med varubeteckningen "djurfrigörelsekampens bibel". Det är en beteckning jag inte kan låta bli att finna smickrande, men den gör mig samtidigt olustig. Jag tror inte på biblar. Ingen bok har monopol på sanningen. För övrigt uppnår ingen bok något om den inte slår an en sträng hos sina läsare. Frigörelsekampen på sextiotalet gjorde kampen för djurens frigörelse till nästa självklara steg. Boken sammanförde argumenten och gav dem en enhetlig form. Resten utfördes av en grupp fina, etiskt medvetna och hårt arbetande människor. Först några få individer, sedan hundratals, gradvis växande till tusentals och nu kanske miljontals som nu utgör rörelsen för djurens frigörelse. Denna reviderade utgåva har jag tillägnat dem, för utan dem så skulle första utgåvan rönt samma öde som Henry Salts bok *Animal's Rights*, publicerad 1892 och sedan lämnad att samla damm på en hylla i British Museums bibliotek tills åttio år senare. Då formulerade en ny generation argumenten på nytt, snubblade över ett fåtal obemärkta referenser, och upptäckte att allt hade sagts förut, men utan gagn.

Den här gången blir det inte förgäves. Rörelsen har vuxit sig för stor för det. Viktiga förbättringar för djur har redan uppnåtts. Betydligt större ligger framför oss. Rörelsen för djurens frigörelse är nu världsomspännande och den kommer att stå på dagordningen under en lång tid framöver.

Folk frågar mig ofta om jag är nöjd med hur rörelsen vuxit. Sättet de frågar på gör klart att de förväntar sig att att höra att jag aldrig drömt om att boken skulle få en sådan verkan. Men de har fel. I varje fall i mina drömmar skulle var och en som läst boken säga "Ja, det är klart... ", omedelbart bli vegetarian

samt börja protestera mot det vi gör mot djur. På så sätt skulle fler människor höra talas om budskapet för djurens frigörelse så att en oemotståndlig våg av offentliga protester skulle förhindra åtminstone de mest extrema och onödiga formerna av lidande bland djur.

Det måste medges att sådana drömmar balanserades av vad jag visste om hindren: Konservatismen hos de flesta av oss när det gäller vad vi stoppar i magen, de finansiella intressen som skulle slåss till sin sista miljon för sin rätt att exploatera djur för maximal profit, och den solida tyngden av historia och tradition som bäddar för de attityder utifrån vilka exploateringen rättfärdigas. Därför är jag glad över att ha träffat och fått brev ifrån många, många, människor som läste boken, sa "Ja, det är klart. . . ", slutade äta djur och blev aktiva i kampen för djurens frigörelse. Ännu mer glad är jag förstas över att rörelsen för djurens frigörelse är en politisk och social realitet efter många människors hårda kamp under många år. Men ändå är detta inte nog. Det är långtifrån nog. Rörelsen har än så länge endast obetydligt påverkat de mest omfattande formerna av djurexploatering, vilket denna utgåva demonstrerar blott alltför tydligt. *Animal Liberation* publicerades först 1975 och har funnits i tryck på engelska i stort sett oförändrad sedan dess. I tre avseenden är den nu mogen att revideras. För det första fanns det, när boken gavs ut, ingen rörelse för djurens frigörelse. Uttrycket i sig var okänt och det fanns inga stora organisationer - knappt några små heller - som arbetade för att genomföra radikala förändringar i våra attityder och beteenden gentemot djur. Femton år senare vore det avgjort underligt att ge ut en bok betitlad *Animal Liberation* som inte tog notis om den moderna kampen för djurens frigörelse och av detta skäl inte kommenterar rörelsens utveckling.

För det andra har framväxten av en rörelse för djurens frigörelse åtföljts av en förbluffande ökning av mängden skrifter i ämnet. En hel del är kommentarer till den ståndpunkt som intogs i denna boks första utgåva. Jag har också använt långa kvällar till att diskutera både filosofiska och praktiska frågor med vänner och medarbetare inom rörelsen för djurens frigörelse. Någon form av redogörelse av mina reaktioner på all denna diskussion tycktes nödvändig, om inte annat för att redovisa i vilken utsträckning jag har eller inte har ändrat min inställning.

Slutligen beskriver denna boks andra och tredje kapitel vad våra nuvarande attityder innebär för djuren i två centrala djuranvändningsområden: Forskning och uppfödning. Så snart jag hörde folk säga saker i stil med "Men visst har saker och ting förbättrats en hel del sedan den skrevs. . . " visste jag att det var nödvändigt att dokumentera det som nu pågår i laboratorier och på djurfärmer. Beskrivningarna kan då inte viftas bort som om de stammade från någon avlägsen mörk tidsålder.

De nya beskrivningarna utgör den huvudsakliga skillnaden mellan denna och föregående utgåva. Jag har däremot ej tillmötesgått önskemål om att jag skulle tillfoga liknande redogörelser för andra former av missförhållanden bland djur. Syftet med faktamaterialet är inte att tjäna som kortfattad översikt över hur djur behandlas. Det är snarare, vilket jag förklarar i slutet av första kapitlet, att klart, skarpt och konkret åskådliggöra följderna av det mer abstrakta filosofiska begreppet om speciesism eller artförtryck som presenteras i första kapitlet. Jag

avstår inte från att diskutera jakt med skjutvapen eller fällor, pälsindustrin, vanskötsel av sällskapsdjur, rodeos, djurparker eller cirkusar för att dessa frågor är av mindre betydelse, utan bara för att de två centrala fallen forskning och matproduktion är tillräckliga för att tjäna mitt syfte.

Likaså beslöt jag att inte försöka besvara alla frågor som aktualiserats av filosofer rörande denna boks etiska argumentation. Detta skulle ha förändrat bokens karaktär och gjort den till en bok i akademisk filosofi, av intresse för mina yrkeskolleger men tröttande för den vanlige läsaren. På lämpliga ställen i texten har jag istället hänvisat till en del andra skrifter i vilka mina svar på vissa invändningar står att finna. Jag har också skrivit om ett avsnitt i slutkapitlet, i vilken jag ändrat mening angående en filosofisk fråga som bara är perifert relaterad till den etiska grund som bokens argumentation vilar på. Vad gäller denna grund har jag undervisat om den, hållit föreläsningar på konferenser och filosofiska institutioner och diskuterat den ingående, både i tal och skrift. Men jag har inte stött på en enda oöverstiglig invändning som fått mig att tvivla på hållbarheten hos den enkla etiska argumentation som ligger till grund för boken. Jag har dessutom blivit stärkt av att finna att många av mina mest respekterade filosofiska kolleger är överens med mig. Följaktligen återges argumenten här oförändrade.

Då återstår det första av de tre nämnda avseenden i vilka boken behöver förnyas: En beskrivning av kampen för djurens frigörelse och rörelsens utveckling.

Både i beskrivningarna av laboratorieexperiment och industrilantbruk samt i slutkapitlet av denna utgåva refererar jag till några av de mest betydelsefulla kampanjerna, liksom till de resultat som uppnåtts i kampen för djuren. Jag har inte försökt beskriva aktionerna i detalj eftersom en del av de ledande aktivisterna redan gjort det i boken *In Defense of Animals* som jag redigerade för inte så länge sedan. Men ett visst ämne av vikt bör tas upp på en framträdande plats i boken. Jag gör det här. Ämnet är våld.

Aktivister har använt ett otal metoder för att främja djurens frigörelse. En del försöker upplysa allmänheten genom att distribuera flygblad eller skriva insändare. Andra påverkar regeringstjänstemän eller sina folkvalda representanter. Protestorganisationer demonstrerar utanför ställen där djur medvetet utsätts för lidande som redskap för människors betydelselösa avsikter. Många blir dock otåliga över hur långsamt förbättringarna sker med sådana medel. De vill vidta mer direkta åtgärder för att förhindra lidandet nu.

Ingen som förstår vad djuren tvingas genomlida kan vara kritisk till sådan otålighet. Pågår ett ohyggligt övergrepp är det knappast tillfredsställande att sätta sig ner och skriva brev. Djuren behöver hjälp nu. Men hur? De vanliga legitima kanalerna för politisk protest är långsamma och osäkra. Ska man bryta sig in och befria djuren? Det är olagligt, men plikten att vara laglydig är inte absolut. Den överträdde på ett rättfärdigt sätt av de som hjälpte förrymda slavar i amerikanska södern, för att bara nämna en tänkbar parallell.

Ett allvarigare problem är att frigörelse (i bokstavlig mening) av djur från laboratorier och djurfabriker bara kan bli en symbolisk handling. Forskarna kommer ju bara helt enkelt att beställa en ny sändning djur. Och vem kan härbjärgera

tusen fabriksgrisar eller 100 000 höns? Nej då har djurens befrielsefront varit mer effektiva när de i olika länder på olagligt sätt skaffat bevis för djurplågeri som annars inte skulle ha upptäckts. Det galler t.ex. räden mot dr. Thomas Gennarellis laboratorium vid University of Pennsylvania. De videofilmer som stals där utgjorde bevisen som slutligen t.o.m. övertygade hälso- och socialministern om att försöken måste upphöra. Det är svårt att föreställa sig att detta resultat kunde ha uppnåtts på annat sätt. Jag har bara beröm att ge de modiga, medkännande och omtänksamma människor som planerade och genomförde denna speciella aktion.

Andra illegala aktiviteter är emellertid av helt annat slag. En grupp som kallade sig "Djurrättsmilisen" sände brevbomber till Margaret Thatcher 1982. Och 1988 arresterades djurrättsaktivisten Fran Trutt då hon placerade en bomb utanför U.S. Surgical Corporations kontor. Företaget hade demonstrerat sina kirurgiska häftverktyg på levande hundar. Inte någon av dessa handlingar var på något sätt representativ för rörelsen för djurens frigörelse. Ingen hade tidigare hört talas om Djurrättsmilisen och de fördömdes omedelbart av samtliga organisationer inom den brittiska rörelsen för djurens frigörelse. Trutt arbetade ensam och den amerikanska rörelsen tog snabbt avstånd från aktionen. (Bevisen tydde också på att hon lockats i en fälla. Hon skjutsades till företagets kontor av en civilklädd angivare som betalats av U.S. Surgicals säkerhetskonsult.) Men trots allt kan dessa handlingar ses som den extrema delen av ett spektrum av hot och trakasserier mot försöksledare, körsnärer och andra djurexploatörer. Därför är det viktigt att de som tillhör rörelsen för djurens frigörelse klart markerar sin position gentemot sådana aktioner.

Även om bara en liten del av rörelsen för djurens frigörelse skulle försöka uppnå sina syften genom att skada folk så vore det ett tragiskt misstag. Somliga menar att den som gör så att djuren lider, själv förtjänar att tillfogas lidande. Jag tror inte på hämnd. Men även om jag gjorde det skulle det på en skadligt sätt störa vår uppgift att förhindra lidandet. för att klara den tippgiften måste vi få de förnuftiga människorna i vårt samhälle att förändra sina attityder. Vi må vara aldrig så övertygade om att den som misshandlar djur är totalt förhärdad och okänslig. Vi sänker oss emellertid till samma nivå om vi skadar eller hotar att skada denna person fysiskt. Våld kan bara föda mer våld - en kliché, men en kliché som tragiskt nog är sann, vilket en halvt dussin konflikter runtom i världen visar. Styrkan i argumenten för djurens frigörelse ligger i rörelsens moraliska åtaganden. Vi sitter s.a.s. med de höga korten, moraliskt sett. Att lämna dem är att spela våra opponenter händerna.

Alternativet till en våg av ökande våld är att följa i spåren efter de två största - och inte av en tillfällighet mest framgångsrika - ledarna för frigörelsekamp i modern tid: Gandhi och Martin Luther King. Med oerhört mod och beslutsamhet höll de fast vid ickevåldsprincipen trots sina motståndares provokationer, vilka dessutom ofta innehöll våldsinslag. Till slut lyckades de eftersom det rättfärdiga i deras sak inte kunde förnekas. Och deras beteende berörde även motståndarnas samveten. Och den dag då insikten klarnar om det onda vi tillfogar andra arter, då kommer också detta att vara ett oförlikneligt faktum. Det är i rättfärdigheten i vår sak, och inte i rädslan för våra bomber, som våra

utsikter till seger vilar.

Tack

Det är brukligt tacka dem som varit behjälpliga vid en boks tillkomst. I detta fall är min tacksamhet av ett speciellt slag. Det kan jag bara åskådliggöras med en kort berättelse. Hösten 1970 var jag forskarstuderande vid Oxfords universitet. Trots att jag fördjupat mig i moralfilosofi och socialfilosofi hade jag, i likhet med de flesta andra, inte insett att att våra relationer till djur utgjorde ett seriöst moraliskt problem. Jag visste naturligtvis att en del djur behandlades grymt men antog att detta var tillfälliga missförhållanden och inte en indikation på något fundamentalt fel.

Min bekväma inställning rubbades då jag mötte Richard Keshen, studentkamrat i Oxford och vegetarian. Vid en lunch frågade jag varför han inte åt kött och han började berätta för mig om livsvillkoren för det djur vars kropp jag just åt. Genom Richard och hans fru Mary lärde jag och min fru känna Roslind och Stanley Godlovitch, också vegetarianer och filosofistudenter i Oxford. Under långa samtal med dessa fyra - särskilt med Roslind Godlovitch, som formulerat sin filosofiska position tämligen noggrannt - blev jag övertygad om att jag deltog i min egen arts systematiska förtryck av andra arter genom att äta djur. Denna boks centrala idéer stammar från dessa konversationer.

Det är en sak att nå en teoretisk slutsats, en annan att omsätta den praktiken. Utan stöd och uppmuntran från min fru Renata, som blev lika övertygad om att våra vänner hade rätt, skulle jag kanske fortfarande äta kött, om att med dåligt samvete.

Tanken på att skriva en bok har sin upprinnelse i den entusiastiska responsen på min recension av *Animals, Men and Morals*, utgiven av Stanley och Rosalind Godlovitch samt John Harris. Recensionen fanns *The New York Review of Books* (5 april 1973). Jag är tacksam för att utgivarna av The New York Review publicerade denna oombedda diskussion av ett föga fashionabelt ämne. Recensionen skulle emellertid aldrig blivit till en bok utan uppmuntran och hjälp från följande:

Eleanor Seiling, United Action for Animals, New York, lät mig få tillgång till sin organisations unika samling dokument angående djur forskningen. Alois Acowitz' referat av forskarrapporterna tillät mig att hitta det jag behövde på en bråkdel av den tid det annars skulle tagit.

Richard Ryder lånade mig generöst material han samlat till sin egen bok *Victims of Science*.

Joanne Bower, Farm and Food Society, London, försåg mig med information

om lantbrukets djur i Storbritannien.

Kathleen Jannaway, Vegan Society of the United Kingdom, hjälpte mig finna rapporter om näringsvärdet i en kosthåll baserat på växter.

John Norton, Animal Rescue League of Boston, och Martha Goe, Argus Archives, New York, tillhandahöll material angående transporter och slakt av djur i Förenta Staterna.

The Scottish Society for the Prevention of Vivisection var till hjälp när det gällde att hitta bilder av djurförsök.

Dudley Giehl, Animal Liberation Inc., New York, lät mig använda material han insamlat om intensivuppfödning och vegetarianism.

Alice Herrington och Joyce Lambert, Friends of Animals, New York, var till hjälp på många sätt. Jim Mason från samma organisation arrangerade besök på intensivuppfödningsanläggningar.

Tack vare en inbjudan att vara gästforskare vid avdelningen för filosofi på New Yorks universitet läsåret 1973-74 fick jag en välvillig atmosfär och idealisk miljö för forskning och författande. Mina kolleger och studenter gav mig värdefulla kommentarer och kritik. Jag fick också tillfälle att utsätta mina åsikter om djur för kritisk granskning av studenter och akademiker från filosofiavdelningarna vid följande universitet: Brown University, Fordham University, Long Island University, North Carolina State University at Raleigh, Rutgers University, State University of New York at Brockport, State University of New York at Stony Brook, Tufts University, University of California at Berkeley, University of Miami och Williams College. Liksom vid Yale Law School och en sammankomst för Society for Philosophy and Public Affairs, New York. Kapitlen 1 och 6 har särskilt vunnit på de diskussioner som följde på föreläsningarna.

Slutligen måste jag tacka redaktörerna och utgivaren av *The New York Review of Books* för deras stöd till boken. Särskilt Robert Silvers, vars genomtänkta redaktionella rådgivning förbättrade originalmanuskriptet betydligt. Återstår bara att tillägga att ansvaret för kvarvarande brister är mitt eget.

P.S. *Februari 1975*

Tack (reviderade utgåvan)

Så många människor över hela världen har bidragit till färdigställandet av denna reviderade utgåva att jag är tvingad att utelämna några, vilket jag bara kan be om ursäkt för. I vissa fall bestod hjälpen i att man läste utkast, ibland att man sände mig material så att jag kunde hålla mig informerad om utvecklingen i skilda länder. Här är en lista utan särskild ordning:

Don Barnes och Melinda Moreland, (U.S. National Anti-Vivisection Society), Alex Hershaft, (Farm Animal Reform Movement), Joyce D'Silva och Carol Long, (Compassion in World Farming), Clare Druce och Violet Spalding, (Chicken's lib'), Henry Spira, (Animal Rights International), Brad Miller, (Humane Farming) Kim Stallwood och Carla Bennett, (People for the Ethical Treatment of Animals), Peter Hamilton, (Lifeforce), Maria Comninou, (Ann Arbor Association for Responsible Animal Treatment), George Cave, (Trans-Species Unlimited), Paola Cavalieri, (Etica & Animali, Milano), Birgitta Carlsson, (Nordiska Samfundet Mot Plågsamma Djurförsök), Detlef Folsch, (Institute of Animal Sciences, Schweiz federala tekniska högskola), Charles Magel, John Robbins, Richard Ryder, Clive Hollands och Jim Mason.

Särskilt tack till till Lori Gruen, som var amerikansk samordnare. Hon samlade nytt material och hjälpte mig att aktualisera kapitlen om djurexperiment och industriuppfödning. Dessutom gav hon många värdefulla förslag rörande ett första utkast till boken. Lori vill i sin tur tacka följande personer som tillhandahöll henne information:

Diane Halverson, (Animal Welfare Institute), Avi Magidoff, Jeff Diner, Martin Stephens, (vars arbete om vissa aspekter av djurförsök i USA visade sig vara en ovärderlig källa), Ken Knowles och Dave Macauley.

Mina revideringar av kapitlet om industriuppfödning drog dessutom fördel av ett arbete som gjorts för en rättsinlägga om industriuppfödning. Det har sammanställts med enorma ansträngningar och oklanderlig vetenskaplig noggrannhet av Suzanne Pope och Geoff Russell för Australian and New Zealand Federation of Animal Societies. Mina kommentarer kring fisk och fiske utnyttjade en annan välgjord inlägga, färdigställd för Djurens frigörelse (i Victoria) av Patty Mark.

Slutligen, återigen är jag tack skyldig *The New York Review of Books*:

Robert Silvers för stöd till idén om en ny utgåva och tillämpning av god kritisk förmåga i den redaktionella processen. Rea Hederman samordnade ut-

givningens många aspekter.

P.S. *November 1989*

Förord till den svenska utgåvan

De icke-mänskliga djuren befinner sig fortfarande i gårdsgårdsserien, när vi människor värderar deras intressen och behov. Ungefär så skulle man kunna sammanfatta de andra djurens ställning i människans samhälle idag. Ändå har de senaste tjugo årens politiska rörelse för djurens rätt lett till en radikal omvärdering av människans exploatering av andra arter och till förändringar i det allmänna medvetandet, lagstiftningen och i behandlingen av de andra djuren, när de nyttjas av människodjuret för experiment, som födo- eller klädesproducent, till nöjesdödande eller i avlivat tillstånd som afrodisiaka etc. Listan kan göras lång över alla de sätt på vilka människan utnyttjar andra arter som redskap för den egna behovstillfredsställelsen, för att reta gommen eller att förlänga livet.

Läsaren kanske reagerar inför beskrivningen av människan som en djurart bland andra, men som filosofen Peter Singer framhåller i sitt pionjärarbete, *Animal Liberation* (The New York Review of Books, 1975), är det så illa att vårt språk på ett försåtligt sätt vidmakthåller fördomar. Detta beror givetvis på att människans språk är en spegling av hennes kultur, de kulturbärande normerna och handlingsmönstren. Det svenska språket är dessutom mycket otympligare att det engelska. Uttrycket "nonhuman animals" glider ganska lätt förbi, både i tal och skrift, medan de svenska försöken att skaka av sig ett fördomsfullt språk är svårare. Singer har motvilligt, men för enkelhetens skull, valt att i sin bok använda de vedertagna begreppen "djur" och "människa". Jag föredrar att använda orden enligt den biologiska definitionen, där människan är ett djur bland andra. Vi måste någon gång börja förändra språket så att det i sig inte medverkar till att fortplanta fördomar.

Vad är det som gör att en social rörelse sätts igång, att intresset för en viss sak plötsligt ökar och leder till förändringar i samhällets inställning till och behandling av det som frågan gäller?

Under 1600- och 1700-talen kom man att nyttja levande djur i allt större omfattning i experiment som syftade till att få kunskap om grundläggande förlopp i människokroppen. Detta förtingligande av djuren legitimerades av bland andra Descartes och andra "utvecklingsfilosofer". Under slutet av 1800-talet bildades i England, Tyskland, USA, Frankrike, Sverige m. fl. länder, organisationer som opponerade sig mot denna behandling av djuren. Detta skedde samtidigt som

en rad andra rörelser för sociala reformer växte fram. Kampen mot slaveriet, kvinnorrättsorganisationer, arbetarklassens bildande av egna politiska och fackliga organisationer och uppror mot orättvisor och människors ojämlika villkor, präglar den senare delen av 1800-talet. Många av rörelsernas medlemmar var ofta engagerade i flera sakfrågor samtidigt. Kvinnosakskvinnor tog till exempel ställning mot förtryck av djur och djuraktivister bildade föreningar för skydd av barn. Några av tidens mest kända personligheter var konsekventa i sina ställningstaganden och arbetade för andra djurs rätt och avstod från att äta kött. George Bernard Shaw och Mahatma Gandhi utgör exempel på socialt engagerade personer som såg likheterna mellan det förtryck som människorna utövar mot andra människor och det som människorna utövar mot icke-människor. I Sverige hade Nordiska samfundet (numera Nordiska Samfundet Mot Plågsamma Djurförsök, NSMPD) bildats. Filosofen. A. L. Nordwall blev dess förste ledare. Han efterträddes av Elna Tenow, som även var engagerad i den gryende vegetariska rörelsen och kvinnofrågor.

Mot dessa rörelser för jämlikhet mellan alla människor, en idé som hos vissa utsträcktes till att omfatta även andra djur än människan, stod helt andra idéer om vissa rasers "mindervärdighet". Europa hade koloniserat en stor del av den övriga världen och lyckats underkuva eller utrota hela folk. Denna syn på andra människor - och de "lägre stående djuren" - florerade samtidigt som slaveriet avskaffades och andra sociala framsteg gjordes. Den nådde sin kulmen i och med judeutrotningen i koncentrationslägren under andra världskriget, i vilka även andra oönskade utplånades som t.ex. kommunister, homosexuella och trasproletärer.

Under den första delen av 1900-talet skedde en tillbakagång för rörelserna som vände sig mot människans sätt att behandla djuren. Deras inflytande minskade. Idéerna fanns men hade svårt att få någon genomslagskraft. Förklaringen är antagligen att kampen mellan människor och människors önskan att förbättra de egna levnadsförhållandena, som var usla även i västvärlden, kom att konkurrera ut djurrätsfrågorna. Solidariteten med de icke-mänskliga djuren lyste med sin frånvaro inom den segrande arbetarrörelsen och djurskyddsföreningarna hade bildats av personer ur den bildade överklassen. Tron på den materiella tillväxten som frälsare stod också i vägen för en annan syn på djuren. Djuren blev mer objektifierade än tidigare. Detta berodde bl.a. på att allt fler människor, genom industrialismens utbredning och jordbrukets minskade betydelse, förlorade den direkta kontakten med varelser av annan art.

Men på sextiotalet börjar antivivisektionsorganisationerna långsamt att bygga upp sin styrka. År 1971 utgavs *Animals, Men and Morals. An Enquiry into the Maltreatment of Non-Humans* (red. Godlovitch & Godlovitch & Harris). År 1976 utkom den på svenska med stöd från Nordiska Samfundet Mot plågsamma Djurförsök (NSMPD) med titeln *Djur, människor, moral* (Aldus). Den innehöll en samling banbrytande artiklar om människornas och djurens moraliska ställning. Peter Singer recenserade den i form av en lång essä i New York Review of Books 1973 (se även Djurfront 1/74). Många av bokens idéer fanns dock redan på pränt. År 1894 hade Henry Salt gett ut en bok med titeln *Animals' Rights Considered in Relation to Social Progress*. Den lästes av många av tidens

radikala djuraktivister. I Nordiska Samfundets arkiv finns ett tummat häfte med namnet Chr. L. Tenow i sirliga bokstäver på omslaget. Christian L. Tenow var mellan 1900 och 1925 ordförande i Nordiska samfundet för bekämpande af det vetenskapliga djurplågeriet.

Peter Singer skriver att det återuppväckta intresset för grundläggande djurrättsfrågor var en naturlig följd av 60-talets radikalism bland ungdomen. Ändå var det relativt få av vänsterradikalerna som var insiktsfulla nog att se sambanden mellan människo- och djurförtryck. Men några i en generation unga började intressera sig för miljö- och djurfrågor vid sjuttioalets början. Det faktum att detta sker samtidigt på flera håll i världen, tyder på att det fanns vissa gemensamma drag i samtiden. Imperialismen blev tydlig under 60-talet och personer som med öppna sinnen kom i kontakt med djurförtrycket lade märke till likheterna. Uppfyllda av ilska och harm över människans dubbelmoral hjälpte de sedan till att sprida information om de andra djurens situation.

I Sverige antog Nordiska Samfundet år 1970 namnet Nordiska Samfundet Mot Plågsamma Djurförsök (NSMPD). Föreningen leddes av ett gift par, Johan och Ellen Börtz, som hade byggt upp verksamheten under 50- och 60-talen. Värderingen att man inte skulle äta upp de andra djuren genomsyrade föreningen, även om det fanns många medlemmar som inte var vegetarianer. Den flitige föredragshållaren Johan Börtz hjälpte till att starta en ungdomsgrupp i Stockholm, i vilken de nya radikala krafterna skulle komma att samlas. Inspirerade av bl.a. Peter Singers recension av *Animals, Men & Morals* och erfarenheter från FNL-rörelsens gräsrotsarbete, startades år 1974 tidningen Djurfront. I det första numrets ledare angavs parollen: för ett levnadssätt som inte är grundat på förtryck av djur. Påverkade av våra direktkontakter med den filosofiska institutionen vid Stockholms universitet kom flera originalartiklar som kritiskt analyserade de argument som stödjer förtryck av djur att publiceras i tidningen. I Djurfront 2/76 publicerades en artikel av Peter Singer för första gången, "Jämlikhet mellan alla djur" ("All Animals are Equal", övers. Morgan Holm. Även publicerad i NSMPD:s skriftserie Brutus nr. 1) året dessförinnan hade en betydelsefull bok utkommit på engelska, *Victims of Science*, av Richard Ryder. Han myntade begreppet "speciesism", som översattes till "artism" på svenska. I Djurfronts första ledare 1974 skrev vi:

"De grymheter som man finner upprörande när det gäller människor, accepteras utan betänkligheter när det gäller djuren. Det anser vi vara liktydigt med rasism, fast det inte är en ras som utnyttjar en annan, utan en art som förtrycker en annan art; vart språkbruk saknar symptomatiskt nog ord för det här. Vi behöver införa ett nytt ord - artism."

1975 utkom i USA *Animal Liberation* av Peter Singer (The New York Review of Books). Bokens betydelse för de framväxande organisationerna för djurens rätt kan ej underskattas. Även Singer använder begreppet "speciesism" för att beskriva den inställning som hävdar att en viss arttillhörighet också ger moralisk rätt att förtrycka andra arter. I den föreliggande översättningen har översättaren valt att använda uttrycket "speciesism" och i vissa fall "artförtryck".

Trots att dessa båda böcker hade fått stor publicitet i de länder de utgivits, gick det inte att intressera något svenskt förlag. Jag översatte då ett av kapitlen i *Animal Liberation* och lät sedan publicera dem i tre delar i *Djurfront* (4/76, 1/77 och 2/77) under rubriken "Människans herravälde". En annan av gruppens medlemmar, Ulf Löfgren, som efter att jag valts till ordförande 1977, blev redaktör för NSMPD:s medlemstidning *Djurens Rätt* och skrev under de här åren en bok om djurförsök, *Djurförsök. En bok om vetenskapligt djurplågeri och mänsklig förnedring* (Zindermans 1979), vilken utgavs med stöd från NSMPD.

Flera av ungdomsgruppens medlemmar valdes efterhand in i styrelsen för NSMPD. Uppfattningen att en ideologi, baserad på att upplevelseförmåga måste vara det grundläggande kriteriet för moraliskt hänsynstagande, tog fäste inom föreningen. Denna förenades med insikten om att djurrättsfrågor måste drivas politiskt.

I mitten av sjuttiotalet hade regeringen föreslagit att djurförsöksverksamheten skulle rationaliseras genom att ett statligt djurförsöksinstitut inrättades. I detta sammanhang förekom ingen diskussion om huruvida det ur etisk synvinkel var önskvärt att begränsa djurförsöken. Vi lyckades dock påverka detta förslag. NSMPD satsade på en stor kampanj för att stävja förslaget och föreslog att ett institut för alternativa metoder borde inrättas. När jordbruksminister Anders Dahlgren (c) 1978 lade fram sin proposition om förändringar i djurförsökslagstiftningen innehöll den ett förslag om att inrätta en central djurförsöksnämnd. Dess främsta uppgift skulle vara att verka för en begränsning av djurförsöken.

En förändrad hållning i djurförsökspolitiken kom tidigare i Sverige än i andra länder. Sverige hade varit först med att inrätta djurförsöksetiska nämnder, vilket hade föreslagits redan i en riksdagsmotion av Kerstin Anér (fp). Deras funktioner förstärktes i och med 1988 års revidering av hela djurskyddslagen och är fortfarande de förprövningsnämnder för planerade djurförsök, som har störst inslag av lekmanrepresentation jämfört med andra länder.

I Sverige liksom i andra länder har djurrättsfrågor fått en allt större politisk uppmärksamhet under de senaste tjugo åren. En markant attitydförändring har ägt rum och den nya djurskyddslagstiftningen är ett av uttrycken för denna nya syn på de icke-mänskliga djuren. Den fastslår att djur skall hållas "på ett sådant sätt att det främjar deras hälsa och ger dem möjlighet att bete sig naturligt".

Peter Singer, som är verksam som professor i filosofi i Australien, har besökt Sverige vid flera tillfällen. Senast talade han vid en internationell konferens, "Trends in Biotechnology", som ägde rum i Stockholm 1990. I samband med detta besök anordnade NSMPD ett välbesökt offentligt möte där Peter Singer höll föredrag. Han föreläste också vid de filosofiska institutionerna i Stockholm, Lund och Köpenhamn.

Som tidigare framhållits är *Animal Liberation* en av de viktigaste skrifterna för dem som intresserar sig för djurrättsfrågor. Det är hans andra reviderade upplaga från 1990 (*Animal Liberation*. New York Review of Books 1990) som nu utges på svenska. Utgivningen sker i en tid då intresset för djurskyddsfrågor är mycket stort. Bokens budskap bör därför ha goda möjligheter att nå ut till alla som intresserar sig för djurens rätt och som kommit att ifrågasätta vårt sätt att behandla djur. Den har också möjlighet att påverka 90-talets ungdomsgenera-

tion genom att den ger dem en teoretisk referensram att förankra sina åsikter och upplevelser i.

Birgitta Carlsson Förbundsordförande Nordiska Samfundet Mot Plågsamma Djurförsök

Kapitel 1

Alla djur är jämlika. . .

varför grunden för människors jämlikhet kräver

att vi också tar jämlik hänsyn till djuren

“Djurens frigörelse” kan låta mer som parodi på annan frigörelsekamp än som en allvarligt menad strävan. Idén om “djurens rättigheter” utnyttjades faktiskt en gång till att parodiera kampen för kvinnans rättigheter. När Mary Wollstonecraft, föregångare till dagens feminister, publicerade sin *A Vindication of the Rights of Women (Ett försvar för kvinnans rättigheter)* 1792 dröjde det inte länge förrän den anonymt utgivna publikationen *A Vindication of the Rights of Brutes (Ett försvar för de oskäligen djurens rättigheter)* dök upp. Författaren till detta satiriska verk (nu känd som Thomas Taylor, framstående Cambridge-filosof) försökte vederlägga Mary Wollstonecrafts argument genom att demonstrera hur de kunde föras ett steg längre. Om skälen för jämlikhet är giltiga när de appliceras på kvinnor, varför skulle man inte tillämpa dem även på hundar, katter och hästar? Resonemanget tycktes hålla också för dessa “oskäligen” varelser. Ändå var det väl uppenbart absurt att oskäligen djur skulle ha rättigheter. Därför måste argumenteringen för slutsatsen vara felaktig. Och om den är felaktig när den tillämpas på oskäligen djur, måste den vara felaktig också när den appliceras på kvinnor, eftersom alldeles samma argument använts i båda fallen.

För att förklara grunderna för djurens jämlikhet är det belysande att börja med en undersökning av grunderna för kvinnans jämlikhet. Anta att vi vill försvara kvinnorättssaken mot Thomas Taylors angrepp. Hur skulle vi svara?

Vi kan dels hävda att skälen för kvinnans rättigheter inte på ett giltigt sätt kan utsträckas till ickemänskliga djur. Kvinnor har exempelvis rätt att rösta eftersom de har samma förmåga att fatta beslut om framtiden som män har. Hundar är å andra sidan oförmögna att begripa betydelsen av att rösta, därför kan de inte ha rösträtt. Det finns många andra uppenbara aspekter i vilka män och kvinnor är mycket lika, medan människor och djur skiljer sig stort. Alltså,

kunde det sägas, är män och kvinnor likadana varelser och ska ha likadana rättigheter medan människor och ickemänniskor är olika och därför inte ska ha lika rättigheter.

Resonemanget bakom detta svar på Taylors analogi är korrekt till en viss gräns men det går inte tillräckligt långt. Det finns uppenbara skillnader mellan människor och andra djur och dessa skillnader bör ge upphov till skillnader vad beträffar deras rättigheter. Insikt om detta faktum är emellertid inget hinder för att utsträcka den grundläggande jämlikhetsprincipen till ickemänskliga djur. De skillnader som finns mellan män och kvinnor är lika obestridliga. Anhängarna av kvinnans frigörelse är medvetna om att dessa skillnader kan ge upphov till skilda rättigheter. Många feminister anser att kvinnan bör ges rätt till abort på begäran. Av att samma feminister kämpar för jämlikhet mellan män och kvinnor följer inte att de måste stödja mäns rätt till aborter också. Eftersom män inte kan göra en abort är det meningslöst att tala om deras rätt till det. Eftersom hundar inte kan rösta är det meningslöst att tala om deras rätt till det. Det finns inget skäl till att vare sig Kvinnans Frigörelse eller Djurens Frigörelse skulle syssla med sådant nonsens. Utvidgningen av den grundläggande jämlikhetsprincipen från en grupp till en annan innebär inte att vi måste behandla båda grupperna på exakt samma sätt eller garantera båda grupperna exakt samma rättigheter. Huruvida vi gör det beror på individernas natur i de båda grupperna. Den grundläggande jämlikhetsprincipen kräver inte lika eller identisk *behandling*, den kräver *lika hänsyn*. Jämlig hänsyn till olika varelser kan leda till olika behandling och olika rättigheter.

Så det finns ett annat sätt att besvara Taylors försök att parodiera kvinnorättssaken. Detta sätt förnekar inte de uppenbara skillnaderna mellan mänskliga varelser och ickemänniskor. Istället tränger det djupare in i jämlikhetsproblematiken och leder till slutsatsen att det inte är något absurt i tanken att den grundläggande jämlikhetsprincipen är tillämplig på så kallade oskäliga djur. På detta stadium kan en sådan slutsats tyckas märklig. Men om vi grundligare undersöker den yttersta basen för vårt motstånd mot diskriminering på grund av ras eller kön, så kommer vi att upptäcka att vi hamnar på instabil mark om vi kräver jämlikhet för svarta, kvinnor och andra förtryckta grupper bland människor, men samtidigt förvägrar ickemänniskor jämlig hänsyn. För att göra detta klart behöver vi först förstå exakt vad som gör rasförtryck och könsförtryck fel. När vi säger att alla människor, oavsett ras, bekännelse eller kön, är jämlika, vad är det som vi då slår fast? De som är ute efter att försvara hierarkiska ojämlika samhällen har ofta påpekat att vilken skala vi mäter utifrån så är det helt enkelt inte sant att alla människor är jämlika. Oavsett om vi gillar det måste vi inse faktum att människor stöps i olika form och storlek, har olika moralisk kapacitet, olika intellektuell färdighet, olika grad av välvilliga känslor och lyhördhet för andras behov samt olika förmåga att känna smärta och njutning. Kort sagt, om kravet på jämlikhet skulle baseras på alla människors faktiska likhet blev vi tvungna att sluta kräva jämlikhet.

Ändå skulle man fortfarande kunna klamra sig fast vid uppfattningen att kravet på jämlikhet mellan mänskliga varelser baseras på den faktiska likheten mellan olika raser och kön. Även om människor skiljer sig åt som individer, skulle

det kunna sägas, så finns det inga skillnader mellan raser och kön som sådana. Av blotta faktum att en person är svart eller kvinna kan vi inte dra några slutsatser om denna persons intellektuella eller moraliska gåvor. Av detta skäl, skulle man då säga, är rasförtryck och könsförtryck fel. Den vite rasisten hävdar att vita är överlägsna svarta, men detta är inte sant. Även om det finns skillnader mellan individer så är vissa svarta överlägsna vissa vita i alla de avseenden som rimligen kan vara relevanta. Motståndaren till könsförtryck skulle säga samma sak: En persons kön ger ingen vägledning angående personens olika färdigheter och det är därför som diskriminering på basis av kön är orättfärdigt.

Förekomsten av individuella variationer över köns- och rasgränserna förser oss emellertid inte med något försvar mot en mer sofistikerad jämlikhetsmotståndare, exempelvis en som föreslår att man ska ta mindre hänsyn till intressen som innehas av folk med IQ-tal under 100 än till de intressen som innehas av folk som fått högre antal IQ-poäng. Kanske de som hamnar under strecket i detta samhälle skulle göras till slavar åt de som hamnat över. Skulle ett hierarkiskt samhälle av detta slag verkligen vara så mycket bättre än ett som bygger på ras eller kön? Jag tror inte det. Men om vi knyter den moraliska jämlikhetsprincipen till den faktiska likheten mellan raser eller kön som helhet, så ger inte vårt motstånd mot rasförtryck och könsförtryck någon grund att opponera oss mot detta slags anti-jämlikhetssträvanden.

Det finns ett andra viktigt skäl till att vi inte bör grunda vårt motstånd mot ras- och könsförtryck på någon form av faktisk likhet, inte ens i den begränsade utsträckning som förutsätter att variationer i färdighet och begåvning är jämnt fördelade mellan raser och kön:

Vi kan inte få någon absolut garanti för att dessa färdigheter och begåvningar verkligen är jämnt fördelade mellan människor utan samband med ras eller kön.

När det gäller faktiska färdigheter tycks det faktiskt finnas mätbara skillnader både mellan könen och raserna. Dessa skillnader uppträder givetvis inte i varje enskilt fall, utan bara genomsnittligt. Och ännu viktigare är att vi ännu inte vet till hur stor del dessa skillnader verkligen beror på rasernas och könens skilda genetiska anlag, och hur mycket som beror på bristfälliga skolor, bristfälliga bostäder och andra faktorer som beror på tidigare och pågående diskriminering. Kanske alla de viktigaste skillnaderna kommer att visa sig vara miljöbetingade snarare än genetiska. Var och en som är motståndare till rasförtryck och könsförtryck hoppas verkligen att det är så eftersom det gör uppgiften att stoppa diskriminering så mycket lättare. Ändå vore det farligt att låta motståndet mot rasförtryck och könsförtryck vila på föreställningen att alla skillnader av vikt är miljöbetingade. Den motståndare till exempelvis rasism som tar denna väg kan inte undvika att gå med på följande slutsats: Om skillnader i färdighet när allt kommer omkring kan bevisas vara genetiskt kopplade till rasen så skulle rasförtryck på något sätt bli försvarbart.

Lyckligtvis finns det ingen anledning att hänga upp jämlikhetssaken på en visst utfall av en vetenskaplig undersökning. Det lämpliga svaret till den som gör anspråk på att ha funnit belägg för genetiskt betingade skillnader i förmågor mellan raserna eller könen ligger inte i att hålla fast vid tron att genetiska förklaringar är felaktiga, vilka bevis på motsatsen som än dyker upp. Istället

borde vi göra klart att jämlikhetskravet inte bygger på intelligens, moralisk begåvning, fysisk styrka eller liknande fakta. Jämlikhet är en moralisk idé, inte ett faktaomdöme. Vi har inget logiskt bindande skäl att anta att en faktisk skillnad i färdighet mellan två människor berättigar oss att göra skillnad när det gäller den mängd av hänsyn vi ägnar deras behov och intressen. *Principen om människors jämlikhet är inte en beskrivning av en påstådd faktisk likhet: Den är föreskrift rörande hur vi bör behandla människor.*

Jeremy Bentham, grundare av den reformativa utilitarismen inom moralfilosofin, införlivade den väsentliga grunden för moralisk jämlikhet med sitt etiska system i form av sentensen: "Var och en räknas som en och ingen för mer än en". Med andra ord, intressena hos varje varelse som berörs av en handling bör tas i beaktande och ges samma vikt som samma slags intressen hos vilken varelse som helst. En senare utilitarist, Henry Sidgwick, framlade ståndpunkten på följande sätt: "Det som är gott för någon enskild individ är ej av större vikt ur (om jag må säga så) universums synvinkel, än det som är gott för någon annan." Mera nyligen har framstående filosofer i nutida moralfilosofi till stor del visat sig vara överens om att specificera något liknande krav. I deras moralteorier formuleras detta som en grundläggande förutsättning vilken garanterar vars och ens intressen lika hänsyn (även om dessa skribenter i allmänhet inte kan enas om hur detta krav bäst skall formuleras) ¹.

Av denna jämlikhetsprincip följer att varken vår omsorg om andra eller vår beredskap att överväga deras intressen bör bero på hurudana de är eller vilka förmågor de råkar besitta. Exakt vad vår omsorg eller hänsyn kräver av oss kan variera beroende på de berördas egenskaper. Omsorg om de uppväxande barnens välbefinnande i Amerika skulle kräva att vi lär dem läsa. Omsorg om grisars välbefinnande kanske inte kräver annat än att vi lämnar dem med andra grisar på ett ställe där det finns tillräckligt mycket mat, och utrymme att springa fritt. Men det grundläggande elementet - hänsynstagandet till varelsens intressen, vilka de än må vara - måste, enligt jämlikhetsprincipen, utsträckas till att omfatta alla varelser, svarta eller vita, manliga eller kvinnliga, mänskliga eller ickemänskliga.

Thomas Jefferson, som var ansvarig för att principen om människors jämlikhet skrevs in i den amerikanska oavhängighetsförklaringen, insåg detta. Den fick honom att opponera sig mot slaveri trots att han hade svårt att helt frigöra sig från sin slavärbakgrund. I ett brev till författaren av en bok som framhöll negrers anmärkningsvärda intellektuella prestationer i syfte att vederlägga den vanliga tanken att deras själsförmögenheter var begränsade, skrev Jefferson:

Var förvissad om att ingen levande människa mer uppriktigt att jag

¹Rörande Benthams moralfilosofi, se hans *Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. Beträffande Sidgwick: se *The Methods of Ethics* 1907 (citatet är från sjunde utgåvan, nytryck, London, Macmillan 1963) s.283. Som exempel på framstående nutida moralfilosofer som ställer krav på lika hänsyn till intressen, se R.M. Rare, *Freedom and Reason* (New York, Oxford University Press 1963) och John Rawls' *A Theory of Justice* (Cambridge, Harvard University Press, Belknap Press 1972). En kort redogörelse för den grundläggande enigheten angående denna fråga i skilda moralteorier finns i Hares "Rules of War and Moral Reasoning," *Philosophy and Public Affairs* 1 (2) (1972).

önskar att se en fullständig vederläggning av de tvivel jag själv hyst och uttryckt angående den grad av förstånd varmed naturen försett dem, och att finna dem jämbördiga med oss själva... men vilken grad av begåvning de än besitter så är denna inget mått på deras rättigheter. För att sir Isaac Newtons förstånd var överlägset andras blev han inte därmed herre över andra personer eller deras egendom.
2

När ropen på kvinnans rättigheter höjdes i Förenta Staterna på 1850-talet formulerades samma poäng i mera handfasta termer på en feministkongress av en anmärkningsvärd svart feminist vid namn Sojourner Truth:

De pratar om den här saken i huvudet, vad kallar de den? ("Intellekt", viskade någon i närheten.) Just det. Vad har det med kvinnans rättigheter eller negrernas rättigheter att göra? Om mitt stop inte rymmer mer att en pint och ditt rymmer en kvarts gallon (ung. dubbelt så mycket), vore det inte elakt av dig att inte låta mig få fullt upp i mitt lilla halvmått? ³

Det är på denna grund skälen att bekämpa rasförtryck och könsförtryck måste vila. Och det är i enlighet med denna princip vi måste fördöma den attityd som kan kallas "artförtryck", eller "speciesism" analogt med rasförtryck och rasism. ⁴ Speciesism - ordet är inte tilltalande men jag kan inte tänka mig något bättre - är en fördom eller attityd av partiskhet till förmån för intressen hos medlemmar av den egna arten på bekostnad av de som tillhör andra arter. Det borde vara uppenbart att Thomas Jeffersons och Sojourner Truths fundamentala invändningar mot rasism och sexism är lika tillämpliga på speciesism. Om högre grad av intelligens inte berättigar en människa att utnyttja en annan för egna syften, hur kan det berättiga människor exploatera ickemänniskor av samma skäl?

Många filosofer och andra skribenter har i en eller annan form antagit principen om lika hänsyn till intressen som grundläggande moralisk princip. Få av dem har dock insett att denna princip kan tillämpas på medlemmar av andra arter likaväl som på medlemmar av vår egen. En av de få som förstod detta var Jeremy Bentham. I en framsynt text, skriven vid en tid då svarta slavar

²Brev till Henry Gregoire 25 februari 1809.

³Francis D. Gages minnen, ur Susan B. Anthony, *The History of Women Suffrage*, vol 1. Textavsnittet finns i Leslie Tanner, red., *Voces From Women's Liberation* (New York, Signet 1970).

⁴Jag har fått termen "speciesism" av Richard Ryder. Den har kommit i allmänt bruk sedan första upplagan av denna bok publicerades och finns nu i *The Oxford English Dictionary*, andra utgåvan (Oxford, Clarendon Press 1989).[I djuretiska debatter bland svenska filosofer förekommer termen "speciesism" och direktöversättningen "artism" (och "artist"! se exempelvis Filosofisk Tidskrift 2/86 eller 1/87.) I Jonas Josefssons översättning 1990 av Singers *Practical Ethics* används den mer tekniska och precisa beteckningen "artpartiskhet". För övrigt har själva valet av svensk term varit föremål för debatt. "Speciesism" har i denna bok oftast översatts till "artförtryck", en term som är bättre anpassad till svenskt uttal men ändå gör rättvisa åt den centrala analogin med rasförtryck och könsförtryck. I några fall har det dock varit lämpligare att behålla "speciesism" och "speciesistisk" (analogt med direktlånet "sexism"). ö.a.]

hade frigivits av fransmännen men i de brittiska kolonierna ännu behandlades så som vi nu behandlar djur, skrev Bentham:

Den dag *kan* komma då skapelsens övriga djur må erhålla de rättigheter som aldrig skulle kunnat undanhållas dem på annat sätt än genom tyranni. Fransmännen har redan upptäckt att hudens svärta inte utgör skäl att utan gottgörelse utlämna en människa till en plågoandes godtycke. En dag kanske det inses att antalet ben, hudens behåring eller avsaknaden av *os sacrum* (korsbenet) är lika otillräckliga skäl att utlämna en förnimmande varelse till samma öde. Vad skulle annars kunna känneteckna den oöverstigliga gränsen? är det förmågan att tänka förnuftigt eller kanske förmågan att diskutera? Men en vuxen häst eller hund är ett ojämförligt mer rationellt lik-som mer kommunicerbart djur än ett barn på en dag, en vecka eller t.o.m. en månads ålder. Men anta att de vore annorlunda, vad skulle det spela för roll? Frågan är inte: Kan de resonera?, ej heller: Kan de tala? utan: Kan de lida? ⁵

I denna text utpekar Bentham förmågan att lida som det vitala kännetecken vilket berättigar en varelse till jämlik hänsyn. Förmågan att lida, eller striktare talat, att lida och/eller känna välbehag eller bli lycklig, är inte vilken egenskap som helst, i stil med färdigheten att tala ett språk eller syssla med högre matematik. Bentham säger inte att de som försöker markera "den oöverstigliga gränsen" som avgör huruvida en varelses intressen bör beaktas bara råkar ha valt fel kännetecken. Genom att säga att vi måste beakta alla intressen som tillhör varelser med förmågan att lida eller känna välbehag utesluter Bentham inte godtyckligt några intressen över huvud taget. Det gör däremot de som drar gränsen med hänvisning till innehav av förnuft eller språk. Förmåga att lida och känna välbehag är *en fortsättning för att ha intressen över huvud taget*, en betingelse som måste vara uppfylld innan vi kan tala om intressen på ett meningsfullt sätt. Det vore nonsens att hävda att det låg i en stens intresse att inte bli sparkad längs vägen av en skolpojke. En sten har inte intressen eftersom den inte kan lida. Ingenting vi kan göra med den skulle kunna påverka dess välfärd. Förmågan att lida är emellertid inte bara ett nödvändigt skäl, utan också ett tillräckligt skäl, för att säga att varelsen har intressen - i varje fall ett intresse av att inte lida. En mus har exempelvis ett intresse av att inte bli sparkad längs vägen eftersom den i så fall skulle lida.

Trots att Bentham talar om "rättigheter" i det avsnitt jag citerat handlar argumentet snarare om jämlikhet än om rättigheter. På ett annat ställe ger Bentham faktiskt en berömd beskrivning av "naturliga rättigheter" som "nonsens" och "naturliga och oförytterliga rättigheter" som "uppstyltat nonsens". Han talade om moraliska rättigheter som en kortfattat sätt att referera till det skydd människor och djur moraliskt sett borde ha. Men det moraliska argumentets verkliga tyngd vilar inte på antagandet om existensen av en rättighet, eftersom denna i sin tur måste rättfärdigas med avseende på förmågan till lidande eller

⁵ *Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, kapitel 17.

lycka. På så sätt kan vi argumentera för djurens jämlikhet utan att trassla in oss i filosofiska kontroverser om rättigheters yttersta natur.

Under missriktade försök att vederlägga denna boks argument har vissa filosofer haft mycket bestyr med att utveckla argument som visar att djur inte har rättigheter.⁶ De har hävdats att innehavare av rättigheter måste vara autonoma, vara samhällsmedlemmar, ha förmågan att respektera andras rättigheter eller besitta en känsla för rättvisa. Dessa anspråk är irrelevanta för frågan om djurens frigörelse. Rättighetsterminologin är kortfattad och politiskt behändig. Den är av ännu större värde i de halvminutlänga TV-nyhetsglimtarnas tidsålder än den var på Benthams tid. Men i våra argument för radikal förändring av våra attityder till djur är den på intet sätt nödvändig.

Lider en varelse kan det aldrig vara moraliskt berättigat att vägra ta hänsyn till detta lidande. Vilken varelsens natur än är så kräver jämlikhetsprincipen att dess lidande jämföras med samma lidande hos varje annan varelse, så långt en grov jämförelse låter sig göras. Är varelsen oförmögen att lida eller känna välbehag eller lycka finns det inget att ta hänsyn till. Så gränsen för förmåga att känna (termen ska förstås som en praktisk om än inte helt rättvisande förkortning för förmåga att lida och/eller känna välbehag) är den enda försvarbara gränsen för hänsyn till andras intressen. Att dra denna gräns utifrån någon annan egenskap som intelligens eller rationalitet vore att dra den på ett godtyckligt sätt. Varför inte välja något annat kännetecken, som hudfärg?

Rasister kränker jämlikhetsprincipen genom att lägga större vikt vid intressen som tillhör medlemmar av deras egen ras när deras intressen och andra rasers intressen krockar. Sexister kränker jämlikhetsprincipen genom att favorisera sitt eget köns intressen. På samma sätt låter speciesister sin egen arts intressen uppväga andra arters starkare intressen. Mönstren är identiska.

De flesta människor är speciesister. Kommande kapitel visar att vanliga människor - inte ett fåtal anmärkningsvärt grymma eller hjärtlösa människor, utan den övervägande majoriteten bland människor - tar aktiv del i, samtycker till och låter sina skattepengar bekosta verksamheter som kräver att man offrar de allra viktigaste intressena hos medlemmar av andra arter i syfte att gynna de allra mest betydelselösa intressen som tillhör vår egen art.

Det finns emellertid ett generellt försvar för de verksamheter som beskrivs i följande två kapitel, ett försvar som måste elimineras innan vi diskuterar själva verksamheterna. Det är ett försvar som, om det vore sant, skulle tillåta oss att för minsta skäl, eller inget skäl alls, göra vad som helst mot ickemänniskor utan att förtjäna något berättigat klander. Detta försvar hävdar att det finns ett häpnadsväckande enkelt skäl till att vi aldrig gör oss skyldiga till att negligera de andra djurens intressen: De har inga intressen. Enligt detta synsätt har de ickemänskliga djuren inga intressen eftersom de inte har förmåga att lida. Med detta menas inte bara att de inte har förmåga att lida på alla de sätt som människor lider, t. ex. att en kalv inte kan lida av kunskapen att den kommer att dödas inom sex månader. Detta blygsamma antagande är utan tvivel sant,

⁶Se M. Levin, "Animal Rights Evaluated", *Humanist* 37: 14-15 (juli/augusti 1977). M.A. Fox, "Animal Liberation: A Critique", *Ethics* 88:134-138 (1978). C. Perry och G.E. Jone "On Animal Rights", *International Journal of Applied Philosophy* 1:39-57 (1982).

men det friar inte människorna från anklagelsen om artförtryck, då det medger att djur kan lida på andra sätt. T.ex. genom att ges elchocker eller hållas i små trånga burar. Det försvar jag tänker diskutera är mycket mer svepande, men i motsvarande utsträckning mindre rimligt: Påståendet går ut på att djur över huvud taget saknar förmåga att lida, att de egentligen är automater utan medvetande, d.v.s. utan vare sig tankar, känslor eller någon form av mentalt liv.

Även om idén att djur är automater formulerades av den franske sjuttonhundratalsfilosofen René Descartes (som vi ska se i ett senare kapitel) är det för de flesta människor, dåtida och nutida, uppenbart att exempelvis en hund känner smärta om vi sticker en vass kniv i dess mage utan bedövning. Att det är så förutsätts i de flesta civiliserade länders lagstiftning, vilken förbjuder godtyckligt djurplågeri. Läsare vars sunda förnuft säger dem att djur lider kanske föredrar att strunta återstoden av denna sektion och istället gå direkt till sida 38. Sidorna däremellan innehåller inget annat än en vederläggning av en inställning som de inte delar. Hur orimlig den än är så bör denna tvivelaktiga inställning diskuteras för fullständighetens skull.

Känner andra djur än människor smärta? Hur kan vi veta det? Ja, hur vet vi om någon känner smärta, människa eller ickemänniska? Vi vet att vi själva kan känna smärta. Vi vet det p.g.a. den direkta smärtupplevelse vi känner när någon exempelvis trycker en tänd cigarett mot baksidan av vår hand. Men hur vet vi att någon annan känner smärta? Vi kan inte direkt erfara någon annans smärta, vare sig "någon annan" är vår bästa vän eller en herrelös hund. Smärta är ett medvetandetillstånd, ett "mentalt skeende", och som sådant kan det aldrig observeras. Beteende som att man vrider sig, skriker eller drar undan sin hand från den tända cigaretten är inte själva smärtan. De iakttagelser av hjärnaktivitet en neurolog skulle kunna göra är inte heller iakttagelser av smärta. Smärta är något vi känner och att andra känner smärta kan vi bara sluta oss till via skilda yttre indikationer.

Teoretiskt sett *skulle* vi alltid kunna ha fel när vi antar att andra människor känner smärta. Det är tänkbart att en av våra nära vänner själva verket är en skickligt konstruerad robot som styrs av en lysande vetenskapsman på ett sådant sätt att den åstadkommer alla tecken på att känna smärta men egentligen inte kan känna mer att någon annan maskin. Vi kan aldrig med absolut visshet veta att så inte är fallet. Medan detta kan utgöra en gåta för filosofer har dock ingen av oss något minsta genuint tvivel på att våra nära vänner känner smärta precis som vi gör. Det är en härledning, men en helt rimlig sådan, som baseras på observationer av deras beteende i situationer som vi skulle känna smärta i, samt på det faktum att vi har varje skäl att anta att våra vänner är varelser som liknar oss, med nervsystem som vårt, vilka kan antas fungera som vårt och ge upphov till liknande känslor i liknande omständigheter.

Om det är berättigat att anta att andra människor känner smärta som vi, av vilket skäl skulle en liknande härledning vara oberättigad när det gäller andra djur?

Nästan alla de yttre tecken som leder oss att anta smärta hos andra människor kan iakttas också hos andra arter, särskilt de arter som är närmast släkt med oss - däggdjur och fåglar. Bland beteendeyttringarna ingår att de vrider

sig, grimaserar, jämrar sig, gnäller eller ger ljud ifrån sig på annat sätt, försöker undvika smärtekällan, visar tecken på rädsla vid utsikt till upprepanande och så vidare. Därtill vet vi att dessa djurs nervsystem är mycket lika vårt och reagerar fysiologiskt som vårt gör i situationer som vi skulle känna smärta i: Inledningsvis stigande blodtryck, snabbare puls, vidgade pupiller, svettningar och, om stimulus ej upphör, fallande blodtryck. Även om människor har mer utvecklad cerebral cortex (hjärnbark) än andra djur så är denna del av hjärnan ägnad åt tankefunktioner snarare än att basala impulser, känslor och känselupplevelser. Sådana impulser, känslor och känselupplevelser kan lokaliseras till diencephalon (mellanhjärnan), vilken är välutvecklad hos många andra djurarter, särskilt däggdjur och fåglar.⁷

Vi vet också att andra djurs nervsystem inte konstruerats artificiellt, så som en robot kan konstrueras artificiellt för att imitera människors beteende. Djurens nervsystem har utvecklats som vårt eget och det är faktiskt så att människans och de andra djurens, särskilt däggdjurens, evolutionära historia inte skilde sig åt förrän vårt nervsystems centrala drag redan uppkommit. Förmåga att känna smärta ökar självklart en arts utsikt till överlevnad eftersom det får artens medlemmar att undvika sådant som skadar dem. Nog vore det orimligt att anta att nervsystem som fysiologiskt sett är praktiskt taget identiska, har gemensamt ursprung, gemensam funktion i evolutionen samt resulterar i likartat beteende i likartade omständigheter verkligen skulle fungera på helt skilda sätt när det handlar om subjektiva känslor.

Länge har det ansetts som god vetenskaplig strategi att leta efter den enklaste förklaringen till vad det än råkar vara som vi försöker förklara. Av detta skäl, har det då och då hävdats, är det "ovetenskapligt" att förklara djurs beteenden med teorier som refererar till djurets medvetna känslor, önskningar och så vidare. Tanken är att om beteendet kan förklaras utan att man antar medvetande eller känslor så har man en enklare teori. Ändå ser vi nu att sådana förklaringar faktiskt blir betydligt mer komplexa än rivaliserande förklaringar om de ska gälla både för mänskliga och ickemänskliga djur. För av egen erfarenhet vet vi att förklaringar till vårt eget beteende vore ofullständiga om de inte refererade till medvetande och till känslan av smärta. Och det är enklare att anta att liknande beteende hos djur med liknande nervsystem ska förklaras på samma sätt än att försöka uppfinna ytterligare en förklaring till de ickemänskliga djurens beteende plus en förklaring till skillnaden mellan människor och ickemänniskor i detta avseende.

Den överväldigande majoriteten av de vetenskapsmän som ägnat sig åt denna fråga håller med. Lord Brain, en av vår tids mest framstående neurologer, har sagt:

Personligen kan jag inte se något skäl till att tilldela mina medmänniskor ett medvetande men förneka djuren detta. . . Jag kan i vart fall inte betvivla att djurens intressen och aktiviteter är korrelerade

⁷ Lord Brain, "Presidential Address", i C.A. Keele och R. Smith, red., *The Assessment of Pain in Men and Animals* (London: Universities Federation for Animal Welfare, 1962).

med uppmärksamhet och känsel på samma sätt som mina egna, och såvitt jag förstår kan det också våra på ett precis lika livfullt sätt.⁸

Författaren till en bok om smärta skriver:

Varje enskilt faktabelägg ger stöd för slutsatsen att de högre däggdjuren bland ryggradsdjuren erfar upplevelser av smärta som är precis lika skarpa som våra egna. Det är absurt att hävda att de känner mindre på grund av att de är lägre djur: Det kan lätt visas att många av deras sinnen är betydligt känsligare än våra - vissa fåglars synskärpa, de flesta djurs hörsel, andra djurs känsel. Dessa djur är mer beroende än vi idag är av att så tydligt som möjligt erfara en fientlig omgivning. Bortsett från hjärnbarkens komplexitet (hjärnbarken förnimmar inte direkt smärta) är deras nervsystem nästan identiskt med vårt och deras smärtreaktioner anmärkningsvärt lika, även om de (såvitt vi vet) saknar de filosofiska och moraliska övertonerna. Den emotionella beståndsdelen är bara alltför uppenbar, främst i form av fruktan och vrede.⁹

I Storbritannien har de flesta expertkommittéer regeringen tillsatt i ärenden rörande djur accepterat slutsatsen att djur känner smärta. Efter att ha noterat uppenbara belägg i form av beteende så The Committee on Cruelty to Wild Animals, bildad 1951, att:

... vi tror att fysiologiska, och i särskild utsträckning anatomiska, belägg fullständigt rättfärdigar och förstärker sunda förnuftets inställning att djur känner smärta.

Och efter att ha diskuterat smärtans värde i evolutionen drog kommittéutlåtandet slutsatsen att smärta är "klart biologiskt användbart" vilket är "en tredje form av belägg för att djur känner smärta". Kommittén fortsatte vidare att granska andra former av lidande än blott fysisk smärta och lade till att de var "övertygade om att djur lider av akut rädsla och skräck". Efterföljande rapporter av regeringskommittéer i Storbritannien om experiment med djur och djurens välfärd under olika intensivuppfödningssystemer var överens om detta synsätt. De drog slutsatsen att djur har förmåga att lida direkt av enkla fysiska skador såväl som av rädsla, ångest, stress och så vidare.¹⁰ Under det sista decenniet har utgivningen av vetenskapliga studier med titlar som *Animal Thought*, *Animal Thinking* (*Djurs tankar och tänkande*) och *Animal Suffering: The Science of Animal Welfare* (*Djurens lidanden: Djurskyddsvetenskap*) slutligen klargjort

⁸Lord Brain, "Presidential Address", s.11

⁹Richard Serjeant, *The Spectrum of Pain* (London: Hart Davis, 1969), s.72.

¹⁰Se rapporterna från The Committee on Cruelty to Wild Animals (Command Paper 8266, 1951) §§36-42. The Departmental Committee on Experiments on Animals (Command Paper 2641, 1965) §§179-182. The Technical Committee to Enquire into the Welfare of Animals kept under Intensive Livestock Husbandry systems (Command Paper 2836, 1965) §§26-28 (London: Her Majesty's Stationery Office).

att de ickemänskliga djurens medvetna erfarenheter nu allmänt accepteras som seriösa undersökningsobjekt.¹¹

Även om detta kan tyckas vara tillräckligt för att avgöra frågan behöver ytterligare en invändning tas upp. När allt kommer omkring har människor ett kännetecknande beteende som ickemänskliga djur saknar: Ett utvecklat språk. Andra djur kan kommunicera med varandra men inte, tycks det, på samma komplicerade sätt som vi. Några filosofer, inklusive Descartes, har ansett det vara av betydelse att människor kan berätta detaljerat för varandra om smärtan medan andra djur inte kan detta. (Intressant nog hotas nu denna en gång så behändiga skiljelinje mellan människor och andra arter av upptäckten att chimpanser kan läras ett språk.¹²) Men som Bentham för länge sedan påpekade är förmågan att använda språk irrelevant för frågan om hur en varelse bör behandlas - såvitt inte denna färdighet kan kopplas till förmågan att lida på ett sådant sätt att frånvaron av språk sätter den förmågan i tvivel.

Det finns två sätt att försöka göra denna koppling, för det första finns det en oklar filosofisk riktning, eventuellt stammande från den inflytelserike filosofen Ludwig Wittgenstein, som påstår att vi inte på ett meningsfullt sätt kan tillskriva varelser medvetandetillstånd om de saknar språk. För mig framstår denna position som mycket implausibel. Språk kanske är nödvändigt för abstrakt tankande, i varje fall på någon nivå. Men smärttillstånd är mer primitiva och har ingenting att göra med språk.

Det andra och mer lättbegripliga sättet att koppla samman språk med förekomsten av smärta är att hävda att det säkraste bevis vi kan ha för att andra varelser känner smärta är att de berättar det för oss. Detta är en separat argument eftersom det inte förnekar att det är tänkbart att varelser utan språk *skulle kunna* lida, bara att vi aldrig kan få tillräckliga skäl för att *tro* att de lider. Ändå är detta argument också felaktigt. Som Jane Goodall påpekat i sin undersökning av chimpanser, *I människans skugga*, så är språket mindre viktigt än icke lingvistiska uttrycksformer när det gäller att uttrycka känslor: En uppmuntrande klapp på ryggen, en översvallande kram, en handtryckning och så vidare. De grundläggande signaler vi använder för att förmedla smärta, rädsla, vrede, kärlek, glädje, förvåning, sexuell upphetsning och många andra emotionella tillstånd är inte specifika för vår art.¹³

Påståendet "Jag har ont" må vara ett belägg för slutsatsen att den talande känner smärta, men det är inte det enda tänkbara belägget. Och eftersom män-

¹¹Se Stephen Walker, *Animal Thoughts* (London, Routledge and Kegan Paul 1983). Donald Griffin, *Animal Thinking* (Cambridge, Harvard University Press 1984). Marian Stamp Dawkins, *Animal Suffering: The Science of Animal Welfare* (London, Chapman and Hall 1980).

¹²Se Eugene Linden, *Apes, Men and Language* (New York, Penguin 1976). för populär presentation av nyare arbeten, se Erik Eckholm, "Pygmy Chim Readily Learns Language Skill", *The New York Times*, 24 juni 1985, samt "The Wisdom of Animals", *Newsweek*, 23 maj 1988.

¹³*In the Shadow of Man* (Boston: Houghton Mifflin 1971), s.225. Michael Peters har ett liknande argument i "Nature and Culture", i Stanley och Roslind Godlovitch samt John Harris, red., *Animals, Men and Morals* (New York: Taplinger, 1972). I Bernard Rollins' *The Unheeded Cry: Animal Consciousness, Animal Pain, and Science* ges exempel på några av de själv motsägelser som präglar argumenten med vilka hävdas att varelser utan språk inte kan känna smärta. (Oxford, Oxford University Press 1989).

niskor ibland ljuger är det inte ens det bästa tänkbara belägget.

Även om det fanns starkare skäl att vägra tillerkänna varelser smärta om de saknar språk skulle konsekvenserna av detta synsätt kunna få oss att förneka slutsatsen. Mänskliga spädbarn och små barn är oförmögna att använda språk. Ska vi förneka att ett ettårigt barn kan lida? Om inte så kan språket inte vara avgörande. Visserligen förstår de flesta föräldrar sina barns reaktioner bättre än de förstår andra djurs reaktioner, men detta beror enbart på den relativt sett större kunskap vi besitter rörande vår egen art och den närmare kontakt vi har med barn än med djur. Den som studerat andra djurs beteende och de som har djur som följeslagare lär sig snart förstå deras reaktioner lika bra som vi förstår barnets, ibland bättre.

Sammanfanningsvis: Varken ur vetenskaplig eller filosofisk synvinkel finns det några goda skäl att förneka att djur känner smärta. Betvivlar vi inte att andra människor känner smärta ska vi inte betvivla att andra djur också gör det.

Djur kan känna smärta. Som vi tidigare sett finns det ingen anledning att betrakta den smärta (eller det välbehag) ett djur känner som mindre betydelsefullt än lika mycket smärta (eller välbehag) som upplevs av en människa. Men vilka praktiska konsekvenser följer av denna slutsats? För att undvika missförstånd ska jag klargöra lite mera fullständigt vad jag menar.

Ger jag en häst en hård smäll på bakdelen med flata handen kanske den spritter till, men den känner antagligen inte mycket smärta. Hästens hud är tillräckligt tjock för att skydda den mot en liten smäll med handflatan. Slår jag däremot ett spädbarn på samma sätt kommer det att gråta och förmodligen att känna smärta eftersom dess hud är känsligare. Så det är värre att smälla till ett spädbarn än en häst om båda smällarna utdelas med lika stor kraft. Men det måste finnas någon typ av slag - jag vet inte exakt vad det skulle vara, kanske ett slag med en kraftig påk - som skulle vålla hästen lika mycket smärta som vi vållar barnet genom att smälla till det med handen. Det är detta jag avser med "lika mycket smärta". Och om vi anser det fel att tillfoga ett spädbarn så mycket smärta utan goda skäl så måste vi, såvitt vi inte är speciesister, anse det lika fel att tillfoga en häst lika mycket smärta.

Andra skillnader mellan djur och människor vållar andra problem. Normala vuxna människor har själsförmögenheter som under vissa omständigheter kommer att göra att de lider mer att djur skulle göra under samma omständigheter. Skulle vi exempelvis bestämma oss för att utföra extremt smärtsamma eller dödliga experiment på normala vuxna människor som godtyckligt kidnappats i offentliga parker för detta ändamål så skulle vuxna som gillar att ströva i parker bli skräckslagna för att kidnappas. Den skräck som detta lett till skulle vara en form av lidande utöver det lidande som experimentet medför. Utförs samma experiment på ickemänskliga djur skulle mindre lidande vållas eftersom djur inte skulle frukta kidnappningen och experimenten. Det innebär förstås inte att det skulle vara rätt att utföra experimenten på djur, bara att det finns ett skäl, vilket *inte* är speciesistiskt, att föredra användning av djur framför normala vuxna människor om experimentet skall utföras över huvud taget. Det bör emellertid noteras att samma argument ger oss skäl att föredra användning

av mänskliga småbarn, kanske föräldralösa, eller gravt utvecklingsstörda vuxna, i experiment hellre än vuxna eftersom småbarn och utvecklingsstörda inte heller skulle ha någon aning om vad som väntade dem. Utifrån detta argument hamnar ickemänskliga djur, småbarn och utvecklingsstörda i samma kategori. Och om vi använder argumentet för att rättfärdiga experiment på ickemänskliga djur måste vi fråga oss huruvida vi också är beredda att utföra experiment på mänskliga småbarn och utvecklingsstörda vuxna. Hur kan vi göra skillnad mellan djur och sådana människor, annat att på grund av ohöjlt - och moraliskt oförsvarligt - gynnande av individer som tillhör vår egen art?

På många områden utgör den normale vuxnes överlägsna mentala förmåga en skillnad: förväntningar, mer detaljerat minne, större kunskap om vad som händer och så vidare. Dessa skillnader tyder dock inte alltid på större lidande för människans del. Ibland kan djur lida mer p.g.a. sitt begränsade förstånd. Tar vi krigsfångar kan vi exempelvis förklara för dem att även om de måste underkasta sig tillfångatagande, kroppsvisitering och inspärning så kommer de inte att skadas på annat sätt och de kommer att bli frisläppta vid krigets slut. Fångar vi vilda djur kan vi inte få dem att förstå att vi inte hotar deras liv. Ett vilt djur kan inte skilja ett försök att övermanna och inspärta det från ett försök att döda det. Det ena vållar lika stor skräck som det andra.

Det kan invändas att olika arters lidanden inte låter sig jämföras och att jämlikhetsprincipen därför inte ger någon vägledning när djurs och människors intressen kommer i konflikt. Antagligen är det sant att exakta jämförelser av lidanden hos individer tillhörande olika arter inte kan göras men exakthet är inte det väsentliga. Även om vi skulle förhindra att djur tillfogas lidande blott i de fall det är tämligen säkert att människors intressen inte kommer att påverkas i tillnärmelsevis lika hög grad som djurens, så skulle vi bli tvungna att vidta radikala förändringar i vår behandling av djur. Dessa förändringar skulle beröra vårt kosthall, våra lantbruksmetoder, sätten att utföra experiment inom många vetenskaper, vårt sätt att närma oss vilt och vår attityd till jakt, pälsjakt och att bara päls samt nöjesinrättningar som cirkusar, rodeos och djurparker. Enormt mycket lidande skulle därigenom undvikas.

Så här långt har jag sagt en hel del om att vålla djur lidande men ingenting om att döda dem. Underlåtelsen har varit avsiktlig. Jämlikhetsprincipens tillämpning när det gäller vållande av lidande är, åtminstone teorin, tämligen okomplicerad. Smärta och lidande är i sig själva något ont och bör förhindras eller minimeras oberoende av den lidande varelsens ras, kön eller art. Hur dålig en smärta är beror på hur intensiv den är och hur länge den varar. Men smärtor av samma intensitet och varaktighet är lika dåliga oavsett om de upplevs av djur eller människor.

Det felaktiga i att döda är mer komplicerat. Frågan om dödande har jag hållit i bakgrunden, vilket jag också kommer att fortsätta göra, eftersom den mer enkla och raka principen om lika hänsyn till smärta eller välbefinnande är tillräcklig för att identifiera och protestera mot alla de viktigaste formerna av missförhållanden bland djur som människan vållar, åtminstone i det tillstånd av mänsklig tyranni över andra arter som råder för närvarande. Trots det är det nödvändigt att säga något om dödande.

De flesta människor är speciesister då de är villiga att vålla djur lidande när de inte skulle vålla människor samma lidande av samma skäl. På samma sätt är de flesta människor speciesister då de är villiga att döda andra djur när de inte skulle döda andra människor. Vi bör emellertid framskrida mer försiktigt i detta fall, eftersom folk har betydligt skilda åsikter om när det är legitimt att döda människor, vilket de pågående debatterna angående abort och dödshjälp bekräftar. Moralfilosofen har inte heller lyckats enas om vad det är som gör att det är fel att döda människor, eller när det kan vara berättigat.

Låt oss först begrunda synsättet att det alltid är fel att ta en oskyldig människas liv. Vi kan kalla det "doktrinen om livets helighet". Folk som omfattar detta synsätt opponerar sig mot abort och dödshjälp. Vanligen opponerar de sig dock inte mot dödande av ickemänskliga djur, så det vore kanske riktigare att beskriva detta synsätt som "doktrinen om det mänskliga livets helighet". Föreställningen att mänskligt liv, och bara mänskligt liv, är heligt är ett slags speciesism. Följande exempel åskådliggör detta.

Anta att ett barn föds, vilket ibland inträffar, med omfattande och oåterkallelig hjärnskada. Skadan är så allvarlig att barnet aldrig kan bli annat än en "mänsklig grönsak", oförmögen att tala, känna igen andra människor, utföra självständiga handlingar eller utveckla självmedvetande. Barnets föräldrar inser att det inte finns något hopp om bättring för barnet, och är ovilliga att lägga ner, eller bestaten lägga ner, de tusentals dollar som skulle krävas årligen för att ge barnet lämplig vård. De ber läkaren att döda barnet på ett smärtfritt sätt.

Bör läkaren göra det föräldrarna ber om? Juridiskt sett bör han inte det. I detta avseende återspeglar lagen doktrinen om livets helighet. Varje människas liv är heligt. Ändå skulle de som hävdar detta inte ha något att invända mot att ickemänskliga djur dödas. Hur kan de rättfärdiga skillnaden? Vuxna chimpanser, hundar, grisar och individer tillhörande många andra arter står klart över det hjärnskadade barnet när det gäller förmågan att umgås med andra, handla självständigt, vara självmedvetna och varje annan förmåga som rimligtvis skulle kunna sägas skänka livet något värde. Även med den mest omsorgsfulla vård kan vissa allvarligt utvecklingsstörda barn ändå aldrig uppnå en hunds intelligensnivå. Inte heller kan vi hänvisa till att föräldrarna bekymrar sig om barnet, eftersom de i detta tänkta exempel (och i vissa verkliga exempel) inte vill att barnet ska hållas vid liv. Det enda som skiljer barnet från djuret (enligt de som hävdar att det har "rätt till liv") är att det biologiskt sett tillhör arten *homo sapiens* medan chimpanser, hundar och grisar inte gör det. Men att använda *denna skillnad* som grund för att garantera barnet rätt till liv men förneka de andra djuren detta är naturligtvis rent artförtryck.¹⁴ Det är pre-

¹⁴Jag bortser här från religiösa synsätt, exempelvis doktrinen att alla människor, och endast människor, har odödliga själar, eller är gjorda till Guds avbild. I äldre tider hade sådana synsätt ett mycket stort inflytande, och utan tvivel ligger de delvis bakom föreställningen att det mänskliga livet är särskilt helgat. (Se kapitel 5 för ytterligare historisk diskussion.) Logiskt sett är dessa religiösa synsätt emellertid otillfredsställande, eftersom de inte förklarar hur det kommer sig att alla människor men inga ickemänniskor har odödliga själar. Även denna föreställning kan därför misstänkas vara speciesistisk. I vilket fall som helst så är anhängarna av "livets helighet" vanligen angelägna om att inte bara grunda standpunkten på religiösa antaganden, vilka inte är lika allmänt accepterade idag som de en gång varit.

cis den sorts godtyckliga skillnad som de grövsta och mest ohöjda rasisterna använder i sina försök att rättfärdiga rasförtryck.

Detta betyder inte att vi måste anse det lika fel att döda en hund som att döda en fullt utvecklad människa för att undvika artförtryck. Den inställning som ohjälpligen är speciesistisk är den som går ut på att gränsen för rätt till liv löper exakt parallellt med gränsen för vår egen art. De som tror på doktrinen om livets helighet gör detta eftersom de drar en skarp skiljelinje mellan människor och andra djur samtidigt som de inte tillåter några distinktioner inom vår art. De är lika starka motståndare till att man dödar gravt eller kroniskt senila som att man dödar normala vuxna.

För att undvika speciesism måste vi medge att varelser som är lika i alla relevanta avseenden har lika stor rätt till liv. Och bara det att man tillhör vår egen biologiska art kan inte vara relevant för denna rättighet. Inom dessa gränser kan vi ändå exempelvis hävda att det är mer illa att döda en normal vuxen människa med självmedvetande och förmåga att göra upp planer för framtiden och ha meningsfulla relationer med andra än det är att döda en mus, som förmodligen saknar några av dessa egenskapen. Vi kan hänvisa till de nära familjeband och andra personliga band som möss har i lägre grad än människor. Vi kanske anser att den väsentliga skillnaden är konsekvenserna för andra människor, vilka kommer att frukta för sina liv. Vi kanske anser att det är någon kombination av dessa faktorer eller kanske helt andra faktorer.

Vilka kriterier vi än väljer blir vi tvungna att medge att de inte exakt följer gränsen för tillhörighet i vår art. Vi kan med rätta hävda att vissa varelsers drag gör att deras liv får högre värde än andra varelsers. Men vilken måttstock vi än väljer kommer det säkert att finnas några ickemänskliga djur vars liv har större värde än vissa människoliv. En chimpanse, hund eller gris har exempelvis högre grad av självmedvetande och större förmåga att ha meningsfulla relationer med andra än ett gravt utvecklingsstört barn eller någon med långt gånge senilitet. Så om vi baserar rätten till liv på sådana kännetecken måste vi vara beredda att garantera dessa djur lika stor eller större rätt till liv än sådana utvecklingsstörda eller senila.

Argumentet slår åt två håll. Det kan tolkas så att chimpanser, hundar, grisar och en del andra arter har rätt till liv och att vi begår ett allvarligt moraliskt fel när vi än dödar dem, också när de är gamla och lider och vår avsikt är att befria dem från lidande. Å andra sidan kan det tolkas så att gravt utvecklingsstörda och kroniskt senila saknar rätt till liv och kan dödas utan någon viktig anledning, så som vi nu dödar djur. Eftersom denna boks huvudsyfte är att diskutera frågor som har att göra med djur, inte med dödshjälpens etik ska jag inte försöka avgöra frågan slutgiltigt.¹⁵ Jag anser dock att det står någorlunda klart att de nyss beskrivna positionerna båda är otillfredsställande, trots att de undviker artförtryck. Det vi behöver är en mellanväg som undviker artförtryck men inte gör utvecklingsstördas eller senilas liv lika billiga som hundars och grisars liv

¹⁵För allmän diskussion kring dessa frågor, se min *Praktisk Etik* (övers. Jonas Josefsson, Lund, Thales 1990). En mer detaljerad diskussion av behandling av handikappade barn finns i Helga Kuhse och Peter Singer, *Should the Baby Live?* (Oxford: Oxford University Press 1985).

är idag. Den får inte heller göra hundars och grisars liv så heliga än vi inte får lov att befria dem från hopplöst elände. Det som krävs är att vi inkluderar de ickemänskliga djuren i vår krets för moralisk omsorg och slutar betrakta deras liv som något man kan förbruka för vilken obetydlig anledning vi än kan ha. När vi en gång inser att det att en individ tillhör vår art inte i sig själv är tillräckligt för att alltid göra det fel att döda individen kanske vi på samma gång kommer att tänka om angående vår praxis att bevaka mänskligt liv till varje pris, t.o.m. när det inte finns några utsikter till ett meningsfullt liv eller liv utan fruktansvärd smärta.

Min slutsats är därmed att avståndstagande från artförtryck inte innebär att alla liv har samma värde. Självmedvetande, förmåga att tänka framåt och ha förhoppningar och ambitioner för framtiden, förmåga att ha meningsfulla relationer och så vidare, är visserligen inte relevanta för frågan om att tillfoga smärta - eftersom smärta är smärta, vilka egenskaper förutom att kunna känna smärta varelserna att må ha. För frågan om att ta liv är dessa egenskaper emellertid relevanta. Det är inte godtyckligt att hävda att en varelse som är självmedveten, förmögen att tänka abstrakt, planera för framtiden, kommunicera på en utvecklat sätt och så vidare har ett mer värdefullt liv än en varelse utan sådana förmågor. Skillnaden mellan frågan om att ta liv och frågan om att vålla smärta kan åskådliggöras om vi betänker hur vi skulle välja inom vår egen art. Om vi var tvungna att välja mellan att rädda en normal människas liv och att rädda en mentalt handikappads liv skulle vi antagligen välja att rädda den normale. Anta nu att båda istället har tillfogats ofarliga men smärtsamma skador och att vi bara har smärtstillande medel så det räcker till en av dem. Måste vi välja mellan att förhindra den normala människans smärta och att förhindra den mentalt handikappades smärta är det långtifrån lika uppenbart hur vi bör välja. Detsamma gäller för andra arter. Det dåliga med att känna smärta är i sig själv oberoende av de andra egenskaperna hos den som känner smärta. Livets värde påverkas emellertid av dessa andra egenskaper. Bara för att ge ett skäl för denna skillnad: Om vi tar livet av en varelse som har förhoppningar och planer för framtiden och som arbetat för att uppnå ett framtida mål så berövar vi denna varelse möjligheten att få sina ansträngningar tillfredsställda. Tar vi livet av en varelse med mentala förmågor under den nivå som krävs för att kunna fatta att man är en varelse som har en framtid och än mindre kan göra upp planer för framtiden, så kan inte denna speciella sorts förlust vara aktuell.¹⁶

Normalt innebär detta att vi bör rädda människans liv ifall vi är tvungna att välja mellan en människas liv och ett annat djurs liv. Men det kan finnas speciella fall i vilka det omvända är sant p.g.a. att människan ifråga saknar den normala människans egenskaper. Detta synsätt är inte speciesistiskt även om det kan tyckas så vid första påseendet. Önskemålet att normalt sett rädda människans liv framför djurets, om ett val *måste* göras, är ett önskemål som grundas på normala människors egenskaper, inte på blotta faktum att de tillhör vår egen art. P.g.a. detta kan vi inte säga att individer tillhörande vår art som

¹⁶ämnet utvecklas vidare i min uppsats "Life's Uncertain Voyage", i P. Pettit, R. Sylvan och J. Norman, red., *Metaphysics and Morality* (Oxford, Blackwell 1987) ss.154-172.

saknar normala människors kännetecken alltid bör räddas framför andra djur. Denna fråga berörs konkret i nästa kapitel. I allmänhet finns det dock inget behov av att ge ett exakt svar på frågan om när det är fel att döda en djur (smärtfritt). Så länge vi minns att vi bör visa samma respekt för djurens liv som vi visar för de människor som befinner sig på samma mentala nivå kommer vi inte att hamna mycket fel.¹⁷

I vilket fall som helst följer denna boks teser enbart av principen om att minimera lidande. Antagandet att det också är fel att döda djur smärtfritt ger visserligen välkommet extra stöd för en del av dessa teser. Men i strikt mening är detta stöd inte nödvändigt. Det är värt att notera att detta även gäller för tesen att vi borde bli vegetarianer, en tes som det allmänna medvetandet brukar betraktas som baserad på något slags absolut förbud mot att döda.

Läsaren kanske redan har kommit att tänka på en del invändningar mot den ståndpunkt jag intagit i detta kapitel. Vad tycker jag exempelvis att man ska göra med djur som är skadliga för människan? Ska vi försöka hindra djur från att skada varandra? Hur vet vi att inte växter kan känna smärta, och måste vi i så fall svälta? För att inte störa den centrala argumenteringen har jag valt att diskutera dessa och andra invändningar i en särskilt kapitel. Läsare som är otåliga att få sina invändningar bemötta kan gå vidare till kapitel 6.

Följande två kapitel undersöker två verkliga exempel på artförtryck. Jag har begränsat mig till två exempel för att ge utrymme för en någorlunda grundlig diskussion. Detta medför dock att boken inte alls tar upp någon diskussion av andra verksamheter som förekommer enbart p.g.a. att vi inte tar andra djurs intressen på allvar: Vi jagar för nöjes skull och för att skaffa päls, vi föder upp mink, räv och andra pälsdjur och vi fångar vilda djur (ofta efter att deras mödrar skjutits) som sedan fängslas i små burar så att människor kan glo på dem. Vi pinar djur för att lära dem cirkuskonster och vi pinar djur för att lära dem konster till rodeos. Vi slaktar valar med explosiva vapen under sken av att syssla med vetenskaplig forskning och vi dränker årligen över 100 000 delfiner i tonfisknät. Varje år skjuter vi tre miljoner kängurur i den australiensiska vildmarken för att göra skinn och kött- och hundmat av dem. Och vi ignorerar i största allmänhet de vilda djurens intressen när vi utvidgar vårt imperium av betong och föroreningar över jordens yta.

Som jag antydde i denna upplagas förord så är denna bok inte en sammanställning av alla otrevliga saker som vi gör mot djuren. Därför säger jag inget, eller praktiskt taget inget, om nämnda verksamheter. Istället har jag valt två centrala exempel på artförtryck i praktiken. Det handlar inte om enstaka ut-

¹⁷Föregående diskussion har nästan inte alls förändrats sedan första utgåvan av denna bok. Diskussionen har ofta förbisetts av folk som kritiserat rörelsen för djurens frigörelse. En vanlig strategi går ut på att man försöker förlöjliga djurkampen genom att hävda, som en djurförsöksforskare nyligen gjorde, att "En del av dessa människor tror att varje insekt och varje mus har samma rätt till liv som en människa". (Dr. Irving Weissman, citerad Katherine Bishop, "From Shop to Lab to Farm, Animal Rights Battle is Felt", (*The New York Times*, 14 januari 1989. Den beskrivna positionen är definitivt inte min (förutsatt att han refererar till rätten till liv hos en människa vars mentala kapacitet är vitt skild från den mentala kapaciteten hos en mus eller en insekt). Jag tvivlar på att den omfattas av många - om ens några - aktivister i rörelsen för djurens frigörelse.

slag av sadism, utan om verksamheter som i det ena fallet berör tiotals miljoner djur årligen och i det andra fallet miljarder djur årligen. Vi kan inte heller låtsas att vi inte har något att göra med dessa verksamheter. Den ena - vetenskapliga djurförsök - gynnas av våra valda regeringar och bekostas med våra skatter. Den andra - uppfödning av djur till föda - kan fortgå endast p.g.a. att de flesta människor köper och äter produkterna av verksamheten. Därför har jag valt att diskutera just dessa former av artförtryck: de utgör artförtryckets kärna. De vållar större lidande för ett större antal djur att någonting annat som människor gör. För att förhindra dem måste vi ändra våra regeringars inställningar och vi måste ändra våra egna liv, t.o.m. våra matvanor. Om dessa officiellt gynnade och nästan allmänt accepterade former av artförtryck kan avskaffas så kan inte avskaffandet av de andra formerna av artförtryck våra långt borta.

Kapitel 2

Forskningens redskap. . .

hur dina skattepengar används

Den populära filmen *Project X* från 1987 gav många amerikaner en första inblick i de djurförsök som utförs av deras egna väpnade styrkor. Filmens handling kretsar kring ett experiment som utformats inom flygvapnet för att avgöra om chimpanser kan fortsätta “flyga” ett simulerat flygplan efter att ha utsatts för radioaktiv strålning. En ung flygkadett som tilldelats tjänst i laboratoriet blir fäst vid en viss chimpanse, med vilken han kan kommunicera på teckenspråk. När denna chimpanse står i tur för radioaktiv bestrålning beslutar sig den unge mannen (givetvis assisterad av sin attraktiva flickvän) för att befria chimpanserna.

Intrigen var fiktiv, dock inte experimenten. De byggde på djurförsök som utförts under många år på Brooks Air Force Base i Texas. I olika former pågår de fortfarande. Biobesökarna fick emellertid inte hela historien. Det som drabbade chimpanserna i filmen var en mycket nedtonad version av det som verkligen händer. Därför bör vi granska själva experimenten så som de beskrivs i dokument utgivna av Brooks flygbas.

Som filmen visar ingår en sorts flygsimulator i djurförsöken. Anordningen går under beteckningen Primate Equilibrium Platform (Jämviktsplattform för primater, d.v.s. apor och människor) eller PEP. Den består av en plattform som kan fås att stiga, falla och slingra som ett flygplan. Aporna sitter på en stol som är en del av plattformen. Framför dem finns en kontrollspak med vars hjälp plattformen kan återföras till vågrätt läge. När aporna lärt sig detta utsatts de för radioaktivitet och kemiska stridsmedel för att man ska se hur detta påverkar deras förmåga att flyga.

Standardproceduren för PEP-träning beskrivs i en skrift kallad “Förfarande vid dressyr med PEP”.¹

Har följer en sammanfattning:

Steg I (stolvana): Aporna “kvarhålls” (binds fast, med andra ord) i PEP-

---

¹U.S. Air Force, School of Aerospace Medicine, Report No. USAFSAM-TR-82-24, augusti 1982.

stolen en timme om dagen i fem dagar tills de sitter lugnt. *Steg II* (spakvana): Aporna kvarhålls i PEP-stolen. Stolen tippas framåt och aporna får elchocker. Aporna brukar då "vrída sig i stolen eller bita i plattformen... Detta beteende inriktas då mot den behandskade handen (tillhörande försöksledaren) som placrats omedelbart över kontrollspaken." Rör de handen slutar elchockerna och apan (som inte matats den dagen) för ett russin. Detta sker med varje apa hundra gånger om dagen i fem till åtta dagar. *Steg III* (spakrörelse): När PEP-stolen lutas framåt är det denna gång inte tillräckligt att röra spaken för all slippa elchocker. Aporna för elchocker tills de drar spaken bakåt. Detta upprepas hundra gånger om dagen. *Steg IV - VI* (föra spaken framåt och bakåt): Nu lutas stolen bakåt och aporna får stötar tills de för spaken framåt. Sedan tippas stolen framåt och de måste åter lära sig all föra spaken bakåt. Detta upprepas hundra gånger per dag. Sedan tippas stolen slumpmässigt fram och tillbaka och aporna får stötar tills de lärt sig att reagera korrekt. *Steg VI* (tillämpad spakkontroll): Hittills har inte spakrörelserna påverkat plattformens position trots att de rört spaken fram och tillbaka. Nu kontrollerar aporna plattformens position genom att dra spaken. Den automatiska elchocken är avstängd. Istället ges elstötar som varar 0,5 sekunder manuellt ungefär var tredje eller fjärde sekund. Detta är långsammare takt att tidigare eftersom man vill vara saker på att inte bestraffa korrekt beteende vilket därigenom skulle kunna komma att "utsläckas", för all använda bruksanvisningens ordval. Slutar apan uppföra sig som önskat återgår dressyren till steg VI. I annat fall fortsätter träningen tills apan kan hålla plattformen i stort sett vågrätt samt undvika åttio procent av elchockerna. Inläring från steg III till steg VII tar tio till tolv dagar.

Sedan fortsätter träningen ytterligare tjugo dagar. Under denna period används en slumpgenerator som får stolen att stampa och slingra mera våldsamt. Samtidigt måste apan uppvisa samma grad av förmåga att återföra stolen till horisontallaget. I annat fall för den tätt återkommande elstötar.

All denna träning som innebär tusentals elstötar är bara inledningen till det verkliga försöket. När aporna väl håller plattformen vågrätt under större delen av tiden utsätts de för dödliga eller nästan dödliga doser av radioaktivitet eller kemiska stridsmedel. Detta för att se hur länge de kan fortsätta "flyga" plattformen. Illamående och antagligen spyende av livshotande doser radioaktivitet tvingas de alltså hålla plattformen vågrätt. Misslyckas de erhåller de täta elstötar. Här är ett exempel hämtat ur en rapport från amerikanska flygvapnets skola för luftfartsmedicin. Rapporten publicerades i oktober 1987, efter att *Project X* visats.²

Rapporten heter "Primaters förmåga att bibehålla jämvikt efter Somanexponering: Effekter av upprepade dagliga exponeringar med låga Soman-doser." Soman är ett annat namn på nervgas, en kemiskt stridsmedel som orsakade fruktansvärda kval bland trupper i första världskriget. Lyckligtvis har det inte använts mycket i krigföring sedan dess. Rapporten inleds med referenser till ett flertal tidigare forskningsrapporter i vilka samma forskargrupp studerat hur

²U.S. Air Force, School of Aerospace Medicine, Report No. USAFSAM-TR-87-19, oktober 1987.

“akut somanexponering” påverkar prestationsförmågan i jämviktsplattformen. Denna speciella studie handlar emellertid om effekten av låga doser under flera dagar. I detta försök hade aporna styrt plattformen “åtminstone en gång per vecka” under minst två år. De hade också erhållit olika läkemedel och låga somandoser tidigare, dock inte under de senaste sex veckorna.

De som utförde experimenten beräknade vilken somandos som skulle vara tillräcklig för att minska apornas förmåga att styra plattformen. För att denna beräkning skulle kunna göras var man naturligtvis tvungen att ge aporna elektriska stötar då de blev oförmögna att hålla plattformen i rätt läge. Rapporten handlar mest om nervgiftets effekter på apornas prestationsförmåga. Men den ger också vissa insikter om andra effekter av kemiska vapen:

Subjektet blev fullständigt handikappat dagen efter den sista exponeringen. Djuret uppvisade neurologiska symptom, bl.a. gravt bristande koordination, svaghet och skakiga rörelser. . . Symptomen varade flera dagar under vilka djuret var oförmöget att utföra PEP-uppgiften.³

Under många år var dr. Donald Barnes chefsforskare vid amerikanska flygvapnets skola för luftfartsmedicin. Han ansvarade för experimenten med jämviktsplattform vid Brooks Air Force Base. Barnes uppskattade att han utsatt ungefär tusen dresserade apor för radioaktivitet under sina år på denna tjänst. Efteråt har han skrivit:

Jag hade under några år varit misstänksam beträffande nyttan av de data vi samlade. Jag gjorde några enstaka försök att utröna både vem som skulle utnyttja de tekniska rapporter vi publicerade och vilket syfte rapporterna hade. Nu medger jag att jag var alltför ivrig att acceptera de överordnades försäkringar om att vi gjorde en viktig insats för USA:s flygvapen och därmed för försvaret av den fria världen. Dessa försäkringar använde jag som skygglappar för att undvika den verklighet jag såg i verksamheten. Och även om skygglapparna inte alltid kändes behagliga så skyddade de mig från den osäkerhet som var förknippad med en tänkbar förlust av status och inkomst. . .

Så halkade skygglapparna då ner en dag och jag hamnade i en mycket allvarlig dispyt med dr. Roy DeHart, kommendörkapten vid amerikanska flygvapnets skola för luftfartsmedicin. Vid ett radioaktivt angrepp, försökte jag påpeka, är det högst osannolikt att stridförande befälhavare som försöker uppskatta tänkbar stridsstyrka eller kapacitet för ett andra angrepp tittar på tabeller och siffror som baserats på data om rhesus-apan. Dr. DeHart höll fast vid att uppgifterna var ovärderliga och hävdade att “De vet inte att studierna utförts på djur”⁴

³U.S. Air Force, School of Aerospace Medicine, Report No. USAFSAM-TR-87-19, s.6.

⁴Donald J. Barnes, “A Matter of Change”, i Peter Singer, red., *In Defense of Animals* (Oxford: Blackwell 1985).

Barnes tog avsked och har blivit stark motståndare till djurförsök. Men experiment med jämviktsplattformen PEP förekommer fortfarande. *Project X* lyfte slöjan från en typ av djurförsök som militären utför. Vi har undersökt detta i någon detalj även om det skulle ta alltför stort utrymme att beskriva alla typer av radioaktivitet och kemiska stridsmedel som i varierande doser testats på apor i PEP. Det vi nu måste förstå är att detta bara är en mycket liten del av militärens djurförsök. Betänkligheter beträffande dessa försök har förekommit sedan många år tillbaka.

Via en annons i en obetydlig tidning upptäckte kongressledamoten Les Aspin från Wisconsin i juli 1973 att USA:s flygvapen tänkte köpa tvåhundra beaglevalpar med stämbanden preparerade för att förhindra normalt skällande. Hundarna skulle användas vid tester av giftiga gaser. Strax därefter blev det känt att armén också skulle använda beaglehundar i liknande försök, denna gång fyra hundra stycken.

Aspin inledde en livlig protest och han stöddes av organisationer mot djurförsök. Annonser publicerades i större dagstidningar över hela landet. Brev från en rasande allmänhet började strömma in. En tjänsteman vid representanhusets försvarskommitté sade att kommittén mottagit fler brev angående beaglehundarna än om något annat ämne sedan Truman avskedade general MacArthur. I ett internt PM från försvarsministeriet som Aspin lät publicera berättades att ministeriet aldrig någonsin mottagit fler brev angående någon händelse, inte ens angående bombningarna av Nordvietnam och Kambodja.⁵ Efter att först ha försvarat experimenten kungjorde försvarsministeriet att de skulle uppskjuta dem för att se om det var möjligt att ersätta Beaglehundarna med andra försöksdjur.

Hela denna episod var märklig, eftersom det allmänna raseriet över detta enskilda djurförsök blottade en anmärkningsvärd okunnighet om hur man normalt utför djurförsök vid krigsmakten, forskningsinstitutioner, universitet och affärsdrivande företag av många olika slag. Det är visserligen sant att arméns och flygvapnets tilltänkta experiment var utformade så att det var osäkert om de många djurens lidande och död skulle leda till att något mänskligt liv räddades, eller våra till någon nytta för människor över huvud taget, men detsamma gäller också för miljontals andra djurförsök som utförs årligen enbart i USA. Möjligen berodde oron på att beaglehundar ingick i försöken. Men varför har man i så fall inte protesterat mot följande försök som utfördes mera nyligen?

Försöket utfördes under ledning av Amerikanska armens medicinska biotekniska forsknings- och utvecklingslaboratorium vid Fort Detrick, Frederick, Maryland. Forskare matade 60 beaglehundar med varierande mängder av sprängämnet TNT. Hundarna fick TNT-kapslar varje dag i sex månader. Bland symptomen observerades bl.a. uttorkning, järnbrist, gulsot, låg kroppstemperatur, missfärgad urin och avföring, diarré, minskad aptit och vikt, förstorad lever, njure och mjälte samt att beaglehundarna miste koordinationsförmågan. En tik "befanns vara döende" och avlivades under vecka 14. En annan hittades död under vecka 16. Rapporten slår fast att försöket motsvarar "en andel" av de data om TNT:s

⁵ *Air Force Times*, 28 november 1973. *The New York Times*, 14 november 1973.

effekter på däggdjur som laboratoriet i Port Detrick samlar in. Studien misslyckades med att fastställa vid vilken nivå TNT inte har några observerbara effekter, eftersom skadorna uppträdde även vid de allra lägsta doserna. Följaktligen avslutas rapporten med konstaterandet att "ytterligare studier.. av TNT på beaglehundar kan tillstyrkas." ⁶

Men för övrigt vore det fel att begränsa vår omsorg till hundar. Folk tycks bry sig om hundar eftersom de i allmänhet har erfarenhet av hundar som sällskapsdjur. Andra djur har dock samma förmåga att lida som hundar. Få människor känner medlidande med råttor. Ändå är råttor intelligenta djur och det råder inget tvivel om att råttor kan lida, och verkligen lider, av de otaliga försök som de utsatts för. Vi bör inte vara mindre engagerade om armén slutar att utföra experiment med hundar för att istället använda råttor.

Några av de värsta militära djurförsöken utförs på ett ställe kallat AFRRI - Armed Forces Radiobiology Research Institute, Bethesda, Maryland. Istället för att använda jämviktsplattform har forskarna bundit fast djur i stolar och bestrålat dem. Eller dresserat dem att trycka på spakar för att sedan se hur bestrålningen påverkar prestationsförmågan. De har också lärt apor att springa i ett "aktivitetshjul", vilket är ett slags cylindrisk trampkvarn. Aporna får elchocker om de inte håller igång hjulet med hastigheter över två kilometer i timmen.

Carol Franz vid avdelningen för beteendevetenskap vid AFRRI tränade i ett försök med aktivitetshjulet trettionio apor två timmar per dag i nio veckor. De kunde då växla mellan "arbetsperioder" och "viloperioder" under sex sammanhängande timmar. Aporna utsattes för varierande doser radioaktivitet. De som fick högre doser spydde upp till sju gånger. De placerades då åter i aktivitetshjulet för att deras förmåga att "arbeta" efter bestrålning skulle mätas. Om aporna inte rörde hjulet på en minut under denna period "ökades elchockens styrka till 10 mA." (Det är en extremt stark elektrisk stöt, även om man utgår från de tämligen vidlyftiga normer som används i amerikansk djurförsöksverksamhet. Den måste orsaka mycket svår smärta.) En del apor fortsatte spy i aktivitetshjulet. Franz beskriver den effekt de olika doserna radioaktivitet hade på prestationsförmågan. Rapporten antyder också att de bestrålade aporna dog inom en och en halv till fem dagar. ⁷

Eftersom jag inte vill utnyttja hela detta kapitel till att beskriva djurförsök utförda av USA:s krigsmakt övergår jag nu till ickemilitära experiment (även om vi kommer att beröra ytterligare ett eller två militära experiment då de är relevanta för andra ämnen). Samtidigt hoppas jag att USA:s skattebetalare, oavsett hur stor militärbudget de vill ha, kommer att fråga sig: är detta vad jag vill att krigsmakten skall använda mina skattepengar till?

Vi bör naturligtvis inte döma alla djurförsök efter de experiment som jag nyss

⁶B. Levine et al., "Determination of the Chronic Mammalian Effects of TNT: Twenty-six Week Subchronic Oral Toxicity Study of Trinitrobenzene (TNT) in the Beagle Dog", Phase II, Final Report (U.S. Army Medical Research and Development Command, Fort Detrick, Maryland, juni 1983).

⁷Carol G. Franz, "Effects of Mixed Neutron-gamma Total-body Irradiation on Physical Activity Performance on Rhesus Monkeys", *Radiation Research* 101:434-441 (1985).

beskrivit. Man skulle kunna tänka sig att krigsmaktens inställning till lidande är särskilt hårdad eftersom de sysslar så mycket med krig, död och skador. Den i egentlig mening vetenskapliga forskningen måste väl ändå vara annorlunda? Vi får se. För att inleda vår undersökning av ickemilitär vetenskaplig forskning överlämnar jag ordet till professor Harry F. Harlow. Professor Harlow arbetade på Primate Research Center Madison, Wisconsin. Under flera år var han redaktör för en ansedd psykologitidskrift och han var högt aktad av sina forskarkolleger inom psykologin fram till sin död för några år sedan. Hans arbeten refereras uppskattande i många grundläggande psykologiläroböcker, vilka lästs av miljontals nybörjarstudenter i psykologi de senaste tjugo åren. Hans medarbetare och tidigare studenter fortsätter nu att arbeta på den typ av forskning han inlett.

I en skrift från 1965 beskriver Harlow sitt arbete så här:

Under de senaste tio åren har vi studerat effekterna av partiell social isolering genom att föda upp apor ända från födelsen i kala ståltrådsburar. . . Dessa apor lider av fullständig modersförlust. . . På senare tid har vi inlett en serie studier av total social isolering genom att föda upp apor i kammare av rostfritt stål från och med några timmar efter födelsen fram till 3, 6 eller 12 månaders ålder. Under den utmätta tiden i denna apparat har apan ingen kontakt med något djur, varken människa eller något lägre stående.

Denna forskning visade, fortsätter Harlow, att

tillräckligt grav och varaktig tidig isolering sänker dessa djur till en social och emotionell nivå i vilken den primära responsen är fruktan.
8

I en annan artikel beskrev Harlow tillsammans med sin förre student och medhjälpare Stephen Suomi hur de försökte göra späda apor psykopatologiska med en teknik som inte tycktes fungera. De fick då besök av den brittiske psykiatern John Bowlby. Enligt Harlows berättelse lyssnade Bowlby till deras bekymmer och gick sedan en tur i Wisconsinlaboratoriet. När han sett aporna inhysta ensamma i kala ståltrådsburar frågade han "Varför försöker ni framkalla psykopatologi hos apor? Ni har redan fler psykopatologiska apor i laboratoriet än vad som tidigare setts på denna jord."⁹

Händelsevis var Bowlby ledande forskare på frågor om effekterna av modersförlust. Hans forskning grundades dock på undersökningar av barn, främst föräldralösa krigsbarn, flyktingar och institutionaliserade barn. Så långt tillbaka som 1951, redan innan Harlow ens påbörjat sin forskning på ickemänskliga primater, sammanfattade Bowlby:

Beläggen har nu granskats. Det står klart att beläggen är sådana att det inte finns något utrymme för tvivel angående följande allmänna antagande: En litet barn som varaktigt berövas moderns om-

⁸ *Proceedings of the National Academy of Science* 54:90 (1965).

⁹ *Engineering and Science* 33:8 (1970).

sorg drabbas av allvarlig och långtgående personlighetsförändring och därigenom av effekter som rör barnets hela framtida liv.¹⁰

Detta avskräckte inte Harlow och hans kolleger från att konstruera och utföra sina apexperiment.

I samma artikel i vilken de berättar om Bowlsbys besök beskriver Harlow och Suomi hur de fick den "fascinerande iden" att skapa depressioner "genom att låta babyapor fästa sig vid surrogatmammor av tyg som sedan kunde bli monster":

Det första av dessa monster var en apmamma av tyg som enligt ett schema eller vid behov blåste ut tryckluft. Det blåste praktiskt taget skinnet av kroppen på djuret. Vad gjorde babyapan? Den klängde sig bara hårdare och hårdare fast vid mamman, för ett skräckslaget barn klänger sig fast vid mamman till varje pris. Vi erhöll aldrig någon psykopatologisk reaktion.

Vi gav emellertid inte upp. Vi byggde en annan surrogatmonstermamma som vaggade så våldsamt att ungens tänder och huvud skullrade. Det enda babyn gjorde var att klänga sig hårdare och hårdare fast vid mamman. I det tredje monstret vi byggde fanns en dold ståltrådsram som for ut och sköt bort babyn från magen. Därpå reste babyn sig från golvet och väntade på att ramen skulle åka in i tygkroppen igen så att den åter kunde klänga sig fast vid surrogatet. Slutligen byggde vi vår piggsvinmamma. På beställning sköt mamman ut vassa mässingsspikar över hela magen. Även om ungen blev störd av dessa spetsiga avvisanden väntade den tills spikarna sjönk in och återvände då för att klänga sig fast vid modern.

Försöksledarna anmärker att dessa resultat inte var så överraskande eftersom den enda utväg som återstår för ett skadat barn är att hålla fast vid sin mor.

Så småningom övergav Harlow och Suomi de konstgjorda monstermammorna eftersom de hittade något bättre: En riktig apa som var ett monster. För att skapa sådana apor födde de upp aphonor i isolering och försökte sedan göra dem dräktiga. Beklagligt nog saknande aphonorna normala sexuella relationer till aphanar. Därför gjordes de dräktiga med en teknik som Harlow och Suomi kallar för "våldtäktsbänken." När ungarna föddes iakttog forskarna aporna. De upptäckte att några helt enkelt ignorerade ungarna. De tog inte barnet till sitt bröst vilket normala apor gör då de hör sitt barn gråta. Det andra iakttagna beteendemönstret var annorlunda.

De andra aporna var brutala eller livsfarliga. Ett av deras favoritknep var att krossa ungens skalle med tänderna. Men det verkligt motbjudande beteendet var att krossa ungens ansikte mot golvet och sedan gnugga det fram och tillbaka.¹¹

¹⁰ *Maternal Care and Mental Health*, World Health Organization Monograph Series, 2:46 (1951).

¹¹ *Engineering and Science* 33:8 (1970).

I en rapport från 1972 säger Harlow och Suomi att mänsklig depression beskrivits som ett tillstånd av "hjämlöshet och hopplöshet, som att våra ned-sänkt i en förtvivlans brunn". Därför konstruerade de "på intuitiv grund" en anordning som både fysiskt och psykiskt skulle utgöra en "förtvivlans brunn". De byggde en lodrät kammare med lutande sidor av rostfritt stål och rund botten. I denna placerades en ung apa periodvis upp till fyrtiofem dagar. De upptäckte att aporna efter några dagars isolering "under större delen av tiden satt hopkrupna ett av kammarens hörn". Fångenskapen ledde till "allvarligt och ihållande psykopatologiskt beteende av depressiv natur." Aporna brukade sitta med sina armar klamrade runt kroppen ännu nio månader efter att de släppts ut, istället för att röra sig och undersöka sin omgivning vilket normala apor gör. Men rapporten slutar olycksbådande och utan att några slutsatser dragits:

Spörsålet om huruvida resultaten kan våra specifikt beroende av variabler som kammarens form eller storlek, fångenskapens varaktighet, ålder vid tiden för fångenskap eller, vilket är mer troligt, en kombination av dessa och andra variabler, återstår för vidare forskning att besvara.¹²

En annan artikel förklarar hur Harlow och hans kolleger skapade en "terortunnel" förutom sin "förtvivlans brunn". I denna producerades skräckslagna apor.¹³ I ytterligare en rapport beskriver Harlow hur han lyckades "framkalla psykologisk död i rhesusapor" genom att förse dem med frottéklädda "moderssurrogat" som normalt höll en temperatur av 37 °C men snabbt kunde nedkylas till 2 °C för att simulera en slags moderligt avvisande.¹⁴

Nu är Harlow död men hans studenter och beundrare är spridda över USA och de fortsätter att utföra experiment i samma anda. Under ledning av en av Harlows studenter, W.A. Mason, har John P. Capitanio utfört djurförsök med social deprivation på Kaliforniens primatforskningscenter vid University of California, Davis. I dessa experiment jämförde Capitanio rhesusapors beteende när de "uppfostrats" av en hund, med apors beteende när de "uppfostrats" av en leksakshäst i plast. Hans slutsats var att "trots att individerna i bägge grupperna var klart onormala på den sociala interaktionens område" så klarade sig de apor som hållits tillsammans med hunden bättre än de som hållits tillsammans med plastleksaken.¹⁵

Gene Sackett kom från Wisconsin och fortsatte sedan studera social deprivation vid University of Washingtons primatcenter. Sackett födde upp rhesusapor, svinapor och krabbnakaker i total isolering. Han studerade hur detta påverkade deras individuella, sociala och undersökande beteende. Han upptäckte att mellan de olika aparterna fanns skillnader som "sätter ifråga den generella giltigheten hos 'isolerings-syndromet' bland primater av olika slag." Om det t.o.m. finns skillnader mellan närbesläktade aparter så måste generaliseringar från apor till

¹² *Journal of Comparative and Physiological Psychology* 80 (1):11 (1972).

¹³ *Behavior Research Methods and Instrumentation* 1:247 (1969).

¹⁴ *Journal of Autism and Childhood Schizophrenia* 3 (3):299 (1973).

¹⁵ *Journal of Comparative Psychology* 98:35-44 (1984).

människor våra betydligt mer tvivelaktiga.¹⁶

Martin Reite från University of Colorado utförde deprivationsförsök med indisk makak och svinapa. Han kände till att Jane Goodalls iakttagelser av föräldralösa vilda chimpanser innebar att dessa kunde beskrivas uppvisa "djupa beteendestörningar som främst utmärktes av sorgsenhet eller depressiva förändringar av känsloläget." Men eftersom "relativt få studier publicerats om experimentell isolering av människoapor, jämfört med det som skrivits om små apor" bestämde han och andra forskare sig för att studera sju chimpansungar som separerats från modern vid födseln. De fick växa upp i barnkammarmiljö tills de blev sju till tio månader gamla. Då placerades en del av ungarna i isoleringscell under fem dagar. De isolerade ungarna skrek, vaggade och kastade sig mot cellens väggar. Reite drog slutsatsen att "isolering av yngre chimpansungar kan medföra tydliga beteendeförändringar." Men han anmärkte också att (du har redan gissat vad) ytterligare forskning krävdes.¹⁷

Sedan Harlow påbörjade sina försök med modersberövande för omkring trettio år sedan har mer än 250 sådana experiment utförts USA. Försöken har utsatt mer att sjutusen djur för behandlingar som ingen oro, förtvivlan, ångest, allmän psykisk nedbrytning och död. Denna forskning är nu självgående, vilket en del av de fortgående citaten visat. Reite och hans kolleger utförde försök med chimpanser eftersom relativt få experimentella studier gjorts med människoapor jämfört med små apor. De kände uppenbarligen inget behov av att ställa den grundläggande frågan om varför vi över huvud taget ska göra försök med modersdeprivation hos djur. De försökte inte ens rättfärdiga försöken genom att hävda att de var till nytta för människan. Det faktum att vi redan har omfattande iakttagelser av föräldralösa chimpanser i det fria tycks ha varit ointressant för dem. Attityden var simpel: Detta har man gjort med en djurart, men inte med den andra; då tar vi den. Samma attityd återkommer genomgående i psykologisk och beteendevetenskaplig forskning. Mest förvånansvärt i hela historien är att skattebetalarna bekostat all denna forskning. - vilken uppgått till 58 miljoner dollar (ca 350 miljoner kronor) enbart för forskning om modersberövande.¹⁸ Civila djurförsök liknar i detta avseende, liksom i andra, de militära.

Den verksamhet med djurförsök som pågår idag avslöjar konsekvenserna av speciesismen. Många experiment vållar svår smärta utan minsta utsikt till någon betydande fördel vare sig för människor eller andra djur. Sådana experiment är inga enstaka undantag utan de ingår i en betydande forskningsindustri. Officiella siffror från regeringen visar att mer än 3,5 miljoner "vetenskapliga försök" utfördes med djur år 1988

i Storbritannien, där forskare är ålagda att rapportera antalet utförda veten-

¹⁶ *Developmental Psychology* 17:313-318 (1981).

¹⁷ *Primates* 25:78-88 (1984).

¹⁸ Uppgifter om forskning har sammanställts av fil.dr. Martin Stephens i *Maternal Deprivation Experiments in Psychology: A Critique of Animal Models*, en rapport på uppdrag av de amerikanska, nationella och New England-baserade antidjurförsöksgrupperna (Boston 1986).

skapliga djurförsök.¹⁹ Från USA finns inga uppgifter med jämförbar säkerhet. USA:s jordbruksminister offentliggör enligt djurskyddsdeklarationen en uppräknings av antalet djur som utnyttjas av institutioner som är registrerade under denna deklaration. Uppräkningen är dock ofullständig på många sätt. Den tar inte upp råttor, möss, fåglar, reptiler, grodor eller lantbruksdjur som används i djurförsök. Den tar inte upp djur som används vid högre utbildning, inte heller experiment som utförs vid institutioner som inte transporterar djur mellan olika delstater eller mottar anslag eller får uppdrag från den federala regeringen.

1986 publicerade kongressens byrå för utvärdering av teknologi (OTA) en rapport som hette "Alternativ till användning av djur i forskning, testning och utbildning".²⁰ OTA-forskarna försökte uppskatta hur många djur som används i försök i USA. De rapporterade att "försök att uppskatta antalet djur som används i USA årligen varierar från 10 miljoner upp till nästan 100 miljoner". De fastslog att uppskattningarna var otillförlitliga men deras bästa gissning var minst 17 till 22 miljoner²¹.

Denna uppskattning var extremt återhållsam. Förbundet för uppfödare av laboratoriedjur uppgav i ett kongressförhör 1966 att omkring 60 miljoner möss, råttor, marsvin, hamstrar och kaniner använts i försök 1965.²¹ Dr Andrew Rowan vid Tufts universitet för veterinärmedicin beräknade 1984 att omkring 71 miljoner djur användes årligen. 1985 reviderade Rowan sin beräkning för att skilja mellan djur som producerades, levererades och sedan verkligen användes. Enligt denna beräkning utnyttjades mellan 25 och 35 miljoner djur till experiment varje år (djur som dör under transporten eller dödas omedelbart före experimentet är inte inkluderade).²² Enligt en börsanalys producerade Charles River Breeding Laboratory, som tillhör de större tillverkarna av laboratoriedjur, ensamma 22 miljoner laboratoriedjur årligen.²³

Enligt rapport från jordbruksdepartementet användes år 1988 i djurförsök 140 471 hundar, 42 271 katter, 51 641 primater, 431 457 marsvin, 331 945 hamstrar, 459 254 kaniner och 178 249 "vilda djur", d.v.s. totalt 1 635 288 djur. Kom ihåg att rapporten inte bryr sig om råttor och möss samt dessutom på sin höjd täcker tio procent av de djur som faktiskt används. Mer än 90 000 av de 1,6 miljoner djur som jordbruksministeriet tagit upp som försöksdjur rapporteras ha upplevt smärta utan bedövning eller psykiskt lidande. Även här rör det sig om högst tio procent av det totala antal djur som lider fysiskt och psykiskt. Om försöksledarna dessutom är mindre bekymrade om smärta utan bedövning när det gäller råttor och möss än de är när det gäller katter, hundar och primater kan andelen vara ännu mindre.

¹⁹ *Statistics of Scientific Procedures on Living Animals*, Great Britain 1988, Command Paper (London, Her Majesty's Stationery Office, 1989).

²⁰ U.S. Congress Office of Technology Assessment, *Alternatives to Animal Use in Research, Testing and Education* (Washington, D.C. Government Printing Office 1986), s.64.

²¹ Utfrågning inför The Subcommittee on Livestock and Feed Grains of the Committee on Agriculture, Representanthuset, USA 1966, s.63.

²² Se A. Rowan, *Of Mice, Models and Men* (Albany, State University of New York Press 1984), s.71. Den senare revideringen finns i ett personligt meddelande till OTA: Se *Alternatives to Animal Use in Research, Testing and Education*, s.56.

²³ OTA, *Alternatives to Animal Use in Research, Testing and Education*, s.56.

Ett stort antal djur används i de andra industriländerna. En mycket ofullständig översikt från 1988 visade exempelvis att över åtta miljoner användes i Japan.²⁴

Ser man på de kommersiella produkter djurförsöken ger upphov till och på hur dessa sedan säljs så kan man få en uppfattning om vilken storskalig industri det handlar om. En av dessa "produkter" är givetvis djuren själva.

Vi har sett hur många djur Charles River Breeding Laboratories producerar. I tidskrifter som *Lab Animal* marknadsförs djur som om de vore bilar. Under en bild av två marsvin, en normalt och ett helt utan hår, berättar annonstexten:

Du kan nu välja när det gäller marsvin. Du kan satsa på standardmodellen som levereras komplett med hår. Eller prova vår nya stripade hårlösa 1988 års modell för hastighetens och effektivitetens skull.

Våra mycket lugna hårlösa marsvin är resultatet av åratals avel. De kan användas till dermatologiska studier vid framställning av medel mot skallighet. Hudirritationer. Underhudsbehandling. Påverkan av ultraviolett ljus. Och mer därtill.

I en annons för Charles River i *Endocrinology* (juni, 1985) frågade man:

"Vill ni se hur vi opererar?"

När det gäller operationer ger vi er exakt vad doktorn ordinerar.

Hypotysektomier, adenalektomier, kastreringar, ovariektomier och thyroidektomier. Vi utför tusentals "endokrinektomier" (borttagande av lymfkörtlar) på råttor, möss och hamstrar varje månad. Samt extra specialkirurgi (borttagande av mjälte, njure, blindtarm) på beställning. . . Beställ kirurgiskt förändrade försöksdjur som passar just ditt särskilda behov. Ring [telefon-nummer]. våra kirurger är så gott som ständigt tillgängliga.

Djurförsöken har inte bara skapat en marknad för själva djuren, utan också en marknad för specialutrustning. Den ledande brittiska vetenskapliga tidskriften *Nature* har en avdelning betitlad "Nytt på marknaden". Där informerades läsarna nyligen om ny forskningsapparat:

Columbus Instruments senaste djurförsöksredskap är en lufttät trampkvarn för djur. Den kan användas till insamling av data angående syrekonsumention under träning. Trampkvarnen har avskilda löparbanor med separata givare för elchocker. De kan ställas in för upp till fyra råttor eller möss. . . I grundsatsen för 9 737 pund ingår hastighetskontroll för drivremmen och spänningsregulator för elchockerna. Den helautomatiska satsen för 13 487 pund kan programmeras så att den kontinuerligt verkställer experiment med periodvisa

²⁴ *Experimental Animals* 37:105(1988).

avbrott för vila. Den registrerar automatiskt antalet sammanstötningar med det elektriska gallret, effektiv löptid och tid sam tillbringas på det elektriska gallret.²⁵

Columbus Instruments tillverkar många andra snillrika apparater. De annonserar i *Lab Animal*:

Objektiva kvantitativa mätningar av djurs konvulsioner är nu möjliga tack vare Columbus instruments Konvulsionsmätare. En precisionssensor på plattformen omvandlar proportionerligt konvulsionskraftens vertikala komponenter till elektriska signaler. Användaren måste iaktta djurets beteende och aktivera mätaren med en tryckkontakt när en konvulsion blir märkbar. Vid försökets slut erhålles konvulsionernas sammanlagda varaktighet och kraft.

Sedan har vi *The Whole Rat Catalogue*. Den ges ut av Harvard Bioscience och består av 140 sidor med utrustning för försök med små djur. Allt är författat i gullig reklamjargong. I beskrivningen av en genomskinlig fasthållare i plast för kaniner berättar katalogen exempelvis att "Det enda den viftar på är nosen!" Ibland visas emellertid en viss förståelse för ämnets kontroversiella natur: Beskrivningen av Transportväskan för gnagare innehåller exempelvis förslaget: "Använd denna oförargliga väska för att transportera ditt favoritdjur från en plats till en annan utan att du tilldrar dig uppmärksamhet." Utöver de vanliga burarna, elektroderna, kirurgiska verktygen och injektionssprutorna marknadsför katalogen Fasthållare för råttdjur, Harvard svängtapp och tjuder-system, Handskar med radioaktivitetsskydd, Inopererbar FM-telemetrisk utrustning, Vätskegivare för råttor och möss i alkoholstudier, Huvudavkapare för större och mindre djur samt t.o.m. en Gnagarupplösare som "snabbt reducerar kvarlevorna av ett mindre djur till en homogen substans".²⁶

Bolagen skulle förmodligen inte bry sig om att försälja och marknadsföra sådan apparatur om de inte förväntade en betydande efterfrågan. Och varorna köps inte annat än för att användas.

Bara ett fåtal av de tiotals miljoner experiment som utförs kan möjligtvis anses bidra till viktig medicinsk forskning. Ett enormt antal djur används på universitetsinstitutioner som sysslar med exempelvis skogsvetenskap eller psykologi. Långt fler används kommersiellt för att testa ny kosmetika, schampo, livsmedelsfärg och andra icke nödvändiga artiklar. Allt detta kan endast fortgå på grund av våra fördomar mot att ta lidandet på allvar om den som lider inte tillhör vår egen art. Det är betecknande att de som utför djurförsök normalt sett inte förnekar att djur lider. De kan inte förneka att djur lider eftersom de behöver betona likheterna mellan människor och djur för att kunna hävda att experimenten fyller någon funktion för människor. Den försöksledare som tvingar råttor att välja mellan svält och elchocker för att se om de utvecklar magsår (vilket de

²⁵ *Nature* 33:445 (4 augusti 1988).

²⁶ *The Harvard Bioscience whole Rat Catalog* (South Natick, Mass., Harvard Bioscience 1983).

gör), gör detta p.g.a. att råtten har ett nervsystem som liknar människans och antagligen upplever en elektrisk chock på ett liknande sätt.

Under lång tid har det funnits ett motstånd mot djurförsök. Detta motstånd har inte vunnit mycket eftersom djurförsöksledarna med hjälp av de kommersiella företag som tjänar på att tillhandahålla laboratoriedjur och utrustning lyckats övertyga lagstiftare och allmänhet om att motståndet kommer från en liten grupp okunniga fanatiker som anser djurens intressen vara viktigare att människornas. Men att vara motståndare till det som nu pågår innebär inte nödvändigtvis att man kräver att alla djurförsök omedelbart upphör. Allt vi behöver kräva är att experiment som inte tjänar något direkt och brädslande syfte upphör omedelbart. På återstående forskningsområden bör vi närhelst det är möjligt ersätta djurförsök med alternativa metoder.

Vi behöver veta mer om de experiment som nu utförs (och har utförts under ett århundrade) för att förstå varför denna skenbart blygsamma förändring är så viktig. Då kommer vi att kunna bedöma om djurförsök utförs enbart för betydelsefulla ändamål. Det hävdar de som försvarar det rådande läget. Följande sidor beskriver därför några djurförsök. Det är ingen behaglig upplevelse att läsa dem. Det är dock vår skyldighet att informera oss om vad som händer i vårt eget samhälle, särskilt med tanke på att vi med våra skatter bekostar större delen av denna forskning. Om djuren måste genomgå dessa experiment är det minsta vi kan göra att läsa forskningsrapporterna och skaffa oss kunskap om dem. Därför har jag inte försökt tona ner eller skyla över en del av de saker som man gör mot djur. Jag har inte heller försökt framställa saker och ting som värre att de egentligen är. Samtliga rapporter som följer är hämtade ur forskarnas egna redogörelser. Redogörelserna har de själva publicerat i de vetenskapliga tidskrifter som de använder för att meddela sig med varandra.

Sådana redogörelser är oundvikligen mera välvilliga gentemot forskaren än en rapport från en utomstående skulle vara. Det finns två anledningar till detta. Den ena är att forskaren inte gärna betonar det lidande de har vållat om det inte är nödvändigt för att experimentets resultat ska framgå, vilket det sällan är. Därför blir det mesta lidandet aldrig omnämnt. Forskarna anser det inte nödvändigt att informera om vad som händer när elchocksapparaten lämnats påslagen då den borde stängts av, när djur återfår medvetandet mitt under en operation p.g.a. felaktig narkos, eller när djur som lämnats utan tillsyn dör över helgen. Det andra skälet till att vetenskapliga tidskrifter utgör en källa som gynnar forskaren är att de bara tar upp sådana experiment som anses vara betydelsefulla. D.v.s. enligt tidskriftens redaktörer och forskarna själva. En brittisk kommitté som tillsatts av regeringen upptäckte att blott en fjärdedel av alla djurförsök någonsin kom att omnämnas tryck.²⁷ Det finns ingen anledning att tro att en större andel av experimenten publiceras i USA. Antalet obetydliga universitet med mindre begåvade forskare är proportionellt sett betydligt högre i USA än i Storbritannien. Därför är det faktiskt troligt att en ännu mindre andel av de utförda försöken leder till resultat av någon betydelse över huvud

²⁷ Littlewoodkommitténs rapport, ss. 53, 166, citerat av Richard Ryder "Experiments on Animals" i Stanley och Roslind Godlovitch samt John Harris, red., *Animals, Men and Morals* (New York: Taplinger, 1972), s.43.

taget.

Vid läsningen av följande sidor bör du alltså hålla i minnet att beskrivningarna är hämtade från källor som är benägna att gynna djurförsöksledarna. Kanske experimentens resultat inte tycks vara av tillräckligt stor betydelse för att motivera det lidande de medfört. Minns då att dessa exempel bara utgörs av experiment som ingår i den bråkdel av alla försök som redaktörerna anser betydelsefulla nog att publicera. En sista varning. I tidskrifterna publiceras rapporterna alltid med forskarens namn. I allmänhet har jag behållit namnen eftersom jag inte ser något skäl att skydda försöksledarna bakom anonymitetens täckmantel. Tro dock inte att de namngivna är anmärkningsvärt grymma eller elaka människor. De utför det som de utbildats till och som tusentals av deras kolleger också gör. Försöken illustrerar inte enskilda försöksledares sadism. De åskådliggör snarare den institutionaliserade speciesistiska mentalitet som tillåter forskarna att utföra sådana handlingar utan att på något seriöst sätt beakta försöksdjurens intressen.

Inom psykologiområdet utförs många av de mest smärtsamma experimenten. Bara för att ge en antydning om hur många djur som det experimenteras med i psykologilaboratorier: 1986 gav National Institute for Mental Health anslag till 350 djurförsök. NIMH utgör bara en av de statliga anslagsgivarna till psykologisk forskning. Institutet spenderade mer än elva miljoner dollar på experiment som innebar direkt manipulering av hjärnan, mer än fem miljoner på försök angående effekterna av droger på beteendet, nästan tre miljoner på inlärnings- och minnesexperiment och över två miljoner dollar på experiment som handlade om sömnlöshet, stress, fruktan och ångslan. Denna statliga institution lade ner mer än trettio miljoner dollar på djurförsök under ett år.²⁸

Ett av de vanligaste sätten att experimentera på inom psykologin är att ge djur elchocker. Syftet kan vara att se hur djuret reagerar på olika typer av bestraffning eller att lära dem utföra olika uppgifter. I denna boks första upplaga beskrev jag experiment som utfördes i slutet av sextiotalet och början av sjuttiotalet. I dessa gav försöksledare djur elektriska stötar. Bara ett exempel från denna period:

O.S. Ray och R.J. Barret som arbetade i den psykologiska forskningsavdelningen vid Veterans Administration Hospital i Pittsburgh sände elchocker genom fötterna på 1 042 möss. Sedan framkallade de konvulsioner genom att ge starkare chocker via skålformade elektroder som fästes på djurets ögon eller klämmor på dess öron. De meddelade att olyckligtvis så visade sig några av de möss som "framgångsrikt fullbordat träningen Dag 1 vara sjuka eller döda innan försöken påbörjats Dag 2."²⁹

Idag skriver jag denna boks andra upplaga, nästan tjugo år senare. Fortfarande fantiserar forskarna fram bagatellartade variationer på sådana experiment för att sedan testa dem på djur. W.A. Hillex och M.R. Denny från University of California i San Diego satte råttor i en labyrint. Om de efter att ha

²⁸Uppgifterna har framräknats av Lori Gruen och är baserade på faktauppgifter från U.S. Public Health Service, *Computer Retrieval of information on Scientific Projects* (CRISP) reports.

²⁹*Journal of Comparative and Physiological Psychology* 67 (1):110 (1969).

valt fel en gång inte valde väg inom tre sekunder vid andra försöket fick de en elektrisk stöt. Forskarna ansåg att "resultaten tydligt påminner om de tidiga försöken med fixering och regression hos råttor. I dessa fick råttan vanligtvis chocken omedelbart före beslutspunkten i T-labyrinten. . . " (Det nya med detta experiment - att råttorna fick elchocken på den punkt där de var tvungna att välja snarare att på en punkt strax före - utgjorde med andra ord ingen signifikant skillnad.) Forskarna fortsätter med att citera arbeten från 1933, 1935 och vidare fram till 1985.³⁰

Följande experiment syftar helt enkelt till att visa att resultat som man redan känner till när det gäller människor också äger rum när det gäller möss: Curt Spanis och Larry Squire från University of California San Diego använde två typer av elchocker i ett experiment. Det var avsett att utröna huruvida "elektrokonvulsiv chock" påverkar mössens minne. Mössen placerades i den ljusa avdelningen av en kammare som också innehöll en mörk avdelning. När mössen gick från den ljusa till den mörka avdelningen fick de en elektrisk stöt genom fötterna. Efter "träning" erhöll mössen "elektrokonvulsiv chockbehandling fyra gånger med entimmesintervaller. . . attacker framkallades vid varje tillfälle." Den elektrokonvulsiva chockbehandlingen orsakade retroaktiv minnesförlust som varade minst 28 dagar. Spanis och Squire drog denna slutsats eftersom mössen inte kom ihåg att undvika kliva in i den mörka avdelningen där de fick elstöt. Spanis och Squire noterade att upptäckterna "överensstämde" med upptäckter som Squire redan gjort i studier av psykiatriska patienter. De medgav att försöksresultaten "varken gav starkt stöd för eller vederlade några teser om minnesförlust eftersom det fanns stora variationer inom de två grupperna." ändå hävdar de att: "Dessa upptäckter talar ytterligare för parallellen mellan experimentellt framkallad minnesförlust hos laboratoriedjur och mänsklig minnesförlust."³¹

J. Patel och B. Migler som arbetar vid ICI Americas, Inc. i Wilmington, Delaware utförde ett liknande experiment. De lärde ekorrar att trycka ner en spak för att få en bit torrfoder. Sedan ikläddes aporna metallhalsband. Genom detta gavs sedan elchocker varje gång aporna fick en bit torrfoder. De kunde bara undvika elchocken genom att vänta i tre timmar innan de försökte skaffa mat. Det tog åtta veckor med sex timmars träning per dag innan aporna lärt sig att undvika elchocker på detta sätt. Detta antogs framkalla en "konfliktsituation". Aporna fick sedan olika droger för att man skulle se om drogade apor utsatte sig för fler elchocker. Försöksledarna meddelade att de också anpassat detta test för råttor. Dessutom kunde det vara "användbart för att upptäcka tänkbara mediciner mot ångest".³²

Experiment med betingning har pågått i mer än åttio år. I en rapport som New York group United Action for Animals sammanställde 1982 nämns 1 245 artiklar om "experiment med klassisk betingning" på djur. En artikel publicerad av en djurförsöksgrupp vid University of Wisconsin avslöjar ironiskt nog den bistra sanningen att det mesta av denna forskning är värdelös. Susan Mine-

³⁰ *Bulletin of the Psychonomic Society* 24:69-71 (1986).

³¹ *Behavioral and Neural Biology* 101:269-299 (1987).

³² *Pharmacology, Biochemistry, and Behavior* 17:645-649 (1982).

ka och hennes kolleger utsatte 140 råttor för elchocker. En del kunde undvikas medan andra inte kunde undvikas. Syftet var att jämföra den grad av skräck som de två sätten att ge chock framkallade. Här uttrycks motiveringen för detta arbete:

Under de sista 15 åren har enormt mycket arbete lagts ner på ökad förståelse av skillnaderna mellan effekterna av att utsättas för okontrollerbara aversiva element jämfört med att utsättas för kontrollerbara aversiva element. Detta gäller såväl fysiologiska effekter som beteendeeffekter. Allmänt har man dragit slutsatsen att det är betydligt mer stressframkallande för organismen att utsättas för okontrollerbara aversiva händelser än att utsättas för kontrollerbara aversiva händelser.

Forskarna utsatte sina råttor för olika grader av elchock. Ibland tilläts rättorna få möjlighet att undvika chocken, ibland inte. Efter detta var försöksledarna fortfarande oförmögna att avgöra vilka mekanismer som på ett korrekt sätt skulle kunna förklara deras resultat. Icke desto mindre påstår de att resultaten är viktiga eftersom "de ger fog för viss tvekan angående de slutsatser som dragits av de hundratals experiment som utförts under de senaste ca femton åren".³³

Femton år av elchocker på djur har med andra ord inte lett till några giltiga resultat. Men i de psykologiska djurförsökens absurda värld fungerar denna upptäckt bara som anledning till att utföra ytterligare experiment. Fler djur måste utsättas för elchocker som inte kan undvikas så att "giltiga" resultat slutligen ska kunna framvisas. Och kom ihåg att dessa "giltiga resultat" fortfarande bara handlar om hur fasthållna djur som utsätts för en oundviklig elchock beter sig.

Här följer en lika sorgesam historia om meningslöshet. Den handlar om experiment som konstruerats i syfte att framkalla något som kallas "inlärdd hjälplöshet". Det antas vara en modell av mänsklig depression. Fyrtio hundar placerades 1953 i en apparat som kallas "skyttelbur". Den består av en bur med två avdelningar, avskilda med ett hinder. Inledningsvis finns hindret i samma höjd som hundens rygg. Genom gallergolvet utdelades hundratals elchocker till hundens tassar. Till att börja med kunde hunden undvika elchocken om den lärde sig hoppa över hindret in i den andra avdelningen. I ett försök att "avskräcka" en hund från att hoppa tvingade forskarna hunden att hoppa hundra gånger in till en avdelning vars golv också var elektrifierat. De meddelade att när hunden hoppade gav den till "ett skarpt förväntansfullt gläfs. Detta förändrades sedan till ett gnäll när hunden landade på det elektrifierade gallret". Sedan blockerade de passagen med en bit spegelglas och testade hunden igen. Hunden "hoppade framåt och slog huvudet mot glaset". Hundarna började uppvisa symptom som att "avge avföring, urinera, gnälla och yla, skaka, attackera apparaten och så vidare". Efter tio till tolv dagars provningar slutade emellertid hundar som utsattes för oundviklig chock att försöka stå emot. Forskarna sade sig vara "imponerade" av detta. De drog slutsatsen att kombinationen spegelglashinder

³³ *Journal of Experimental Psychology: Animal Behavior Processes* 10:307-323 (1984).

och fotchock var "mycket effektiv" när det gällde att eliminera hoppande hos hundar.³⁴

Denna undersökning visade att det var möjligt att framkalla ett tillstånd av hopplöshet och förtvivlan genom att dela ut kraftiga oundvikliga elchocker vid upprepade tillfällen. Dessa studier av "inlärdd hjälplöshet" förfinades ytterligare på sextiotalet. Martin Seligman på University of Pennsylvania var en framstående djurförsöksforskare. Han gav hundar elektriska chocker genom ett galler med sådan envishet och intensitet att hundarna slutade försöka smita och "lärde sig" att våra hjälplösa. Tillsammans med kollegerna Steven Maier och James Geer beskriver Seligman sitt arbete så här:

Följande beteende är typiskt då en normal naiv hund utsätts för flykt / undvikande-träning i skyttelburen: När den elektriska chocken slås på springer hunden förtvivlat runt. Den avger avföring, urinerar och ylar tills den kravlar över hindret och på så sätt flyr från chocken. Vid nästa försök passerar hunden hindret snabbare, springande och ylande. Så fortsätter det till effektivt undvikande uppnåtts.³⁵

Seligman ändrade detta beteendemönster genom att spänna fast hundarna med sele och ge dem chocker de inte kunde fly från. Hundarna placerades sedan i den ursprungliga skyttelburen i vilken flykt var möjlig. Seligman upptäckte då att

en sådan hund reagerar inledningsvis på elchocken i skyttelburen liksom en naiv hund. I dramatisk motsats till den naiva hunden slutar den emellertid snart att springa och förblir tyst tills chocken upphör. Hunden försöker inte hoppa över hindret och fly från chocken. Den tycks snarare "ge upp" och passivt "acceptera" chocken. Vid upprepade testningar fortsätter hunden att misslyckas med undvikande beteende. Därför tar den emot 50 sekunders svår pulserande elchock vid varje testning... En hund som tidigare utsatts för oundviklig chock... kan ta emot obegränsade elchocker utan att undvika eller fly över huvud taget.

På åttiotalet fortsätter psykologerna att utföra dessa experiment med "inlärdd hjälplöshet". Philip Bersh och tre andra djurförsöksforskare vid Temple University i Philadelphia tränade råttor så att de kunde känna igen en varningslampa som upplyste dem om att en elchock skulle komma att utdelas inom fem sekunder. När råttorna förstått detta kunde de undvika elchocken genom att flytta till en säker avdelning. Efter att råttorna uppnått detta stängde försöksledarna av den säkra avdelningen och utsatte råttorna för längre perioder med oundviklig chock. Som förväntat upptäckte de att någon snabb återinlärning av flyktbeteendet sedan inte var möjlig när råttorna fick chans att fly igen.³⁶

³⁴ *Journal of Abnormal and Social Psychology* 48 (2):291 (april 1953).

³⁵ *Journal of Abnormal Psychology* 73 (3):256 (jun 1968).

³⁶ *Animal Learning and Behavior* 12:332-338 (1984).

För att utröna sambandet mellan pavlovsk betingning och inlärd hjälplöshet utsatte Bersh och hans kolleger också 372 råttor för aversiv chocktestning. De rapporterade att "det är inte helt kart vilken betydelse dessa upptäckter kan ha för teorier om inlärd hjälplöshet." Och att "ett betydande antal frågor återstår"³⁷

Vid University of Tennessee i Martin lade G. Brown, P. Smith och R. Peters ner mycken möda på att framställa en specialkonstruerad skyttelbur för gulfiskar, möjligen för att se om Seligmans teori var vattentät. Försöksledarna utsatte fyrtiofem fiskar för sextiofem chockövningar vardera. De drog slutsatsen att "de data som insamlats i föreliggande undersökning inte ger något större stöd till Seligmans teori om att hjälplöshet är inlärt".³⁸

Många djur har tillfogats akut och utdragen smärta i dessa experiment. Först i syfte att bevisa en teori, sedan för att vederlägga samma teori och slutligen för att ge stöd till modifierade versioner av den ursprungliga teorin. Steven Maier var tillsammans med Seligman och Geer medförfattare till den tidigare citerade artikeln om hur man framkallar inlärd hjälplöshet hos hundar. Han har byggt sin karriär på att hålla liv i teorin om inlärd hjälplöshet, ändå hade Maier nyligen följande att säga om giltigheten av denna "djurmodell" av depression i en recensionsartikel:

Det kan hävdas att det inte finns tillräcklig enighet om kännetecknen, neurobiologin, orsakerna eller preventionen/behandlingen av depression för att en sådan jämförelse ska vara meningsfull... Det kan därför tyckas osannolikt att inlärd hjälplöshet utgör en modell av depression i någon generell mening.³⁹

Maier försöker bärga något av teorin från denna osmakliga slutsats genom att hävda att inlärd hjälplöshet kan utgöra en modell av "stress och övervinnande" snarare än en modell av depression. Han har dock i praktiken medgivit att mer än trettio års experimenterande med djur har varit bortkastad tid. Dessutom har det inneburit slöseri med en betydande summa av skattebetalarnas pengar. Detta bortsett från den enorma mängd akut fysisk smärta som det orsakat.

I denna boks första upplaga beskrev jag ett experiment som utförts vid Bowling Green University i Ohio av P. Badia och två kolleger. Det publicerades 1973. Tio råttor testades i detta experiment. Övningarna varade sex timmar och under den tiden var täta elchocker hela tiden "omöjliga att undvika eller fly ifrån." Råttorna kunde trycka ner den ena av två spakar i testburen för att på så sätt kunna erhålla en varning för den kommande elchocken. Forskarna fann att råttorna föredrog att bli varnade för chocken.⁴⁰ Samma experimenterande pågick ännu 1984. Eftersom någon antytt att det tidigare experimentet kunde varit "metodologiskt tvivelaktigt" placerade P. Badia (denna gång tillsammans med B. Abbott från Indiana University) åter tio råttor i elektrifierade burar.

³⁷ *Journal of Experimental Psychology: Animal Behavior Processes* 12:277-290 (1986).

³⁸ *Psychological Reports* 57:1027-1030 (1985).

³⁹ *Progress in Neuro-Psychopharmacology and Biological Psychiatry* 8:434-446 (1984).

⁴⁰ *Journal of the Experimental Analysis of Behavior* 19 (1):25 (1973).

De utsattes för sextimmars övningar igen. Sex råttor fick elchocker med en minuts mellanrum. Ibland föregicks elchockerna av en varning. Sedan fick de möjlighet att trycka på en av två spakar som antingen ledde till att de fick chocker utan varning eller att de fick chocker med förvarning. återstående fyra råttor användes i en variant av detta experiment. De fick motta elchocker med två eller fyra minuters intervall. Åter fann forskarna att rättorna föredrog att bli varnade även om det ledde till att de fick fler chocker.⁴¹

Elektriska chocker har också använts i syfte att framkalla aggressivt beteende hos djur. I en undersökning vid University of Iowa delade Richard Viken och John Knutson upp 160 råttor i olika grupper. Rättorna "tränades" sedan i burar av rostfritt stål med elektrifierat golv. Rättpar fick elchocker tills de lärde sig att släsa genom att attackera den andra rättan upprättstående och framifrån eller genom att bitas. Det tog i genomsnitt trettio träningspass innan rättan lätt sig att göra detta omedelbart vid första chocktillfället. Sedan placerades de elchockstränade rättorna i burar med otränade råttor och deras beteende iaktogs. Efter en dag dödades alla rättorna. De rakades och skadorna undersöktes. Forskarna slog fast att deras "resultat inte var till någon nytta när det gällde att förstå den chockframkallade responsens offensiva eller defensiva natur".⁴²

J. Williams och D. Lierle vid Kenyon College i Ohio utförde en serie om tre försök i syfte att studera effekterna av stresskontroll på defensivt beteende. Första experimentet byggde på antagandet att okontrollerbar chock ökar skrällen. Sexton råttor placerades i plexiglasrör och fick oundvikliga elektriska chocker genom svansen. Sedan placerades de som inkräktare i en etablerad rättkoloni. Deras relationer till de andra rättorna noterades. I det andra experimentet fick tjugofyra råttor lära sig att kontrollera elchocken. Trettiotvå råttor utsattes i det tredje experimentet både för kontrollerbar och för oundviklig chock. Försöksledarna drog slutsatsen:

Visserligen lägger dessa upptäckter samt våra teoretiska formuleringar vikt vid sambanden mellan chockens kontrollerbarhet, möjlighet att förutse varaktighet, betingade stresssignaler, rädsla och defensivt beteende. Vidare forskning är emellertid nödvändig för att dessa komplicerade interaktioners exakta natur ska kunna klarläggas.⁴³

Rapporten publicerades 1986 och den innehåller referenser till arbeten på samma område ändå tillbaka till 1948.

Vid Kansas universitet finns en avdelning som kallar sig Institutet för barnforskning (The Bureau of Child Research). De har tillfogat en mängd olika djur elektriska chocker. I ett experiment hindrade man shetlandspannien från att dricka tills de blev törstiga och gav dem sedan en skål vatten som kunde elektrifieras. Två högtalare placerades på ömse sidor om ponnyns huvud. När ljudet kom från vänster högtalare elektrifierades skålen och ponnyn fick en stöt om den drack. De lärde sig att sluta dricka om ljudet kom från den vänstra

⁴¹ *Journal of the Experimental Analysis of Behavior* 41:45-52 (1984).

⁴² *Aggressive Behavior* 8:371-383 (1982).

⁴³ *Animal Learning and Behavior* 14:305-314 (1986).

högtalaren men inte från den högra. Sedan flyttades högtalarna närmare varandra tills ponnyn inte längre kunde skilja ljuden åt. De kunde då inte undvika elchocken. Forskarna refererade till liknande experiment som utförts med vita råttor, pungråttor, skogsråttor, igelkottar, hundar, katter, apor, opossum, sälar, delfiner och elefanter. De slog fast att ponnys har svårt att urskilja ljuds riktning i jämförelse med andra djur.⁴⁴

Det är inte lätt att förstå hur denna forskning skulle kunna vara till gagn för barn. Det som generellt sett är verkligt obehag med de exempel på forskning som presenterats ovan är att resultaten, också så som de presenteras av forskarna själva, är triviala, självklara eller meningslösa. Och detta trots det lidande djuren har tvingats genomgå. Experimentella psykologer har lagt ner stora ansträngningar på att i en vetenskaplig jargong berätta något för oss som vi redan visste. Det visar de slutsatser av experiment som citerats ovan med all önskvärd tydlighet. Och hade vi inte vetat resultaten tidigare kunde vi med litet tankeverksamhet tagit reda på dem utan att vålla så mycket skada. Ändå har dessa djurförsök antagits vara av större betydelse än de andra som inte publicerats.

Vi har bara granskat ett mycket litet antal av de psykologiska experiment som utnyttjar elektriska chocker. Enligt rapporten från kongressens byrå för utvärdering av teknologi (OTA) visar

en översikt av de 608 artiklar som förekommer i de av Amerikanska psykologförbundets tidskrifter som vanligtvis publicerar artiklar om djurförsök att 10 procent av undersökningarna använder elchocker.

⁴⁵

Många andra tidskrifter som inte är bundna till

Amerikanska psykologförbundet publicerar också artiklar om djurförsök med elchocker. Och vi får inte glömma de experiment som aldrig publiceras över huvud taget. Dessutom är elchock bara ett av många sätt att utföra smärtsamma eller obehagliga djurförsök på inom forskningsområdet psykologi. Vi har redan sett på undersökningar av modersberövande. Man skulle dock kunna fylla flera böcker med kortfattade beskrivningar av andra typer av psykologiska försök, exempelvis försök rörande abnormt beteende, djurmodeller av schizofreni, djurs rörelser, kroppsvård, kognition, kommunikation, rovdjur-bytesrelationer, motivation och emotion, känsel och perception samt berövande av sömn, föda och vatten. Vi har bara granskat ett fåtal av de tiotusentals experiment som årligen utförs inom psykologin. Det borde ändå vara tillräckligt för att visa att många, många försök som fortfarande utförs vållar djuren stort lidande utan att ställa några nya betydelsefulla eller livsviktiga kunskaper i utsikt. För psykologer och andra djurförsöksforskare har djuren tyvärr kommit att bli blott och bart redskap. Laboratoriet kanske överväger vad dessa "redskap" kostar. Men en viss känslokyla gentemot dem är uppenbar. Inte bara i experimentens innehåll utan också i rapporternas uttryckssätt. Lägg exempelvis märke till Harlows och

⁴⁴*Behavioral Neuroscience* 100 (2):90-99 och 98 (3):541-555 (1984).

⁴⁵OTA, *Alternatives to Animal use in Research, Testing and Education*, 8.132.

Suomis omnämmande av sin "våldtäktsbänk". Eller den skämtsamma tonen i deras beskrivning av de "favoritknep" som aphonorna utförde som en resultat av att bänken använts.

Den känslomässiga avskärmningen underlättas av den tekniska jargong som döljer vad det är som verkligen pågår. Under inflytande av den behavioristiska doktrinen att bara det som kan observeras bör nämnas har psykologerna utvecklat en ansenlig samling uttryck som refererar till smärta utan att det egentligen tycks så. Alice Heim är en av de få psykologer som höjt rösten angående kollegernas poänglösa djurförsök. Hon beskriver språkbruket på följande sätt:

Arbeten om "djurs beteende" uttrycks alltid i vetenskaplig, hygieniskt klingande terminologi. Detta möjliggör indoktrinering av normala icke-sadistiska psykologistudenter som därmed kan fortsätta utan att behöva ängslas. Metoder för "utsläckning" innebär således i praktiken tortyr med törst, svält eller elektriska stötar. "Partiell förstärkning" betyder att man frustrerar ett djur genom att bara ibland tillfredsställa de förväntningar försöksledaren skapat hos djuret med tidigare träning. Uttrycket "negativ stimulus" står för stimulus som djuret skulle undvika om det hade varit möjligt. Ordet "undvikande" är O.K. eftersom det rör sig om en observerbar aktivitet. Ord som "smärtsam" eller "skrämmande" är mindre O.K. eftersom de är antropomorfa. D.v.s. de antyder att djur har känslor och att dessa känslor kan påminna om mänskliga känslor. Det är inte tillåtet. Det är nämligen icke-behavioristiskt och ovetenskapligt. (Dessutom skulle det kunna avskräcka den yngre och mindre hårdkokta forskaren från att utföra en del snillrikt uttänkta experiment. Hans inlevelseförmåga skulle kanske skena iväg lite grann.) Kardinalsynen för en experimentell psykolog som arbetar med "djurs beteende" är antropomorfism. Ändå skulle förmodligen också han tycka att arbetet i stort sett saknade berättigande om han inte trodde på analogin mellan människan och det lägre stående djuret.⁴⁶

Det slags jargong som Heim refererar till kan vi se i de djurförsöksrapporter som jag redan citerat. Seligman känner sig visserligen tvungen att säga att försökssubjekten tycktes "ge upp" försöket att undvika elchocken. Men lägg märke till att han ändå finner det nödvändigt att sätta uttrycket inom citationstecken som om han vill markera att han ju egentligen inte tillskriver hunden några slags mentala processer. Den logiska konsekvensen av denna inställning till "vetenskaplig metod" är dock att experiment med djur inte kan lära oss någonting om människor. Förbluffande nog har en del psykologer accepterat denna slutsats eftersom de är så angelägna om att undvika antropomorfism. Följande självbiografiska uttalande som publicerades i *New Scientist* belyser denna attityd:

⁴⁶A. Heim, *Intelligence and Personality* (Baltimore: Penguin 1971). En utomordentlig diskussion av hela denna fråga finns i Bernard Rollins *The Unheeded Cry: Animal Consciousness, Animal Pain, and Science* (New York, Oxford University Press 1989).

För femton år sedan sökte jag in till en universitetskurs i psykologi. Intervjuaren, som själv var psykolog, såg kyligt på mig och frågade mig detaljerat om mina motiv. Vad trodde jag att psykologi gick ut på och vad var psykologins undersökningsområde principiellt sett? I min naiva enfald svarade jag att psykologi studerade medvetandet och att människan var dess råmaterial. Med en utrop av glädje över att kunna punktera mig så fort deklarerade intervjuaren att psykologer inte brydde sig om medvetandet och att rättor snarare än människor var psykologins gyllene fokus. Sedan rädde han mig allvarligt att traska över till den filosofiska institutionen i grannhuset. . .

47

Nu skulle antagligen inte många psykologer stolt deklarerat att deras arbete inte har något att göra med det mänskliga psyket. Trots detta kan många av de experiment som utförs med rättor bara förklaras om man antar att försöksledarna egentligen är intresserade av rättors beteende i sig. D.v.s. att de inte har en tanke på att lära sig något om människor. Men vilken tänkbar motivering kan man då ha för att vålla så mycket lidande? Det är sannerligen inte för rättans bästa.

Så forskarens centrala dilemma förekommer inom psykologin i särskilt tillspetsad form: Antingen är djuret inte som vi och då finns det inget skäl att utföra experimentet. Eller också är djuret som vi. I så fall bör vi inte utsätta djuret för ett experiment vi skulle se som fruktansvärt om det utfördes med en av oss.

Ett annat centralt område för djurförsök sysslar med förgiftning av miljontals djur årligen. Dessa utförs också ofta för oviktiga ändamål. 588 997 djur testades med vetenskapliga metoder i Storbritannien 1988. Syftet var att prova mediciner och andra ämnen. Av dessa tester saknade 281 358 stycken något samband med utprovning av läkemedel för människor eller djur.⁴⁷ Det finns inga tillförlitliga siffror för USA. Men om proportionerna är samma som i Storbritannien måste minst tre miljoner djur användas i sådana tester. Egentligen rör det sig förmodligen om två eller tre gånger så mycket, eftersom så mycket forskning och utveckling pågår på detta område i USA. Samtidigt kräver medicin- och livsmedelsverket omfattande testning av nya ämnen innan de släpps. Det kan tyckas berättigat att kräva djurförsök när det gäller utprovning av mediciner som kan komma att rädda liv. Samma slags tester används emellertid till produkter som kosmetika, livsmedelsfärg och bonvax. Ska tusentals djur behöva lida för att ett nytt läppstift eller bonvax ska kunna släppas ut på marknaden? Har vi inte redan en överflöd av dessa produkter? Vem tjänar på att de införs, mer än företagen som hoppas göra vinst på dem?

Även när testerna utförs i syfte att prova en medicinsk produkt är det faktiskt troligt att de inte på något sätt leder till att vi får bättre hälsa. Det brittiska hälso- och socialdepartementet lät vetenskapsmän undersöka den brittiska

⁴⁷Chris Evans, "Psychology Is About People", *New Scientist*, 31 augusti 1972, s.453.

⁴⁸*Statistics of Scientific Procedures on Living Animals*, Great Britain 1988 (London, Her Majesty's Stationery Office 1989), tabell 7, 8 och 9.

medicinmarknaden från 1971 till 1981. De fann att nya mediciner

till stor del har introducerats på vårdområden som redan är kraftigt överetablerade... för sjukdomstillstånd som är vanliga, oftast kroniska och mest frekventa i det västerländska välfärdssamhället. Innovationerna syftar därför oftast till kommersiell vinst snarare än till att fylla ett medicinskt behov.⁴⁹

Det är nödvändigt att veta något om de vanligaste testmetoderna om man ska förstå vad det innebär att införa alla dessa nya produkter. För att avgöra hur giftigt ett ämne är utför man "akut oralt toxicitetstest". I dessa försök, som utvecklades på 20-talet, tvingar man djur att inta ämnen. Det kan även vara oätliga ämnen som läppstift eller papper. Djuret äter ofta inte ämnet ifall man bara blandar det i maten. Därför tvångsmatar försöksledarna djuren genom munnen eller genom att sätta en sond i halsen på dem. Standardproven varar i fjorton dagar men de kan pågå upp till sex månader om djuret lever så länge. Under denna period uppvisar djuret ofta klassiska förgiftningssymptom som t. ex. kräkningar, diarré, förlamning, kramper och inre blödningar.

Det mest välkända akuta toxicitetstestet är LD50. LD50 betyder "dödlig dos (lethal dose) 50den mängd av ämnet som dödar hälften av försöksdjuren. En försöksgrupp bland djuren förgiftas för att man ska kunna fastställa denna doseringsnivå. Normalt blir samtliga djur mycket sjuka och uppenbart plågade innan man nått den nivå där hälften av djuren dör. Även när det gäller tämligen ofarliga ämnen anses det våra metodologiskt korrekt att fastställa vid vilken dosering hälften av djuren dör. Följaktligen måste djuren tvångsmatas med enorma mängder. Döden kan därmed komma att orsakas blott av den stora kvantitet eller höga koncentration som djuren intar. Detta saknar varje samband med det sätt på vilket människor sedan kommer att använda produkten. Poängen med experimenten är just att mäta hur mycket av ämnet som behövs för att förgifta ihjäl hälften av djuren. Därför vågar man inte befria de döende djuren från deras lidande av rädsla för att åstadkomma felaktiga resultat. OTA har uppskattat att "åtskilliga miljoner" djur förbrukas i toxikologiska prov årligen i USA. Några mer exakta beräkningar av antalet LD50-test finns inte att tillgå.⁵⁰

Kosmetika och andra substanser provas i djurens ögon. Draizes test av irritation i ögonen kom i bruk på 1940-talet. J.H. Draize som arbetade för det amerikanska medicin- och livsmedelsverket utvecklade då en skala utifrån vilken man kan fastställa hur irriterande en ämne är när man sätter det i ögonen på en kanin. Vanligen placerar man djuren i hållare. Bara huvudena sticker ut. På så sätt förhindrar man att de kliar sig eller gnuggar sig i ögonen. Ämnet som ska testas (t.ex. blekningsmedel, schampo eller bläck) placeras sedan i det ena ögat på varje kanin. Det vanligaste sättet är att man drar ut det undre ögonlocket och sedan stoppar substansen i den lilla "skål" som bildas där. Sedan håller man ögat stängt. Ibland upprepas proceduren. Kaninerna observeras sedan dagligen

⁴⁹J.P. Griffin och G.E. Diggle, *British Journal of Clinical Pharmacology* 12:453-463 (1981).

⁵⁰OTA, *Alternatives to Animal Use in Research, Testing and Education*, s.168.

för att man ska se om ögat svullnar, blir sårigt, infekterat eller blöder. Observationerna pågår upp till tre veckor. Den högsta reaktionsnivån beskrivs på följande sätt av en forskare vid en stor kemisk industri:

Total förlust av synen till följd av allvarliga skador på hornhinnan eller ögats inre struktur. Djuret anstränger sig att hålla ögat stängt. Kan uppge gälla skrik, klösa efter ögat, hoppa och försöka fly.⁵¹

Men djuren kan naturligtvis varken riva sig i ögonen eller fly när de befinner sig i apparaten som håller fast dem. En del ämnen vållar så kraftiga skador att kaninens öga förlorar alla kännetecken. Iris, pupillen och hornhinnan börjar likna en enda massiv infektion. Försöksledarna är inte ålagda att använda bedövning. Ibland lägger de emellertid en liten utvärtes bedövning då ämnet införs i ögat. Dock bara under förutsättning att det inte påverkar testresultatet. Detta gör ingenting för att lindra den smärta som uppstår efter två veckor med medel för ugnsgrengöring i ögat. Amerikanska jordbruksdepartementet har beräkningar som visar att toxikologiska testlaboratorier förbrukade 55 785 kaniner 1983. Den kemiska industrin bidrar med ytterligare 22 034 stycken. Det kan förmodas att många av dessa användes i Draizes test även om inga siffror på detta finns tillgängliga.⁵²

Djur utsätts också för andra typer av tester då man ska fastställa hur giftiga olika ämnen är. I inhaleringsprov sätter man djuren i täta kammare och tvingar dem att inandas sprayer, gaser och ångor. Hudgiftighetsstudier går till så att man avlägsnar kaninens päls för att kunna placera ämnet som ska testas direkt på deras hud. Djuren spänns fast så att de inte kan klia sina irriterade kroppar. Huden kan blöda, få blåsor eller fjälla. Nedsänkingsstudier innebar att man placerar djuret i behållare med det upplösta ämnet. Ibland drunknar djuret innan testresultat erhållits. I injektionsprov sprutar man in testsubstanten direkt i djuret, antingen under huden, i en muskel eller direkt in i ett organ.

Sådana är standardmetoderna. Här följer två exempel på hur de tillämpas:

I England förgiftades fyrtio apor med ogräs giftet paraquat. Huntingdons forskningsinstitut utförde experimenten tillsammans med jätteföretaget ICI. Aporna blev mycket sjuka. De kräktes, hade svårt att andas och led av sänkt kroppstemperatur. De dog långsamt, under flera dagar. Det var redan känt att paraquatförgiftning hos människor vållar en smygande och kvalfull död.⁵³

Vi inledde detta kapitel med några militära experiment.

Här följer ett militärt försök med LD50-test:

Amerikanska arméns institut för medicinsk forskning om infektionssjukdomar förgiftade råttor med T-2. Enligt inrikesdepartementet har detta gift "dessutom fördelen att utgöra ett effektivt terrorvapen. Det orsakar märkliga och fruktansvärda symptom" som t.ex. "kraftiga blödningar", blåsor och kräkningar. På så sätt kan människor och djur "dödas på ett ohyggligt sätt". T-2 infördes intramuskulärt, intravenöst och subkutant - d.v.s. det injicerades i muskelvävnaden,

⁵¹ *Journal of the Society of Cosmetic Chemists* 13:9 (1962).

⁵² OTA, *Alternatives to Animal Use in Research, Testing and Education*, s.64.

⁵³ *Toxicology* 15 (1):31-41 (1979).

i venerna och under huden - samt in i bukhinnan, genom näsan och munnen och direkt på huden. Alla sju proven avsåg att fastställa LD50-värden. Döden inträdde vanligtvis nio till arton timmar efter exponeringen. De råttor som förgiftats genom skinnet behövde emellertid i genomsnitt sex dagar på sig att dö. Innan djuren dog kunde de varken gå eller äta, deras hud och inälvor började ruttna, de var rastlösa och hade diarré. Forskarna uppgav att deras resultat "helt överensstämde med tidigare publicerade försök med subakut och kronisk T-2-exponering".⁵⁴

Detta exempel visar att det inte bara är mänskliga konsumtionsvaror som testas. Man matar djur eller fyller deras ögon med kemiska stridsmedel, bekämpningsmedel och alla möjliga industri- och hushållsprodukter. I referensboken *Clinical Toxicology of Commercial Products* finns uppgifter om hur giftiga hundratals kommersiella produkter är. De flesta uppgifterna bygger på djurförsök. Bland produkterna återfinns insektsmedel, frotskyddsmedel, bromsvätska, blekningsmedel, julgransspray, stearinljus till kyrkor, ugsnrengöringsmedel, deodoranter, hudkrämer, bubbelbad, hårborttagningsmedel, ögonmakeup, ämnen till brandsläckare, bläck, sololjor, nagellack, mascara, hårspray, målarfärg samt smörjmedel för blytläs.⁵⁵

Många vetenskapsmän och läkare har kritiserat denna typ av testning. De har påpekat att resultaten inte kan tillämpas på människor. Dr. Christopher Smith som är läkare i Long Beach, Kalifornien, har sagt följande:

Resultaten av dessa prov kan inte användas för att förutsäga giftighet eller ge någon vägledning angående behandling av förgiftning hos människor. Som auktoriserad läkare i akutmedicin med mer att sjutton års erfarenhet av förgiftningar och olyckshändelser med gift-exponering känner jag inte till ett enda fall där en läkare använt uppgifter från Draizes test för att ge behandling vid ögonskada. Jag har aldrig använt djurförsöksresultat för att kunna ta hand om förgiftningsolyckor. Akutläkare utnyttjar fallstudier, klinisk erfarenhet samt uppgifter från kliniska försök med människor när de fastställer vad som är den bästa behandlingsformen för deras patienter.

⁵⁶

Under lång tid har toxikologerna känt till att extrapolering från en art till en annan är ett högst riskfyllt äventyr. Den mest ökända medicin som orsakat oväntade skador på människor är Thalidomid [i Sverige oftare benämnd Neurosedyn]. Detta inträffade efter omfattande tester med djur innan preparatet

⁵⁴David Bunner et. al., *Clinical and Hematological Effects of T-2 Toxin on Rats*, Interim Report (U.S. Army Medical Research and Development Command, Fort Detrick, Maryland, 2 augusti 1985). Citaten från inrikesdepartementet är hämtade från *Report to the Congress for Secretary of State Alexander Haig March. 22, 1982: Chemical Warfare in S.E. Asia and Afghanistan* (U.S. Department of State Special Report No.98, Washington D.C., 1982).

⁵⁵M.N. Gleason et. al., red., *Clinical Toxicology of Commercial Products* (Baltimore, Williams and Wilkins 1969).

⁵⁶*PCRM Update* (Newsletter of the Physicians Committee for Responsible Medicine, Washington D.C.) juli-augusti 1988, s.4.

släpptes på marknaden. Även efter att Thalidomid misstänktes orsaka deformitet hos människor utfördes laborietester med djur. Varken dräktiga hundar, katter, råttor, apor, hamstrar eller kycklingar fick deformerad avkomma. Endast när en viss kaninras testades så uppkom deformitet.⁵⁷ Mera nyligen genomgick preparatet Opren alla de vanliga djurtesterna innan det släpptes. Det basunerades ut som en ny "undermedicin" mot reumatism av läkemedelsjätten Eli Lilly. Opren förbjöds i Storbritannien efter sextioen dödsfall och mer att 3 500 rapporter om skadliga bieffekter. Enligt en artikel i *New Scientist* torde det verkliga antalet ha varit mycket högre.⁵⁸ Det finns andra droger som ansetts säkra efter djurförsök men som sedan visat sig vara skadliga: Practolol mot hjärtsjukdomar, vilket orsakade blindhet, och hostdämparen Zipeprol som orsakade slaganfall eller koma hos en del patienter.⁵⁹

Djurförsök utsätter inte bara människor för skaderisker. De kan också göra så att vi går miste om värdefulla produkter som är farliga för djur men inte för människor. Insulin kan orsaka deformiteter hos kanin- och musungar men inte hos människor.⁶⁰ Morfin verkar lugnande på människor men gör möss vanvettiga. Och som en annan toxikolog påpekat: "Om penicillinet dömts efter dess skadlighet för marsvin hade det kanske aldrig kommit att användas på människor".⁶¹

Efter decennier av obetänksamt experimenterande med djur kan man nu skönja en del tecken på eftertänksamhet. Som dr. Elizabeth Whelan, forskare och chef för American Council on Science and Health, har påpekat: "Att utsätta råttor för sackarin motsvarande 1 800 flaskor läsk om dagen har inte mycket samband med vårt dagliga intag av ett eller två glas. Det behöver man inte ha doktorerat i naturvetenskap för att begripa." Whelan har välkomnat det faktum att tjänstemännen vid Miljöskyddsbyrån nyligen omvärderade tidigare bedömningar av risker med bekämpningsmedel och andra kemikalier som påverkar miljön. De hade noterat att cancerriskbedömningar som byggde på extrapoleringar från djur baserades på "överförenklade" förutsättningar, vilket "minskar tillförlitligheten." Enligt Whelan betyder detta att "våra lagstiftare börjar lägga märke till den vetenskapliga litteratur som vederlägger tanken att test med laboriedjur är ofelbara".⁶²

Amerikanska läkarförbundet har också medgivit att djurmodellernas lämplighet kan ifrågasättas. En representant för AMA vittnade i ett kongressförhör angående testning av mediciner om att "djurförsök ger få eller inga belägg för

⁵⁷S.F. Paget, red., *Methods in Toxicology* (Blackwell Scientific Publications 1970) 85.4,134-139.

⁵⁸New Scientist, 17 mars, 1983.

⁵⁹Angående Practolol, se W.H. Inman och F.H. Goss, red., *Drug Monitoring* (New York: Academic Press, 1977). Angående Zipeprol, Se C. Moroni et.al., *The Lancet*, 7 januari 1984, s.45. Referenserna är hämtade från Robert Sharpes *The Cruel Deception*, (Weilingborough, Northants, Thorsons 1988).

⁶⁰S.F. Paget, red., *Methods in Toxicology* (Blackwell Scientific Publications 1970) s.132.

⁶¹G.F. Somers, *Quantitative Method in Human Pharmacology and Therapeutics* (Elmsford, N.Y., Pergamon Press 1959), citerat av Richard Ryder i *Victims of Science* (Fontwell, Sussex, Centaur Press/State Mutual Book 1983), s.153.

⁶²Insändare, publicerad i *West County Times* (Kalifornien), 17 januari 1988).

någonting och de är mycket svåra att relatera till människor”.⁶³

Sedan denna boks första upplaga utkom har dessbättre stora framsteg gjorts när det gäller att eliminera denna sorts djurförsök. Då fanns det inte många vetenskapsmän som allvarligt övervägde möjligheten att det kunde finnas effektiva alternativ till försök med djur när det gällde att mäta giftighet. Ett stort antal motståndare mot djurförsök arbetade hårt för att övertala dem till detta. Bland dessa motståndare bör Henry Spira nämnas. Han var en före detta medborgarrättskämpe som organiserade en sammanslutning av organisationer som var mot LD50 och Draizes test. Sammanslutningen för att överge Draizes test inledde med att ge ett förslag till Revlon, USA:s största kosmetikaindustri. De bad Revlon att lägga en tiondels procent av sin vinst på att utveckla alternativ till Draizes test. När Revlon vägrade publicerades helsidesannonser i *New York Times* med texten: “HUR MÅNGA KANINER SKA REVLON BERÖVA SYNEN FÖR SKÖNHETENS SKULL?”⁶⁴ Folk i kaninkostymer kom till Revlons årliga bolagsstämma. Revlon förstod vinken och bildade de begärda fonderna för att finansiera forskning om alternativ till djurförsök. Andra företag som Avon och Bristol-Myers följde på den inslagna vägen.⁶⁵

Som ett resultat av detta kom det tidiga brittiska arbetet på detta område (finansierat av Fonden för alternativ till djur i medicinska experiment) att vidareutvecklas i större skala i USA. Detta skedde främst i Baltimore vid John Hopkins center för alternativ till djurförsök. Det ökande intresset ledde till att flera nya framstående tidskrifter började publiceras: Exempelvis *In-Vitro Toxicology*, *Cell Biology and Toxicology*, och *Toxicology in Vitro*.

Det tog en viss tid innan detta arbete kunde uppvisa några resultat. Intresset för alternativ ökade emellertid gradvis. Företag som Avon, Bristol-Myers, Mobil och Procter & Gamble började använda alternativen i sina egna laboratorier. Därmed reducerade de antalet förbrukade djur. I slutet av 1988 förändrades situationen allt snabbare.

En internationell kampanj mot Benetton fick i november modekedjan att sluta använda djurförsök i kosmetikaproduktionen. Kampanjen leddes av Washingtonorganisationen People for the Ethical Treatment of Animals.⁶⁶ I december samma år annonserade Noxell Corporation (som marknadsför Noxzema hudkrämer och Cover Girl kosmetika) att de skulle använda en stickprovets som minskade antalet djur med 80-90 procent vid ögontester. Så småningom deklarerade Noxell att de inte använt några försöksdjur över huvud taget i säkerhetsprov under första halvåret 1989.⁶⁷

Nu accelererade rörelsen snabbt. 1 april 1989 annonserade Avon att de utvärderat test i vilka de använt en specialutvecklat syntetiskt material, Eytex.

⁶³Enligt DVM: *The Newsmagazine of Veterinary Medicine* 9:58 (juni 1988).

⁶⁴*The New York Times*, 15 april 1980.

⁶⁵Fler detaljer återges i Henry Spiras “Fighting to Win” i Peter Singer, red., *In Defense of Animals*.

⁶⁶*PETA News* (People for the Ethical Treatment of Animals, Washington, D.C.) 4(2):19 (mars/april 1989).

⁶⁷“Noxell Significantly Reduces Animal Testing”, Informationsblad från Noxell Corporation, Hunt Valley, Maryland, 28 december 1988. Douglas McGill, “Cosmetics Companies Quietly Ending Animal Test?”, *The New York Times*, 2 augusti 1989, s.1.

Dessa test ersätter Draizes test.⁶⁸ Nio år efter att Spira påbörjat sin kampanj upphörde Avon därmed att använda Draizes test. Fler goda nyheter var att vänta. Både Mary Kay Cosmetics och Amway annonserade i maj 1989 att de slutat utföra försök med laboratoriedjur vid säkerhetstestning av konsumentprodukter. De stod begrepp att ta ställning till alternativa metoder.⁶⁹ Under påtryckningar från en annan kampanj som leddes av People for the Ethical Treatment of Animals deklarerade Avon i juni att de slutligen upphört med alla djurförsök.⁷⁰ åtta dagar efter Avons deklaration berättade Revlon att de just fullföljt sin långsiktiga plan att upphöra med djurförsök när det gällde varje typ av forskning, utveckling och tillverkning.⁷¹ Därför skulle de nu upphöra med djurförsök kring samtliga produkter. Sedan slutade Faberge använda djur i tester vid framställning av kosmetika och toalettartiklar. Inom loppet av några månader (dock p.g.a. många års arbete) hade således USA:s största, näst största och fjärde största kosmetikaindustrier slutat utföra djurförsök.

De mest dramatiska omvälvningarna har visserligen ägt rum i den mycket offentliga och därför relativt sårbara kosmetikaindustrin. Men motståndet mot djurförsök börjar också få effekt på andra produktionsområden. En artikel i *Science* uttryckte det så här:

Med djurskyddsrörelsen efter sig har ledande tillverkare av läkemedel, bekämpningsmedel och hushållsprodukter gjort betydande framsteg på senare år när det gäller att minska antalet djur i toxikologiska tester. Alternativa metoder som cell- och vävnadsodling och datormodeller ses alltmer inte bara som god PR utan också som eftersträvan svårt ur såväl ekonomisk som vetenskaplig synvinkel.⁷²

Artikeln citerade vidare Gary Flamm som är chef för Livsmedels- och läkemedelsverkets avdelning för toxikologisk forskning. Han sa att LD50 "bör kunna ersättas i en övervägande majoritet av alla försök". *New York Times* citerade en äldre toxikolog från G.D. Searle & Co som medgav att "en förfärande stor del av djurskyddsrelsens påpekanden är extrema men korrekta".⁷³

Det råder inget tvivel om att oerhört mycket obehövlig smärta och plåga har undvikits tack vare dessa förändringar. Det är svårt att säga exakt hur mycket. Miljontals djur skulle emellertid ha lidit i försök som nu inte kommer att

⁶⁸"Avon Validates Draize Substitute", Informationsblad, Avon Products, New York 5 april 1989.

⁶⁹The Alternatives Report (Center for Animals and Public Policy, Tufts School of Veterinary Medicine, Grafton; Massachusetts) 2:2 (juli/augusti 1989). "Facts About Amway and the Environment", Amway Corporation, Ada, Michigan, 17 maj 1989.

⁷⁰"Avon Announces Permanent End to Animal Testing", Informationsblad, Avon Products, New York 22 juni 1989.

⁷¹Douglas McGill, "Cosmetics Companies Quietly Ending Animal Tests", *The New York Times*, 2 augusti 1989, s.1.

⁷²"Industry Toxicologists Keen on Reducing animal Use", *Science*, 17 april 1987.

⁷³Barnaby J. Feder, "Beyond White Rats and Rabbits", *The New York Times*, 28 februari 1988, ekonomidelen s.1. Se också Constance Hølen, "Much Work But Slow Going on Alternatives to Draize Test," *Science*, 14 oktober 1985, s.185.

utföras.⁷⁴ Det är bara tragiskt att miljontals djur kunde besparats akut smärta om toxikologerna, industrin och de kontrollerande myndigheterna brytt sig mera om de djur som de använt. Inte förrän rörelsen för djurens frigörelse gjorde folk uppmärksamma på problemet började de ansvariga i djurförsöksbranschen verkligen fundera på djurens lidanden. De mest okänsliga och idiotiska försök utfördes just p.g.a. att reglerna krävde det. Och ingen brydde sig om att försöka andra reglerna. Det dröjde exempelvis ändå till 1983 innan USA:s federala myndigheter slog fast att erkänt frätande ämnen som lut, ammoniak eller ugn-srengöring inte behövde prövas i medvetna kaninens ögon.⁷⁵ Men slaget är på intet vis överständet. För att citera ytterligare en bit ur artikeln i *Science*, 17 april 1987:

Onödiga tester utsläcker fortfarande många djurliv. Inte bara p.g.a. föråldrade regler utan också p.g.a. att mycket av den information som finns är svårtillgänglig. Theodore M. Farber, chef för toxikologiska avdelningen (vid USA:s miljöskyddsinstitut) uppgav att hans institut har mappar om 42 000 fullbordade försök och 16 000 LD50-test. Han menade att institutets data i betydligt högre grad skulle kunna bidra till att minska antalet överflödiga försök om de datoriserades så att de blev lätta att få tag i. "Många av oss som sysslar med toxikologisk kontroll ser samma försök gång på gång", menade Farber.

Det borde inte vara svårt att förhindra denna slöseri med djurs liv och denna okänslighet inför djurs smärta, om folk verkligen vill det. Det tar tid att utveckla fullständigt adekvata alternativ till alla giftighetstester, även om det bör vara möjligt. Under tiden finns det ett enkelt sätt att skära ner på det lidande sådana test innebär. I väntan på utvecklingen av tillfredsställande alternativ bör vi som en första steg helt enkelt avstå från alla nya och eventuellt skadliga ämnen som inte är livsviktiga för oss.

När djurförsök kan grupperas under rubriken "medicinskt" är vi böjda att anse dem berättigade oavsett vilket lidande de medför. Det beror på att vi tror att forskningen bidrar till att lindra lidande. Men vi har redan sett att tester av behandlingsmediciner troligen motiveras mindre av en önskan att göra gott för alla än av en önskan att göra maximal vinst. Den breda etiketten "medicinsk forskning" täcker också forskning som motiveras av ren intellektuell nyfikenhet. Som en del av vårt grundläggande kunskapssökande må sådan nyfikenhet vara acceptabel. Men bara om den inte vållar lidande. Orsakar den smärta bör den inte tolereras. Mycket ofta har den medicinska grundforskningen dessutom pågått i decennier samtidigt som den i det långa loppet visar sig vara tämligen poänglös. Följande försöksserie, som sträcker sig mer än ett århundrade tillbaka i tiden, illustrerar detta. Det handlar om hur värme påverkar djur

⁷⁴ Judith Hampson, "Brussels Drops Need for Lethal Animal Tests", *New Scientist*, 7 oktober 1989.

⁷⁵ Coalition to Abolish LD50, Coordinators Report 1983 (New York 1983), s.1.

1880 placerade H.C. Woods ett antal djur i lådor med glaslock och ställde sedan lådorna på en stenlagd gång en dag när det var mycket varmt. Han använde kaniner, duvor och katter. Hans iakttagelser av en kanin är karakteristiska. Vid 42,5 °C hoppar kaninen och "sparkar furiöst med bakben". Kaninen för sedan en krampattack. Vid 45 °C ligger kaninen på sidan och dreglar. Vid 49 °C kippar den efter andan och gnäller svagt. Strax efteråt dör den.⁷⁶ 1881 publicerades en artikel i *The Lancet*. Den handlade om hundar och kaniner vars kroppstemperatur höjts till 45 °C. Dödsfall kunde förhindras, hade man upptäckt, med hjälp av svala luftströmmar. Resultaten sades påvisa "vikten av att hålla ner temperaturen i de fall den visar en tendens att bli enormt hög".⁷⁷

1927 placerades tio hundar i en varm ångkammare för man på artificiell väg skulle framkalla värmeslag. Experimentet utfördes av W.W. Hall och E.G. Wakefield vid Amerikanska flottans skola i medicin. Djuren uppvisade rastlöshet, andningssvårigheter, svullna och blodsprängda ögon samt törst. Några fick kramper. En del dog tidigt i experimentet. De som inte dog fick kraftig diarré och dog efter att ha avlägsnats ur kammaren.⁷⁸

1954 utförde M. Lennox, W. Sibley och H. Zimmerman ett experiment med trettiofem kattungar vid Yale University School of Medicine. Kattungarna placerades i en "strålningsvärmekammare" där de "utsattes för sammanlagt 49 uppvärmningsperioder... De kämpade emot mycket, särskilt vid temperaturstegring". Kramper uppträdde vid nio tillfällen. "Som regel upprepade kramper". Så många som trettio kramper kunde uppträda i tät följd. Fem kattungar dog under kramper och sex dog utan kramper. De andra kattungarna avlivades för obduktion. Forskarna rapporterade att: "Studierna av artificiellt framkallad feber hos kattungar bekräftar kliniska studier och EEG-studier som utförts på människor, samt tidigare kliniska försök med kattungar".⁷⁹

1968 utsatte K. Wahal, A. Kumar och P. Nath fyrtiosex råttor för hög temperatur under fyra timmar. Experimentet utfördes vid K.G. Medical College, Lucknow, Indien. Jag nämner det som ett exempel på hur de västerländska forskningsmetoderna och attityderna till djur triumferat över den klassiska hinduiska traditionen. Hinduismen har annars större respekt för ickemänskliga djur att den judisk-kristna traditionen. Råttorna i experimentet blev rastlösa, fick svårt att andas och producerade mycket saliv. Ett djur dog under experimentet och de andra avlivades av forskarna eftersom "de ändå inte skulle kunna överleva".⁸⁰

1969 höjde S. Michaelson kaniners och hundars kroppstemperatur till den kritiska nivån 42 °C eller mer med hjälp av mikrovågor. Detta ägde rum på University of Rochester. Han noterade att djuren började flämta strax efter att mikrovågsuppvärmningen börjat. De flesta "uppvisar varierande grad av aktivitet från rastlöshet till extrem upprördhet". Vanmakt och svaghet kan noteras

⁷⁶H.C. Wood, *Fever: A Study of Morbid and Normal Physiology*, Smithsonian Contributions to Knowledge, nr.357 (Lippincott 1880).

⁷⁷*The Lancet*, 17 september 1881, s.551.

⁷⁸*Journal of the American Medical Association* 89 (3):177 (1927).

⁷⁹*Journal of Pediatrics* 45:179 (1954).

⁸⁰*Indian Journal of Medical Research* 56 (1):12 (1968)

då döden närmar sig. Kaninerna gör "desperata försök att fly ur buren inom fem minuter". Inom fyrtio minuter har kaninerna dött. Michaelson fastslår att värmestegring med hjälp av mikrovågor orsakar skador som "inte skiljer sig från vanlig feber".⁸¹

1971 publicerades en artikel om experiment som bekostats av United States Public Health Service. Det utfördes vid Heller Institute of Medical Research, Tel Aviv, Israel, av T. Rosenthal, Y. Shapiro m.fl. Trettio tre hundar som "slumpvis anskaffats ur den lokala hundpopulationen" placerades i en värmekontrollerad kammare. De tvingades att motionera i en trampkvarn vid temperaturer upp till 45 °C tills "de föll samman av värmeslag eller uppnådde en på förhand bestämd anal temperatur". Tjugofem hundar dog. Ytterligare nio hundar utsattes för en temperatur om 49 °C utan trampkvarnsträning. Endast två av dessa hundar överlevde längre än tjugofyra timmar. Obduktionerna visade att samtliga led av inre blödningar. Forskarna sammanfattade: "Upptäckterna överensstämmer med det som rapporterats i litteraturen angående människor."⁸² Samma forskare publicerade en artikel 1973. De beskrev då experiment med femtio tre hundar som utsatts för olika kombinationer av värme och motion i trampkvarn. Sex hundar spydde, åtta fick diarré, fyra drabbades av konvulsioner, tolv miste förmågan att samordna muskelrörelserna och samtliga dreglade kraftigt. Fem hundar av tio som uppnått 45 °C dog i det ögonblick de uppnått "maximal anal temperatur". De andra fem dog inom en halv till elva timmar efter experimentets slut. Forskarnas slutsats var att "ju snarare man kan sänka kroppstemperaturen hos den som drabbats av värmeslag, desto större är möjligheten till tillfrisknande".⁸³

1984 konstaterade forskare som arbetade för Federal Aviation Administration att "djur ibland avlider till följd av värmechock under förflyttningar i landets transportsystem". De utsatte då tio beaglehundar för experimentell uppvärmning. Hundarna avskildes i separata kammare, försågs med munkorg och utsattes därefter för en temperatur om 35 °C kombinerad med hög luftfuktighet. De fick varken mat eller vatten. Under sådana förhållanden hölls hundarna i tjugofyra timmar. Beteendet iaktogs: Hundarna uppvisade bl.a. "avsiktlig ivrig aktivitet som kramsande på båsens väggar, kontinuerligt cirklande, skakande på huvudet för att få bort munkorgen, gnuggande av munkorgen fram och tillbaka mot båsens golv samt aggressiva handlingar riktade mot termostaterna". En del hundar dog i kammaren. En del av de överlevande som avlägsnats spydde blod. Samtliga var svaga och utmanade. Forskarna refererar till "efterföljande försök med mer än hundra beaglehundar".⁸⁴

Ännu ett exempel på militära djurförsök har utförts av W. Hubbard, U.S. Army Research Institute of Environmental Medicine. Under mer än ett decennium har Hubbard publicerat artiklar med titlar som "Rättmodell av dödlighet

⁸¹S. Cleary, red., *Biological Effects and Health Implications of Microwave Radiations*, U.S. Public Health Service Publication PB 193:898 (1969).

⁸²*Thrombosis et Diathesis Haemorrhagica* 26(3):417 (1971).

⁸³*Archives of Internal Medicine* 131:688 (1973).

⁸⁴G. Hanneman och J. Sershon, "Tolerance Endpoint for Evaluating the Effects of Heat Stress in Dogs", FAA Report #FAA-AAM-84-5, juni 1984.

vid akut värmeslag”. Det är allmänt känt att råttor täcker sina kroppar med saliv när de blir varma. Saliven har samma nedkylande funktion som svett har för människor. 1982 noterade Hubbard och två kolleger att råttor som saknar förmåga att producera saliv täcker sig med urin om ingen annan vätska finns tillgänglig.⁸⁵ 1985 förenade sig dessa tre forskare med en fjärde och injicerade atropin i råttorna. Atropin förhindrar såväl svettning som salivbildning. Andra rätters spottkörtlar avlägsnades kirurgiskt, försöksledarna satte råttorna i fyrtiogradiga utrymmen tills deras kroppstemperatur stigit till 42 °C. I diagram jämförde forskarna “mönstret för urinspridning” hos råttor som antingen fått atropin eller “desaliverats” på kirurgisk väg med beteendet hos en obehandlad råtta. De fann att “den atropinbehandlade värmechockade råttmodellen” var “ett användbart redskap för undersökningar av uttorkningens betydelse vid värmeskador”.⁸⁶

Jag har refererat en serie experiment som sträcker sig tillbaka till artonhundratalet. Ändå har jag bara haft utrymme att ta med en bråkdel av det som publicerats på området. Uppenbarligen vållade experimenten stort lidande. Dessutom tycks den viktigaste upptäckten bestå i rådet att offer för värmeslag bör kylas ned, vilket verkar vara tämligen elementärt sunt förnuft. I vilket fall som helst vet man redan detta genom iakttagelser av människor som på naturlig väg drabbats av värmeslag. Vad beträffar experimentens tillämplighet på människor:

B.W. Zweifach visade 1961 att hundar fysiologiskt sett skiljer sig från människor på ett sätt som inverkar på deras reaktion vid värmeslag, alltså utgör de en dålig modell för utforskning av värmeslag hos människor.⁸⁷ Tanken att små pälsdjur som drogats med atropin och sedan täcker sig själva med urin skulle vara en bättre modell är svår att ta på allvar.

Man finner liknande experimentserier på många andra medicinska områden. United Action for Animals’ kontor i New York har arkiv fulla av fotokopior angående försök som publicerats i tidskrifter Varje tjock mapp innehåller rapporter om otaliga experiment, oftast femtio eller mer. Mapparnas beteckningar talar sitt eget tydliga språk: “Acceleration”, “Aggression”, “Bestraffning”, “Blödningar”, “Brännskador”, “Centrifugering”, “Chock”, “Dekompression”, “Drogförsök”, “Dödande av bytesdjur”, “Experimentell neuros”, “Hjärnskakning”, “Isolering”, “Kompression”, “Kross-skador”, “Köld”, “Multipla skador”, “Proteinbrist”, “Radioaktivitet”, “Ryggmärgsskador”, “Slag mot bakben”, “Stress”, “Svält”, “Syrebrist”, “Trängsel”, “Törst”, “Upphettning”, “Vållande av blindhet”, “Vållande av orolighet” och många andra. En del av dessa försök kan ha bidragit till ökad kunskap inom medicinen. Värde av kunskaperna är emellertid ofta tveksamt och i vissa fall kunde kunskapen uppstått på annat sätt. Många av experimenten tycks vara triviala eller feltänkta. En del av dem har inte ens utformats i syfte att åstadkomma några värdefulla resultat.

⁸⁵ *Journal of Applied Physiology* 53:1171-1174 (1982).

⁸⁶ *Aviation, Space, and Environmental Medicine* 57:659-663 (1986).

⁸⁷ B. Zweifach, “Aspects of Comparative Physiology of Laboratory Animals Relative to Problems of Experimental Shock”, *Federal Proceedings* 20, Suppl. 9:18-26 (1961); citerad från *Aviation, Space, and Environmental Medicine* 50 (8):8-19 (1979).

Se följande försök som ytterligare ett exempel på hur man utför ändlösa variationer av samma eller likartade försök. Dessa handlar om experimentellt framkallande av chock hos djur (Med detta avses inte elchock utan det mentala och fysiska chocktillstånd som ofta uppkommer efter en allvarlig skada.) För så länge sedan som 1946 gjorde Magnus Gregersen från Columbia University en litteraturöversikt och fann mer än åttahundra skrifter rörande experimentella chockstudier. Han beskriver de metoder som används för att åstadkomma chock:

Tryckförband på en eller flera lemmar, kross-skador, sammantryckning, muskelskador genom kontusioner framkallade av lätta hammarslag, Noble- Collip-trumma [En apparat med roterande trumma som man sätter djuren i. Djuren ramlar gång på gång till botten av trumman och skadar sig.], skottsår, strypning, tarmvred, köld- och brännskador.

Gregersen lägger också märke till att "blödningar ofta utnyttjats" samt att "en allt större del av dessa undersökningar genomförts utan det störande elementet bedövning". Han är dock inte nöjd med all denna variation. Han klagar över att metodskillnaderna gör svårigheten att vardera de olika forskarnas resultat "oöverstiglig". Det finns, menar han, "skriande behov" av standardiserade procedurer som framkallar likartade chocktillstånd.⁸⁸

Situationen hade inte ändrats mycket åtta år senare. S.M. Rosenthal och R.C. Millican skrev att "undersökningar av djur inom området traumatisk chock har gett upphov till skilda och ofta motsägande resultat". Icke desto mindre såg de fram emot "framtida försök på området".

Liksom Gregersen avrådde de från bruk av bedövning: "Bedövningens inverkan är omstridd... enligt undertecknades mening är det bäst att undvika längre tids bedövning... " De rekommenderar också att "lämpligt antal djur utnyttjas för att kompensera biologiska variationer".⁸⁹

1974 arbetade forskarna ännu med "djurmodeller" av experimentellt framkallad chock. Fortfarande gjorde de preliminära försök för att klargöra vilka skador som man skulle tillfoga för att framkalla ett tillfredsställande "normalt" chocktillstånd. Under decennier hade man framkallat blödningar hos hundar i experiment som utformats i syfte att vålla chocktillstånd. Nyare studier indikerade att (vilken överraskning!) chocktillstånd som framkallats genom blödning hos hundar inte liknar chocktillstånd hos människor. I beaktande av dessa studier framkallade forskare vid University of Rochester blödningar hos grisar för att avgöra hur stor blodförlust som kunde vara lämplig för vållande av experimentell chock. Grisarna antogs vara mer lika människor i detta avseende.⁹⁰

Årligen utförs också hundratals experiment i vilka djur tvingas bli beroende av droger. Exempelvis har mer än femhundra studier genomförts enbart angående kokain. I en undersökning av endast 380 stycken av dessa uppskattades kost-

⁸⁸ *Annual Review of Physiology* 8:335(1946).

⁸⁹ *Pharmacological Review* 6 (4):489 (1954).

⁹⁰ K. Hobler och R. Napodano, *Journal of Trauma* 14 (8):716 (1974).

naden till omkring hundra miljoner dollar, till största delen skattemedel.⁹¹ Här är ett exempel:

I ett laboratorium (som drivs av Gerald Denau) på Downstate Medical Center lästes rhesusapor fast i spännstolar. De fick lära sig att själva tilldela sig kokain direkt i blodet. Genom att trycka på en knapp kunde de få vilka kvantiteter de ville. Enligt en rapport

tryckte försöksaporna ner knappen gång på gång, även efter kramper. De var sömnlösa. De åt fem till sex gånger mer än normalt men blev ändå utmärklade. . . I slutet började de stympa sig själva och de dog slutligen av kokainmissbruk.

Dr. Deneau har medgivit att "få människor skulle ha råd med de kraftiga kokaindoser dessa apor hade möjlighet att erhålla".⁹²

Även om femhundra experiment utförts med kokain så är det bara en liten del av det experimenterande som innebär att man gör djur till missbrukare. I första upplagan av denna bok beskrev jag en liknande serie experiment rörande morfin och amfetamin. Här följer några nyare exempel:

Vid University of Kentucky användes beaglehundar vid studier av abstinensbesvär efter Valium och ett liknande lugnande medel, Lorazepam. Hundarna tvingades bli beroende av medicinen. Sedan undanhöll man dem lugnande medel en gång varannan vecka. Abstinensbesvären bestod i ryckningar, muskelsammandragningar, attacker i tät följd, kraftig frossa, snabb viktnedgång, rädsla och att djuren kröp ihop. Efter fyrtio timmars valiumabstinens "iaktogs ett flertal konvulsioner med utdragna eller korta repeterade kramper hos sju hundar av nio. . . Två hundar drabbades av upprepade perioder med korta repeterade krampattacker i hela kroppen". Fyra hundar dog - två under kramper och två efter snabb viktnedgång. Lorazepam vållade liknande symptom, dock inte död i kramper. Experimentledarna refererade till försök ändå från 1931. Abstinens från barbiturater och lugnande medel hade i sådana försök observerats hos råttor, katter, hundar och primater.⁹³

D.M. Crilly och C.G. Gowans från Cleveland State University gjorde en historisk översikt över de experiment som visade att "hos flera arter kan abstinenseffekter uppstå efter enstaka intag av opiater". Bland dessa arter fanns bl.a. hundar, möss, apor och råttor. Forskarna gick vidare genom att testa en hypotes som gick ut på att morfinabstinens leder till överkänslighet mot smärta. De dresserade råttor med en metod som i genomsnitt innebar 6 387 övningar i "chockdiskriminering". Råttorna fick i dessa övningar reagera på en elchock. Sedan gav man råttorna morfininjektioner och utsatte dem för elchocker första, andra, tredje och sjunde dagen därefter. Forskarna noterade att chockkänsligheten höjdes under dagarna närmast efter morfinintaget.⁹⁴

⁹¹Martin Stephens, *A Critique of Animal Experiments on Cocaine Abuse*. Rapporten är sammanställd för de amerikanska, nationella och New England-baserade antidjurförsöksföreningarna (Boston 1985).

⁹²*Health Care* 2 (26), 28 augusti - 10 september 1980.

⁹³*Journal of Pharmacology and Experimental Therapeutics* 226 (3)783-789 (1983).

⁹⁴*Psychopharmacology* 88:500-504 (1986).

Har följer ett ännu mer bisarrt exempel på drogforskning: Ronald Siegel (University of California, Los Angeles) kedjade fast två elefanter vid en lada. Elefanthonan utnyttjades i försök som syftade till att bestämma gränsvärden "för att fastställa metoder för och dosering av LSD-intag." Hon fick drogen oralt samt med injektionspistol. Därefter fick båda elefanterna en daglig dos under två månader. Deras beteende observerades. Kraftiga doser av hallucinogenen fick honan att falla ner på sidan, darra och knappt andas under en timme. Elefanthannen blev aggressiv av de höga doserna. Han attackerade Siegel, som beskrev detta upprepade aggressiva beteende som "opassande".⁹⁵

Min sista historia i denna grymma saga om drogförsök har åtminstone ett lyckligt slut. Forskare vid Cornell University Medical College gav katter stora doser barbiturater genom rör som opererats in i deras magar. Sedan avbröt de inflödet av barbiturater abrupt. Så här beskriver de abstinenssymtomen:

En del kunde inte stå. . . De djur som uppvisade de svåraste abstinenstecknen spretade rakt utåt sidorna med benen. De hade också de tätaste krampanfallen av typ svårt epileptiskt anfall. Nästan samtliga djur dog under eller strax efter perioder med kontinuerlig konvulsiv aktivitet. . . Hastig eller ansträngd andning kunde ofta iakttas när de andra abstinenstecknen var som mest intensiva. . . När djuren var svagast kunde sänkt kroppstemperatur noteras, särskilt efter varaktiga attacker och strax före döden.⁹⁶

Dessa experiment påbörjades 1975. Några år dessförinnan hade visserligen barbituratmissbruk varit ett allvarligt problem, men vid denna tid hade bruket av barbiturater begränsats kraftigt. Missbruket hade avtagit. Sedan dess har det fortsatt avta. Ändå pågick kattexperimenten vid Cornell i fjorton år. 1987 sammanställde då Trans-Species Unlimited (en djurrättsgrupp från Pennsylvania) all tillgänglig information de kunde få tag i angående försöken. De påbörjade en kampanj för att stoppa experimenten. Under fyra månader demonstrerade engagerade människor utanför det laboratorium där kattstudierna utfördes. De skrev brev till anslagsgivande myndigheter, till pressen, till universitet och till lagstiftarna. Efter att ha försvarat experimenten under lång tid skrev Cornell och Michiko Okamoto (den forskare som utförde experimenten) 1988 till anslagsgivaren. De meddelade National Institute on Drug Abuse att de avstod från ett nytt forskningsstipendium om 530 000 dollar. Det skulle ha betalat för ytterligare tre års experimenterande.⁹⁷

Hur kan sådant hända? Hur kan människor som inte är sadister tillbringa sina arbetsdagar med att försätta apor i livslånga depressioner, hetta upp hundar till döds eller göra katter till drogmissbrukare? Hur kan de sedan ta av sina vita rockar, tvätta händerna och gå hem till familjen? Hur kan skattebetalarna tillåta att deras pengar används till att vidmakthålla denna verksamhet? Hur

⁹⁵ *Bulletin of the Psychonomic Society* 22 (1):53-56 (1984).

⁹⁶ *European Journal of Pharmacology* 40:114-115 (1976).

⁹⁷ *Newsweek*, 26 december 1988, s.50. "TSU Shuts Down Cornell Cat Lab", *The Animals Agenda* 9(3):22-25 (mars 1989).

kunde studenter fortsätta protestera mot orättvisa, diskriminering och förtryck av alla slag, oavsett hur långt hemifrån det ägde rum, och samtidigt bortse från de grymheter som förekom - och förekommer - innanför murarna på deras egna universitet?

Svaret på dessa frågor ligger i att vi godtar artförtrycket utan att tänka igenom det. Vi tolererar grymheter mot andra arter som skulle göra oss rasande om de riktades mot några som tillhör vår egen art. Speciesismen tillåter forskarna att betrakta djur som komponenter i utrustningen. De är laboratorieverktyg snarare än levande lidande varelser. I ansökningar om statliga anslag räknas djuren faktiskt till "utrustning" tillsammans med provrör och inspelningsapparater.

Förutom denna allmänna speciesistiska inställning som forskaren delar med andra medborgare så finns det en del speciella omständigheter vilka bidrar till att möjliggöra de försök jag beskrivit. Främst bland dessa är människors oerhörda respekt för vetenskapsmän.

Visserligen har tillkomsten av atomvapen och miljöförstöring fått oss att betvivla att vetenskap och teknologi är så fördelaktiga som det kan tyckas vid första påseendet. Men de flesta människor har fortfarande en tendens att betrakta den som har vit rock och en doktorsgrad med underdånig respekt. I en välkänd försöksserie visade Harvardpsykologen Stanley Milgram att vanliga människor lyder en vitklädd forskares anvisningar när det gäller att utsätta en mänsklig försöksperson för något de tror är elchocker (vilket det inte är). Elchockerna utgör "bestraffningar" för felaktiga svar på en fråga. De fortsätter att dela ut elchocker även när försökspersonen skriker och låtsas ha mycket ont.⁹⁸ Detta kan inträffa när deltagarna tror att de tillfogar en människa smärta. Hur mycket lättare är det då inte för studenter att förtränga sina inledande skrupler när deras professorer anvisar dem att utföra försök med djur? Det som Alice Heim med rätta kallat "indoktrineringen" av studenten är en process som sker gradvis. Det börjar med dissektion av grodor på biologilektionerna. När de blivande medicin-, psykologi- och veterinärstudenterna så kommer till universitetet upptäcker de att de måste utföra experiment med levande djur för att kunna fullfölja den bana de valt. Då är det svårt att vägra, särskilt med tanke på att de vet att verksamheten de ombeds delta i är allmän praxis. Studenter som vägrat delta i sådana studier för uppleva att deras kursresultat underkänns, och de tvingas ofta lämna sitt ämnesområde.

Trycket att anpassa sig lättar inte när studenterna tagit sina examina. Om de fortsätter med att doktorera i ämnen där djurförsök är brukliga så uppmuntras de att konstruera egna experiment för att kunna skriva om dem i sina avhandlingar. Om studenter utbildas på detta sätt kommer de naturligt nog att

⁹⁸S. Milgram, *Obedience to Authority* (New York, Harper and Row 1974). Jag tar här tillfället att kommentera den omfattande etiskt grundade kritik som dessa experiment har utsatts för p.g.a. att experimenten utnyttjat människor utan deras medgivande. Visst är det synnerligen tveksamt om Milgram borde lurat experimentdeltagarna på det sätt som skedde. Men när vi jämför vad de drabbades av med vad de ickemänskliga djuren ofta drabbas av, ger detta också en bild av hur mycket känsligare de flesta människor är när det gäller att bedöma det etiska i experiment med människor.

fortsätta på samma sätt när de blir professorer. Och de kommer i sin tur att uppfostra sina egna studenter på samma sätt. Har följer ett vittnesbörd som är särskilt avslöjande. Roger Ulrich sysslade med djurförsök men lyckades undslippa sin betingning och medger nu att han utsatt djur från råttor till apor för "år av tortyr". Amerikanska Psykologförbundets tidskrift *Monitor* meddelade 1977 att Ulrichs aggressionsförsök presenterats för en kongresskommitté som exempel på inhuman forskning. Till förvåning för de motståndare till djurförsök som kritiserat honom, säkert också till förvåning för *Monitors* redaktör, skrev Ulrich tillbaka för att säga att han var "djupt berörd" av kritiken. Han tillade:

Inledningsvis drevs min forskning av en önskan att förstå och lösa problemet med mänsklig aggression. Senare upptäckte jag dock att resultaten av mitt arbete inte gav några skäl att fortsätta. Istället började jag fundera över om inte ekonomiska belöningar, yrkesprestige, möjligheten att resa etc. var de faktorer som höll mig kvar. Kanske vi som tillhörde forskarsamhället i själva verket utgjorde en del av problemet (med stöd av vårt byråkratiska och rättsliga system).⁹⁹

Som vi sett genomgick Don Barnes en liknande attitydförändring beträffande sin arbete med att bestråla dresserade apor för USA:s flygvapen. Han kallar den process som Ulrich beskriver för "betingad etisk blindhet". Med andra ord, precis som en råtta kan betingas att trycka ner en spak i utbyte mot belöning i form av mat så kan en människa betingas att ignorera djurförsökens etiska problematik mot belöning i yrkeslivet. Som Barnes påpekar:

Jag utgjorde ett klassiskt exempel på det jag vill kalla "betingad etisk blindhet." Hela mitt liv hade bestått i att bli belönad för att utnyttja djur och behandla dem som källor till mänskliga fördelar eller nöjen. . . Det moraliska eller etiska i att använda laboratoriedjur fördes aldrig på tal under mina sexton år i laboratoriet, varken vid institutionella eller informella sammankomster. Inte förrän jag tog upp frågorna under de sista dagarna av min borttynande tjänst som djurförsöksledare.¹⁰⁰

Inte bara forskarna själva lider av betingad etisk blindhet. Forskningsavdelningar brukar ibland bemöta kritiker genom att berätta att de har en veterinär anställd för att se till djuren. Sådana påpekanden antas lugna folk eftersom det finns en allmän föreställning om att veterinärer är människor som bryr sig om djur. De skulle aldrig låta djuren lida i onödan. Dessvärre är så inte fallet. Många veterinärer började utan tvekan ägna sig åt området p.g.a. att de brydde sig om djur. Det är emellertid inte lätt för någon som verkligen bryr sig om djur att gå igenom en veterinärutbildning utan att känslan för djurens lidanden trubbas av. De som bryr sig allra mest kanske inte förmår fullborda studierna. En tidigare veterinärstudent skrev till en djurskyddsorganisation:

⁹⁹ *Monitor*, en publikation från amerikanska psykologförbundet, mars 1978.

¹⁰⁰ Donald J. Barnes, "A Matter of Change", i Peter Singer, red., *In Defense of Animals* (Oxford: Blackwell 1985), s.160, 166.

Min livslånga dröm och ambition att bli veterinär förjagades efter flera svåra upplevelser på den förberedande veterinärutbildningen vid mitt delstatsuniversitet. Upplevelserna rörde standardmässiga försöksmetoder som de okänsliga lärarna brukade utnyttja. De uppfattade det som helt godtagbart att experimentera med djur och därefter avliva alla djur de utnyttjat. Detta fann jag motbjudande oacceptabelt utifrån mitt eget moraliska synsätt. Efter otaliga konfrontationer med dessa hjärtlösa djurförsöksledare tog jag det smärtsamma beslutet att välja en annan yrkesbana.¹⁰¹

1966 gjordes försök att genomföra lagstiftning till skydd för laboratoriedjur. USA:s veterinärmedicinska förbund vittnade då inför kongresskommittéer om att de var positiva till lagstiftning för att förhindra stöld av husdjur som sedan säljs till laboratorier. Emellertid var förbundet emot krav på tillståndsgivning och regler för forskningsarrangemangen eftersom detta kunde inverka på forskningen. Den grundläggande yrkesattityden innebär, som en artikel i *Journal of the American Veterinary Medical Association* uttryckte det, att "veterinäryrkets existensberättigande ligger på lång sikt i människans välbefinnande - inte i de lägre djurens".¹⁰² När man väl fattat konsekvenserna av detta fina exempel på speciesism bör man inte bli förvånad över upplysningen att veterinärer deltog i många av de forskarlag som utförde de försök som uppräknats i detta kapitel. Bara för att ta ett exempel, se på beskrivningen s. 45 av det försök med jämviktsplattform för primater som innebar exponering för nervgasen soman. I den rapport ur vilken beskrivningen hämtats sägs att: "Rutinmässig skötsel av djuren har utförts av veterinärvetenskapliga avdelningen, USAF School of Aerospace Medicine".

Över hela USA är veterinärer beredda att tillhandahålla "rutinmässig skötsel" av djur som missbrukas i onödan. Är det sådant veterinäryrket står för? (Det finns emellertid visst hopp för veterinärerna. En ny veterinärorganisation har nämligen bildats i syfte att ge stöd till praktiserande veterinärer och studenter som har etiska betänkligheter beträffande behandlingen av icke-mänskliga djur.¹⁰³)

När en typ av djurförsök väl blivit accepterad forskningspraxis på ett visst område är processen självförstärkande och svår att bryta sig ur. Inte bara publicering och tjänstetillsättning kopplas samman med djurförsöken, utan också de stipendier och anslag som finansierar forskningen. Om en myndighet tidigare gett stöd till djurförsök har de lätt att ge stöd till förslag om ett nytt försök med djur. Nya metoder som inte utnyttjar djur verkar mindre bekanta och har svårare att få stöd.

Allt detta bidrar till att förklara varför det inte alltid är så lätt för folk utanför universiteten att förstå motiveringen till den forskning som utförs inom universitetens hägn. Ursprungligen kanske forskare och vetenskapsmän bara

¹⁰¹ *The Death Sciences in Veterinary Research and Education*, (New York, United Action for Animals), s.iii.

¹⁰² *Journal of the American Veterinary Medical Association* 163 (9):1 (i november 1973).

¹⁰³ Association of Veterinarians for Animal Rights, Address: 15 Dutch St., Suite 500-A, New York, N.Y. 10038-3779.

hade ambitionen att lösa de viktigaste frågorna utan att ta hänsyn till andra överväganden. Otvivelaktigt drivs en del fortfarande av sådana motiv. Alltför ofta gräver emellertid den akademiska forskningen ner sig i småttiga och betydelselösa detaljer. De stora frågorna har ju redan granskats och antingen lösts eller visat sig vara alltför svårlösta. Därför söker forskarna sig bort från de genomplöjda områdena för att söka nya områden där allt man hittar är nytt, även om kopplingen till en central fråga är avlägsen. Som vi sett medger forskarna inte sällan att ett försök, snarlika deras egna, förutom ifråga om en eller annan detalj, redan utförts. Det vanligaste sättet att avsluta en vetenskaplig artikel på är med orden "ytterligare forskning är nödvändig".

När vi läser beskrivningar av försök som vållar smärta och som uppenbarligen inte ens är avsedda att leda till resultat av någon egentlig betydelse är vi till en början böjda att tro att det måste ligga mer i det som görs att vi har möjlighet att förstå. Att vetenskapsmännen måste ha något bättre skäl för det de sysslar med än man kan utläsa ur deras rapporter. När jag beskriver sådana experiment eller citerar direkt ur forskarnas egna publicerade rapporter reagerar folk vanligtvis med att bli förbryllade och skeptiska. Tränger vi djupare in i ämnet finner vi emellertid att det som tycks vara trivialt på ytan mycket ofta verkligt är trivialt. De som forskar med djurförsök medger ofta detta inofficiellt. H.F. Harlow, vars experiment vi tog itu med i början av detta kapitel, var redaktör för *Journal of Comparative and Physiological Psychology* i tolv år. Knappt någon annan tidskrift har publicerat fler rapporter om smärtsamma djurförsök än den. I slutet av denna period hade Harlow enligt egen uppskattning läst omkring 2 500 manus som sänts till tidskriften för publicering. I en halvt skämtsam avskedsnotis skrev han att "de flesta experiment är inte värda att utföras och de flesta resultat är inte värda att publiceras."¹⁰⁴

Detta borde inte överraska oss. Forskare är människor och de är mottagliga för samma påverkan som andra människor. Det gäller även forskare i psykologi, medicin och biologi. De tycker om att gå vidare i sin karriär, att få högre tjänsteställning och att få sitt arbete läst och diskuterat av kollegerna. En viktig del av karriärstegen och vägen till högre prestige utgörs av publicering i de rätta tidskrifterna. Detta inträffar på alla områden, såväl i filosofi och historia som i psykologi och medicin. Det är förstäeligt och knappt värt att kritisera. De filosofer och historiker som publicerar sig för att förbättra karriärmöjligheterna ställer inte till någon större skada förutom att slösa papper och tråka ut sina kolleger. De forskare som experimenterar med djur kan emellertid vålla svår smärta eller utdraget lidande. Därför bör kriterierna vara mycket striktare när det gäller att bedöma om deras arbete är nödvändigt.

Det huvudsakliga stödet till djurförsök kommer från de statliga myndigheter (i USA, Storbritannien och i andra länder) som främjar forskning i biologiska vetenskaper. Den överväldigande delen av de experiment som beskrivits i detta kapitel har faktiskt bekostats med medel ur allmänna fonder som uppbyggts med skattemedel. Många av dessa myndigheter betalar experiment som bara har en mycket avlägsen anknytning till de syften myndigheterna bildats för. Jag

¹⁰⁴ *Journal of Comparative and Physiological Psychology* 55:896 (1962).

har beskrivit experiment som bekostats av USA:s nationella hälsomyndigheter, Förvaltningen för alkohol, drogmissbruk och mental hälsa, Federala flygtrafikförvaltningen, Nationella vetenskapsrådet, National Aeronautics and Space Administration m.fl. Det är inte lätt att begripa varför USA:s armé ska betala för en undersökning av hur upphettade drogade råttor sprider sin urin. Inte heller varför USA:s allmänna sjukvårdsmyndigheter skulle vilja betala pengar så att man kan ge LSD till elefanter.

Eftersom försöken betalas av statliga myndigheter är det nästan överflödigt att tillägga att det inte finns någon lag som hindrar vetenskapsmännen från att utföra dem. Det finns lagar som hindrar vanligt folk från att pryglar sina hundar till döds. Vetenskapsmannen kan dock ostraffat göra detta i USA. Och det finns ingen som kontrollerar om deras pryglar ställer några speciella fördelar i utsikt, fördelar som inte vanligt pryglar skulle leda till. Det vetenskapliga etablissemangets styrka och prestige är en anledning till att det är så. Detta har (tillsammans med stödet från olika intressegrupper) - bl.a. de som föder upp försöksdjur till försäljning - räckt för att hindra försöken att inrätta effektiv legal kontroll.

På Cleveland Metropolitans allmänna sjukhus har Robert J. White specialiserat sig på att ta huvuden från apor. Efter att helt ha separerats från kroppen hålls huvudena sedan levande i en vätska. White utgör ett ypperligt exempel på vetenskapsmannen som betraktar laboratoriedjur som "forskningens redskap". Han har faktiskt själv sagt att arbetet med dekapiterade apor huvudsakligen syftar till "att tillhandahålla ett levande laboratorieredskap" för hjärnforskning. Han fällde detta yttrande till en journalist som besökte Whites laboratorium. Journalisten uppfattade besöket som "en sällsynt och skakande inblick i vetenskapsmannens kalla kliniska värld, där ett djurs liv saknar varje mening förutom det omedelbara experimentsyftet".¹⁰⁵

Enligt White är det "filosofiskt meningslöst och tekniskt omöjligt att inkludera djuren i vårt etiska system".¹⁰⁶ White anser sig med andra ord vara utan några etiska begränsningar när det gäller det han gör mot djur. Därför är det inte märkligt att en annan reporter som intervjuade honom fann att White "irriterar sig på regler oavsett om de stammar från sjukhusförvaltning eller försäkringsbolag. 'Jag är elitist' säger han. Han anser att doktorer ska ledas av jämlikar".¹⁰⁷

En annan aktiv motståndare till statlig reglering är nobelpristagaren David Baltimore, professor vid Massachusetts Institute of Technology. I ett tal till American Association för the Advancement of Science omtalade han nyligen de "långa timmar" han och hans kolleger lagt ner på att kämpa mot lagstiftning rörande deras forskning.¹⁰⁸ Grunden för Baltimores kamp mot sådan reglering framgick då han några år tidigare framträdde i en TV-program med Har-

¹⁰⁵ *Scope* (Durban, Sydafrika), 30 mars 1973.

¹⁰⁶ Robert J. white, "Antivivisection: The Reluctant Hydra", *The American Scholar* 40 (1971), omtryckt i T. Regan och P. Singer, red., *Animal Rights and Human obligations* första utg. (Englewood Cliffs N.J., Prentice-Hall 1976), s.169.

¹⁰⁷ *The Plain Dealer*, 3 juli 1988.

¹⁰⁸ *Birmingham News*, Birmingham, Alabama, 12 februari 1988.

vardfilosofen Robert Nozick och andra vetenskapsmän. Nozick frågade vetenskapsmännen om det faktum att ett experiment dödar hundratals djur någonsin betraktades (av forskare) som ett skäl att inte utföra experimentet. "Inte vad jag känner till," svarade en vetenskapsman. Nozick drev frågan vidare: "Räknas inte djuren alls?" En vetenskapsman replikerade "Varför skulle de räknas?" Baltimore insköt då att han inte tyckte att djurförsök över huvud taget aktualiserade något moraliskt problem.

109

Män som White och Baltimore må vara lysande vetenskapsmän men deras uttalanden om djur visar att de är ignoranter i filosofi. Jag känner inte till någon yrkesverksam filosof som skulle hålla med om att det är "meningslöst" eller "omöjligt" att räkna med djur i vårt etiska system eller att djurförsök inte aktualiserar några moraliska problem. I filosofi är sådana påståenden jämförbara med att hävda att jorden är platt.

Hittills har amerikanska vetenskapsmän varit utomordentligt oförsonliga beträffande offentlig kontroll av det som de gör mot djur. De har lyckats kväsa även minimala regler till skydd mot djurs lidande i experiment. Den enda federala lag som finns i USA på detta område är djurskyddsförordningen. Utifrån den ställs vissa krav på transport, boende och hantering av djur när de säljs som sällskapsdjur, visas på utställningar eller ska användas i experiment. När det gäller själva försöken tillåter den emellertid forskarna att göra precis som de behagar. Detta är också avsikten. När lagen godtogs av kongressens kommitté ville man:

skydda forskaren på detta område genom att undanta alla djur under pågående forskning eller experiment. . . Kommittén har inte för avsikt att på något sätt påverka forskning eller experiment. ¹¹⁰

En del av lagen kräver att de privata företag och andra organisationer som registreras under förordningen (statliga forskningsinstitutioner och många mindre anläggningar behöver inte registreras) måste skriva en särskild rapport rörande plågsamma djurförsök. Om försöket utfördes utan smärtlindring måste rapporten förklara att detta var nödvändigt för att forskningsprojektets syfte skulle uppnås. Man gör inga försök att bedöma om detta "syfte" är tillräckligt viktigt för att motivera att man orsakar smärta. Under sådana omständigheter innebär kravet inte mycket mer att extra pappersarbete, vilket är ett vanligt klagomål bland forskare. De kan naturligtvis inte ge hundar ständiga elchocker för att orsaka ett tillstånd av hjälplöshet om de samtidigt bedövar hundarna. De kan inte heller skapa depression hos apor om de samtidigt håller dem lyckliga eller omedvetna med droger. I sådana fall kan de sanningsenligt säga att experimentets syfte inte kan uppnås om smärtlindring används. Sedan kan de fortsätta experimentet på samma sätt som de skulle gjort innan lagen fanns till.

¹⁰⁹"The Price of Knowledge", radioprogram i New York, 12 december 1974 WNET/13, avskriften har tillhandahållits av WNET113 och Henry Spira.

¹¹⁰Citerad i rapporten från OTA, *Alternatives to Animal Use in Research, Testing and Education*, s.277.

Det bör alltså inte förvåna oss att exempelvis rapporten om PEP experimentet föregås av kungörelsen:

Djuren i detta försök har anskaffats, vårdats och använts i enlighet med djurskyddsförordningen och skriften "Handledning för vård och bruk av försöksdjur" (sammanställd av Institute of Laboratory Animal Resources - Nationella Forskningsrådet).

Samma uttalande förekommer faktiskt i Brooks Air Force Base' övningshandledning för PEP, i AFRRIs rapport om "aktivitetshjulet för primater" och i många andra av de amerikanska skrifter jag citerat. Påståendet säger ingenting alls om hur mycket djuren lidit eller om hur betydelselöst syftet de lidit för kan ha varit. Det säger emellertid en hel del om vad djurskyddsförordningen är värd, liksom om den "Handledning för vård och bruk av försöksdjur" som forskningsrådets institut givit ut.

Den fullständiga frånvaron av effektiv lagstiftning i USA står i skarp kontrast till laget i många andra utvecklade länder. I Storbritannien kan exempelvis inga experiment utföras utan att ett tillstånd utfärdats av inrikesministeriet. Förordningen angående djur (forskningsmetoder) från 1986 anger uttryckligen att "ministeriet ska väga de sannolika skadliga effekterna för de berörda djuren mot den sannolika nyttan". I Australien har ledande statliga vetenskapliga institutioner (motsvarande USA:s nationella hälsomyndigheter) utvecklat regler som innebär att alla försök måste godkännas av en djurförsöksetisk nämnd. Nämnden måste ha en medlem med intresse för djurskydd, som inte får vara anställd av den institution som utför experimentet, samt ytterligare en oberoende medlem utan anknytning till djurförsök. Nämnden måste tillämpa en preciserad samling principer och villkor. Bl.a. en instruktion att väga det vetenskapliga och pedagogiska värdet av experimentet mot dess tänkbara inverkan på djurens välbefinnande. Dessutom måste bedövning användas om försöket "kan vålla smärta av sådan typ och styrka att bedövning normalt skulle användas i läkar- eller veterinärverksamhet". De australiska reglerna gäller för alla forskare som erhåller statligt stöd, samt under delstatslagarna för alla forskare i Victoria, New South Wales och South Australia.¹¹¹ I Sverige krävs också att försök godkänns av nämnder med lekmän. Kongressens byrå för utvärdering av teknologi (OTA) gjorde 1986 en översikt över lagstiftningen Australien, Kanada, Japan, Danmark, Tyskland, Nederländerna, Norge, Sverige, Schweiz och Storbritannien. De sammanfattade:

De flesta länder som granskats för denna översikt har lagar som ger betydligt större skydd för försöksdjuren att lagarna i USA. Trots detta skydd har djurskyddsanhängare utövat betydande påtryckningar för ännu strängare lagstiftning. Många länder överväger om-

¹¹¹National Health and Medical Research Council, *Code of Practice for the Care and Use of Animals for Experimental Purposes* (Australiska regeringens informationsservice, Canberra 1985). Nyligen har reviderade regler godtagits; se "Australian Code of Practice", *Nature* 339:412 (8 juni 1989).

fattande förändringar, däribland Australien, Schweiz, Västtyskland och Storbritannien.¹¹²

Sedan detta påpekande gjordes har strängare lagstiftning faktiskt redan införts i Australien och Storbritannien.

Jag hoppas att jämförelsen inte missförstås. Den syftar inte att visa att allt står väl till med djurförsöken i länder som Storbritannien och Australien. Det vore långt från sanningen. "Vägningen" av sannolika fördelar mot skador på djuren utförs ändå inom ramen för en speciesistisk attityd till djur. Därför blir det omöjligt att ta lika stor hänsyn till djurens intressen som till liknande intressen hos människor. Jag har jämfört situationen i USA med situationen i andra länder bara för att visa att de amerikanska normerna på området befinner sig avgrundsdjupt under det acceptabla. Det gäller inte bara om man ser det utifrån normerna i rörelsen för djurens frigörelse, utan också utifrån de normer som accepteras av forskarsamhället i andra betydande industriländer. USA:s vetenskapsmän skulle må bra av att se sig själva så som deras kolleger i andra länder ser dem. När jag besöker medicinska och vetenskapliga konferenser i Europa och Australien så blir jag ofta kallad avsides av forskare som berättar att de kanske inte är ense med mig om alla mina synpunkter på djurförsök men... Sedan beskriver de, med skakad röst, någonting de såg vid senaste besöket i USA. Inte undra på att en skribent i den respekterade brittiska vetenskapliga tidskriften *New Scientist* nyligen beskrev USA som "ett land som tycks vara en nation av barbarer, vilket återspeglas i deras djurskyddslagstiftning"¹¹³ USA sackade efter den civiliserade världen när det gällde att förbjuda mänskligt slaveri. På samma sätt sackar USA nu efter när det gäller att mildra den ohämmade brutaliteten i djurslaveriet.

1985 gjordes mindre tillägg till USA:s djurskyddsförordning. De innebar krav på bättre motionsmöjligheter för hundar och bättre boende för primater. De lyckades emellertid inte ta itu med de verkliga problemen rörande kontroll över vad som händer under pågående experiment. Tilläggen innebär att offentliga djurnämnder inrättades. Men i linje med en bibehållen frihet från inblandning i själva experimenten så saknar dessa nämnder makt över det som pågår i experimenten.¹¹⁴

Trots det faktum att djurskyddsförordningen antogs för mer att tjugo år sedan så har den ändå praktiskt taget aldrig tillämpats. För det första har jordbruksministern aldrig utfärdat några regler rörande förordningens tillämpning på möss, råttor, fåglar eller lantbruksdjur som används vid forskning. Det beror antagligen på att jordbruksdepartementet inte ens har tillräckligt många kontrollanter för att kunna undersöka förhållandena för djur som hundar, katter och apor, än mindre för fåglar, råttor, möss och lantbruksdjur. Som OTA konstaterat så har "tillgången på pengar och personal för tillämpning av förordningen aldrig

¹¹²OTA, *Alternatives to Animal Use in Research, Testing and Education*, s.377.

¹¹³Pat Monaghan, "The Use of Animals in Medical Research," *New Scientist*, 19 november 1988, s.54.

¹¹⁴En sammanfattning av tilläggen från 1985, samt av lagstiftning och regler vid denna tid, finns i OTA, *Alternatives to Animal Use in Research, Testing and Education*, s.280-286.

svarat mot förväntningarna hos de människor som menar att den nuvarande lags-tiftningens främsta uppgift är att förhindra eller lindra lidandet vid djurförsök". OTA:s personal kontrollerade en förteckning över 112 djurförsöksanläggningar. De fann att 39 registrerade hos den avdelning på jordbruksdepartementet som inspekterar laboratorier. OTA-rapporten säger dessutom att detta antagligen är en återhållsam uppskattning av det verkliga antalet oregistrerade (och därmed helt oinspekterade och okontrollerade) djurlaboratorier.¹¹⁵

Förenta staternas regler för djurförsök är nu en pågående fars: Det finns en lag som formellt sett gäller för alla varmblodiga försöksdjur. Den kan emellertid bara träda i kraft via förordningar som, med OTA:s ord, "sannolikt inte är tillämpliga på en betydande andel av de djur som utnyttjas i experiment". OTA konstaterade vidare att uteslutningen av många arter från förordningens skydd "tycks strida mot kongressens avsikter och gå utöver jordbruksministeriets lagstadgade befogenheter".¹¹⁶ Detta är starka ord för att komma från det vanligtvis återhållsamma OTA. Tre år efter lagändringen hade emellertid ingenting gjorts för att ändra situationen. I en rapport från en grupp högt uppsatta vetenskapsmän 1988 granskades faktiskt en rekommendation som gick ut på att reglerna skulle utvidgas till att omfatta alla varmblodiga djur. Rekommendationen avvisades. Avvisandet motiverades inte. Det utgör ytterligare ett exempel på de amerikanska vetenskapsmännens motsträviga attityd till de allra mest elementära förbättringar för de djur som de utnyttjar.¹¹⁷

Farsen visar alltså inga tecken på att ta slut. Problemet är att den är avgjort olustig. Det finns inga skäl att tro att råttor och möss är mindre känsliga för smärta och lidande att marsvin, hamstrar, kaniner eller många andra djur. Inte heller att de har mindre behov av minimikrav på boende och transporter.

Hittills har jag byggt beskrivningarna av försök i detta kapitel enbart på sammanfattningar av rapporter forskarna själva skrivit och låtit publicera i vetenskapliga tidskrifter. Man kan inte beskylla dessa belägg för att våra överdrivna. Men p.g.a. den totala bristen på riktig granskning av vad som händer vid försöken är verkligheten ofta mycket värre att den publicerade beskrivningen. Detta klargjordes 1984 i fallet med Thomas Gennarellis experiment vid University of Pennsylvania. Försöken gick ut på att tillfoga apor skallskador och sedan undersöka hjärnskadans karaktär. Enligt de officiella anslagsdokumenten skulle aporna bedövas innan de fick skallskadan. Medlemmar i en grupp kallad Djurens befrielsefront hade dock andra uppgifter. De hade också fått veta att Gennarelli videofilmade sina försök. De gjorde inbrott i laboratoriet och stal filmerna. De tittade på filmerna och fick se medvetna obedövade babianer som kämpade medan de spändes fast innan skallskadan tillfogades. De såg djuren vrida sig då deras bedövning uppenbarligen släppte samtidigt som kirurgerna arbetade med deras frilagda hjärnor. De kunde också höra försöksledarna håna och skratta åt skräckslagna och plågade djur. Videofilmerna var så komprometterande att

¹¹⁵OTA, *Alternatives to Animal Use in Research, Testing and Education*, s.286-287.

¹¹⁶OTA, *Alternatives to Animal Use in Research, Testing and Education*, s.287, 298.

¹¹⁷National Research Council, *Use of Laboratory Animals in Biomedical and Behavioral Research* (Washington D.C., National Academy Press 1988). Se särskilt C. Stevens' "Individual Statement".

hälso- och socialministern drog in Gennarellis anslag drygt ett år senare. Under detta år arbetade den Washingtonbaserade gruppen People for the Ethical Treatment of Animals och hundratals djuraktivister hårt med saken.¹¹⁸

Sedan dess har andra exempel blivit kända. Vanligtvis har det berott på att någon som arbetat i laboratoriet slagit larm och sedan fått betala med att mista jobbet. Djurskyddsteknikern Leslie Fain tog exempelvis avsked från sitt jobb vid Gillettes försöklaboratorium i Rockville, Maryland. Hon hade tagit foton i laboratoriet och hon gav dem till djuraktivister. Fotona visade hur Gillette testade nya sammansättningar av rosa och brunt bläck till deras Paper Mate-pennor genom att stoppa bläcket i ögonen på medvetna kaniner. Bläcksorterna visade sig vara extremt irriterande och de vållade blodiga ögonflytningar hos några kaniner.¹¹⁹ Man kan bara försöka gissa hur många laboratorier det finns där missbruket av djur är minst lika grovt men där ingen haft modet att göra något åt det.

När är djurförsök berättigade? En del människor som kommer underfund med hur försöken ofta går till reagerar med att kräva att alla djurförsök omedelbart förbjuds. Men om vi ställer så absoluta krav har försöksledaren ett svar till hands: Skulle vi vara beredda att låta tusentals människor dö om de kunde räddas av ett enstaka djurförsök med ett enda djur?

Frågan är givetvis rent hypotetisk. Något enstaka experiment som räddar tusentals liv har aldrig funnits och skulle aldrig kunna finnas. Denna hypotetiska fråga kan besvaras med en annan: Skulle forskarna våra beredda att utföra sina experiment på ett föräldralöst spädbarn som är yngre än sex månader om det vore enda sättet att rädda tusentals liv?

Skulle forskarna inte vara beredda att använda en mänskligt spädbarn avslöjar deras beredvillighet att använda ickemänskliga djur en oförsvarlig form av diskriminering på grundval av art. Vuxna apor, hundar, katter, råttor och andra djur är nämligen mer medvetna om vad som sker med dem och har större förmåga till självreferens än det mänskliga spädbarnet. Utifrån vad vi kan veta är de därför också minst lika mottagliga för smärta. (Jag har beskrivit barnet som föräldralöst för att undvika komplikationerna med föräldrars känslor. Att exemplet är konstruerat på detta sätt gynnar bara djurförsöksanhängarna. Däggdjur avsedda för djurförsök separeras ju normalt från sina mödrar vid spädkålder då separationen vållar sorg för såväl ungen som modern.)

Såvitt vi vet besitter mänskliga spädbarn *inget* moraliskt relevant kännetecken i högre grad än vuxna ickemänskliga djur. Detta förutsätter att vi inte räknar barnets utvecklingsmöjligheter som en egenskap vilken gör det fel att experimentera med dem. Frågan om huruvida denna egenskap ska räknas är kontroversiell. Räknas den som relevant måste vi fördöma abort tillsammans med experiment med barn, eftersom fostret har samma utvecklingsmöjligheter. För att undvika svårigheterna i detta ämne kan vi emellertid ändra vår ursprungliga

¹¹⁸ *The Washington Post*, juli 1985, s.A10 En mer detaljerad redogörelse för Gennarellifallet finns i Lori Gruen och Peter Singer, *Animal Liberation: A Graphic Guide* (London, Camden Press 1987), s.10-23.

¹¹⁹ "Group Charges Gillette Abuses Lab Animals", *Chemical and Engineering News*, 6 oktober 1986, s.5.

fråga en smula. Vi kan anta att barnet har en obotlig hjärnskada som är så svår att all utveckling bortom sexmånadersbarnets nivå är utesluten. Olyckligtvis finns det många sådana människor. De är undanstoppade på specialavdelningar runt om i landet. En del av dem har för länge sedan övergivits av föräldrar och andra släktingar och tragiskt nog finns det ibland inte heller någon annan som älskar dem. Frånsett de mentala bristerna är dessa barns anatomi och fysiologi i nästan alla avseenden identisk med normala människors. Därför skulle vi få en betydligt mer tillförlitlig indikation på produkters riskfrihet för människor om vi tvångsmatade dem med stora mängder golvpolsk, eller droppade koncentrerade lösningar av kosmetika i deras ögon, än vi nu får genom att försöka extrapolera resultaten av sådana försök på ett antal andra arter. LD50, Draizes test, strålningsförsöken, värmeslagsförsöken och ett antal andra experiment som beskrivits i detta kapitel skulle sagt oss mer om mänskliga reaktioner ifall de utförts på svårt hjärnskadade människor istället för på hundar eller kaniner.

Så när forskarna hävdar att deras experiment är så viktiga att de berättigar till djurförsök borde vi fråga dem om de skulle våra beredda att använda en hjärnskadad människa med samma mentala förmågor som försöksdjuren. Jag kan inte föreställa mig att någon på allvar skulle föreslå att de experiment som beskrivits i detta kapitel kan utföras med hjärnskadade människor. Några gånger har det blivit känt att medicinska experiment utnyttjat människor som inte givit sitt medgivande. I ett fall gav man gulsotssmitta till mentalt handikappade barn på en institution.¹²⁰ När skadliga försök med människor upptäcks ger detta med rätta oftast upphov till upprörda protester från forskare. Mycket ofta utgör de ytterligare ett exempel på arrogansen hos de forskningsledare som anser att ökade kunskaper kan rättfärdiga allt. Men om forskaren hävdar att experimentet är tillräckligt viktigt för att djurens lidande ska anses befogat, varför är det då inte tillräckligt viktigt för att göra människors lidande befogat, om människorna står på samma mentala nivå? Vilken är skillnaden mellan de två försöksobjekten? Att det ena tillhör vår art medan det andra inte gör det? Att vädja till den skillnaden vore emellertid att avslöja en partiskhet som inte kan farsvaras mer än rasism eller någon annan form av ogrundad diskriminering.

Analogin mellan rasförtryck och artförtryck håller inte bara i teorin utan också i praktiken på experimentens område. Ohöljd speciesism vållar smärtsamma experiment med andra arter. Det motiveras med att de bidrar till kunskaper och möjlig nytta för vår egen art. Ohöljd rasism har vållat smärtsamma experiment med andra raser. Detta har motiverats med att de bidrar till kunskaper och möjlig nytta för den ras som utför experimenten. Nästan tvåhundra läkare, varav flera var framstående i medicinens värld, deltog under Tysklands nazitid i experiment med judar samt ryska och polska fångar. En del av experimenten behandlades i föreläsningar på medicinska högskolor och tusentals läkare kände till att de pågick. Protokollen visar att doktorer lugnt lyssnade på andra doktorers muntliga redogörelser för hur man tillfogade dessa "lägre raser" fruktansvärda skador. Utan att någon antydde den mildaste invändning mot försökens karak-

¹²⁰H. Beecher, "Ethics and Clinical Research", *New England Journal of Medicine* 274:1354-1360 (1966). D. Rothman, "Ethics and Human Experimentation: Henry Beecher Revisited", *New England Journal of Medicine* 317:1195-1199 (1987).

tär fortsatte man därefter med att diskutera vilka slutsatser som kunde dras av dem. Parallellerna mellan dessa forskares attityder och nutida forskares attityder till djur är slående. Då som nu blev individer nedfrusna, upphettade och instängda i dekompressionskammare. Då som nu beskrevs dessa förlopp i en neutral vetenskaplig jargong. Följande avsnitt är hämtat ur en naziforskarens rapport om ett experiment. Försöket görs med en människa som placerats i dekompressionskammare.

Ryckningar uppträdde efter fem minuter. Inom sex till tio minuter steg respirationsfrekvensen medan FP [försökspersonen] förlorade medvetandet. Mellan elfte och trettonde minuten sjönk andningen till tre inhaleringar per minut för att sedan avstanna helt vid periodens slut. . . Obduktionen påbörjades ca en halv timme efter att andningen upphört.¹²¹

Försök med dekompressionskammare tog inte slut med nazisternas nederlag. De fortsatte med ickemänskliga djur. På universitetet i Newcastle on Tyne i England använde forskarna exempelvis grisar. Grisarna utstod upp till åttioen dekompressionsperioder under ca nio månader. Samtliga drabbades av dekompressionssjuka (dykarsjuka). En del dog under sådana attacker.¹²² Alltför väl illustrerar detta exempel den store judiske författaren Isaac Bashevis Singers ord: "I sitt uppförande mot djur är alla människor nazister"¹²³

Experiment på individer som står utanför forskarens egen grupp är en historia som ständigt upprepar sig med olika offer. Det mest beryktade fallet med människoexperiment i USA under 1900-talet var när man avsiktligt lät bli att bota syfilispatienter i Tuskegee, Alabama. Syftet var att studera sjukdomens naturliga förlopp. Detta inträffade långt efter att man upptäckt att penicillin utgör ett effektivt botemedel mot syfilis. Experimentets ej botade offer var naturligtvis svarta.¹²⁴ Den största skandalen med människoexperiment internationellt sett under förra decenniet var antagligen när följande kom till allmänhetens kännedom i Nya Zeeland 1987: En respekterad läkare vid ett större sjukhus i Auckland bestämde sig för att inte behandla patienter med symptom på början till cancer. Han försökte bevisa en oortodox teori om att denna sorts cancer inte skulle utvecklas vidare. Patienterna blev dock inte upplysta om att de deltog i ett experiment. Teorin var felaktig och tjugosju av hans patienter dog. Den här gången var offren kvinnor.¹²⁵

När sådant blir känt visar allmänhetens reaktion att våra gränser för moralisk hänsyn är generösare att nazisternas. Vi kan inte längre sanktionera en lägre

¹²¹Från avskriften av "Läkarmålet", Fall I, Förenta staterna mot Brandt et. al. Citerat från W.L. Shirer, *The Rise and Fall of the Third Reich* (New York, Simon and Schuster 1960), s.985. Ytterligare beskrivningar av dessa experiment finns i R.J. Liftons *The Nazi Doctors* (New York, Basic Books 1986).

¹²²*British Journal of Experimental Pathology* 61:39 (1980), citerat från R. Ryder, "Speciesism in the Laboratories", i Peter Singer, red., *In Defense of Animals*, s.85.

¹²³I.B. Singer, *Enemies, A Love Story* (New York, Farrar, Straus and Giroux 1972).

¹²⁴Se James Tones, *Bad Blood: The Tuskegee Syphilis Experiment* (New York, Free Press 1981).

¹²⁵Sandra Coney, *The Unfortunate Experiment* (Auckland, Penguin Books 1988).

grad av hänsyn till andra människor. Emellertid tycks vi fortfarande inte ta någon verklig hänsyn till många kännande varelser.

Ännu har vi inte besvarat frågan om när ett experiment skulle kunna vara berättigat. "Aldrig!" håller inte. Det är lockande att uttrycka moralen i svartvitt på detta sätt eftersom man då slipper tänka över enskilda fall. Svar i sådana absoluta termer kollapsar dock alltid under extrema omständigheter. Det är nästan alltid fel att tortera en människa men det är inte absolut fel. Om tortyr vore det enda sättet att hitta en atombomb som gömts i en källare i New York och programmerats att sprängas inom en timme vore tortyr berättigat. Om ett enstaka djurförsök kunde ge bot för en sjukdom som leukemi vore försöket berättigat på samma sätt. Men i verkliga livet är nyttan alltid mera avlägsen eller, i de flesta fall, obefintlig. Hur avgör vi då om ett experiment är berättigat?

Vi har sett att forskarna visar partiskhet gentemot sin egen art: De utför experiment på ickemänniskor för syften som inte skulle rättfärdiga liknande experiment med människor, inte ens hjärnskadade människor. Detta resonemang kan ge vägledning i vår frågeställning. Speciesistisk partiskhet är lika oberättigad som rasistisk. Därför kan experimentet inte vara berättigat om det inte har så stor betydelse att det också skulle vara berättigat att använda en hjärnskadad människa.

Denna princip är inte absolut till sin karaktär. Jag menar inte att det aldrig skulle kunna vara berättigat att utföra försök med en hjärnskadad människa. Om det verkligen vore möjligt att rädda flera liv med ett försök som bara tar ett liv och det inte fanns något annat sätt att rädda dessa liv så skulle det vara rätt att utföra försöket. Ett sådant fall skulle dock vara extremt ovanligt. Givetvis skulle inte något av de försök som beskrivits i detta kapitel passera denna testjämförelse. Det måste medges att denna skiljelinje liksom andra skiljelinjer skapar en grå zon av försök vars berättigande är svårt att avgöra. Sådana funderingar behöver vi dock inte bekymra oss om nu. Som detta kapitel visat befinner vi oss mitt uppe i ett nödläge: Miljontals djur utsätts för skrämmande plågor. Och ändamålen är uppenbart otillräckliga för att motivera plågorna enligt varje opartisk bedömning. När vi slutat utföra alla dessa experiment får vi tid att diskutera vad som ska göras angående den återstod som antas vara väsentliga för att rädda liv eller förhindra värre lidanden.

Den nuvarande bristen på kontroll över djurförsöken i USA möjliggör experiment av det slag som beskrivits här. Ett minimalt första steg på vägen skulle vara att kräva förhandsgodkännande av varje experiment. Godkännandet ska utfärdas av en etisk nämnd med djurskyddsrepresentanter och nämnden ska ha auktoritet att vägra medge djurförsök om den inte anser att försökets tänkbara nytta kan uppväga obehaget för djuren. Som vi sett existerar sådana system redan i länder som Australien och Sverige. Systemen accepteras som rättvisa och rimliga av vetenskapsmännen i dessa länder. Med utgångspunkt från denna boks etiska resonemang ligger dessa system dock långt ifrån idealet. Djurskyddsrepresentanterna i nämnderna kommer från grupper med vitt skilda åsikter. Men självklart brukar de som mottar och accepterar inbjudningar att delta i djurförsöksetiska nämnder tillhöra de mindre radikala grenarna av rörelsen. De kanske inte själva anser att de ickemänskliga djurens intressen är berättigade till

lika stor hänsyn som mänskliga intressen. Även om de skulle anse det så kan de finna det omöjligt att omsätta sin åsikt i praktiken när de bedömer ansökningar om att få utföra djurförsök: De skulle inte kunna övertala nämndens övriga medlemmar. Sannolikt kommer de istället att kräva en ordentlig granskning av alternativen, genuina ansträngningar att minska smärtan och en tydlig förevisning av betydande möjlig nytta som är tillräckligt stor för att uppväga den smärta och det lidande som inte kan elimineras i försöket. En djurförsöksetisk nämnd som verkar idag skulle nästan oundvikligen tillämpa kriterierna på ett speciesistiskt sätt. Djurs lidande skulle alltså väga lättare än tänkbar mänsklig nytta. Trots detta skulle många nu tillåta smärtsamma experiment försvinna om man lade vikt vid sådana regler. Och lidandet vid de djurförsök som tillåts skulle kunna reduceras.

I en samhälle som i grunden är artförtryckande finns det ingen enkel läsning på dessa problem med etiska nämnder. En del djuraktivister vill därför inte ha något att göra med dem. Istället kräver de totalt och omedelbart förbud mot alla djurförsök. Under de senaste hundra femtio årens kamp mot djurförsök har sådana krav ofta rests. De har inte visat några tecken på att vinna gehör bland väljarmajoriteten i något land. Samtidigt har antalet plågade försöksdjur fortsatt öka ändå fram till de sena genombrott som beskrivits i detta kapitel. Arbetet för att uppnå dessa genombrott genomfördes av människor som funnit en väg förbi inställningen "allt eller inget". I praktiken har den inställningen inneburit "inget" för djuren.

Allmänheten har inte övertygats av kravet på omedelbart förbud mot djurförsök. En anledning är att forskarna svarat med att hävda att det skulle vara liktydigt med att avstå från utsikterna att finna botemedel mot sjukdomar som fortsätter att skörda våra egna och våra barns liv. I USA, där forskarna kan göra praktiskt taget vad de vill med djuren, skulle man kunna göra framsteg på följande sätt: fråga de forskare som försvarar djurförsök med nämnda argument om de skulle vara beredda att acceptera utslaget från en etisk nämnd. Nämnden skulle liksom många andra länder ha med djurskyddsrepresentanter och den skulle ha rätt att väga djurens lidande mot tänkbar nytta med forskningen. Svarar forskarna nej har de visat att försvaret av djurförsök med hänvisning till behovet av att bota svåra sjukdomar bara är en bedräglig avledning som tjänar till att vilseleda allmänheten angående vad forskarna vill ha: Tillstånd att behandla djuren som de vill. Av vilket annat skäl skulle forskaren vara obenägen att lämna beslutet om att utföra experimentet till en etisk nämnd? Nämnden skulle säkerligen vara lika angelägen om att stoppa svåra sjukdomar som övriga medborgare är. Svarar forskarna ja bör man be dem underteckna en begäran om att sådana etiska nämnder inrättas.

Anta att vi fick möjlighet att komma längre än minimala reformer av det slag som redan existerar i mer upplysta länder. Anta att vi nådde den punkt där djurs intressen verkligen ägnades lika stor hänsyn som samma intressen hos människor. Det skulle betyda slutet för dagens enorma djurförsöksindustri. Över hela världen skulle burar tömmas och laboratorier slå igen. Men man ska inte tro att den medicinska forskningen därmed skulle upphöra eller att en våg av otestade produkter skulle välla in på marknaden. Som jag tidigare påpekat är

det sant att vi skulle bli tvungna att klara oss med färre nya produkter, baserade på erkänt säkra beståndsdelar. Det tycks inte vara någon större förlust. Det finns också alternativa testmetoder utan djur för test av verkligt väsentliga produkter. Detta gäller också andra typer av forskning.

I bokens första upplaga skrev jag att "forskarna letar inte efter alternativ eftersom de helt enkelt inte bryr sig tillräckligt mycket om de djur som de använder". Jag tillfogade en förutsägelse: "Med tanke på hur små ansträngningar som gjorts på området utlovar de tidiga resultaten betydligt större framsteg om ansträngningarna trappas upp." Båda dessa påståenden har visat sig vara sanna under det sista decenniet. När det gäller produkttestning har ansträngningarna för att hitta alternativ till djurförsök ökat starkt - inte för att vetenskapsmännen plötsligt börjat bry sig mera om djur, utan för att aktivister i rörelsen för djurens frigörelse kämpat hårt. Detsamma skulle kunna hända på många andra områden med djurförsök. Visserligen har tiotusentals djur tvingats att andas in tobaksrök i månader eller t.o.m. år. Men beviset för samband mellan tobaksbruk och lungcancer byggde på data från kliniska observationer av människor.¹²⁶ USA:s regering fortsätter satsa miljarder dollar på cancerforskning medan den samtidigt gynnar tobaksindustrin. En stor del av forskningsanslagen går till djurförsök, varav många bara har en avlägsen anknytning till cancerbekämpning. Det har visat sig att forskare döpt om sitt projekt till "cancerforskning" när de funnit att de på så sätt kan få mera pengar till det än under en annan varubeteckning. Under tiden förlorar vi kampen mot de flesta former av cancer. Även om man justerar siffrorna med hänsyn till befolkningens ökade genomsnittsålder har genomsnittsantalet cancerfall ökat med omkring en procent per år under trettio år (United States National Cancer Institute 1988). Nyare uppgifter om en nedgång i antalet lungcancerfall bland unga i USA kan vara första tecknet på att trenden vänder. Om denna välkomna minskning av lungcancerfall stämmer så beror det emellertid inte på bättre behandlingsformer, utan på att yngre människor, särskilt yngre vita män, röker mindre. överlevnadschansen vid lungcancer har knappast ökat.¹²⁷ Vi vet att 80 - 85rökning. Vi måste fråga oss om vi kan försvara att tusentals djur tvingas dra in tobaksrök tills de utvecklar lungcancer samtidigt som vi vet att sjukdomen i stort sett skulle utrotas om tobaksbruket upphörde. En del bestämmer sig för att fortsätta röka trots att de vet att de därigenom riskerar lungcancer. Är det rätt att låta djuren betala priset för detta beslut?

Våra dåliga resultat i kampen mot lungcancer svarar mot cancerbehandlingen mera generellt. Trots att framgångar uppnåtts i behandlingen av vissa enskilda cancerformer har antalet personer som överlevt mer än fem år efter att cancer konstaterats inte ökat med mer än knappt en procent.¹²⁸ Förebyggande

¹²⁶E.Wynder och D. Hoffman, i *Advances in Cancer Research* 8 (1964). Se också rapport från Royal College of Physicians, *Smoking and Health* (London 1962) samt studier utförda av USA:s hälsodepartement. Referenserna är hämtade från Richard Ryder, "Experiments on Animals" i Stanley och Roslind Godlovitch samt John Harris, red., *Animals, Men and Morals* (New York: Taplinger, 1972) s.78.

¹²⁷"U.S. Lung Cancer Epidemic Abating, Death Rates Show", *The Washington Post*, 18 oktober 1989, s.1.

¹²⁸"The Cancer Watch", *U.S. News & World Report*, 15 februari 1988.

åtgärder är en mera lovande väg, särskilt då att lära folk leva mer hälsosamma liv.

Fler och fler vetenskapsmän erkänner nu att djurförsök ofta faktiskt försvårar utökad förståelse av människans sjukdomar och deras botemedel. Forskare vid National Institute of Environmental Health Sciences i North Carolina varnade nyligen för att djurförsök inte skulle kunna peka ut de kemikalier som vållar cancer hos människor. Människor som utsätts för arsenik tycks löpa ökad cancerrisk men denna effekt visar sig inte i laboratorietester med djur.¹²⁹ Vid det prestigefyllda Walter Reed Army Institute of Research i USA utvecklades ett malariavaccin på djur 1985. Vaccinet visade sig vara i stort sett utan verkan på människor. Ett vaccin som utvecklats på frivilliga försökspersoner av forskare i Colombia har visat sig vara mer effektivt.¹³⁰ Nuförtiden försvaras ofta djurförsök med tal om vikten av att finna bot mot AIDS. Men Robert Gallo, som var först i USA med att isolera HIV (AIDS-viruset) har sagt att ett tänkbart vaccin som utvecklats av de franske forskaren Daniel Zagury visat sig vara mer effektivt för att stimulera HIV-antikroppsproduktion hos människor än hos djur. Han tillade: "Resultaten av chimpansförsök har inte varit alltför upplyftande. . . Kanske vi borde börja med mänskliga försök mera aggressivt".¹³¹ Folk med AIDS har betecknande nog instämt i denna begäran: låt oss bli era försökskanniner", vädjade den homosexuelle aktivisten Larry Kramer.¹³²

Uppenbarligen ligger det något i denna begäran. Botemedel hittas snabbare om försöken direkt utförs med människor. P.g.a. sjukdomens natur och de starka banden mellan många av medlemmarna i den homosexuella gemenskapen råder ingen brist på frivilliga. Naturligtvis måste man slå vakt om att alla frivilliga helt förstår vad de gör och att de inte står under påtryckningar eller tvång att delta i försöken. Det skulle dock inte vara oförnuftigt att ge sitt medgivande. Varför ska människor dö av en hundra procentigt dödlig sjukdom medan ett möjligt botemedel testas på djur som normalt inte utvecklar AIDS i alla fall?

Förespråkarna för djurförsök gillar att berätta att djurförsöken starkt ökat vår förväntade livslängd. Mitt i debatten om reformering av de brittiska lagarna rörande djurförsök satte den brittiska läkemedelsindustrins centralförbund exempelvis in en helsidesannons i *The Guardian*. Rubriken lydde "Det sägs att livet börjar vid fyrtio. För inte så länge sedan var det ungefär då som det tog slut". Annonsen sade vidare att det nu ansågs som en tragedi ifall en man dog i fyrtioårsåldern medan det var normalt att delta i begravningen av en fyrtioåring på 1800-talet eftersom den genomsnittliga levnadsåldern då bara var fyrtiotvå. Annonsen hävdade att "forskning som kräver djurförsök har möjliggjort de landvinningar som gör att de flesta av oss kan leva tills vi är över sjuttio".

Sådana påståenden är helt enkelt osanna. Just denna annons var så skärande felaktig att en specialist i samhällsmedicin, dr. David St. George, skrev till läkartidningen *The Lancet* att "annonsen utgör utmärkt läromaterial eftersom den illustrerar två viktiga felslut i tolkningen av statistik." Han hänvisade också till

¹²⁹*Science* 241:79 (1988).

¹³⁰"Colombians Develop Effective Malaria Vaccine", *The Washington Post*, 10 mars 1988.

¹³¹"Vaccine Produces AIDS Antibodies", *Washington Times*, 19 april 1988.

¹³²"AIDS Policy in the Making", *Science* 239:1087 (1988).

Thomas McKeowns betydelsefulla bok *The Role of Medicine*.¹³³ Den utkom 1976 och initierade en debatt angående de sociala och miljömässiga förändringarnas relativa inverkan, jämfört med de medicinska ingreppens, på den minskade dödligheten sedan mitten av 1800-talet. Vidare, tillade dr. David St. George:

Debatten har stillnat och det är nu allmänt accepterat att medicinska åtgärder bara haft marginell inverkan på befolkningsdödligheten. Denna inverkan förekommer främst på ett sent stadium, efter att dödligheten redan sjunkit drastiskt.¹³⁴

J.B. och S.M. McKinley drog en liknande slutsats i en undersökning av hur tio svåra infektionssjukdomar avtagit i USA. De visade att dödligheten sjunkit drastiskt redan innan någon ny form av medicinsk behandling introducerats (antagligen p.g.a. förbättrad hygien och bättre kosthåll). Detta gällde samtliga undersökta sjukdomar utom polio. De granskade också det faktum att dödligheten totalt sett minskat med 40"återhållsamma" uppskattningen att

kanske 3,5på medicinska åtgärder när det gäller de svåraste infektionssjukdomarna. Den medicinska vetenskapen gör anspråk på att ha haft mest framgång med att minska dödligheten av just dessa sjukdomar. Med tanke på det är det faktiskt så att 3,5uppskattning av den tänkbara övre gränsen för de medicinska åtgärdernas andel i orsakerna till minskningen av dödlighet i infektionssjukdomar i USA.
135

Kom ihåg att dessa 3,5Själva djurförsöksverksamheten kan på sin höjd utgöra en bråkdel av detta oansenliga bidrag till den minskade dödligheten.

Genuin hänsyn till försöksdjurens intressen kommer utan tvekan att sätta käppar i hjulen för en del forskningsområden. En del kunskapsmässiga framsteg skulle utan tvekan ha varit svårare att uppnå utan djurförsök. Den som försvarar djurförsök presenterar ofta exempel på viktiga upptäckter så långt tillbaka som Harveys iakttagelser av blodomloppet. Andra exempel är Bantings och Bests upptäckt av insulinet och dess betydelse vid diabetes, upptäckten att polio är ett virus och utvecklandet av poliovaccin, flera upptäckter som gjort hjärtkirurgi och bypassoperationer av kranskärl möjliga samt förståelsen av vårt immunsystem och hur man övervinser bortstötning av transplanterade organ.
136 Motståndare till djurförsök har förnekat att djurförsök varit väsentliga för

¹³³T. McKeown, *The Role of Medicine: Dream, Mirage or Nemesis?* (Oxford, Blackwell 1979).

¹³⁴D. St. George, "Life Expectancy, Truth, and the ABPI", *The Lancet*, 9 augusti 1986, s.346.

¹³⁵J.B. McKinlay, S.M. McKinlay och R. Beaglehole, "Trends in Death and Disease and the Contribution of Medical Measures" i H.E. Freeman och S. Levine, red., *Handbook of Medical Sociology* (Englewood Cliffs, N.J., Prentice-Hall 1988), s.16.

¹³⁶Se William Paton, *Man and Mouse*, (Oxford, Oxford University Press 1984). Andrew Rowan, *Of Mice, Models and Men, A Critical Evaluation of Animal Research* (Albany, State University of New York Press 1984), kapitel 12. Michael DeBakey, "Medical Advances Resulting From Animal Research", i J. Archibald, J. Ditchfield och H. Rowsell, red., *The Contribution of Laboratory Animal Science to the Welfare of Men and Animals: Past, Present and Future*

dessa upptäckter.¹³⁷ Min avsikt är inte att ta ställning till denna kontrovers här.

Vi har sett att den kunskap som vunnits ur djurförsök på sin höjd givit ett mycket litet bidrag till att förlänga våra liv. Dess bidrag till bättre livskvalitet är svårare att uppskatta. I en mer grundläggande mening är kontroversen om nyttan av djurförsök till sin natur olöslig: även om man gjort värdefulla upptäckter med hjälp av djurförsök så kan vi inte avgöra hur framgångsrik den medicinska vetenskapen skulle varit om den från början varit tvingad att utveckla alternativa forskningsmetoder. En del upptäckter skulle förmodligen försenats eller kanske aldrig blivit gjorda. Å andra sidan skulle man sluppit följa en mängd villospår. Det är också möjligt att medicinen hade utvecklats i en mer verksam riktning med betoning på hälsosamt leverne snarare än botemedel.

I vilket fall som helst kan man inte avgöra frågan om det berättigade i djurförsök genom att peka på nyttan för oss, hur övertygande beläggen för sådan nytta att må vara. Den etiska principen om lika hänsyn till intressen utesluter en del medel för att nå kunskap. Rätten att söka kunskap är inte helig. Vi godtar redan många restriktioner för vetenskaplig verksamhet. Vi tror inte att forskare i allmänhet har rätt att utföra smärtsamma eller dödliga experiment på människor som inte gett sitt medgivande. Det hjälper inte att sådana försök i många fall skulle ge snabbare resultat än någon annan metod. Nu behöver vi vidga omfånget av denna existerande restriktion för vetenskaplig forskning.

Slutligen är det viktigt att inse varför de svåraste hälsoproblemen i världen till största delen fortsätter att vara olösta. Det beror inte på att vi inte vet hur man förhindrar sjukdomsspridning och håller folk friska, utan på att ingen lägger ner tillräckligt mycket kraft och pengar på att göra det som vi redan kan. I Asien, Afrika, Latinamerika och den industrialiserade västvärldens fattiga vrår härjar sjukdomar som vi i stort sett har kunskap att bota. I samhällen med tillräcklig näring, hygien och sjukvård har de utrotats. Man har beräknat att 250 000 barn dör varje vecka runtom i världen. En fjärdedel av dessa dödsfall beror på vätskebrist till följd av diarré. En enkel välkänd behandling som inte kräver några djurförsök skulle rädda dessa barns liv.¹³⁸ De som verkligen bekymrar sig om att förbättra hälsovården skulle antagligen ge ett mer effektivt bidrag till mänsklig hälsa om de lämnade sina laboratorier och såg till att vår redan befintliga medicinska kunskap nådde ut till de som bäst behöver den.

När allt denna sagts återstår den praktiska frågan: Vad kan vi göra åt den omfattande djurförsöksverksamheten? Otvivelaktigt behöver man göra något som ändrar myndigheternas inställning, men vad exakt ska man göra? Hur kan den vanlige medborgaren hjälpa till till med förändringen?

Lagstiftande myndigheter har en tendens att bortse från väljargrupperns protester mot djurförsök. Det beror på att de påverkas oproportionerligt hög

---

(New York, Gustav Fischer Verlag, 1985). OTA, *Alternatives to Animal Use in Research, Testing and Education*, kapitel 5. National Research Council, *Use of Laboratory Animals in Biomedical and Behavioral Research* (Washington D.C., National Academy Press 1988), kapitel 3.

¹³⁷D Sharpes *The Cruel Deception*.

¹³⁸“The Costs of AIDS”, *New Scientist*, 17 mars 1988, S.22.

grad av grupper bland forskare, läkare och veterinärer. I Washington har de inrättat registrerade politiska påtryckningsgrupper som bedriver hård lobbyverksamhet för att stoppa förslag som vill inskränka djurförsöken. Eftersom politikerna inte har tid att skaffa sig expertkunskaper på området litar de ofta på vad "experterna" säger till dem. Det här är dock en moralisk fråga, inte en vetenskaplig. Och "experterna" har vanligtvis intresse av fortsatt experimenterande. I varje fall är de så genomsyrade av kunskapsfrämjandets etik att de inte kan distansera sig från denna roll och stå för en kritisk granskning av kollegernas handlingar. Dessutom har man nu skapat professionella PR-företag, exempelvis National Association för Biomedical Research, vars enda syfte är att bättra på den yttre bilden av djurförsöksbranschen inför allmänheten och politikerna. Företaget har publicerat böcker och videofilmer samt organiserat kurser i hur forskare kan försvara djurförsök. Jämte liknande organisationer har denna organisation blomstrat allteftersom fler människor engagerat sig i frågan om djurförsök. I samband med en annan lobbygrupp, brittiska läkemedelsindustrins centralförbund, såg vi hur sådana grupper kan vilseleda allmänheten. I diskussioner om djurförsök måste lagstiftarna lära sig att behandla sådana organisationer så som de skulle behandla General Motors och Ford i diskussioner om luftföroreningar. Det gäller även läkarnas, veterinärernas, psykologernas och biologernas förbund.

Reformerna underlättas inte heller av de storföretag som sysslar med den lönsamma affären att föda upp eller fånga in djur till försäljning. Eller firmor som framställer och marknadsför burarna som djuren ska bo i, maten djuren föds upp med och utrustningen till experimenten djuren ska ingå i. Dessa firmor är beredda att lägga ner stora summor pengar på att förhindra lagstiftning som berövar dem en profitabel marknad. När finansiella intressen av detta slag ingår förbund med medicinens och vetenskapens prestige måste kampen mot laboratoriernas artförtryck nödvändigtvis bli svår och utdragen. Vilken är då den bästa vägen till framgång? Det verkar inte troligt att någon av de större västerländska demokratierna kommer att förbjuda alla djurförsök i ett slag. Regeringar fungerar helt enkelt inte på det sättet. Djurförsöken kommer att försvinna först när en serie mindre reformer som stegvis minskat deras betydelse, lett till att de ersatts på många områden samt starkt förändrat allmänhetens attityd till djur. Den omedelbara uppgiften är alltså att arbeta för dessa delmål. De kan ses som milstolpar på den långa vägen till eliminering av all exploatering av kännande djur. Alla som vill få ett slut på djurens lidanden kan försöka informera om vad som händer på universitet och kommersiella laboratorier i deras eget samhälle. Konsumenter kan vägra köpa produkter som testats på djur - alternativ finns nu tillgängliga, särskilt kosmetika. Studenter bör vägra utföra experiment de anser vara oetiska. Var och en kan granska vetenskapliga tidskrifter för att få reda på var man utför plågsamma djurförsök och sedan finna en väg att göra allmänheten medveten om vad som pågår.

Frågan måste också bli politisk. Som vi sett mottar politikerna enorma mängder brev om djurförsök. Många års hårt arbete har dock krävts för att göra djurförsöken till en politisk fråga. I många länder har nu lyckligtvis så blivit fallet. Djurförsök behandlas på ett seriöst sätt av politiska partier i Europa och

Australien, särskilt av partier som befinner sig nära den politiska färgskalans gröna delar. I USA:s presidentval 1988 innehöll republikanernas partiplattform kravet att proceduren för godkännande av alternativ till djurförsök vid testning av medicin och kosmetika måste göras snabbare och enklare.

Exploateringen av försöksdjur är en del av det vidare problemet med artförtryck. Troligen kan denna exploatering inte försvinna helt förrän artförtrycket i sig försvunnit. Men en dag kommer våra barnbarn att läsa om vad som pågick i laboratorierna på 1900-talet. Och när de ser vad människor som i övrigt är civiliserade kan göra kommer de säkerligen att känna samma förfäran och skepsis som vi idag känner när vi läser om de ohyggligheter som förekom vid romerska gladiatorspel eller slavhandeln på sjuttonhundratalet.

Kapitel 3

På djurfabriken...

**vad som hände med din middag när den ännu var
ett djur**

De flesta människor, särskilt de som kommer från stads- eller förortsmiljö, kommer i direkt kontakt med djur främst vid måltiderna: Vi äter djuren. I detta enkla faktum ligger nyckeln till våra attityder mot andra djur. Här finns också nyckeln till vad var och en av oss kan göra för att ändra dessa attityder. Bruket och missbruket av djur som föds upp till föda överstiger, rent kvantitativt, varje annan form av missförhållande. Mer än hundra miljoner kor, grisar och får uppföds och slaktas årligen bara i USA. När det gäller fjäderfä är siffran hisnande fem miljarder. (Det innebär att omkring åttatusen fåglar, främst kycklingar, slaktas medan du läser denna sida.) Det är vid våra middagsbord och i kvartersbutiken eller charkuteributiken som vi direkt berörs av den mest omfattande exploatering av andra arter som någonsin förekommit.

I allmänhet är vi okunniga om den misshandel av levande varelser som ligger bakom maten vi äter. Att köpa mat i en butik eller restaurang är kulmen på en lång process i vilken allt utom slutprodukten hålls omsorgsfullt dolt för våra blickar. Vi köper vårt kött och fjäderfä i behändiga plastförpackningar. Det blöder knappt. Det finns ingen anledning att associera denna förpackning med ett djur som lever, andas, rör sig och lider. Själva orden vi använder döljer varans ursprung: Vi äter nötkött, inte tjur, tjurkalv eller ko, och vi äter fläsk, inte gris. Av någon anledning tycks vi dock ha lättare att acceptera lammköttets ursprung. Den engelska termen "meat" är i sig själv bedräglig ["Meat" används när man talar om kött som mat. "Flesh" avser kött, muskelvävnad, hos människor eller andra (levande) djur. ö.a.] Från början stod "meat" för varje form av fast föda, inte nödvändigtvis köttet från djur. Denna användning lever kvar i uttryck som "nut meat" (nötkärna) vilket tycks antyda att det rör sig om ett substitut för "flesh meat". Termen "meat" är emellertid lika korrekt i detta fall. Den mer allmänna termen "meat" döljer faktum att det man äter faktiskt är

”flesh“.

Sådana verbala förklädnader utgör bara ytlagret av en mycket djupare okunghet angående vår mats ursprung. Tänk på vad man ser framför sig när man hör ordet ”bondgård”: Ett hus och en lada och en flock höns, bevakade av en tupp som malligt sprätter omkring runt gården. Korna kommer in från ängarna för att mjölkas. Kanske en sugga bökar runt bland fruktträden, omgiven av en kull ivriga griskultingar.

Mycket få lantbruk har någonsin varit så idylliska som denna traditionella bild vill få oss att tro. Ändå tänker vi fortfarande på bondgården som en behaglig plats, fjärran från vårt eget industrialiserade och profitmedvetna stadsliv. De få människor som funderar över hur djuren har det på bondgården känner sällan till de moderna formerna för djuruppfödning. Somliga bekymrar sig över ifall djuren slaktas smärtfritt. Och alla som kört bakom en boskapsbil vet antagligen att djuren transporteras enormt hoppackade. Det är dock inte många som misstänker att transport och slakt är annat att den oundvikliga avslutningen på ett nöjt och bekymmersfritt liv, ett liv med djurtillvarons naturliga glädjeämnen men utan de prövningar vilda djur måste utstå i kampen för överlevnad.

Bekväma antaganden i stil med dessa har inte mycket att göra med verklighetens moderna djuruppfödning. Till att börja med kontrolleras uppfödningen inte längre av vanliga enkla bönder. Stora företag och löpandebandsmetoder har förvandlat lantbruk till lantindustri. Omvandlingen började när storföretagen tog hand om det som en gång var lanbrukarhustruns domän: hönsuppfödning. Idag kontrollerar femtio stora företag praktiskt taget all produktion av fjäderfä i USA. På äggproduktionsområdet kunde en storproducent ha tretusen värphons för femtio år sedan. Idag har många producenter mer än 500 000 hönor och de största har mer än tio miljoner. De återstående mindre producenter har att välja mellan att slå igen eller att tillämpa samma metoder som storföretagen. Firmor utan anknytning till lantbruk har blivit storskaliga uppfödare för att erhålla skattereduktioner eller sprida sina vinster. Greyhound Corporation (bussbolag) producerar kalkoner. Din rostbiff kan komma från John Hancocks livförsäkringsbolag eller kanske från något av det dussin oljebolag som investerat i kreatursutfodring. Deras utfodringsanläggningar är avsedda för 100 000 kor eller mer.¹

Storföretagen och de som tvingas konkurrera med dem tar inte någon hänsyn till balansen mellan växter, djur och natur. Lantbruk drivs i konkurrens och man tillämpar de metoder som minskar kostnaderna och ökar produktionen. Bondgårdens djurhållning är därför nu ”djurfabriker”. Djuren behandlas som maskiner för omvandling av billigt foder till dyrt kött. Varje påhitt som resulterar i en högre ”omvandlingsgrad” kommer också att brukas. Större delen av detta kapitel utgör bara en beskrivning av dessa metoder samt av vad de betyder för de inblandade djuren. Det syftar till att klargöra att djuren med dessa metoder

¹ *The Washington Post*, 3 oktober 1971. Se också vittnesmålen från september och oktober 1971 inför amerikanska senatens Subcommittee on Monopoly of the Select Committee on Small Business. Senatsförhören gällde jätteföretagens roll. Lägg särskilt märke till vittnesmålet som framförs av John Hightower från Agribusiness Accountability Project. Vad beträffar äggföretagens storlek, se *Poultry Tribune*, juni 1987, s.27.

genomlider eländiga liv från födelsen till döden. Inte heller här är poängen att folk som sysslar med detta är särskilt grymma och elaka. Tvärtom, konsumenternas och producenternas attityder är grunden lika. De uppfödningssmetoder jag tänker beskriva är inte annat att den följdriktiga tillämpningen av de attityder och fördomar jag diskuterat i andra delar av boken. Om vi utesluter de ickemänniskliga djuren från vår sfär av moralisk hänsyn och behandlar dem som ting att bruka efter egna önskemål så är utfallet förutsägbart.

Liksom i föregående kapitel har jag avstått från att basera de följande beskrivningarna på mina egna personliga iakttagelser; nu av gårdar och förhållandena på dem. Anledningen är att jag vill göra redogörelsen, så objektiv som möjligt. Om jag utnyttjat personliga iakttagelser kunde jag anklagats för att ha skrivit en selektiv och partisk redogörelse som grundats på ett fåtal besök vid ovanligt dåliga gårdar. Rapporten utnyttjar istället till största delen de källor som kan förväntas vara vänligt inställda till uppfödningsindustrin: Uppfödarnas egna tidningar och branschtidskrifter.

Man kan förstås inte finna artiklar som direkt påvisar djurens lidanden i uppfödarnas tidskrifter. Särskilt inte nu, när branschen blivit medveten om att ämnet är känsligt. Uppfödarnas tidskrifter intresserar sig inte för djurens lidanden i sig. Ibland för uppfödarna rådet att undvika metoder som vållar deras djur lidande eftersom djuren inte går upp i vikt lika mycket under sådana omständigheter. Och de tvingas att hantera djuren mindre hårdhänt när de skickas till slakt eftersom en slaktkropp med utgjutningar betingar ett lägre pris. Tanken att man ska undvika att utsätta djuren för obehagliga förhållanden bara p.g.a. att detta i sig självt är något dåligt nämns aldrig. Ruth Harrison är författare till *Animal Machines*, en banbrytande översikt över intensivuppfödningens metoder i Storbritannien. Hon såg att "grymheten erkänns först när vinstmöjligheten försvinner".² Utan tvekan är det den attityden som uppvisas på uppfödartidskrifternas sidor, i USA såväl som i Storbritannien.

Ändå får vi veta en hel del om djurens situation via uppfödarnas tidskrifter. Vi får veta vilken inställning en del av uppfödarna har till de djur som står under deras absoluta och obegränsade makt. Vi lär oss också vilka nya metoder som kommer i bruk och de problem de ger upphov till. Förutsatt att vi känner till något om djurens behov är detta tillräckligt för att vi ska få en helhetsbild av dagens djuruppfödning. Bilden kan ges större skärpa om vi vänder oss till de vetenskapliga studier av djur i lantbruket som allt oftare förekommer i lantbruks- och veterinärtidskrifter (som ett resultat av trycket från rörelsen för djurens frigörelse).

Det första djur som försvann från de relativt naturliga förhållandena på den traditionella bondgården var kycklingen. Människan använder höns på två sätt: för deras kött och deras ägg. Idag finns det standardmetoder för massproduktion av bägge dessa produkter.

Lantindustrins förespråkare ser kycklingindustrins framväxt som en av de stora succéerna i lantbrukets utveckling. Vid andra världskrigets slut var kyckling på matbordet fortfarande relativt sällsynt. Kycklingen kom främst från

²Ruth Harrison, *Animal Machines* (London, Vincent Stuart 1964), s.3.

små självständiga bönder eller från de oönskade tuppar som producerades i värphönsbestånden. Idag slaktas 102 miljoner broilers (så kallas kyckling som ska ätas) varje vecka i USA. Dessförinnan har de drivits upp i högautomatiserade fabriksliknande anläggningar som tillhör de stora företag som kontrollerar produktionen. Åtta av dessa företag svarar för mer än hälften av de 5,3 miljarder fåglar som dödas årligen i USA.³

Det avgörande steget för att förvandla fågeln på gårdsplanen till fabriksprodukt togs när man förpassade kycklingen till inomhusliv. Broilerproducenten mottar laster med 10 000, 50 000 eller fler dagsgamla kycklingar från kläkningsanläggningen. De sätts i ett långt skjul utan fönster, vanligtvis på golvet även om en del uppfödare staplar lager av burar för att få plats med fler fåglar i samma skjul. I skjulet kontrolleras fågelns miljö i varje avseende för att den ska växa snabbare på mindre föda. Mat och vatten utdelas automatiskt genom trattar i burtaket. Ljuset justeras enligt forskares anvisningar: Man har exempelvis skarpt ljus 24 timmar per dygn under de första en eller två veckorna för att stimulera fåglarna till snabb viktökning. Sedan dämpas ljuset något samt stängs av och på varannan timme för att kycklingarna ska vara mer benägna att äta efter att ha sovit. Vid omkring sex veckors ålder inträffar slutligen den tid då fåglarna har växt så mycket att de börjar få det trångt. Då hålls belysningen genomgående mycket dämpad. Det syftar till att minska de aggressioner som orsakas av trängseln.

Gödkycklingar avlivs vid sju veckors ålder. (Kycklingens naturliga livslängd är ca sju år.) Vid slutet av denna period väger kycklingen ca 2-2,5 kg. Ändå kan det vara så att den fortfarande inte har mer än 4,5 kvadratdecimeter att vistas på - d.v.s. mindre än ett A4-papper. Trängseln vållar stress och fåglarnas energi får inget naturligt utlopp. Med normalt ljus leder detta till att djuren angriper varandra, hackar varandras fjädrar eller ibland dödar och äter varandra. Det har visat sig att mycket skum belysning minskar sådant beteende. Det är därför troligt att fåglarnas sista veckor framlevs i nästan totalt mörker.

I broilerproducentens terminologi är fjäderhackning och kannibalism omoraliska beteenden, "laster". De är emellertid inga naturliga laster utan resultatet av den stress och trängsel de moderna producenterna utsätter sina fåglar för. Kycklingar är mycket sociala djur och på gårdsplanen utbildar de en hierarki vilken ibland brukar kallas "hackordning". Vid matträdet och på andra platser lyder varje fågel under den som står över i hackordningen samt tar kommandot över dem som står under. Ett fåtal konflikter kan uppstå innan hackordningen etablerats. Oftast är det dock tillräckligt att demonstrera styrkan, direkt fysisk kontakt är inte nödvändig. Vid en tid då flockarna fortfarande var små skrev Konrad Lorenz, berömd iakttagare av djurs beteenden:

Känner djur varandra i gruppen? Visst gör de det... Varje bonde med fjäderfä vet att... det finns en mycket bestämd ordning enligt vilken varje fågel fruktar den som står över i rang. Efter en fåtal dispyter, som inte nödvändigtvis innebar slagsmål, vet varje fågel vilken av de andra fåglarna hon bör frukta och vilka som måste visa

³ *Broiler Industry*, december 1987, s.22.

respekt för henne. Avgörande för att hackordningen ska bibehållas är inte bara den individuella fågelns fysiska styrka, utan också dess mod, energi och t.o.m. självförtroende.⁴

Andra studier har visat att en stabil social ordning där varje fågel vet sin plats kan bibehållas i flockar med upp till nittio kycklingar. Men det är uppenbart att med 80 000 fåglar hopträngda i ett enda skjul är det en helt annan sak. Fåglarna kan inte inrätta en social ordning och slåss därför ofta. Bortsett från att varje fågel omöjligen kan känna igen så många andra fåglar så bidrar den extrema trängseln i sig själv säkert till att kycklingarna så lätt blir irriterade och upphetsade. Så fungerar också människor och andra djur. Detta är något uppfödarna länge känt till:

Hackande och kannibalism blir lätt svåra laster bland fåglar som hålls intensivt. Det medför lägre produktivitet och uteblivna vinster. Fåglarna blir uttråkade och hackar i någon utstående del av en annan fågels fjäderdräkt... Sysslöshet och uttråkning är dispositionella orsaker till lasterna. Trånga, kvava och för varma utrymmen är bidragande yttre orsaker.⁵

Uppfödarna måste förhindra dessa "laster" eftersom de kostar pengar. Men trots att de vet att överbefolkning är den grundläggande orsaken kan de inte göra någonting åt den. I branschens konkurrenssituation skulle eliminering av trängsel samtidigt kunna innebära eliminering av vinstmarginaler. Byggnaden, foderautomatiken, uppvärmningen, ventilationen och arbetet skulle dra lika stora kostnader. Med färre fåglar att sälja per hus skulle inkomsten reduceras. Därför inriktar uppfödarna sina ansträngningar på att minska konsekvenserna av den stress som vållar dem kostnaden. Lasterna beror på att fåglarna hålls på en onaturligt sätt. För att kontrollera lasterna måste fjäderfäuppfödaren göra förhållandena ännu mindre naturliga. Ett sätt är att dämpa belysningen. Ett mera drastiskt steg som nu också praktiseras flitigt i branschen, är näbbklippning.

När näbbklippning började praktiseras i San Diego på 40-talet använde man en blåslampa. Bonden brände bort kycklingarnas övre näbbhalvor så att de inte kunde hacka i varandras fjädrar. Denna råa teknik ersattes snart av en modifierad lödkolv. Idag föredrar man i allmänhet särskilt utformade giljotinlika instrument med heta blad. Den lilla kycklingens näbb sticks in i apparaten och det heta bladet hugger av näbbens spets. Proceduren utförs mycket snabbt, omkring femton fåglar i minuten. Denna brådska innebär att bladets temperatur och skärpa kan variera, vilket leder till slarvig avhuggning och svåra skador på fågeln:

Extremt upphettat blad orsakar blåsor i munnen. Kallt eller slött blad kan leda till att en köttig bulnad utvecklas på underkäken.

⁴Konrad Lorenz, *King Solomon's Ring* London 1964, s.147.

⁵*Farming Express*, 1 februari 1962, citerat från Ruth Harrison, *Animal Machines*, s.18.

Sådana bulnader är mycket känsliga.⁶

Joseph Mauldin, fjäderfäforskare från University of Georgia, redogjorde vid en konferens om fjäderfäs hälsa för sina observationer på fältet:

Många fall av brända näsborrar och svåra stympningar beror på felaktiga metoder som utan tvekan medför akut och kronisk smärta samt påverkar födobeteendet och produktionen. Jag har gjort en uppskattning av kvaliteten när det gäller ansning av näbbar på privata broilerföretag. De flesta är nöjda med att 70hamnar i den korrekt ansade kategorin. . . Ersättningskycklingarna får sina näbbar ansade av personal vars arbete betalas efter kvantitet snarare än kvalitet.⁷

Man får inte tro att proceduren är smärtfri när den utförs korrekt, ungefär som att klippa tånaglarna. En expertkommitté (tillsatt av brittiska regeringen) under ledning av zoologen professor F.W. Rogers Brambell upptäckte för några år sedan att:

Mellan hornlagret och benet finns ett tunt lager mycket känslig mjuk vävnad, liknande huden under människans nagel. Den varma kniv som används vid näbbklippning skär genom denna sammansättning av hornlager, ben och känslig vävnad. Därigenom vållas svår smärta.⁸

Dessutom vållar näbbklippningen långsiktig skada. Kycklingar som stympats på detta sätt äter mindre och går ner i vikt under flera veckor.⁹ Troligaste förklaringen till detta är att den skadade näbben kontinuerligt gör ont. Två forskare vid brittiska lantbruks- och matforskningsrådets avdelning för forskning om fjäderfä, J. Breward och M.J. Gentle, undersökte näbbstumparna på näbbklippta höns. De fann att de skadade nerverna växer vidare. Nerverna växer ihop och bildar en klump av hoptvinnade nervfibrer, vilken kallas eurom. Hos människor med amputerade lemmar har dessa eurom visat sig orsaka både akut och kronisk smärta. Breward och Gentle fann att så antagligen också är fallet när det gäller eurom som bildats p.g.a. näbbklippning.¹⁰ Med all den försiktighet som kan förväntas av en fjäderfäforskare som skriver i en vetenskaplig tidskrift har Gentle senare sagt:

⁶F.D. Thornberry, W.O. Crawley och W.F. Krueger, "Debeaking: Laying Stock to Control Cannibalism", *Poultry Digest* maj 1975, s.205.

⁷Enligt *The Animal Welfare Institute Quarterly*, hösten 1987, s.18.

⁸*Report of the Technical Committee to Enquire into the Welfare of Animals kept under Intensive Livestock Husbandry Systems* (Command Paper 2836, 1965) §97 (London: Her Majesty's Stationery Office).

⁹A. Andrade och I. Carson, "The Effect of Age and Methods of Debeaking on Future Performance of white Leghorn Pullets", *Poultry Science* 54:666-674 (1975). M. Genfle, B. Huges och R. Hubrecht, "The Effect of Beak Trimming on Food Intake, Feeding Behavior and Body-Weight in Adult Hens", *Applied Animal Ethology* 8:147-159 (1982). M. Gentle, "Beak Trimming in Poultry", *World's Poultry Science Journal*, 42:268-275 (1986).

¹⁰J. Breward och M. Gentle, "Neuroma Formation and Abnormal Afferent Nerve Discharges After Partial Beak Amputation (Beak Trimming) in Poultry", *Experientia* 41:1132-1134 (1985).

Som slutsats är det rimligt att säga att vi inte vet hur mycket olägenhet eller smärta fåglarna upplever efter att näbbarna ansats. Men i ett humanitärt samhälle bör vi ta det säkra före det osäkra för fåglarnas skull. God djurhållning är väsentlig för att förhindra kannibalism och hackande. Om förhållandena är sådana att ljusintensiteten inte kan regleras så finns bara alternativet att avla fram fåglar som ej uppvisar dessa skadliga drag.¹¹

En annan läsning är också möjlig. De flesta producenter utför näbbklippning rutinemässigt för att förebygga kannibalism och detta minskar kraftigt den skada en kyckling kan göra. Men de går förstås ingenting för att reducera den stress och överbefolkning som skapat den onaturliga kannibalismen från början. De gammaldags bönder som höll en liten flock höns på stort utrymme hade inget behov av att klippa fåglarnas näbbar.

En gång var kycklingarna individer: Om en kyckling trakasserade andra (sådant hände även om det hörde till undantagen) så avlägsnades den från flocken. På samma individuella sätt kunde man ta vård om fåglar som blev sjuka eller skadade (eller snabbt avliva dem om nödvändigt). Nu vaktar en person tiotusentals fåglar. En amerikansk jordbruksminister skrev entusiastiskt om hur en person kunde sköta om 60 000-75 000 broilers.¹² *Poultry World* [*Fjäderfävärlden*] publicerade nyligen berättelsen om David Derehams broileranläggning.¹³ Dereham tar alldeles ensam hand om 88 000 broilers, inhysta under samma tak, och dessutom tjugofem hektar åkermark! "Ta hand om har inte samma innebörd som förr. Om kycklinguppfödaren inte skulle ägna mer än en sekund om dagen för inspektion av varje fågel så skulle det ändå ta mer att tjugofyra timmar per dygn att inspektera 88 000 fåglar. För att inte tala om gårdens övriga sysslor samt lite jordbruk vid sidan om. Vidare kommer ju den väldigt skumma belysningen att försvåra inspektionen ytterligare. I realiteten gör den moderne fjäderfäuppfödaren inte mer att att avlägsna döda fåglar. Det är billigare att mista några fåglar mer på det sättet än att betala för det extra arbete som skulle behövas för att övervaka de enskilda fåglarnas hälsa.

Broilerskjulen har solida fönsterlösa väggar och artificiell ventilation. Detta för att möjliggöra fullständig kontroll av ljuset och en viss kontroll av temperaturen (man kan vanligtvis åstadkomma uppvärmning men inte svalka). Fåglarna ser ej dagsljus förrän den dag då de tas ut för att dödas. De inandas inte heller någon luft som inte är mättad med ammoniak från deras egen spillning. Ventilationen är tillräcklig för att hålla fåglarna vid liv under normala förhållanden. Skulle en tekniskt fel inträffa kvävs de snart. T.o.m. en så uppenbar möjlighet som strömavbrott kan våra katastrofal eftersom inte alla broilerproducenter har reservkraftverk.

Bland de andra sätt på vilka fåglar kan kvävas i ett broilerhus finns ett fenomen som på engelska kallas "piling", hopning. Kycklingar i broilerskjul blir

¹¹M. Gentle, "Beak Trimming in Poultry", *World's Poultry Science Journal*, 42:268-275 (1986).

¹²U.S. Department of Agriculture Yearbook for 1970, s.xxxiii.

¹³*Poultry World*, 5 december 1985.

nervösa och uppjagade varelser. Eftersom de är ovana vid starkt ljus eller ljud eller andra intrång kan de gripas av panik vid en plötslig störning och fly till ett hörn av skjulet. I detta skräckslagna sökande efter säkerhet samlas de i hög på varandra. Resultatet blir, som en hönsuppfödare beskriver saken, att de "kväver varandra i en ynkelig hop av kroppar i en hörn av uppfödningstrymmet".¹⁴

Skulle fåglarna undkomma dessa faror kan de ändå falla offer för någon av den mängd sjukdomar som är vanligt förekommande i broilerhusen. En ny och ännu förbryllande dödsorsak är helt enkelt känd som "akut döds-syndromet" eller ADS. ADS är uppenbarligen resultatet av broilerindustrins onaturliga djurhållning och det har visat sig döda i genomsnitt två procent av broilerbestånden i Kanada och Australien. Siffrorna är antagligen desamma på andra ställen där liknande metoder är i bruk.¹⁵ ADS har beskrivits på följande sätt:

Strax före döden drabbas kycklingarna plötsligt av en attack som karakteriseras av balansrubbningar, våldsamt flaxande och starka muskelsammandragningar.. Fåglarna faller framåt eller bakåt under de första balansrubbningarna och de kan bli liggande på ryggen eller bakkdelen medan de flaxar våldsamt.¹⁶

Ingen av dessa studier ger någon tillfredsställande förklaring till att dessa kycklingar som ser friska ut plötsligt skulle kollapsa och dö. En specialist på fjäderfä från brittiska jordbruksdepartementet har kopplat ihop det med själva målet som hela broilerindustrin eftersträvar - snabb tillväxt:

Graden av dödlighet bland broilers har ökat och det är rimligt att fråga sig huruvida detta indirekt kan tillskrivas de betydande genetiska och näringsmässiga framsteg som gjorts. Vi kan med andra ord förvänta oss att broilers växer för snabbt - de mångdubblar sin vikt 50-60 gånger på sju veckor.. Flip-overs, d.v.s. plötsliga dödsfall bland frodiga unga broilers (vanligen hannar) kan också sättas i förbindelse med denna "superladdade" tillväxt.¹⁷

Den snabba tillväxttakten vållar också handikapp och deformiteter som tvingar fabrikanterna att döda ytterligare en till två procent av broilerkycklingarna. Eftersom bara grava fall gallras ut måste antalet fåglar som lider av missbildningar vara mycket högre.¹⁸ Författarna till en studie av en viss sorts missbildning avslutade: "Vi utesluter inte att fåglarna framavlats för så snabb tillväxt att de står på gränsen till en strukturellt sammanbrott."¹⁹

¹⁴American alturist, mars 1967.

¹⁵"an Epizootiological Study of Acute Death Syndrome and Leg Weakness in Broiler Chickens in Western Canada", *Avian Diseases* 29:90-102 (1986). P. Steele och J. Edgar, "importance of Acute Death Syndrome in Mortalities in Broiler Chicken Flocks", *Poultry Science*, 61:63-66 (1981).

¹⁶R.Newberry, J. Hunt och E. Gardiner, "Light Intensity Effects on Performance, Activity, Leg Disorders, and Sudden Death Syndrome of Roaster Chickens", *Poultry Science*, 66:1446-1450 (1987).

¹⁷enligt *Poultry World*, 14 juni 1984.

¹⁸samt Steeles och Edgars (not 15).

¹⁹"Dyschondroplasia in Domestic Poultry", *Veterinary Record* 91:285-286 (1972).

Fåglarna måste leva i en atmosfär som i sig själv utgör en hälsorisk. Under de sju eller åtta veckor som fåglarna befinner sig i skjulet görs ingen ansträngning för att byta strö eller avlägsna fåglarnas spillning. Trots mekanisk ventilation mätas luften med ammoniak, damm och mikroorganismer. Studier har visat att damm, ammoniak och bakterier har skadlig inverkan på fåglarnas lungor, vilket man kunde förvänta.²⁰ Avdelningen för samhällsmedicin på universitetet i Melbourne utförde en studie av hälsoriskerna för kycklingbonden i denna atmosfär. De fann att 70sveda i ögonen, nästan 30nära 15forskarna varnade kycklingbönderna för att tillbringa mer tid att nödvändigt i sina skjul och rådde dem att använda andningsapparat när de går in. Studien nämnde emellertid ingenting om andningsapparater åt kycklingarna.²¹

När fåglarna måste stå och sitta på ruttnande, smutsigt, ammoniakdränkt strö drabbas de också av såriga fötter, blåsor på bröstet och brännskador på hasorna. "Kycklingdelar" är ofta återstoden av skadade fåglar vars kroppar inte kan säljas hela. Fotskador är emellertid inget problem för industrin eftersom fötterna ändå skärs bort efter slakten.

Om det är stressande att leva i långa, överfyllda, ammoniakdränkta, dammiga och fönsterlösa skjul så är fågelns första och enda erfarenhet av solljus än värre. Dörrarna slås upp och fåglarna som nu vant sig vid halvmörker lyfts i benen och blir utburna upp och ner. Utan några finesser stuvas de ner i lådor som staplas på en lastbil. Sedan åker de till den anläggning där kycklingar dödas, rensas och förvandlas till prydliga plastpaket. Vid anläggningen lyfts de av lastbilen och staplas (fortfarande i lådor) för att vänta på sin tur. Det kan ta åtskilliga timmar. Under denna tid för de varken mat eller vatten. Slutligen tas de ur lådan och fästs upp och ner i bandet som transporterar dem till kniven där deras glädjelösa tillvaro får ett slut.

De plockade och preparerade kycklingkropparna säljs därpå till miljontals familjer som kommer att gnaga på deras ben utan att för ett ögonblick hejda sig och minnas att de äter den döda kroppen av en varelse som en gång varit vid liv. De frågar sig inte heller vad man utsatt varelsen för i syfte att ge dem möjlighet att köpa och äta dess kropp. Och ifall de ställde denna fråga, var skulle de finna svaret? Hämtar de sin information från kycklingmagnaten Frank Perdue får de höra att kycklingarna på hans "gård" blir bortskämda och "lever så skonsamma liv".²² Perdue är USA:s fjärde största broilerproducent men definitivt främst när det gäller att marknadsföra sig. Hur ska vanligt folk veta att Perdue håller sina kycklingar i 140 meter långa byggnader som innehåller 27 000 fåglar? Hur ska de kunna veta att Perdues system för massproduktion ensamt dödar 6,8 miljoner fåglar i veckan? Eller att han i likhet med många andra broilerproducenter hugger av näbbarna på sina kycklingar för att hindra dem från att bli kannibaler av stressen i den moderna djurfabriken?²³

²⁰G. Carpenter et al., "Effects of internal Air Filtration on the Performance of broilers and the Aerial Concentrations of Dust and Bacteria", *British Poultry Journal*, 27:471-480 (1986).

²¹"Air in Your Shed a Risk to Your Health", *Poultry Digest*, dec/jan. 1988.

²²The Washington Times, 22 oktober 1987.

²³Broiler Industry, december 1987, och Hippocrates sep/okt. 1988. I brev till mig har Perdue bekräftat att han näbbklipper sina kycklingar. Se också annonsen från Animal Rights

Perdies ryktbarhet främjar en vanlig myt: Att ekonomisk framgång för bonden och ett bra liv för hans fåglar och andra djur går hand i hand. De som vill ursäkta djurfabrikerna hävdar ofta att djuren inte skulle frodas och därmed inte bli lönsamma om de inte är lyckliga. Broilerindustrin utgör en tydlig vederläggning av denna naiva myt. I *Poultry Science* publicerades en studie som visade att det skulle kunna vara lönsamt att ge fåglarna så lite som 3,72 kvadratdecimeter per fågel (20 normala yta som tillämpas i branschen). Detta trots att en så litet utrymme innebar att 6,4 lägre täthet), fåglarna var underviktiga och bröstblåsor mycket vanliga. Som författarna påpekar så ligger nyckeln till lönsamhet i fjäderfäbranschen inte i profit per fågel, utan i profit för anläggningen i sin helhet:

Avkastningen i rena pengar per fågel började minska... alltefter-
som beståndets täthet ökades. Om den ekonomiska avkastningen
beräknades i termer av avkastning per enhet golvyta uppträdde
emellertid motsatt effekt: Den ekonomiska avkastningen ökade när
beståndets täthet ökade. Trots att extremt höga tätheter undersök-
tes nåddes aldrig den punkt där avkastningen minskade, trots min-
skningen i tillväxttakt.²⁴

Den läsare som överväger att köpa kalkon istället för kyckling efter att ha läst detta avsnitt bör varnas: Denna traditionella stomme för familjemiddagen föds idag upp med samma metoder som broilerkyckling. Näbbklippning är standard också för kalkoner. Enligt *Turkey World* har en "explosion av kalkonproduktion" ägt rum på senare år och den förväntas fortsätta. En tvåmiljarders kalkonindustri producerade 207 miljoner kalkoner 1985. Tjugo storföretag stod för mer än 80 tillbringar 13-24 veckor under intensiva produktionsformer innan de når slutet, d.v.s. mer än dubbelt så lång tid som sina små motsvarigheter.²⁵

"En höna" skrev Samuel Butler en gång, "är bara äggets sätt att göra ännu ett ägg". Butler tyckte säkert att han var rolig. Men när Fred C. Haley, som är direktör för ett företag i Georgia med makt över 225 000 värphöns, beskriver hönan som en "äggproducerande maskin" får hans ord allvarligare följder. För att betona sin affärsmässiga attityd tillägger Haley: "Målet med äggproduktion är att tjäna pengar. Glömmer vi detta mål har vi glömt vad alltihop handlar om".²⁶

Detta är inte bara en amerikansk attityd. En brittisk lantbrukstidskrift berättade för sina läsare att:

Den moderna värphönan är när allt kommer omkring inte något
annat än en mycket effektiv konverteringsapparat som förvandlar

International i The New York Times: "Frank, are you telling the truth about your chickens?" 20 oktober 1989, s.A17.

²⁴F. Proudfoot, H. Hulan och D. Ramey, "The Effect of Four Stocking Densities on broiler Carcass Grade, the Incidence of Breast Blisters, and Other Performance Traits", *Poultry Science* 58:791-793 (1979).

²⁵*Turkey World*, nov/dec. 1986.

²⁶*Poultry Tribune*, januari 1974.

råmaterialet - fodervarorna - till en slutprodukt - ägget. Då förstås bortsett från underhållsbehoven.²⁷

Tanken att värphönan utgör ett effektivt sätt att omvandla foder till ägg är allmän i branschtidningarna, speciellt i annonserna. Som man kan förvänta är tankegångens konsekvenser inte bra för de äggläggande hönsen.

Värphönor genomgår till stor del samma procedurer som gödkycklingar men det finns en del skillnader. Liksom broilers måste värphönsen näbbklippas för att förebygga den kannibalism som annars skulle uppstå i så stor trängsel. Eftersom de lever mycket längre än broilers genomgår de dock ofta denna operation två gånger. Vi ser t.ex. att fjäderfäspecialisten Dick Wells, chef för Storbritanniens nationella institut för fjäderfåhållning, rekommenderar näbbklippning "någon gång vid fem till tio dagars ålder". Småkycklingarna utsätts då inte för stress i lika hög grad som om operationen gjorts tidigare. Dessutom "är det ett bra sätt att minska risken för tidig dödlighet".²⁸ När hönsen flyttas från uppfödningen till värpanläggningen vid 12-18 veckors ålder näbbklippas de ofta igen.²⁹

Värphönsens lidanden börjar tidigt i livet. De nykläckta småkycklingarna sorteras i hannar och honor av en "chickpuller". Tuppsycklingarna kasseras eftersom de saknar kommersiellt värde. En del företag gasar fågelungarna men ofta slängs de levande i en platsäck där de får kvävas under tyngden av andra småkycklingar som packas ovanpå dem. Andra mals ner levande för att bli mat åt sina systrar.

Minst 160 miljoner fåglar gasas, kvävs eller dör på detta sätt varje år enbart i USA.³⁰ Exakt hur många som drabbas av varje enskilt öde är omöjligt att säga eftersom inga register förs. För uppfödarna är det lika oproblematiskt att göra sig av med tuppsycklingar som det är för oss att tömma sophinken.

Värphönornas liv är längre, vilket dock knappast är någon fördel. Unghöns brukade växa upp utomhus eftersom man trodde att de då blev kraftigare värphöns med bättre förmåga att uthärda livet i buren. Nu har de flyttats in och i många fall placerats i bur nästan från födseln. Med flera lager burar ryms nämligen fler fåglar i varje skjul och genomsnittskostnaden per fågel blir lägre i motsvarande utsträckning.

Eftersom fåglarna växer snabbt måste de flyttas till större burar. Detta är en nackdel då "dödligheten kan bli något högre... Brutna ben och slagna huvuden kan inte undvikas när man flyttar fåglar".³¹

Vilken uppfödningssätt som än används så har alla större äggproducenter idag sina värphöns i burar (de benämns ofta "batterier" eller "batteriburar", inte för att det finns något elektriskt med dem, utan i ordet "batteris" ursprungliga mening: "En uppsättning likadana eller förbundna utrustningsenheter"). När

²⁷Farmer and Stockbreeden 30 januari 1982, citerat från Ruth Harrison, *Animal Machines*, s.50.

²⁸juli 1983.

²⁹*American Agriculturist* juli 1966.

³⁰Amerikanska jordbruksdepartementets statistik indikerar att det fanns 46 miljoner kommersiella värphöns 1986. Om vi antar att kläckningsproportionerna vad beträffar kön är ca 50månad, Så utgör ovannämnda uppskattning ett minimum.

³¹*American Agriculturist*, mars 1967.

burarna infördes fanns bara en fågel i varje bur. Tanken var att bonden då kunde avgöra vilka fåglar som inte värpte tillräckligt för att ge avkastning på fodret. Sådana fåglar kunde då avlivas. Sedan fann man att fler fåglar kunde få plats, och kostnaden per fågel reduceras, om två fåglar sattes i var bur. Det var bara första steget. Nu är det inte tal om att hålla räkning på varje hönas ägg. Burarna används eftersom ett större antal fåglar då kan bo och utnyttja värmen, utfodringen och vattnet i varje byggnad. Arbetsbesparande automatisk utrustning kan utnyttjas i högre utsträckning.

Det ekonomiska kravet att hålla ner kostnaderna för arbetskraft medför att värphöns inte får mer individuell tillsyn än broilers. Ägaren till en hönsfabrik i staten New York, Alan Hainsworth, berättade för en lokalreporter att han inte behövde mer att fyra timmar per dag för att ta hand om sina 36 000 värphöns. Samtidigt skötte hans fru 20 000 unghöns: "Det tar femton minuter om dagen för henne. Hon kollar bara deras foderautomater, vattenskålar och nattens dödsfall".

Den sorten omsorg garanterar emellertid ingen välmående flock, vilket reporterns beskrivning vittnar om:

Cliv in i unghönshuset och reaktionen är omedelbar - ett komplett helvete. Omkring 20 000 fåglar skriker gällt, högt och intensivt medan de trycker sig mot burarnas bortsidor i skräck inför de mänskliga inkräktarna.³²

En av de första anläggningarna med mer än en miljon värpenheter var Julius Goldmans Egg City som ligger 50 km nordväst om Los Angeles. 1970 gjorde *National Geographic Magazine* ett entusiastiskt reportage om uppfödningssytemer som då var relativt nya. Redan då bestod anläggningen av två miljoner höns uppdelade i kvartersstora byggnader med 90 000 höns i varje byggnad, och fem fåglar i varje bur om 40 x 45 cm. Egg Citys vice verkställande direktör Ben Shames förklarade för tidskriftens journalist vilka sytemer man använde för att se efter så många fåglar:

Vi håller reda på hur mycket foder som äts och hur många ägg som samlas upp i två av de hundratio burraderna i varje byggnad. När produktionen sjunkit till en oekonomisk nivå säljs alla 90 000 fåglarna till slaktanläggningar för att bli kycklingpaj eller kycklingsoppa. Det lönar sig inte att hålla reda på varje rad i byggnaden, för att inte tala om individuella höns. Med två miljoner fåglar verksamheten måste man lita till statistiska stickprov.³³

På de flesta äggfabriker staplas burarna i lager. Mat- och vattentråg löper genom raderna och påfylls automatiskt från en central behållare. Burarna har sluttande gallerbolv. Lutningen - vanligtvis 1:5 - gör det svårare för fåglarna att stå bekvämt. Men den får äggen att rulla ner till burens framkant där de lätt kan samlas in för hand eller, om anläggningen är mer modern, föras bort av transportbandet till packningsanläggningen.

³² *Upstate*, 5 augusti 1973, rapport från Mary Rita Kiereck.

³³ *National Geographic Magazine*, februari 1970.

Det finns ekonomiska skäl även för gallergolvet. Spillningen faller igenom och kan samlas på hög i flera månader innan den bortförs vid ett enda tillfälle. (En del producenter avlägsnar det oftare, andra gör det inte.) Hönans klor är olyckligtvis dåligt anpassade till en liv på ståltråd. Närhelst någon bryr sig om att undersöka saken är uppgifter om skador på hönsens fötter vanliga. Klorna blir mycket långa p.g.a. att inget fast underlag nöter ner dem och de kan bli permanent intrasslade i ståltråden. Förre ordföranden för en riksorganisation i fjäderfäbranschen påminde sig i en industritidskrift:

Vi har hittat höns som bokstavligt talat vuxit fast i buren. Deras tår tycks ha fastnat i gallermaskorna på något sätt och sedan inte velat lossna. Så småningom har tårnas kött kommit att växa runt ståltråden fullständigt. Turligt nog för fåglarna fastnade de nära burens framsida där de lätt kunde nå mat och vatten.³⁴

Nu bör vi se på hur stor boendeyta som är tillgänglig för värphöns i bur. I Storbritannien klubbades en fågelskyddslag igenom 1954. Den syftar till att förhindra plågeri av fåglar. Paragraf 8, avdelning 1 lyder:

Den som håller en fågel av något slag i någon form av bur eller annan behållare, eller stänger in fågeln i en sådan, och buren saknar tillräcklig höjd, bredd eller längd för att tillåta fågeln att fritt breda ut sina vingar, är skyldig till lagbrott och ska ådömas särskild påföljd.

Varje instängning är klandervärd. Men principen att buren ska vara tillräckligt stor för att låta fåglarna sträcka fritt på vingarna verkar vara ett absolut minimum. Det är nödvändigt för att skydda dem från oacceptabel inspärning som inte ens tillfredsställer en mycket grundläggande drift. Vi kan alltså anta att hönsburarna i Storbritannien åtminstone måste vara tillräckligt stora för att ge fåglarna denna minimala frihet? Nej. Det citerade stycket är försedd med en kort men betydelsefull reservation: "Detta stycke skall dock ej tillämpas om hönsfågel. . . "

Denna anmärkningsvärda reservation bär vittne om styrkeförhållandet mellan begär som stammar från magen, och önskningar som bygger på medkänsla, i ett land som är välkänt för sin djurvänlighet. Ingenting i hönsfåglarnas natur får dem att ha mindre längtan efter att sträcka på vingarna än andra fåglar. Vi kan inte dra någon annan slutsats än att de brittiska parlamentsledamöterna är emot djurplågeri utom när djurplågeriet producerar deras frukost.

Det finns en nära parallell till denna i USA. Enligt 1970 års djurskyddslag och efterföljande revideringar har kriterierna för djurburar satts för att "ge tillräckligt utrymme för varje djur att utföra normala kroppsliga och sociala rörelser med tillräcklig rörelsefrihet". Denna lag berör djurparker, cirkusar, sällskapsdjursgrossister och laboratorier men inte djur som uppföds till föda.³⁵

Så hur står sig då burarna för värphöns i förhållande till den miniminorm som uppställts för fåglar i allmänhet? för att kunna besvara denna fråga bör man

³⁴ *Poultry Tribune*, februari 1974.

³⁵ *Federal Register*, 24 december 1971, s.24926.

veta att den vanligaste hönstypen mäter omkring 75 cm mellan vingspetsarna. Burstorlekarna varierar men enligt *Poultry Tribune* är

30 X 50cm en vanlig storlek. I buren hålls allt från en till fem fåglar. Tillgänglig yta per fågel varierar från 15 dm² till 3 dm² beroende på antal fåglar per bur. Det finns en tendens att tränga ihop värphönsen för att reducera byggnads- och utrustningskostnaderna per fågel.³⁶

Uppenbarligen är detta för litet för att tillåta blott en fågel att sträcka helt på vingarna, för att inte tala om fem fåglar i samma bur. Och som de sista två raderna i det citerade stycket antyder så är branschnormen fyra eller fem fåglar snarare än en eller två.

Ett stort antal studier av hönsens tillvaro i modern intensivuppfödning har företagits sedan denna boks första upplaga utkom 1975. Brittiska underhusets jordbrukskommitté utgav 1981 en rapport om djurskydd i vilken man sa att "vi har själva sett hönsbursbatterier, både till forskning och till kommersiella syften. Vi ogillar starkt det vi såg". Kommittén föreslog att brittiska regeringen skulle ta initiativet till att få hönsbursanläggningar avskaffade inom fem år.³⁷ Mer talande var emellertid en studie utförd vid Houghton fjäderfäforskningsstation Storbritannien angående hönsers behov av yta till olika aktiviteter.³⁸ Undersökningen visade att en normal höna i vila upptar en yta om 6,37 dm². Skulle fågeln emellertid kunna vända sig om utan svårighet behöver hon 16,8 dm² under fortsättning att hon är ensam i buren. Enligt undersökningen ska en bur för fem fåglar ge utrymme för samtliga fåglar vid burens framsida. Den behöver därför vara minst 106,5 cm lång och 41 cm djup, vilket skulle ge varje fågel 8,73 dm². Med fem fåglar i den standardbur om 30 X 50 cm som beskrevs av *Poultry Tribune* för varje fågel bara 3 dm². Med blott fyra fåglar i buren för varje fågel 3,75 dm². Visserligen har brittiska regeringen inte hörsammat uppmaningen att ta initiativet till att avskaffa burar men förändringen är möjlig. Schweiz inledde en tioårig gradvis avveckling av hönsbatterier 1981. 1987 krävdes minst 5 dm² per burfågel och första januari 1992 blir traditionella burar förbjudna och alla värphöns får tillgång till skyddade reden med mjukt underlag.³⁹ De konventionella burbatterierna blir olagliga i Nederländerna 1994. Hönsen för då en minimiyta om 10 dm² samt tillgång till reden och sprättytor, än mer långtgående är en svensk lag som genomdrevs 1988. Den innebär att hönsburar avskaffas inom tio år och kräver att kor, grisar och djur som hålls för pälsens skull ska leva "i så naturlig miljö som möjligt".⁴⁰

³⁶*Poultry Tribune*, november 1986.

³⁷Första rapporten från Underhusets jordbrukskommitté 1980-81, *Animal Welfare in Poultry, Pig and Veal Production* (London, Her Majesty's Stationery office 1981) §150.

³⁸B.M. Freeman, "Floor Space Allowance for the Caged Domestic Fowl," *The Veterinary Record*, 11 juni 1983, s.562-563.

³⁹*Poultry Tribune*, mars 1987, s.30. "Swiss Federal Regulations on Animal Protection", 29 maj 1981.

⁴⁰Informationen om Nederländerna har tillhandahållits av Compassion in World Farming samt av Nederländernas ambassad i London. (Se också *Farmer's Guardian*, 29 september 1989.) Angående Sverige, se Steve Lohr, "Swedish Farm Animals Get a New Bill of Rights", *The New York Times*, 25 oktober 1988.

Övriga Europa debatterar ännu hönsbursanläggningarnas framtid. EG:s jordbruksministrar bestämde minimiytan för värphöns till 4,5 dm² 1986. Det har nu avgjorts att detta inte kan bli ett formellt lagligt krav förrän 1995. Dr Mandy Hill som är andredirektör för brittiska jordbruksdepartementets experimentfarm i Gleadthorpe har uppskattat att 6,5 miljoner fåglar då kommer att behöva nya hus. Det tyder på att så många fåglar för närvarande har mindre än detta löjeväckande låga minimum.⁴¹ Men eftersom det totala värphönsbeståndet i Storbritannien ligger på ca 50 miljoner visar detta också att den nya minimigränsen inte gör mer att att lagfästa den mycket höga beståndstäthet som de flesta äggproducenter nu tillämpar. De enda som måste ändra sig är den minoritet som idag trycker ihop sina fåglar ännu mer tätt än vad som är normalt i branschen. Under tiden har EG-parlamentet 1987 rekommenderat att hönsbatterierna gradvis skulle avskaffas i EG-länderna inom en tioårsperiod.⁴² Men EG-parlamentet har bara rådgivande auktoritet och de européer som är angelägna om att se en slut på burarna har inget att fira än så länge.

USA sacker dock långt efter Europa när det gäller att börja ta itu med detta problem. EG:s rekommenderade minimistandard är 4,5 dm² per höna. Förenade äggproducenterna i USA har rekommenderat 3,1 dm² som amerikansk standard.⁴³ Det utrymme fåglarna medges på gårdarna är ofta ännu mindre. På Hainsworths gård i Mt. Morris, New York, klämde man in fyra höns i burar om 30 X 30 cm, d.v.s. 2,25 dm² per fågel. Journalisten tillade: "Fast Hainsworth har mer fåglar än utrymme finns det de som har fem fåglar".⁴⁴ Oavsett vilka officiella eller halvofficiella rekommendationer som finns är sanningen den att man aldrig vet hur många hönor som stuvats in i burarna förrän man går dit och ser efter. I Australien har regeringen utfärdat anvisningar för verksamheten som innebär att det inte ska finnas mer än fyra höns i en bur om 45 x 45 cm. Vid en besök utan förvarning på en gård i delstaten Victoria fann man sju fåglar i en bur av den storleken och fem eller sex i många andra. Ändå vägrade jordbruksdepartementet i delstaten att åtala producenten.⁴⁵ Sju fåglar i en 45 x 45 cm stor bur har bara 2,89 dm² var. I sådana bestånd motsvaras ytan för två hönor av ett A4-papper och fåglarna sitter praktiskt taget ovanpå varandra.

Varje naturlig instinkt hos fågeln frustreras under de förhållanden som råder på moderna äggfabriker i USA, Storbritannien och nästan alla andra industriländer utom (inom kort) Schweiz, Nederländerna och Sverige. De kan inte gå omkring, krasa på marken, sandbada, bygga reden eller sträcka på vingarna. De tillhör ingen flock. De kan inte hålla sig ur vägen för varandra och de svagare kan inte slippa undan de starkare, som redan blivit störda av de onaturliga förhållandena. Den extrema trängseln leder till ett fenomen forskare kallar "stress" och som liknar den stress människor drabbas av under extrem trängsel, instängdhet och brist på basala aktiviteter. Bland gödkycklingar såg vi att denna stress leder

⁴¹ *Poultry Tribune*, mars 1987.

⁴² Europaparlamentet, session 1986/7, utdrag ur protokoll från möte den 20 februari 1987, Dokument A2-211/86.

⁴³ *Poultry Tribune*, november 1986.

⁴⁴ *Upstate*, 5 augusti 1973.

⁴⁵ *Animal Liberation (Victoria) Newsletter*, maj 1988 och februari 1989.

till aggressivt hackande och kannibalism. Hos värphöns som hålls under längre perioder har andra tecken observerats. Naturkännaren Roy Bedichek från Texas skriver:

Jag har omsorgsfullt iakttagit kycklingar som uppföds på detta sätt och de förefaller vara olyckliga... De burkycklingar jag observerat tycktes mista förståndet ungefär vid den tidpunkt då de normalt skulle börja skilja sig från modern och ge sig ut i gräset för att jaga gräshoppor på egen hand. Ja, buranläggningen blir faktiskt bokstavligt talat en dårhus för höns. ⁴⁶

Ett annat tecken på störningar är oväsen. Höns som sprätter ute på marken är vanligen tysta med undantag för ett och annat kluckande. Burhöns tenderar att vara mycket högljudda. Jag har redan citerat journalisten som besökte unghönsens hus hos Hainsworth och fann ett "komplett helvete". Har följer samme journalists beskrivning av värphönsen hus:

Fåglarna i ägglägningshuset är hysteriska. Tumultet i unghönsens hus var ingen förberedelse för detta. Fåglar skriker, kacklar och kluckar medan de kravlar över varandra för att a picka på det automatiserade spannmålstråget eller dricka en slurk vatten. Så tillbringar hönsen sina korta och oupphörligt produktiva liv. ⁴⁷

En annan källa till plåga för hönan är att det inte är möjligt att bygga reden och lägga äggen i dem. Konrad Lorenz har beskrivit värpningsprocessen som den svåraste tortyr burhönan har att genomgå:

För den som vet något om djur är det verkligen hjärtskärande att se hur hönan gång på gång försöker krypa under sina burkamrater för att förgäves söka skydd. Under sådana omständigheter håller hönsen säkerligen tillbaka äggen så länge som möjligt. Deras instinktiva motvilja mot all lägga ägg mitt bland en hop burkamrater är utan tvekan lika stor som den motvilja civiliserade människor känner mot att ha avföring i en analog situation. ⁴⁸

Lorenz' uppfattning har bekräftats av en studie i vilken höns hade möjlighet att få tillgång till en låda med rede genom att passera hinder stigande svårighetsgrad. Deras starka motivation för att lägga ägg i rede bevisades av att de arbetade lika hårt för att nå redet som de gjorde för att nå mat när de varit utan mat i tjugo timmar. ⁴⁹ Ett skäl till att djuren utvecklat en instinkt att lägga ägg i avskildhet kan vara att området kring fågelns öppning blir rött

⁴⁶Roy Bedichek, *Adventures With a Naturalist*, citat från Ruth Harrison, *Animal Machines*, s.154.

⁴⁷*Upstate*, 5 augusti 1973.

⁴⁸*Der Spiegel*, 1980, nr. 47 s.264, citerat från *Intensive Egg and Chicken Production*, Chickens' Lib (Huddersfield, U.K.).

⁴⁹I. Duncan och V. Kite, "Some Investigations into Motivation in the Domestic Fowl", *Applied Animal Behavior Science* 18:387-388 (1987).

och fuktigt när ägget lagts. Ser andra fåglar detta kan de hacka där. Vällar hackandet blödande leder det till mer hackande och kannibalism kan bli följden.

Höns uppvisar också andra tecken på att de aldrig mister sin instinkt att skaffa rede. Flera av mina vänner har övertagit några höns som befunnit sig i slutet av sin kommersiella värpningstid och snart skulle sänts till slakthuset. När dessa fåglar släpps på bakgården och får lite halm börjar de omedelbart bygga reden - även efter att de tillbringat mer än ett år i en kal metallbur. Vid slutet av 1991 kommer den schweiziska lagen att kräva att värphöns har skyddade mörka reden med mjukt eller strötäckt underlag. Schweiziska forskare har t.o.m. undersökt vilken typ av strö hönsen föredrar. De fann att både burhöns och höns som vuxit upp på strö föredrog havreagrar eller vetealm. När hönsen väl upptäckte att de kunde välja var det ingen som lade sina ägg på gallergolv eller ens i syntetiskt gräs. Studien visade att nästan samtliga höns som vuxit upp på strö hade lämnat redet 45 minuter efter att de fått tillgång till det. Men betecknande nog tycktes de buruppfödda hönsen vara så fascinerade av sin nyvunna komfort att 87periodens slut!⁵⁰

Denna historia upprepas när det gäller andra instinkter som förkvävs av bursystemet. Två forskare iakttog höns som hållits i bur under de första sex månaderna av sina liv. De noterade att hälften av hönsen hade flaxat med vingarna inom fem till tio minuter efter frisläppandet. Denna aktivitet var knappast möjlig i burarna.⁵¹ Detsamma gäller sandbad - en annan viktig instinktiv syssla som visat sig vara av vikt för att behålla fjäderkvaliten.⁵² Hönan ute på gården finner ett passande område med fin jord och formar en grop i detta. Hon viftar upp jord i fjädrarna och rister sig sedan häftigt för att avlägsna det. En undersökning visade att fåglar på gallergolv var mer kala på magen och man antog att "bristen på adekvat material till sandbad kan vara en faktor av betydelse eftersom det är välkänt att höns utför sandbadsceremonier direkt på gallergolvet".⁵³ En annan forskare upptäckte faktiskt att höns på ståltråd sysslar med sandbadsbeteende - utan jord att vifta upp fjädrarna - oftare än höns som lever på sand, om än under kortare perioder.⁵⁴ Begäret efter sandbad är så starkt att hönsen trots gallergolvet fortsätter att försöka och därmed nöter bort fjädrarna från magen. Återigen skulle dessa hönor återuppta sandbadandet med verklig njutning om de befriades ur burarna. Det är underbart att se hur en modfälld, förskrämd och nästan fjäderlös höna på relativt kort tid kan återfå såväl fjäderskrud som naturlig värdighet när hon placeras i lämplig miljö.

För att förstå den konstanta och akuta frustration som hönsen lever under på en modern äggfabrik är det bäst att under en stund iaktta en bur som är full

⁵⁰ *New Scientist*, 30 januari 1986, s.33. Referat av en studie utförd av H. Huber, D. Folschoch, U. Stahli, publicerad i *British Poultry Science* 26:367 (1985).

⁵¹ A. Black och B. Hughes, "Patterns of Comfort Behavior and Activity in Domestic Fowls: A Comparison Between Cages and Pens", *British Veterinary Journal* 130:23-33 (1974).

⁵² D. van Lier och S. Bokma, "Short-term Feather Maintenance as a Function of Dustbathing in Laying Hens", *Applied Animal Behavior Science* 18:197-204 (1987).

⁵³ H. Simonsen, K. Vestergaard och P. Willeberg, "Effect of Floor Type and Density on the Integument of Egg Layers", *Poultry Science* 59:2202-2206 (1980).

⁵⁴ K. Vestergaard, "Dustbathing in the Domestic Fowl: Diurnal Rhythm and Dust Deprivation", *Applied Animal Behavior Science* 17:380 (1987).

av höns. De tycks oförmögna att stå eller sitta bekvämt. Även om en eller två fåglar skulle våra nöjda med sin ställning måste de röra på sig så länge de andra fåglarna i buren rör sig. Det är som att se på tre människor som försöker få en god natts sömn i en enkelsäng - förutom att hönsen dömts till denna fruktlösa kamp för ett helt år istället för en enda natt. Ett extra irritationsmoment är att fåglarna efter några månader börjar tappa sina fjädrar, delvis beroende på att de skaver mot gallret och delvis p.g.a. att andra fåglar ständigt hackar dem. Följden är att deras skinn börjar skava mot gallret och man ser inte sällan fåglar, som varit i buren en tid, med endast ett fåtal fjädrar. Deras hud är då röd och avskavd, särskilt runt stjärten.

Liksom när det galler broilers beror hackandet på stress och, som en tidigare citerad studie uttrycker saken, "avsaknad av lämplig stimulans från den fysiska omgivningen".⁵⁵ Man har visat att hönsen hackar mindre och gör mindre skada på varandras fjädrar i en mer innehållsrik miljö med tillgång till sittpinnar, strö att sprätta i och reden, än om de hålles i vanliga burar.⁵⁶ Hackandet utgör i sig själv en orsak till andra skador eftersom (vilket en annan forskargrupp noterat)

klöst och rivet skinn, särskilt på ryggen... är vanligare när huden på ryggen inte längre skyddas av fjädrar. Skräck, förlust av fjädrar och smärta kan alltså tidvis vara beståndsdelar i samma syndrom.

⁵⁷

Ett sista missförhållande: I de flesta burar finns en fågel (ev. fler än en i större burar) som mist viljan att slippa bli bortföst och nedtrampad av andra fåglar. Det kanske är en fågel som på en vanlig bondgårdsplan skulle stå långt ner i hackordningen. Under normala omständigheter skulle detta dock inte spela någon större roll. I buren kan dessa fåglar dock inte göra annat än att kura i ett hörn, vanligtvis längst ner på det sluttande golvet, där de andra inhysingarna trampar ner dem för att försöka komma fram till vatten och fodertråg.

Efter alla dessa belägg kan det verka meningslöst att undersöka om höns föredrar burar eller utomhusplaner. Dr. Marian Dawkins från zoologiska institutionen vid Oxfords universitet har dock gjort just detta. Hennes arbete ger ännu mer vetenskapligt stöd till det som redan sagts. Får hönsen valmöjlighet och känner till både gräsplaner och burar så går de till gräsplanen. De flesta föredrar faktiskt en plan utan mat framför en bur som innehåller mat.⁵⁸

Att dö är hönans yttersta och mest övertygande sätt att indikera hur olämpligt hon behandlas. Hög grad av dödlighet kommer bara att inträffa under högst extrema förhållanden eftersom hönsens normala livslängd är betydligt längre att

⁵⁵H. Simonsen, K. Vestergaard och P. Willeberg, "Effect of Floor Type and Density on the Integument of Egg Layers", *Poultry Science* 59:2202-2206 (1980).

⁵⁶J. Bareham, "A Comparison of the Behavior of Laying Hens in Experimental and Conventional Battery Cages", *Applied Animal Ethology* 2:2Xi03 (1976).

⁵⁷J. Craig, T. Craig och A. Dayton, "Fearful Behavior by Caged Hens of Two Genetic Stocks", *Applied Animal Ethology* 10:263-273 (1983).

⁵⁸M. Dawkins, "Do Hens Suffer in Battery Cages? Environmental Prereferences and Welfare", *Applied Animal Behavior* 25:1034-1046 (1977). Se även M. Dawkins, *Animal Suffering: The Science of Animal Welfare* (Chapman and Hall, London 1995).

de 18-24 månader värphönor får leva. Liksom människor i koncentrationsläger klamrar sig hönsen enträget fast vid livet under de mest eländiga förhållanden. Ändå är det normalt att en äggfabrik mister 10-15 under ett år. Många av dessa dör uppenbarligen av stress beroende på överfyllda burar och därmed sammanhängande problem. Här är ett exempel:

Enligt chefen för en 50 000-fåglars äggranch vid Cucamonga i Kalifornien gör stressen av burhållningen att fem till tio av hans höns dör under dagligen. (2000-4000 om året.) "De här fåglarna", säger han, "dör inte av någon sjukdom. De klarar bara inte av stressen av att leva i trängseln".⁵⁹

En omsorgsfullt kontrollerad studie utfördes av forskare vid avdelningen för forskning om fjäderfä vid Cornell University. Den bekräftade att trängsel höjer graden av dödlighet. Under en period som var kortare än ett år dog 9,6 burar om 30 X 45 cm. Sattes fyra höns i samma bur steg dödligheten till 16,4 upptäckter föreslog forskarna att "Leghornsvärphöns i de flesta fall bör inhysas fyra och fyra i 30 X 45 centimeters burar". Det större antalet ägg, totalt sett, kompenserar nämligen den högre kostnaden för det som forskarna benämner "fågelavgången".⁶⁰

Och egentligen, om äggpriserna är höga, fastslår undersökningen, "ger fem värphöns per bur större lönsamhet". Situationen är likadan som den vi redan sett när det gäller broilers. Återigen visar det sig att ledningen för djurfabriker kan göra större vinster genom att hålla djuren i överfyllda lokaler även om fler djur dör under sådana förhållanden. Eftersom äggläggning är en kroppsfunction (liksom kvinnors ägglossning) fortsätter hönsen att lägga ägg trots att de lever under förhållanden som inte tillfredsställer något av deras beteendebehov.

Så lever och dör hönsen som producerar våra ägg. Kanske de som dör tidigt är avundsvärda eftersom deras hårdigare följeslagare inte har annat att vänta än ytterligare några månader av obekväm trängsel. De värper tills deras produktivitet minskar. Då skickas de till slakt för att bli kycklingpaj eller soppa vilket då är det enda de duger till.

Det finns ett vanligt alternativ till denna rutin, men det är inget behagligt alternativ. När äggproduktiviteten sjunker är det möjligt att återställa hönsens reproduktiva förmåga genom en procedur som kallas "tvångsruggning". Tvångsruggningens syfte är att tvinga hönan in i den fysiologiska process som under naturliga förhållanden hänger samman med att hönan under vissa årstider fäller gamla fjädrar så att nya kan växa ut. Efter ruggningen lägger hönan ägg oftare, oavsett om den varit naturlig eller artificiell. Hönan lever i ett miljökontrollerat skjul utan årstidsväxlingar när det gäller temperaturer och dagsljus. Därför krävs en kraftig chockverkan för att försätta henne i ruggning. En typiskt sätt är att ta bort mat och vatten (som annars varit fritt tillgängliga för hönsen). Tills för inte så länge sedan gav en broschyr från brittiska jordbruksdepartementet exempelvis följande anvisningar rörande tvångsruggningens andra dag:

⁵⁹ *Plain Truth* (Pasadena Kalifornien) mars 1973.

⁶⁰ C.E. Ostrander och R.J. Young, "Effects of Density on Caged Layers", *New York Food and Life Sciences* 3 (3) (1970).

Varken mat, ljus eller vatten. Kontrollera att matträgen verkligen är tomma, rensa bort all återstående gröpe och samla in äggen. Stäng sedan av vatten och ljus och lämna fåglarna i tjugofyra timmar.⁶¹

Normalt kom vattnet tillbaka efter två dagar och maten kom efter ytterligare en dag. Ljuset återställdes under de följande veckorna. De hönor som överlevt - en del dukade under av chocken - kunde förväntas vara tillräckligt produktiva för att våra värda att behålla i kanske en halvår till. Påtryckningar från djurskyddsgrupper har lett till att denna metod för tvångsruggning är olaglig i Storbritannien sedan 1987. Höns måste få mat och vatten varje dag. I USA är metoden fortfarande helt legal. Men många fjäderfäbönder tycker inte att proceduren är mödan värd. Höns är billiga och de föredrar därför att skaffa en ny flock så snart den gamla passerat sin topp.

Ända till slutet nekar äggproducenterna att låta några känslor påverka attityder till de fåglar som lagt så många ägg åt dem. Till skillnad från mördaren som får en särskild måltid innan hängningen får de dödsdömda hönorna ingen mat alls. "Ge ingen mat till förbrukade höns" föreslår en rubrik i *Poultry Tribune*. Artikelnen klargör för uppfödarna att foder som ges till hönsen senare att trettio timmar före slakt är bortkastat. Slakterierna betalar inte extra för mat som finns kvar matsmältningsapparaten.⁶²

Av alla de djur man ofta äter i västvärlden är grisen det mest intelligenta. Grisarnas naturliga intelligens är jämförbar med, eller kanske t.o.m. överlägsen hundens. Det går bra att uppföstra grisar till sällskap åt människor och lära dem att reagera på enkla kommandon i samma utsträckning som hundar. När George Orwell satte grisarna i ledningen Djurfarmen var det berättigat ur såväl vetenskaplig som litterär synvinkel.

Grisarnas höga intelligens bör hållas i minnet när vi granskar om förhållandena de föds upp under är tillfredsställande. Varje kännande varelse har rätt till lika hänsyn, oavsett om den är intelligent. Men djur med olika förmågor har olika behov. Behovet av fysiskt välbefinnande är gemensamt för alla. Vi har sett att detta grundläggande krav förnekas hönsen. Som vi ska se uppfylls det inte heller för grisarna. Förutom fysiskt välbefinnande behöver hönan en social struktur som finns i en normal hönsflock. Hon kan också sakna moderns värme och lugnande ljud omedelbart efter kläckningen. Forskning har också visat att t.o.m. en hönsfågel helt enkelt kan lida av att våra uttråkad.⁶³ Detta må vara sant om höns. Men det är absolut sant, och sant i högre grad, om grisar. Forskare vid Edinburghs universitet har studerat kommersiellt uppfödda grisar som släppts i en halvnaturlig miljö. De upptäckte att grisarna uppvisar konsistent beteendemönster: Bildar stabila sociala grupper, bygger gemensamma bon och lägger sin avföring på bestämda platser på ordentligt avstånd från boet. De är aktiva och tillbringar mycken tid med att böka runt i utkanterna av terrängen. När suggan står i begrepp att föda lämnar hon det gemensamma boet för att bygga

⁶¹U.K. Ministry of Agriculture, Fisheries and Food, Poultry Technical Information Booklet nr.13, citerat från *Intensive Egg and Chicken Production*, Chickens' Lib (Huddensfield, U.K.).

⁶²*Poultry Tribune*, mars 1974.

⁶³Ian Duncan, "Can the Psychologist Measure Stress?" *New Scientist*, 18 oktober 1973.

en eget. Hon krasar en grop och klär det med gräs och kvistar. Där föder hon och stannar sedan i omkring nio dagar tills hon och kulingarna återförenas med gruppen.⁶⁴ Som vi ska se innebär industriell uppfödning att det blir omöjligt för grisarna att följa dessa instinktiva beteendemönster.

Grisar på en modern djurfabrik kan inte göra något annat att äta, sova, stå upp eller ligga ner. De saknar vanligen halm eller annat underlagsströ eftersom det skulle försvåra rengöringen. Grisar som hålls på denna sätt kan knappast undgå viktökning, men de är uttråkade och olyckliga. En engelsk bonde skrev till *Farmer's Weekly* och beskrev hur han hållit grisar i ett övergivet bostadshus. Han upptäckte att de lekte i hela huset och jagade varandra upp och ner för trapporna. Han påpekade:

Vår skock behöver omväxlande miljöer... Föremål av olika material, form och storlek bör tillhandahållas... I likhet med människor ogillar de monoton och att våra uttråkade.⁶⁵

Detta är sunt förnuft. Men uppfattningen har nu också bekräftats av vetenskapliga studier. Fransk forskning har visat att depriverade eller frustrerade grisar får lägre nivå av kortikoider, stresshormoner, i blodet om de får tillgång till läderband eller kedjor att dra i.⁶⁶ Brittisk forskning har visat att grisar i torftig miljö är så uttråkade att de hellre bökar runt i ett tråg fyllt av jord innan de äter om de får maten och jordträget samtidigt.⁶⁷

När grisarna hålls i överfylld och torftig miljö blir de benägna att vara "omoraliska" liksom hönsen. I stället för att hacka bort fjädrar och bli karnibaler förfaller grisarna till att bita i varandras svansar. Detta vållar slagsmål i stian och grisarnas viktökning blir lägre. Eftersom grisar saknar näbb kan uppfödarna inte näbbklippa dem för att förhindra detta. De har dock funnit en annan väg att eliminera symptomen utan att ändra på de förhållanden som vållat problemet: De skär av grissvansarna.

Enligt USA:s jordbruksdepartement:

Svanskupering är nu en vanlig metod för att förhindra svansbitning bland instängda grisar. Varje uppfödare av grisar bör tillämpa detta. Kapa svansen 6-12 mm från kroppen med sidavbitare eller annat trubbigt instrument. Krossskadan bidrar till att stoppa blödningen. En del fabrikanter använder en kycklingnäbbkap till kupering: Den bränner samtidigt av sårytan.⁶⁸

⁶⁴R. Dunbar, "Farming Fit for Animals, *New Scientist*, 29 mars 1984, ss. 12-15. D. Wood-Gush, "The Attainment of Humane Housing for Farm Livestock", i M. Fox och L. Mickley, red., *Advances in Animal Welfare Science* (Washington, D.C., Humane Society of the United States 1985).

⁶⁵*Farmer's Weekly*, 7 november 1961, citerat från Ruth Harrison, *Animal Machines*, s.97.

⁶⁶"Stress in Farm Animals: A Need for Reevaluation", *Journal of Animal Science* 57:6-18 (1983).

⁶⁷D. Wood-Gush och R. Beliharz, "The Enrichment of a Bare Environment for Animals in Confined Conditions", *Applied Animal Ethology* 20:209-217 (1983).

⁶⁸U.S. Department of Agriculture, Fact Sheet: Swine Management, AFS 3-8-12, Department of Agriculture, Office of Governmental and Public Affairs, Washington D.C.

Denna rekommendation är dubbelt skamlig. Innan jag förklarar varför kommer en grisfabrikants ärliga mening om svanskupering:

De avskyr det! Grisarna bara avskyr det! Och jag antar att vi förmodligen skulle klara oss utan svanskupering om vi gav dem större utrymme, för de blir inte så galna och elaka när de har mer utrymme. Med tillräckligt utrymme är de faktiskt riktigt vänliga djur. Men det har vi inte råd med. De här husen kostar en massa.⁶⁹

Förutom större utrymme föreslås en annan tänkbar kur av en ledande husdjursforskare:

Den troliga underliggande orsaken... är att grisar utför arttypiska handlingar på en otypiskt sätt eftersom inga lämpade objekt finns tillgängliga. I anläggningar med halmtäckt underlag förekommer lägre grad av svansbitning. Det beror förmodligen, åtminstone delvis, på den "avkopplingseffekt" halmen har.⁷⁰

Nu ser vi varför amerikanska jordbruksdepartementets rekommendation är dubbelt skamlig. För det första sägs ingenting om att grisar som får svansen avskuren ska bedövas.

För det andra sägs ingenting om att behovet av att beröva grisar svansen har uppstått p.g.a. att grisarna har det för trångt och saknar halm eller något annat som kan dra till sig deras intresse. Problemet tycks vara att uttråkade grisar gnager på varje intressant föremål. Och om gnagandet leder till att den andra grisen blir skadad och blöder attraheras somliga grisar av blodet och börjar bita på allvar.⁷¹ Den lösning som jordbruksdepartementet och grisfabrikanterna föreslår är dock typisk för mentaliteten i modern djurproduktion: Stympa djuren istället för att ge dem de livsvillkor de behöver.

Även på ett annat sin liknar instängda grisar instängda höns. De lider av stress och dör i många fall av det. I grisuppfödningen ger den enskilda grisen ett betydligt större bidrag till den totala profiten att den enskilda hönan går. Därför måste grisuppfödaren bekymra sig mer om detta problem än hönsuppfödaren behöver göra. Tillståndet har ett namn: PSS ("porcine stress syndrome"). Symptomen har i en lantbrukstidskrift beskrivits som "extrem stress... stelhet, hudutslag, flämtande, ängslan och ofta - plötslig död".⁷² I samma artikel sägs att "Ledsamt nog så förlorar man ofta PSS-svinen när de närmar sig slaktvikten, d.v.s. efter insatsen av hela foderinvesteringen".

Mycket tyder också på att stress-syndromet ökat dramatiskt allteftersom inomhusuppfödning blivit vanligare.⁷³ Instängda grisar är så känsliga att vilken

⁶⁹F. Butler, citerat från John Robbins, *Diet for a New America* (Walpole, N.H., Stilipoint 1987), S.90.

⁷⁰D. Fraser, "The Role of Behavior in Swine Production: a Review of Research", *Applied Animal Ethology*, 11:332 (1984).

⁷¹D. Fraser, "Attraction to Blood as a Factor in Tail Biting by Pigs", *Applied Animal Behavior Science* 17:61-68 (1987).

⁷²*Farm Journal* maj 1974.

⁷³Michael J. Fox har gjort en sammanfattning av de relevanta undersökningarna i *Farm Animal: Husbandry, Behavior, Veterinary Practice* (University Park Press 1984), s.126.

störning som helst kan utlösa symptomen: Exempelvis främmande ljud, plötsligt starkt ljus eller bondens hund.

En sätt att reducera stressen vore att sluta stänga in grisarna. Ändå skulle reaktionen på en sådant förslag nästan säkert en bli den som uttrycktes i *Farmer and Stockbreeder* för några år sedan. Då var instängningsmetoden inte så gammal och stressrelaterade dödsfall hade just börjat uppmärksammas:

Dessa dödsfall uppväger på intet sätt den extra avkastning som erhålles p.g.a. högre sammanlagd produktion. ⁷⁴

Till skillnad från broiler- och äggindustrin tillämpar grisindustrin ännu inte total instängning överallt. Trenden går emellertid i den riktningen. Ett universitet i Missouri gjorde en översikt som avslöjade att redan 1979 hade 54 alla mellanstora producenter och 63 anläggningar för total instängning. ⁷⁵ Storproducenterna dominerar branschen i allt högre grad. William Haw som är ordförande i National Farms, Inc., sade 1987 att "om tio år kommer svinbranschen att vara som broilerbranschen är idag, med färre att hundra firmor av betydelse". ⁷⁶ Historien upprepas: Gamla familjegårdar slås ut av stora fabriker som var och en "tillverkar" 50 000 - 300 000 grisar per år. Det största gödkycklingföretaget i världen, Tyson Foods, slaktar mer än 8,5 miljoner fåglar i veckan och de har nu tagit sig in på grismarknaden. Företaget driver sextionio anläggningar för smågrisproduktion och uppfödning. De skickar mer än 600 000 grisar till slakt varje år. De flesta grisar tillbringar alltså sina liv inomhus. De avlas och diar på en anläggning för dräktiga sugor och griskultingar. Sedan flyttas de till en smågrisanläggning för att därefter växa upp till slaktvikt i en tillväxtenhet. Ska de inte användas till avel släpps de på marknaden vid fem till sex månaders ålder och en vikt på ca 100 kg.

Övergången till instängning beror till största delen på att man velat minska kostnaderna för arbetskraft. I intensivproduktionsanläggningen sägs en man kunna sköta hela apparaten. Detta med hjälp av automatiska foderredskap och ribbgolv av metall som släpper igenom gödseln för att underlätta renhållningen. En annan besparing som gäller för denna såväl som för alla andra instängningsanläggningar är att det finns mindre rörelseutrymme vilket går att grisen förbränner mindre foder till "obehövlig" motion. ⁷⁷ Den kan därför förväntas gå upp mer i vikt förhållande till mängden uppätet foder för allt detta gäller att, som en grisfabrikant sa, "Det vi egentligen är ute efter är att modifiera djurets miljö för att åstadkomma maximal lönsamhet". ⁷⁸

Förutom stress, tristess och trängsel skapas också fysiska problem för grisarna i de moderna förvaringsenheterna. Luften utgör ett sådant. Här följer ett uttalande från svinaherden på Lehman Farms i Illinois:

⁷⁴ *Farmer and Stockbreeder* 22 januari 1963, citerat från Ruth Harrison, *Animal Machines*, s.95.

⁷⁵ "Swine Production Management," Hubbard Miling Company, Mankato Minnesota 1984.

⁷⁶ William Robbins, "Down on the Superfarm: Bigger Share of Profits", *The New York Times*, 4 augusti 1987.

⁷⁷ *Feedstuffs*, 6 januari 1986, s.6.

⁷⁸ *Hog Farm Management* december 1975, s.16.

All ammoniak äter verkligen på djurens lungor.. Den dåliga luften är ett problem. När jag jobbat här inne en tag känner jag det i mina egna lungor Men jag kommer åtminstone härifrån på nätterna. Det gör inte grisarna så därför får vi låta dem gå på tetracyclin och det gör faktiskt att man kan kontrollera problemet.⁷⁹

Det handlar inte om en producent med ovanligt låg standard. Året innan detta uttalande gjordes fick Lehman en nationell hedersutmärkelse, "Illinois Pork All-American", av fläskproducenternas nationella råd.

Ett annat fysiskt problem för grisarna är att golven i förvaringsbåsen inte utformats för grisarnas välbefinnande utan för att underlätta underhåll och få bort arbetsuppgifter som att ta bort gödsel. I de flesta enheter är golven antingen täckta av galler i form av metallribbor eller gjutna i cement. Ingetdera är bra eftersom det skadar grisarnas fötter och ben. Undersökningar har påvisat ett utomordentligt stort antal fotskador. Fabrikanternas attityd till frågan fastslogs dock tydligt av redaktören för *Farmer and Stockbreeder* i en diskussion om gallergolv:

Sunt förnuft säger att utifrån det vi vet så här långt så måste gallergolven ha fler fördelar än nackdelar när det gäller slaktbestånd. Djuret slaktas vanligen innan missbildningarna börjar uppträda. Avelsbeståndet måste å andra sidan utveckla och behålla bra ben eftersom de har en längre liv i produktion framför sig. Där tycks skadan inte uppvägas av fördelarna.⁸⁰

En amerikansk producent uttrycker sig mer koncist:

Här får vi inte betalt för att producera djur med god hållning. Vi får betalt efter vikt.⁸¹

Fabrikantens ekonomiska förluster hålls visserligen nere p.g.a. att djuren slaktas innan de svårare missbildningarna uppkommer. Men det kan knappast vara till någon glädje för djuren som oavbrutet måste stå på en olämpligt underlag och drabbas av fot- eller benskadorna som skulle bli svåra om grisarna inte slaktades vid låg ålder.

Lösningen är givetvis att ta bort grisarna från de kala cementgolven. Det var precis vad en engelsk grisbonde gjorde. Han släppte ut sina trehundra suggor på halmtäckta gårdar med kojor. Han uppgav:

När samtliga dräktiga grisar bodde trångt drabbades vi av betydande förluster beroende på skavsår, tarmvred, förlamningar, sårskador och höftproblem... Vi kan nu visa att vi har färre suggförlamningar och en minimalt antal skador som beror på slagsmål i [utomhus] gruppen.⁸²

⁷⁹Bob Frase, citerat från Orville Schell, *Modem Meat* (New York, Random House 1984) s.62.

⁸⁰*Farmer and Stockbreeder*, juli 1961, citerat från Ruth Harrison, *Animal Machines*, s.148.

⁸¹J. Messersmith, citerat från John Robbins, *Diet for a New America* (Walpole, N.H., Stulpoint 1987), s.84.

⁸²*Agscene* (Petersfield, Hampshire, England) juni 1987, s.9.

Mycket få grisar kan njuta av en halmtäckt gård och den allmänna trenden går fortfarande i fel riktning. Även i detta avseende går svinuppfödarna i fjäderfäbranschens spår. Fabrikanter i Holland, Belgien och England har börjat med att föda upp spädagrisarna i burar. Amerikanska uppfödare prövar nu metoden. Dels p.g.a. det vanliga begäret efter snabbare vinster på mindre foder och mörare kött tack vare begränsade motionsmöjligheter. Men bortsett från detta är den största fördelen att griskultingar kan avväjas från mödrarna tidigare. Detta innebär att suggans mjölkproduktion upphör och att hon inom några dagar kan bli fertil igen. Man gör henne då åter dräktig med hjälp av en galt eller artificiell insemination. Därför kan en suga vid tidig avväjning åstadkomma i genomsnitt 2,6 kullar om året, istället för de högst 2,0 kullar som producerats om grisarna hade fått dia i tre månader, vilket är det naturliga.⁸³

De flesta burgrisuppfödare låter griskultingarna dia modern i minst en vecka innan de flyttas till buran. Den kanadensiske lantbruksforskaren Dr. J. Frank Hurnick har emellertid nyligen utvecklat en mekanisk suga. Enligt en rapport kan "Hurnicks framgångar göra det möjligt för intensivuppfödningens bransch att inrikta sig på att öka kullstorleken. Hittills har kullarna alltid begränsats av suggans mjölkproduktionssystem".⁸⁴ Kombinationen av mekanisk mjölkmatning och andra nya tekniker (som superovulation, artificiellt framkallad ägglossning, vilket ökar suggans produktion av fruktbara ägg gör att forskarna förutspår högautomatiserad grisproduktion: Fyrtiofem grisar om året istället för de sexton som varit genomsnittlig standard.

Utvecklingen är skrämmande i två avseenden. För det första påverkas spädagrisen som berövas sin mor och stängs in i en stålträdsbur. Att tidigt skilja mor från barn är smärtsamt för båda när det gäller däggdjur. Vad beträffar själva burens så skulle en vanlig medborgare som lät sin hund leva ett helt liv under sådana förhållanden löpa risk att åtalas för djurplågeri. Grisfabrikanten håller djur med jämförbar tankeförmåga på denna sätt. I hans fall är det dock troligare att han belönas med skattereduktioner och i vissa länder t.o.m. med direkta statsbidrag.

Den andra skrämmande aspekten av de nya teknikerna är att sugan förvandlas till en levande reproduktionsmaskin. "Avelssuggan har betraktas och behandlas som ett värdefullt maskinellt redskap vars funktion är att pumpa fram spädagrisar som en korvmaskin".⁸⁵ Så sade en ledande direktör från Walls köttföretag. USA:s jordbruksdepartement uppmuntrar faktiskt producenter att se grisen på det sättet: "Betraktas sugan som en gristillverkningsapparat så förbättras kontrollen av grisfödslar och löpande avväjning vilket resulterar i fler avväjda grisar per suga om året".⁸⁶ Även under de bästa förhållanden skulle tillvaron inte innehålla mycket glädje om den bestod av graviditet, förlösning och snabbt avlägsnande av ens barn för att man ska göras gravid igen så att cykeln kan upprepas - och grisar lever inte under de bästa förhållanden. Deras

⁸³ *Farm Journal*, mars 1973.

⁸⁴ "Mechanical Sows Keep Hungry Piglets Happy", *The western Producer*, 11 april 1

⁸⁵ *National Hog Farmer*, mars 1978, s.27.

⁸⁶ U.S. Department of Agriculture, Fact Sheet: Swine Management, AFS 3-8-12, Department of Agriculture, Office of Governmental and Public Affairs, Washington D.C.

rörelsefrihet är starkt begränsad både under dräktighetsperioden och förlossningen. Under dräktighetsperioden stängs de vanligen in i enskilda metallbås på 60 x 180 cm., d.v.s. knappt större att suggan själv. De kan också kedjas fast med en halskrage, eller både vara kedjade och instängda i bås. Där tillbringar de två till tre månader. Under hela denna tid kan de varken gå (mer att en steg framåt eller bakåt), vända sig om eller motionera på något annat sätt. Denna brutala form av fångenskap i isolering motiveras återigen av att man sparar in mat och arbetskraft.

När suggan står i begrepp att föda flyttas hon. Dock bara till en "grisningsbås" (människor ska föda, suggor ska "grisa"). Här kan suggans möjlighet att röra sig bli ännu mer stramt begränsad än den var i hennes förra bås. En apparat med öknamnet "järnjungfrun" har införts och brukas i många länder. Den består av en järnram som förhindrar fria rörelser. Dess föregivna syfte är att hindra suggan från att vältra sig och krossa sina griskultingar. Det kunde emellertid också uppnås genom att placera henne i mer naturliga förhållanden.

Suggan hålls instängd både när hon är dräktig och när hon ger di - eller när hon berövas möjligheten att ge di. D.v.s. hennes rörelsefrihet är starkt begränsad under så gott som hela hennes liv. Miljön där suggan stängs in är enförmig och grisen har ringa möjlighet att välja eller ändra på omgivningen. Amerikanska jordbruksdepartementet medger att "när suggan hålles i kätte kan hon inte följa sin starka instinkt att bygga ett bo" och denna frustration kan leda till problem med dräktigheten och mjölkproduktionen.⁸⁷

Suggorna gör själva klart vad de tycker om denna sorts fångenskap. G. Gronin (universitetet i Wageningen, Nederländerna) blev fil.dr. på en undersökning av instängda suggor. Här beskrivs hur de till en början betar sig när de hamnar tjuvdrade i ett bås:

Suggorna kastade sig våldsamt baklänges och kämpade mot tjudret. De kastade häftigt med huvudet medan de vred och vände sig i kamp för att bli fria. Ofta uppgav de ljudliga skrik och enskilda grisar kastade sig ibland mot sidoplankorna i tjuderbåsen. Det ledde ibland till att suggan kollapsade på golvet.⁸⁸

Dessa våldsamma flyktförsök kan vara i upp till tre timmar. När de avtar, berättar Gronin, ligger suggan stilla under långa perioder, ofta med trynet under reglarna, och ger ifrån sig en och annan tyst grymtning eller gnällande. Efter ytterligare en tid uppvisar suggan stress-symptom: Hon gnager på båsets regler, tuggar utan att ha något att tugga, svänger fram och tillbaka med huvudet o.s.v. Detta är stereotypa beteenden. Den som varit i en djurpark som håller lejon, tigrar eller björnar instängda i torftiga cementanläggningar har sett stereotypiskt beteende: Djuren vandrar oavbrutet av och att längs burväggarna. Suggan har inte ens den möjligheten. Som vi sett är suggan i naturlig miljö ett mycket

⁸⁷U.S. Department of Agriculture, Fact Sheet: Swine Housing, AFS 3-8-9, Department of Agriculture, Office of Governmental and Public Affairs, Washington D.C.

⁸⁸G. Cronin, "The Development and Significance of Abnormal Stereotyped Behavior in Tethered Sows", doktorsavhandling, Wageningens universitet, Nederlanderna, s.25.

aktivt djur. Hon tillbringar åtskilliga timmar om dagen med att leta efter mat, äta och undersöka omgivningen. Som en veterinär framhållit så är nu gnagandet på båsens regler "ett av de få fysiska uttryck som är möjliga för henne i en så torftig miljö".⁸⁹

Skottlands avdelning för undersökning av lantbruksbyggnader (en statsunderstödd forskningsorganisation) publicerade 1986 en översikt. Den granskade de vetenskapliga beläggen kring frågeställningen: "Gör kraftigt inskränkt utrymme sugor olyckliga?" De diskuterar mer än tjugo skilda studier. Rapporten liknar sedan suggornas stereotypa beteende vid tvångshandlingarna hos neurotiska människor (som att oupphörligt tvätta sig eller vrida sina händer t.ex.). Svaret på den granskade frågan var tveklöst: "Den kraftigt frihetsbegränsande instängningen av sugor vållar svårt lidande".⁹⁰ Lantbrukets jordbruksråd i Storbritannien är officiell rådgivningsinstans åt regeringen. De drar samma slutsats på en mer officiellt språk i sin rapport 1988:

Såväl bås som tjudersystem brister med avseende på en del välfärdsskrav som vi fäster särskild vikt vid. Deras utformning leder till att djuren som lever i dem varken har möjlighet att motionera eller utöva något av sina vanliga naturliga beteendemonster. Inte i något av den mängd olika system medlemmarna observerat finns rimliga möjligheter att minska den stress som vållas av instängning i sådana system. . . Vi rekommenderar. . . att regeringen betraktar införandet av lagstiftning till hinder för vidare uppförande av så utformade anläggningar som ett brådskande ärende.⁹¹

Endast då suggan sätts samman med galten får hon en kort period av frihet i ett större bås. Även om det vanligen, också det, sker inomhus. Den dräktiga eller digivande suggan saknar möjlighet att gå omkring under minst tio månader om året. I de fall artificiell insemination används i större utsträckning berövas detta känsliga djur sin enda återstående möjlighet att röra på sig. Och dessutom mister hon den sista naturliga kontakten med en annan individ av samma art (bortsett från den flyktiga kontakten med avkomman).

1988 hade man stängt in sugor i mer än tjugo år. Då publicerades en undersökning som visade att de hårt drabbade avelssuggorna och galtarna utsattes för ännu en källa till lidande: De hålls ständigt hungriga. Djur som göds för köttmarknaden får äta så mycket de orkar. Från fabrikantens synpunkt är det emellertid slöseri med pengar att ge avelsdjuren mer än de behöver för att hålla reproduktionen igång. Studien klagade på att grisar som matades med ransoner i enlighet med rekommendationer från brittiska jordbruksforskningsrådet bara får 60 tillgänglig. Dessutom var de lika benägna att trycka på spakar för att få mer mat direkt efter att de utfodrats. Det tyder på att de fortfarande var hungriga efter utfodringen. Som forskarna påpekade:

⁸⁹ *New Scientist*, 18 oktober 1973.

⁹⁰ "Does Close Containment Cause Distress in Sows?" Scottish Farm Building Investigation Unit, Aberdeen, juli 1986, s.6.

⁹¹ Farm Animal Welfare Council, *Assessment of Pig Production Systems* (Farm Animal Welfare Council, Surbiton, Surrey, England 1988), s.6.

Den kommersiellt bestämda graden av utfodring för dräktiga sugor och galtar tillmötesgår producentens behov men tillfredsställer inte ätandemotivationen. Man har ofta antagit att en hög produktionsnivå förutsätter adekvat välfärd. Men den hunger som beror på att avelsbeståndet erhåller liten mängd foder kan fungera som en betydelsefull stresskälla.⁹²

Återigen kommer producentens profiler och djurens intressen i konflikt. Det är i sanning förvånande hur ofta detta kan påvisas. Trots att lantindustrins lobbyister ständigt försäkrar oss om att djuren inte skulle kunna vara produktiva om de inte var lyckliga och väl omhändertagna.

Den mest moraliskt frånstötande formen av intensivuppfödning som förekommer idag är tillverkningen av ljust kalvkött. Slaktkalvsuppfödningen bygger till sin natur på att fasthålla kalvar med järnbrist fodras med högproteinfoder så att man får mörkt blekt kött som passar ägarna till dyra restauranger. Lyckligtvis kan denna industri storleksmässigt inte mäta sig med produktionen av fjäderfä, oxkött eller fläskkött. Icke desto mindre är den värd att uppmärksammas eftersom den utgör en ytterlighet, både vad gäller graden av djurexploatering och vad gäller dess absurda ineffektivitet som teknik för att framställa människoföda.

Det bleka kalvköttet ska komma från en ung kalv. Ursprungligen var termen "veal" reserverad för kött från spädkalvar som ännu inte avväjts från sina mödrar. (I engelskan används termen "veal" om ljust kalvkött, annat nötkött heter "beef". ö.a.) Dessa mycket unga djur hade ett kött som var mörare och blekare än köttet från kalvar som börjat äta gräs. Det var ont om sådant kött eftersom kalvar börjar äta gräs redan efter ett par veckor medan de fortfarande är mycket små. Den lilla mängd som såldes kom från de oönskade tjurkalvar som föddes i mjölkproduktionsbranschen. En eller två dagar efter födseln kördes de hungriga och skrämde av de främmande omgivningarna och separationen från modern till en marknad där de såldes för omedelbar leverans till slakthuset.

Så upptäckte spädkalvsuppfödare i Holland på 50-talet ett sätt att hålla liv i kalven längre utan att köttet blev rött eller mindre mörkt. Tricket bygger på att man håller kalven i en mycket onaturlig miljö. Lämna kalvar att växa utomhus rasar de runt på ängarna. De utvecklar muskler som gör köttet segare och förbränner kalorier som fabrikanten måste ersätta med kostsamt foder. De äter gräs och köttet mister spädkalvsköttets blekhet. Så kalvköttsspecialisterna tar sina kalvar direkt från boskapsmarknaden för att omedelbart stänga in dem. I en ombyggd lada eller ett specialbyggt skjul har de rader av träbås som är 56 centimeter breda och 137 centimeter långa. Båsen har ribbgolv av trä ovanför skjulets cementgolv. När kalvarna är små tjudras de med en kedja runt halsen så att de inte ska kunna vända sig om i båset (kedjan kan avlägsnas när kalvarna vuxit sig för stora för att vända sig i så trånga båsar). Båset saknar halm eller annat strö eftersom kalven skulle kunna äta upp det och därmed spoliera köttets blekhet. De lämnar båset först när de tas ut till slakt. Deras diet är flytande och baseras på fettfritt mjölkpulver med tillsatta vitaminer, mineraler

⁹²A. Lawrence, M. Appleby och H. MacLeod, "Measuring Hunger in the Pig Using Operant Conditioning: The Effect of Food Restriction", *Animal Production* 47 (1988).

och tillväxtmediciner. Så lever kalven de påföljande sexton veckorna. Det som ur producenternas synvinkel är så underbart med detta system är att slaktkalven vid denna ålder kan väga så mycket som 180 kg. Det är annat än den nyfödda spädkalvens dryga 40 kg. Och eftersom ljust kalvkött betalas med högsta pris är det en lönsam sysselsättning att föda upp slaktkalvar på detta sätt. 1962 introducerades denna metod för kalvuppfödning i USA. Introduktör var foderfabrikanten Provimi Inc. från Watertown i Wisconsin. Namnet står för "proteiner, vitaminer och mineraler", vilket deras foder utgörs av. Man kan tänka sig bättre användningsområden för dessa ingredienser än kalvköttsproduktion. Enligt eget skryt skapade Provimi detta "nya helhetskoncept för spädkalvuppfödning". Och de är fortfarande överlägsna marknadsledare med kontroll över 50-75 den inhemska marknaden. Intresset för att främja kalvproduktion beror på intresset för att utöka marknaden för företagets foder. Provimis numera avsmnade nyhetsblad *The Stall Street Journal* beskriver sin syn på "optimal kalvköttsproduktion". Beskrivningen ger en inblick i branschens natur, en bransch som i USA och en del europeiska länder grunden förblivit oförändrad sedan den uppstod:

Kalvköttsproduktionen har två mål: för det första att producera en kalv med maximal vikt på minimal tid. För det andra att hålla dess kött så ljust som möjligt för att tillfredsställa konsumentens krav. Allt till en ekonomisk vinst som svarar mot risktagandet och investeringarna.⁹³

De trånga båsen och träribborna på golvet utgör en svår olägenhet för kalvarna. När kalvarna börjar bli större kan de inte ens stå sig upp eller lägga sig ner utan svårighet. Professor John Webster från avdelningen för djurhållning vid School of Veterinary Science, Bristol England, har i en undersökning lagt märke till att

Slaktkalvar i kättar som är 75 cm breda kan naturligtvis inte ligga platt ner med benen utsträckta... så brukar kalvar vilja ligga när de är varma och vill avge värme... Völgödda slaktkalvar som vistas i temperaturer över 20°C kan vara obehagligt varma. Att förneka dem möjligheten att inta den kroppsställning som har funktionen att maximera värmeförlusten gör bara saken värre... Vid en ålder över 10 veckor saknar slaktkalvarna i lådorna möjlighet att inta normal sovställning med huvudet mot kroppen. Vi påpekar att det är en svårt ingrepp mot djurets välfärd när man hindrar slaktkalvarna från att inta normal sovställning. Kättarna skulle behöva våra minst 90 cm breda för att detta ska undvikas.⁹⁴

⁹³ *The Stall Street Journal*, juli 1972.

⁹⁴ J. Webster, C. Saville och D. Welchman, Improved Husbandry Systems for Veal Calves", Animal Health Trust and Farm Animal Care Trust, ej daterad, s.5. Se också Webster et al., "The Effects of Different Rearing Systems on the Development of calf Behavior", och "Some Effects of Different Rearing Systems on Health, Cleanliness and Injury in Calves", *British Veterinary Journal* 1141:249 och 472 (1985).

Både 75 cm och 90 cm är betydligt mer än de 56 cm som är standardbredd för amerikanska kättar. Kättarna är också för trånga för att låta kalven vända sig. Det är en annan källa till frustration. Är båset för trångt att vända sig i är det dessutom också för trångt att sköta pälsen i på en bekvämt sätt. Kalvar har en inneboende drift att vrida på huvudet för att putsa sig med tungan. Som Bristolforskarna skrev:

Slaktkalvar brukar fälla pälsen vid omkring tio veckors ålder. Det beror på att de växer så fort och producerar så mycket värme. Under fällningen känner de starka begär efter att sköta om sin päls. De är också extra känsliga för angrepp av yttre parasiter, särskild vid milt och fuktigt klimat. Slaktkalvar i kättar når inte mycket av sin kropp. Vi påpekar att det är en oacceptabelt ingrepp mot djurets välfärd när man hindrar slaktkalven från att putsa sig ordentligt. Det gäller oavsett om bristen beror på begränsad rörelsefrihet eller på att kalven har munkorg (vilket dock är värre).⁹⁵

Ribbgolv av trä som inte täcks med strö är hårda och obekväma. Det tar hårt på kalvens knän att ställa sig och lägga sig. Dessutom vantrivs hovdjur på ribbgolv. Ett ribbgolv är som en färst (en ribbgaller på marken vid exempelvis infarter genom kreaturstängsel; de undviks alltid av boskapen) förutom att ribborna ligger tätare. Mellanrummen måste dock vara så stora att det mesta gödslet kan rinna eller spolats igenom. Det betyder att de är tillräckligt stora för att ge kalvarna obehag. De unga kalvarna är enligt Bristolforskarna "osäkra och obenägna att ändra ställning under några dagar".

Spädkalvarna känner intensiv saknad efter sina mödrar. De saknar också något att suga på. Sugbegäret är lika stort hos en spädkalv som hos ett spädbarn. Kalvarna har varken spenen eller något substitut för den att suga på. Från första dagen i instängdhet (vilket mycket väl kan vara blott tredje eller fjärde dagen i livet) dricker de ur en plasthink. Man har försökt utfodra kalvar genom plastspenar. Uppenbarligen är arbetet med att hålla spenarna rena och sterila dock inte mödan värt för fabrikanten. Ofta ser man kalvar frenetiskt försöka suga på någon del av båset trots att det vanligen inte finns något lämpligt där. Erbjuder du slaktkalven en finger kommer den omedelbart att börja suga på det. Ungefär som när småbarn suger på tummen.

Senare utvecklar kalven behovet att idissla. För att kunna göra det behöver den äta kli eller annat grovfoder. Men grovfoder är strängt förbjudet eftersom det innehåller järn som gör köttet mörkt. Därför hänvisas kalven även på detta sätt till att förgäves försöka tugga på båssets sidor. Slaktkalvar lider ofta av matsmältningsbesvär, däribland magsår. Kronisk diarré är vanligt. För att citera Bristolundersökningen igen:

Kalvarna får ingen fast föda. Detta förstör helt våmmens [kons första mage] utveckling och bidrar till att det uppkommer hårbollar som

⁹⁵J. Webster, C. Saville och D. Welchman, "Improved Husbandry Systems for Veal Calves", s.6.

dessutom kan leda till kronisk dålig matsmältning.⁹⁶

Som om detta inte var tillräckligt håller man också kalven i ständig järnbrist. Provimis *Stall Street Journal* förklarar varför:

Kalvköttets färg är en av de viktigaste faktorerna när det gäller all erhålla högsta notering på de exklusiva köttmarknaderna. . . "Ljust" kalvkött är ett förstklassigt varuslag som efterfrågas mycket av bättre klubbar, hotell och restauranger. "Ljust" eller skärt kalvkött hänger delvis samman med graden av järn i kalvarnas muskler.⁹⁷

Därför är Provimis foder liksom annat spädkalvsfoder på marknaden med avsikt järnfattigt. En normal kalv skulle få järn genom att äta gräs eller annat grovfoder. Eftersom slaktkalvar förvägras detta får de järnbrist. Blekrosa kött är egentligen anemiskt kött. Efterfrågan på kött med denna färg bygger på snobberi. Färgen påverkar inte smaken och den innebär definitivt inte att köttet är nyttigare. Bara att det saknar järn.

Blodbristen kontrolleras förstas. Helt utan järn skulle kalvarna falla ihop och dö. Med normalt järnintag ger inte köttet lika mycket pengar per kilo. Detta bestämmer balansen som håller köttet blekt och kalvarna (åtminstone de flesta) på benen tills de uppnår marknadsvikt. Kalvarna är emellertid anemiska och inte friska. Eftersom man avsiktligt ger kalvarna för lite järn uppstår begär efter detta. De slickar på alla järndetaljer i båset. Det förklarar varför man har träbås. Som Provimi upplyser kunderna:

Huvudskälet till att använda trä istället för metallboxar är att metallen kan påverka köttets färg. . . Håll allt järn utom räckhåll för era kalvar.⁹⁸

Återigen:

Det är också nödvändigt att kalvarna inte får kontinuerlig tillgång till järn. (Dricksvattnet bör kontrolleras. Skulle det ha hög järnhalt [mer än 0,5 miljondelar] bör järnfilter övervägas.) Kalvkättar bör konstrueras så att kalvarna ej har tillgång till rostig metall.⁹⁹

Den anemiska kalvens omätliga begär efter järn är också ett av skälen till att fabrikanten är angelägen om att hindra kalven från att vända sig båset. Kalvar föredrar liksom grisar visserligen normalt att inte vara i närheten av sin egen urin eller avföring. Men urin innehåller en del järn. Begäret efter järn är så stort att den naturliga motviljan övervinns. Kalvar med järnbrist slickar på de ribbor som dränkts med urin. Det tycker inte fabrikanterna om eftersom kalven

⁹⁶ J. Webster, C. Saville och D. Welchman, "Improved Husbandry Systems for Veal Calves", s.2.

⁹⁷ *The Stall Street Journal*, november 1973.

⁹⁸ *The Stall Street Journal*, april 1973.

⁹⁹ *The Stall Street Journal*, november 1973.

får i sig lite järn. Och dessutom kan kalven få infektioner från sin egen avföring när den slickar på ribborna p.g.a. att avföringen och urinen hamnar på samma ställe.

Som vi sett menar Provimi Inc. att de två målen för kalvköttsproduktionen är att framställa en kalv med största möjliga vikt på kortast möjliga tid och att hålla köttet så ljust som möjligt. Vi har sett vad man gör för att uppnå det andra av dessa mål. Det finns mer att säga om metoderna som används för att uppnå snabb tillväxt.

För att djuren ska växa så fort som möjligt måste de inta så mycket mat som möjligt samt förbränna så lite av maten som möjligt. För att kalvarna ska äta maximalt ger man dem oftast inte vatten. Enda vätskekällan är maten, en kraftig mjölkersättning med extra fett. Byggnaderna är uppvärmda och de törstiga djuren äter därför mer mat än de skulle göra om de hade möjlighet att dricka vatten. Detta gör ofta att djuren får svettattacker ungefär som, har det sagts, en verkställande direktör som fått för mycket att äta för snabbt.¹⁰⁰ När kalven svettas avger den fukt. Det blir han törstig av och därför äter han för mycket nästa gång. Utifrån de flesta normer är denna process ohälsosam. Men kalvproducentens syfte - att framställa tyngsta möjliga kalv på kortast möjliga tid - gör djurets hälsa på längre sikt ointressant så länge det överlever tillräckligt länge för att kunna bli sålt. Därför menar Provimi att svettning är ett tecken på att "kalven är frisk och växer efter förmåga".

¹⁰¹

Får man kalven att föräta sig är halva slaget vunnet. Den andra halvan består i att se till att det mesta av det som kalven ätit resulterar i viktökning. En förutsättning för att det ska uppnås är att kalven stängs in så att den inte kan motionera. Värmen i ladan bidrar också eftersom en kalv i kyla förbränner kalorier bara för att hålla värmen. även varma kalvar i bås har dock en tendens att bli rastlösa p.g.a. att deras enda sysselsättning under dagen är de två måltiderna. Enligt en holländsk forskare:

Slaktkalvar lider av att de inte kan göra någonting... Foderintaget tar bara tjugo minuter per dag! Förutom det har djuren ingenting att göra... De gnisslar tänder, viftar på svansen, slänger med tungan och uppvisar andra former av stereotyp beteende... Stereotypa rörelser av det slaget kan förklaras som en reaktion på sysslolösheten.

¹⁰²

För att minska sina uttråkade kalvars rastlöshet låter många kalvköttsfabrikanter djuren stå i ständigt mörker. Enda undantaget är vid utfodringen. Eftersom kalvskjulen normalt saknar fönster behöver man bara släcka ljuset. Kalvarna saknar redan den ömhet, aktivitet och stimulans deras natur kräver.

¹⁰⁰ *Farmer and Stockbreeder* 13 september 1960, citerat från Ruth Harrison, *Animal Machines*, s.70.

¹⁰¹ *The Stall Street Journal*, april 1973.

¹⁰² G. van Putten, "Some General Remarks Concerning Farm Animal Welfare in Intensive Farming Systems", opublicerad skrift från Forskningsavdelningen för djurhållning, "Schoonoord", Driebergseweg, Zeist, Nederländerna, s.2.

Dessutom berövas de visuellt stimulans och kontakt med andra kalvar under tjugotvå timmar av tjugofyra. Sjukdomar har visat sig vara mer svärbemästrade i mörka skjul.¹⁰³

Kalvar hållna på detta sätt lever varken lyckligt eller hälsosamt. Kalvköttsproducenten väljer ut bara de starkaste och friskaste kalvarna till att börja med. Han använder rutinmässigt medicinerat foder och ger dessutom injektioner vid minsta tecken på sjukdom. Ändå är matsmältnings-, andnings- och infektionssjukdomar mycket vanliga. Kalvköttsproducenten får ofta uppleva att en kalv på tio inte överlever femton veckors instängning. För någon som födde upp kalvar till biffkor vore tio till femton procents dödlighet under en så kort period katastrofal. Kalvköttsproducenterna kan emellertid acceptera förluster eftersom de dyra restaurangerna är beredda att betala bra för deras produkter.

Kalvköttsframställning är en av de former av djurproduktion som lett till ansträngda relationer mellan veterinärer och producenter. Med tanke på det intima förhållande som normalt råder mellan lantbruksveterinärer och intensivproducenter (när allt kommer omkring är det ju ägarna och inte djuren som betalar räkningen) ger detta en antydning om vilka extrema förhållanden slaktkalvarna föds upp under. Följande sägs i ett nummer av *The Vealer* från 1982:

Veterinärer tycker inte om (sic) att ha att göra med kalvuppfödare. Förutom att de väntar för länge med att ringa efter veterinären om någon av deras kalvar skulle vara svårt sjuk så vägrar de sedan länge att iaktta vedertagna lantbruksmetoder. I åratal har det ju ansetts vara en sund praxis att utfodra kreatur med hö i syfte att bibehålla en bra matsmältning.¹⁰⁴

Enda ljuspunkten i denna ledsamma historia är att de små kalvkättarna medfört så fränstötande förhållanden med avseende på djurens välfärd att regeringen i Storbritannien infört nya regler: Kalven ska ha möjlighet att vända sig om utan svårighet, den måste dagligen utfodras med en diet som innehåller "tillräckligt mycket järn för att hålla kalven vid god hälsa och kondition" samt tillräckligt mycket fibrer för att våmmen ska kunna utvecklas normalt.¹⁰⁵ Detta är minimala djurskyddskrav. Ändå överträds dessa krav av nästan alla slaktkalvsanläggningar i USA och många i Europa. Om läsaren påminner sig att hela denna omständliga, slösaktiga och smärtsamma form av kalvköttsproduktion finns till enbart i syfte att tillmötesgå folk som kräver blekt och mjukt kalvkött så är vidare kommentarer överflödiga.

Som vi sett är kalvköttsindustrin ett sidospår till mjölkproduktframställningen. Fabrikanterna måste försäkra sig om att deras mjölkkor blir dräktiga varje år för att de ska fortsätta ge mjölk. Avkomman tas ifrån dem vid födseln. Denna erfarenhet framkallar sorg hos modern och gör kalven skräckslagen. Modern gör ofta klart vad hon känner genom att ständigt kalla och råma i flera

¹⁰³G. van Putten, "Some General Remarks Concerning Farm Animal Welfare in Intensive Farming Systems", s.3.

¹⁰⁴*The Vealer*, mars/april 1982.

¹⁰⁵U.K. Ministry of Agriculture, Fisheries and Food, Welfare of Calves Regulations 1987 (London, Her Majesty's Stationery Office 1987).

dagar efter att barnet försvunnit. En del honkalvar uppföds på mjölkersättning för att sedan vid två års ålder ingå i den mjölkproducerande kobesättningen. Andra kalvar säljs efter en eller två veckor för att bli biffkor i tillväxtanläggningar eller på utfodringsområden. Återstoden säljs till kalvköttsindustrin, som också litar till mjölkfabrikanterna när det gäller kalvarnas anemiframkallande mjölkdiet. Professor John Webster från avdelningen för djurhållning vid Bristols universitet har skrivit följande (och det gäller också för kalvar som inte skickas till kalvköttsproduktion):

Mjölkkons kalv utsätts rutinmässigt för fler oacceptabla ingrepp i den normala utvecklingen än något annat djur i lantbruket. Den tas från sin mor kort efter födseln, berövas sin naturliga föda (komplett komjolk) och får någon typ av billigare vätskeersättning.¹⁰⁶

En gång kunde man se mjölkkon ströva fridfullt och kanske t.o.m. idylliskt på kullarna. Nu är den en hårdkontrollerad och finjusterad mjölkmaskin. Den pastorala bilden av mjölkkor som leker med sin kalv på ängen har ingen plats i modern mjölkproduktion. Många mjölkkor föds upp inomhus. Många hålls i individuella bås utan större utrymme än att de precis kan stå och ligga. Miljön är fullständigt styrd: De får beräknade foder mängder, temperaturen är inställd för maximal mjölkproduktion och ljuset är artificiellt. En del bönder har funnit att cykler med sexton timmars ljus och bara åtta timmars mörker bidrar till större produktion.

Kons produktiva period inleds när första kalven tagits bort. Hon mjölkas två och ibland tre gånger om dagen i tio månader. Efter tredje månaden görs hon dräktig igen. Man mjölkar henne fram till sjätte eller åttonde veckan före födseln. så börjar man igen direkt efter att kalven avlägsnats. Denna intensiva period med omväxlande dräktighet och kraftig mjölkproduktion kan bara vara i ungefär fem år. Sedan skickas den "förbrukade" kon till slakt för att bli hamburgare eller hundmat.

För att få största möjliga produktion matar man korna med högenenergikoncentrat. Exempelvis sojaböner, fiskmjöl, biprodukter från bryggerier och t.o.m. hönsspillning. Kons speciella matsmältningssystem kan inte bryta ner detta foder på ett bra sätt. Vämnen är anpassad för att smälta gräs som upplöses långsamt. Vid produktionstopparna några veckor efter födslarna förbrukar kon ofta mer energi att hon har förmåga att ta in. Eftersom produktionsförmågan överstiger förmågan att omvandla fodret börjar kon bryta ned och utnyttja sina egna vävnader: Hon börjar "mjölka ur sin egen rygg"¹⁰⁷

Mjölkkor är känsliga djur som uppvisar både psykiska och fysiologiska störningar vid stress. De har stort behov av att binda sig till sina "vårdare". Dagens mjölkproduktion medger inte bonden mer än fem minuter per djur om dagen. I en artikel med rubriken "Mjölkgårdar som inte behöver några betesmarker" skryter en av de största "mjölkfabrikerna" om en framsteg som "gör det möjligt

¹⁰⁶J. Webster, "Health and Welfare of Animals in Modern Husbandry Systems-Dairy Cattle, *In Practice*, maj 1986, s.85.

¹⁰⁷Gordon Harvey, "Poor Cow," *New Scientist*, 29 september 1983, ss. 940-943.

för en arbetare att mata åttahundra kalvar på fyrtiofem minuter - ett jobb som normalt sett skulle ta hela dagen för flera män".¹⁰⁸

Nu har man bråttom att finna metoder för att påverka kons naturliga hormonella och reproduktiva processer. Syftet är större mjölkproduktion. Tillväxthormonet Bovin (I Europa känt under namnet Bovin somatotropin eller BST) efterfrågas som ett sätt att öka mjölmängderna dramatiskt. Det har visat sig att kor som dagligen injiceras med BST ger ca tjugo procent mer mjölk. Men förutom den ömma hud som de dagliga injektionerna troligen leder till så betyder det att kornas kroppar måste arbeta hårdare. De kräver ännu kraftigare mathållning och de kan förväntas att i än högre grad drabbas av de sjukdomar som redan är mycket vanliga bland mjölkkor. David Kronfeld (professor i näringslära och föreståndare på medicinska avdelningen för större djur, vid University of Pennsylvania School of Veterinary Medicine) har sagt att en undersökning visat att mer att hälften av de kor som fått BST också behandlats får en smärtsam form av inflammation i mjölkkörteln. I kontrollgruppen utan BST hade inga kor mjölkkörtelinflammation.¹⁰⁹ BST möter nu motstånd från såväl mjölkbönder som djurskyddsförkämpar. Det är knappast förvånande. Studier utförda vid Cornell University och av OTA (amerikanska kongressens byrå för utvärdering av teknologi) visar nämligen att om de större uppfödarna börjar använda BST så kan 80 000 mjölkbönder slås ut, d.v.s. hälften av de nuvarande gårdarna.¹¹⁰ En mjölkbonde från västra England har påpekat att "de som främst gynnas av de har koinjektionerna är ett antal läkemedelsföretag på toppen". Och samme bonde vädjar "Låt oss åtminstone få mjölk som kommer från nöjda kor och inte från giriga fabrikanter nåldynor".¹¹¹

De produktionsökningar som tillväxthormonet bovin åstadkommer är emellertid småpotatis i jämförelse med vad som kan väntas av ny reproduktionsteknologi om man för tro entusiasterna. 1952 föddes den första kalven genom artificiell insemination. Idag är det praktiskt taget standardmetoden. 1960 föddes de första kalvarna vars embryon flyttats från en ko till en annan. Den nya teknologin innebär att en särskilt produktiv ko kan fås att avge dussintals ägg åt gången. Efter att hon inseminerats med säd från en premierad tjur kan man spola ur embryona ur hennes livmoder för att placera dem i en billigare surrogatko genom ett snitt i kons sida. På så sätt kan hela boskapshjordar snabbt avlas fram bara från det allra bästa beståndet. Möjligheten att frysa embryon utvecklades under sjuttioalet. Den har gjort det lättare att marknadsföra idén om embryoöverföring och nu görs 150 000 försök att överföra embryon i USA varje år. Minst 100 000 kalvar föds ur dessa försök. Genmanipulation och eventuellt kloning är nästa steg i de pågående ansträngningarna för att skapa än mer produktiva djur.¹¹²

¹⁰⁸ *The Washington Post*, 28 mars 1988.

¹⁰⁹ D.S. Kronfeldt om tillväxthormoner, Europaparlamentet, 9 december 1987, opublicerat, 8.4.

¹¹⁰ D.S. Kronfeldt, "Biologic and Economic Risks Associated with Bovine Growth hormone," s.5.

¹¹¹ Bob Holmes, "Secrecy over Cow Hormone Experiments", *Western Morning News*, 14 januari 1988.

¹¹² Keith Schneider, "Better Farm Animals Duplicated by Cloning", *The New York Times*, 17

Traditionellt har den amerikanska köttboskapen strövat fritt över de vidsträckta öppna ytor vi ser i cowboyfilmerna. Men moderna betesmarker är inte vad de har varit. Detta indikeras av följande försök till humoristisk artikel i *Peoria Journal Star*:

En cowboys hem är inte nödvändigtvis ute på prärien. Troligtvis hör han hemma på ett utfodringsområde där biffkon inte stöter på lukten av salvia förrän den hamnat i grytan. Så går det till i den moderna varianten av cowboyliv. Så går det till på Norris Farms där man har 7000 djur på elva tunnland betong istället för 700 djur på 20 000 tunnland glesbevuxen gräsprärie.¹¹³

Biffkreaturen ser fortfarande mer av den stora världen utomhus om man jämför med höns, grisar, slaktkalvar och mjölkkor. Men de behöver inte göra det under så lång tid nu. För tjugo år sedan skulle boskapen strövat omkring i ungefär två år. De lyckligt utvalda som nu får ströva över huvud taget samlas in efter ca sex månader för att "färdigställas". Det betyder att de går upp till marknadsvikt och marknadskondition med hjälp av ett kosthåll som är kraftigare än gräs. Därför transporteras de långa sträckor till utfodringsområden. Under sex till åtta månader stannar de där och äter majs eller andra flingor. Sedan skickas de till slakt.

Den dominerande trenden i boskapsbranschen har varit att de stora utfodringsanläggningarna blivit fler. 70kreatur som slaktades i USA 1987 skickades till slakt från utfodringsområden. Stora utfodringsanläggningar svarar nu för en tredjedel av landets nötkött. Det är frågan om betydande kommersiella företag. Ofta finansieras de av oljeföretag eller av börssvinster som söker skattereduktioner. Utfodringsanläggningar är lönsamma eftersom boskap göds snabbare på spannmål än på gräs. Men i likhet med mjölkorna saknar biffkorna den mage som skulle behövas för att smälta den koncentrerade diet de får i utfodringsanläggningarna. I försök att få i sig mer fibrer än foderhållningen medger slickar boskapen ofta sin egen och varandras päls. De stora mängderna hår i våmmen kan vålla variga inflammationer.¹¹⁴ Skulle man blanda ut spannmålet med det grovfoder boskapen behöver och vill ha så skulle emellertid viktökningen gå långsammare.

Boskapen är inte lika instängd på ett utfodringsområde som hönsen är i sina burar, suggorna i sina bås eller slaktkalvarna, och ofta mjölkorna, i sina kättar. Beståndstätheten har ökat. Men även om den är så hög som niohundra djur per tunnland har varje djur nästan fem kvadratmeter och de kan gå omkring på området. Det kan våra två tunnland stort. Djuren isoleras inte heller från andra djur. Begränsad rörelsefrihet är inte problemet. Men i denna kala och oföränderliga miljö är tristessen ett problem. Ett allvarligt problem är klimatet. På sommaren kan djuren stå ute i solen utan skugga. På vintern kan de inte skydda

februari 1988. Se också Ian Wilmut, John Clark och Paul Simons, "A Revolution in Animal Breeding", *New Scientist*, 7 juli 1988.

¹¹³ *The Peoria Star Journal*, 5 juli 1988.

¹¹⁴ "Is Pain the Price of Farm Efficiency?" *New Scientist*, 13 oktober 1973, s.171.

sig från betingelser som de inte är naturligt anpassade till. Under snöstormarna 1987 rapporterade en del uppfödare stora förluster. De uppskattade att så mycket som 25-30 gick förlorade. En Coloradobonde uppgav: "Det fanns inte mycket skydd för kalvarna. De flesta förlusterna av kalvar berodde på köldskador. Vi fick blötsnö och sedan frost omedelbart efteråt". Vid ett annat tillfälle dog sjuttiofem kalvar av hundra i en storm.¹¹⁵

En del nötköttsproducenter i Europa har tagit efter höns-, fläsk- och slaktkalvsfabrikanterna och tagit sina djur inomhus. I USA, Storbritannien och Australien anses permanent instängning fortfarande vara ekonomiskt oerättigat. Det skyddar djuren från vädret men alltid till priset av större trängsel. Boskapsuppfödaren vill ju ha största möjliga avkastning på det kapital som investerats i byggnaderna. Intensivuppfödd instängd boskap hålls vanligen i grupper i gemensamma bås. För renhållningens skull används ofta gallergolv. Men nötkreatur har det lika dåligt på ribbor som grisar och slaktkalvar. De kan bli förlamade.

Ingen form av djuruppfödning går säker för teknologins ingrepp och kravet på intensivare produktion. Killingar var en gång sprittande glada symboler för våren. De har redan klivit in i de mörka uppfödningens anläggningarna.¹¹⁶ Vid Oregon State Universitys center för kaninforskning har forskarna utvecklat en bursystem för kaninuppfödning. De experimenterar med beståndstätheter om två kaniner på nio kvadratdecimeter.¹¹⁷ I Australien har nu utvalda får med extrafin ull flyttats inomhus till individuella eller gemensamma bås. Det syftar till att hålla ullen ren och lång. Ull från sådana får ger fem till sex gånger normalpriset.¹¹⁸ Pälsbranschen tycker om att framhålla sina "ranch-uppfödda" pälsar för att minska den dåliga publicitet branschen får genom att fånga vilda djur. Ändå är produktionen på "pälsrancher" högst intensiv. Mink, tvättbjörn, vessla och andra pälsbärande djur hålls i små stålträdsburar. Den vackra polarräven brukar exempelvis röra sig över tusentals hektar tundra. På pälsfarmen har den en stålträdsbur om 100 x 115 cm.¹¹⁹

Vi har nu tittat på de viktigaste förändringarna inom djuruppfödningen. De innebär att traditionella metoder ersatts av fabriksliknande djurproduktion. Ledsamt nog har mycket få förbättringar ägt rum för djurens del sedan denna boks första upplaga kom ut för femton år sedan. Det stod redan då klart att de moderna produktionsmetoderna inte går att förena med någon genuin omsorg om djurens välfärd. Beläggen sammanställdes först i Ruth Harrisons banbrytande bok *Animal Machines* som publicerades 1964. Uppgifterna fick auktoritativt stöd av Brambellkommittén som arbetade på uppdrag av brittiska jordbruksministern. Kommittén bestod av de främsta experter som fanns

¹¹⁵ *Feedstuffs*, 6 april 1987.

¹¹⁶ *Farm Journal* augusti 1967, mars 1968.

¹¹⁷ S. Lukefahr, D. Caveny, P.R. Cheeke och N.M. Patton, "Rearing Weanling Rabbits in Large cages", *The Rabbit Rancher*, citerat från Australian Federation of Animal Societies, *Submission to the Senate Select Committee of Inquiry into Animal Welfare in Australia*, vol.2, Melbourne 1984.

¹¹⁸ *The Age*, Melbourne, 25 maj 1985.

¹¹⁹ Denna burstorlek rekommenderas av Finlands pälsuppfödareförbund. För mink rekommenderar Storbritanniens pälsuppfödareförbund burar på 76 x 23 cm. Se FurTrade Fact Sheet, Lynx 1986, Great Dunmow, Essex.

att tillgå: Brambell var berömd zoolog och dessutom ingick W.H. Thorpe (chef vid avdelningen för djurs beteende vid universitetet i Cambridge) samt andra experter på veterinärvetenskap, djurhållning och lantbruk. Efter en omsorgsfull undersökning publicerade de 1965 en åttiofem sidor lång officiell redogörelse. I denna rapport tog kommittén klan avstånd från uppfattningen att produktivitet skulle kunna vara ett adekvat tecken på att djuren inte lider. Djurets viktökning kan, säger de, vara ett "patologiskt tillstånd". De förnekade också tanken att lantbrukets djur inte lider av att vara instängda eftersom de är framavlade för detta och vana vid det. Thorpe poängterade i ett viktigt appendix till rapporten att undersökningar av husdjur visat att de "fortfarande väsentligen har samma natur som i förhistoriskt vilt tillstånd". De har inneboende beteendemönster och behov som är lika verksamma även om djuret aldrig känt till naturliga förhållanden. Thorpe fastslog:

Vissa grundläggande fakta är tillräckliga för att göra det berättigat att ingripa. Vi kan acceptera att det finns behov av många frihetsinskränkningar för djuret. Gränsen måste emellertid dras vid förhållanden som fullständigt undertrycker samtliga eller nästan samtliga naturliga instinktiva drifter och beteendemönster som kännetecknar den högt utvecklade sociala organisation som man finner hos de vilda arter som är förfäder till de tama. Dessa mönster har i liten utsträckning, om ens någon, utplånats i tämjningsprocessen. En särskilt uppenbar grymhet är det att inskränka ert djurs frihet så mycket att det under en stor del av sitt liv

blir oförmöget att utföra något av sina normala förflyttningsbeteenden.¹²⁰

I enlighet med detta baserade kommittén sina rekommendationer på följande blygsamma men fundamentala princip:

Vi ogillar principiellt att djur stängs in så restriktivt att man nödvändigtvis omöjliggör de främsta aktiviteter som deras naturliga beteende består av... Djuret borde åtminstone ha så mycket rörelsefrihet att det utan svårighet kan vända sig om, ansa sig, stå upp, ligga ner och sträcka ut sina extremiteter.¹²¹

Detta har kommit att kallas för de "fem grundläggande friheterna": att vända sig om, ansa sig, ställa sig upp, lägga sig ner och fritt sträcka ut sina lemmar. Detta är fortfarande omöjligt för alla burhöns, alla sugor i bås eller tjuder och alla slaktkalvar i bås. ändå har Brambellrapportens bedömning i efterhand bekräftats av en mängd vetenskapliga belägg. Vi har t.ex. redan sett hur Thorpes påpekanden angående husdjurens oförändrade naturliga beteendebestånd utförligt

¹²⁰ *Report of the Technical Committee into the Welfare of Animals Kept Under Intensive Livestock Husbandry Systems*, appendix.

¹²¹ *Report of the Technical Committee into the Welfare of Animals Kept Under Intensive Livestock Husbandry Systems*, §37.

påvisats i en Edinburghundersökning rörande grisar i halvnaturlig omgivning.¹²² Vetenskapsmännen har nu också allmänt insett att resonemanget som går ut på att djur som är produktiva också måste vara nöjda är en felslut. En kunnig granskning av argumentet publicerades 1986 i *American Scientist*:

Med avseende på husdjur är argumentet missledande av flera skäl. Djuren i lantbruket har framkorsats på grundval av förmågan att växa och föröka sig under en mängd olika betingelser, även skadliga betingelser. Höns kan t.ex. fortsätta lägga ägg normalt trots att de är svårt skadade. Dessutom manipuleras tillväxt och produktion ofta med hjälp av metoder som ändrad ljusperiodicitet eller tillsättning av tillväxtfrämjande ämnen, exempelvis antibiotika, i fodret. För övrigt kan det vara så att en ensam arbetare på en modern djurfabrik tar hand om så mycket som 2000 kreatur eller 250 000 gödkycklingar om året. Djurfabriken vanliga sätt att mäta tillväxt och reproduktion i termer av antal producerade ägg eller kilo kött i relation till anläggnings-, bränsle- och foderutgifter ger inte mycket information om varje enskilt djurs produktiva status.

123

Dr. Bill Gee som är stiftelseordförande vid Australiska regeringens byrå för djurhälsa har sagt:

Det hävdas att produktiviteten hos djur i lantbruket är ett direkt tecken på deras välfärd. Detta missförstånd bör begravas en gång för alla. "Välfärd" refererar till de enskilda djurens välbefinnande medan "produktivitet" refererar till avkastning per investerad dollar eller per resursenhet.¹²⁴

Jag har varit mån om att demonstrera missuppfattningen i detta argument vid flera tillfällen i detta kapitel. Det vore trevligt att tänka sig att argumentet kunde begravas en gång för alla. Men säkert kommer det att fortsätta dyka upp närhelst lantindustrins apologeter finner det behändigt att invagga konsumenten i tron att allt bara är bra nere på bondgården.

EG-parlamentet har delvis erkänt vikten av de belägg som talar mot intensivuppfödning: 1987 granskade parlamentet en rapport om djurskydd och antog en handlingsplan med följande punkter:

- Stopp för metoden att hålla slaktkalvar i individuella kättrar, liksom att beröva dem järn och grovfoder.

¹²²Se sida s.144-145.

¹²³JoyMensch och att van Tienhove, "Farm Animal Welfare", *American Scientist*, nov/dec. 1986, s.599, som citerar en artikel av D.W. Folsch, "Egg Production-Not Necessarily a Reliable Indicator for the State of Health of Injured Hens", i *Fifth European Poultry Conference*, Malta 1976.

¹²⁴B. Gee, *The 1958 Muresk Lecture*, Muresk Agricultural College, Western Australian Institute of Technology, s.8.

- Stegvis avskaffande av hönsbursbatterier inom tio år.
- Stopp för hållandet av suggor i individuella bås eller i tjuder.
- Stopp för rutinmässig stympning som svanskupering och kastrering av grisar.

125

Förslagen antogs med hundrafemtio röster mot noll (två nerlagda röster). Europaparlamentet består visserligen av valda representanter från samtliga EG-nationer. Men som vi redan noterat har parlamentet bara en rådgivande funktion. Den mäktiga lantbruksindustrin bedriver intensiv lobbyverksamhet för att förhindra att handlingsplanen sätts i kraft. Deklarationen framstår ändå som ett tecken på den informerade opinionen i Europa angående dessa frågor. När det gäller handling och inte bara ord så har verkliga förbättringar för djuren bara ägt rum några få fall sedan denna boks första upplaga. I Schweiz överger man stegvis hönsbursanläggningarna och redan nu har många butiker ägg från alternativa anläggningar för värphöns. Dessa nya anläggningar ger fåglarna frihet att gå omkring, sprätta, sandbada, flaxa upp och sätta sig på en pinne samt lägga ägg i skyddade reden med lämpligt bomaterial. Ändå är äggen från dessa anläggningar bara en bråkdel dyrare än ägg från burhöns.¹²⁶ Det enda verkliga tecknet på framsteg för lantbrukets djur i Storbritannien är att man förbjudit individuella kättar för slaktkalvar. Det är nu Sverige som visar vägen för djurskyddet, liksom ofta tidigare när det gällt andra sociala reformer. Den svenska lag som antogs 1988 förändrar villkoren för samtliga djur i lantbruket.

Jag har i detta kapitel genomgående koncentrerat mig på situationen USA och Storbritannien. Läsare från andra länder kanske är böjda att tro att förhållandena i deras eget land inte är så dåliga. Men om de lever i något av industriländerna (frånsett Sverige) så har de ingen anledning att känna sig nöjda med sig själva. I de flesta länder är förhållandena mycket mer som de amerikanska än som de ovan rekommenderade.

Slutligen är det viktigt att minnas följande: I USA, Storbritannien och nästan alla andra länder som har djurfabriker skulle det vara ett stort framsteg om man kunde verkställa Brambellkommitténs "fem friheter," EG-parlamentets handlingsplan eller en lagstiftning som den nya i Sverige. Men inte ens den nya svenska lagstiftningen tar samma hänsyn till djurs intressen som till likadana intressen hos människor. Reformförslagen representerar i varierande utsträckning en upplyst och mera human form av artförtryck, men icke desto mindre artförtryck. Inget regeringsorgan i något land har ifrågasatt idén att djurs intressen är mindre värda än likadana mänskliga intressen. Frågan handlar alltid om ifall lidandet "kan undvikas". Det betyder att det ska kunna undvikas utan att man slutar producera samma djurprodukter till en kostnad som inte är

¹²⁵Europaparlamentet, session 1986/7, protokoll från sittningen 20 februari 1987.

¹²⁶D. W. Fölsch et al, "Research on Alternatives to the Battery System for Laying Eggs", *Applied Animal Behaviour Science* 20:29-45(1988).

avsevärt högre än tidigare. Man utmanar inte antagandet att människor får använda djuren för sina egna syften. Eller att de för föda upp och döda dem för att tillfredsställa sina önskemål om en kosthåll som innehåller djurkött.

I detta kapitel har jag koncentrerat mig på moderna metoder för intensivuppfödning eftersom allmänheten till stor del saknar kännedom om det lidande dessa metoder medför. Men det är inte bara vid intensivuppfödning som djuren lider. Djur har för människans skull både under moderna och traditionella metoder. En del av detta lidande har ingått i den normala verksamheten under århundraden. Vi kanske bortser från det av detta skäl, men det ger ingen tröst till djuret som drabbas av det. Betänk exempelvis en del av de ingrepp boskap fortfarande rutinmässigt utsätts för.

Nästan alla nötköttsproducenter brännmärker, kastrerar och kapar hornen på sina djur. Samtliga dessa åtgärder vållar svår fysisk smärta. Hornen kapas eftersom djur med horn upptar större plats vid foderträget och vid transporter och kan skada varandra när de är tätt sammanpackade. Blåmärken på slaktkropparna eller skador på djurhudarna kostar pengar. Hornen är inte bara okänsligt ben. Blodkärl och annan vävnad måste klippas av när hornet avlägsnas. Blodet sprutar, särskilt om hornen inte kapas strax efter födelsen.

Man kastrerar djuren eftersom stutar antas gå upp i vikt bättre än tjurar - även om de egentligen bara tycks lägga på sig mer fett. Man är också rädd att de manliga könshormonerna ska bidra till att köttet utvecklar en bismak. Kastrerade djur är också mer lätthanterliga. De flesta bönder medger att operationen är smärtsam och chockartad för djuret. Man använder vanligen ingen bedövning. Det går till så att du trycker fast djuret mot marken, tar en kniv och sprättar upp pungen så att testiklarna friläggs. Sedan tar du tag i en testikel åt gången och drar i den tills strängen som den sitter fast med slits av. På äldre djur kan det bli nödvändigt att skära av strängen.¹²⁷

Till en del bönders heder ska sägas att de är bekymrade över denna smärtsamma kirurgi. C.G. Scruggs är utgivare av *The Progressive Farmer*. I en artikel rubricerad "Kastrationskniven måste bort" hänvisar han till "den extrema stress som orsakas av kastrering". Han föreslår att man låter bli att stympa handjuren eftersom magert kött efterfrågas allt mer.¹²⁸ Samma synsätt har kommit till uttryck i grisbranschen där bruket är likartat. Enligt en artikel i den brittiska tidskriften *Pig Farming*:

Kastrering är i sig en bestialisk historia, t.o.m. för den som hårdats av kommersiell grishantering. Och det förvånar mig verkligen att antidjurförsöksgrupperna inte bestämt attackerat denna praxis.

Forskningen har nu funnit sätt att spåra den bismak galkött ibland kan ha. Och därför föreslår artikeln att vi ska fundera på att "låta våra kastrationsknivar ta semester".¹²⁹

¹²⁷ *Dehorning, Castrating, Branding, Vaccinating, Cattle* Publikation nr.384, Mississippi State University Extension service i samarbete med USDA. Se också *Beef Cattle : Dehorning Castrating Branding and Marking* USDA, Farmer's Bulletin nr. 2141, september 1972.

¹²⁸ *Progressive Farmer*, februari 1969.

¹²⁹ *Pig Farming*, september 1973.

Det är allmänt bruk att märka boskap med glödande järn. Det är till nytta när djuren rymmer och det underlättar bokföringen av djuren. Det är också ett skydd mot boskapstjuvar (som ännu finns på en del platser). Boskapen har tjockare hud än människor, men den är inte tillräckligt tjock för att skydda dem från en glödhett järn som hålls tätt mot bara skinnet (håret klipps av först) under fem sekunder. För att man ska kunna utföra operationen måste man fälla djuret till marken och nagla fast det där. Alternativt kan boskapen hållas fast i en apparat som kallas "klämränna". Det är en justerbar kätte som kan stallas tätt omkring djuret. Trots det, noterar en handbok "kommer djuret vanligen att hoppa när ni applicerar järnet".¹³⁰

Ytterligare en form av stympning är att kreaturen oftast för sina öron skurna i speciella former med en vass kniv. De kan då identifieras på avstånd samt framifrån eller bakifrån då man inte kan se märkningen.¹³¹

Sådana är några av standardmetoderna i traditionell boskapsuppfödning. Andra djur behandlas på liknande sätt när de föds upp till föda. Och när vi funderar på djurens välfärd i den traditionella hanteringen bör vi slutligen komma ihåg att nästan samtliga metoder innebar att man separerar mor och barn vid mycket tidig ålder och att detta är mycket smärtsamt för båda. Ingen form av djuruppfödning tillåter djuren att växa upp och bli en del av ett samhälle med djur i blandade åldrar. Det skulle de gjort i naturliga förhållanden.

Kastrering, brännmärkning och separation av mor och barn har vållat lidande för djuren i lantbruket under århundraden. Det var emellertid grymheterna i samband med transport och slakt som framkallade de mest förtvivlade bönerna från humanitära kretsar på 1800-talet. I USA drev man djuren från betesmarker i närheten av Klippiga bergen ner till järnvägens lastplatser. Där trycktes de in i järnvägsvagnar utan mat i flera dagar tills tåget kom till Chicago. Där fick de som överlevde resan stå i enorma inhägnader som stank av blod och ruttnande kött. De fick vänta där på att det skulle bli deras tur att släpas och fösas med käpp upp på rampen där mannen med slaktaryxan stod.

Hade de tur var han träffsäker. Många hade inte tur. Sedan dess har en del förändrats. Enligt en federal lag som antogs 1906 får ett djur inte tillbringa längre tid att tjugioåttio timmar (trettiosex timmar i specialfall) i en järnvägsvagn utan mat eller vatten. Därefter måste djuret lastas av, utfodras, vattnas och få vila i minst fem timmar innan resan återupptas. Tjugioåttio till trettiosex timmar i en krängande järnvägsvagn utan mat eller vatten är givetvis tillräckligt länge för att vålla starkt obehag, men det är ändå en förbättring. Även när det gäller slakt har saker förbättrats. De flesta djur bedövas nu innan de slaktas, vilket i teorin betyder att de dör utan smärta. Som vi ska se råder viss tvekan om detta och det finns också viktiga undantag. Efter dessa förbättringar anser jag att transport och slakt idag inte är lika stora problem som de fabriksmetoder man använder för att förvandla djuren till maskiner som omvandlar billigt foder till dyrt kött. Ändå skulle en redogörelse för vad som hände med din middag när den ännu var ett djur vara ofullständig om inte något sägs angående transport

¹³⁰ *Hot-iron Branding*, University of Georgia College of Agriculture, skrivelse 551.

¹³¹ *Beef Cattle: Dehorning, Castrating, Branding and Marking*.

och slakt.

Djur transporteras inte bara när de slutligen ska till slakteriet. När slaktandet var koncentrerat till större centra som Chicago var det ofta den längsta och inte sällan enda resan djuren gjorde. De växte upp till marknadsvikt på de öppna vidder där de var födda. När kyltekniken utvecklades decentraliserades slakten och färden till slakt blev kortare. Idag är det emellertid inte lika vanligt att djuren föds och växer till marknadsvikt på samma område. Det gäller särskilt boskapen. Kalvar kan födas i en stat, t.ex. Florida, för att sedan köras med lastbil till betesmarker som ligger hundratals kilometer därifrån, kanske i västra Texas. Kreatur som tillbringat ett år på markerna i Utah eller Wyoming kan samlas ihop och skickas till utfodringsanläggningar i Iowa eller Oklahoma. Dessa djur upplever resor på upp till tretusen kilometer. Resan till utfodringsanläggningen är antagligen längre och mer plågsam än resan till slakthuset.

1906 års federala lag såg till att djuren i järnvägsvagnar skulle få vila, mat och vatten åtminstone efter trettiosex timmar. Lagen nämner inte lastbilstransporter. På den tiden använde man inte lastbilar till djur. Mer än åttio år har gått och djurtransporter med lastbil regleras ännu inte av någon federal lagstiftning. Man har gjort upprepade försök att åstadkomma att lagen angående järnvägstransporter även skall omfatta lastbilstransporter, men hittills har ingen lyckats. Därför får djuren ofta tillbringa upp till fyrtioåtta timmar, eller t.o.m. sjuttiofem timmar, i en lastbil utan att lastas av. Alla åkare låter inte boskapen vara utan vila, mat och vatten så länge. En del är dock mer angelägna om att få jobbet avklarat än att leverera lasten i god kondition.

När djur för första gången i sitt liv placeras i en lastbil brukar de vara rädda, särskilt om de hanterats hastigt och hårdhänt vid ilastningen. Bilens rörelser är också en ny erfarenhet som dessutom gör dem illamående. Efter en eller två dagar i bilen utan mat eller vatten är de förtvivlat hungriga och törstiga. Normalt äter boskapen ofta under hela dagen. Deras speciella matsmältningsapparat kräver konstant foderintag om våmmen ska fungera ordentligt. Om resan äger rum vintertid kan blåsten i baksuget efter bilen resultera i svår kyla. På sommaren kan solen och värmen, tillsammans med bristen på vatten, bidra till uttorkning. Vi har svårt att föreställa oss hur djuren upplever denna kombination av skräck, åksjuka, törst, svår hunger, utmattning och eventuellt hård kyla. Effekten är ännu värre för de unga kalvar som genomgått den stressande upplevelsen av att avvänjas och kastreras bara några få dagar tidigare. Veterinäre experter rekommenderar att kalvar ska avvänjas, kastreras och vaccineras minst trettio dagar före transporten. Det syftar helt enkelt till att öka deras utsikter att överleva. Rekommendationerna efterlevs emellertid inte alltid.¹³²

Djuren kan inte beskriva sina upplevelser men kroppsreaktionerna säger oss något. Två huvudtyper av reaktioner förekommer: "Krympning" och "flyttfeber". Alla djur går ner i vikt vid transport. En del av viktförlusten beror på vätskebrist och tarmtömning. Den förlusten kompenseras lätt. Men mer varaktiga viktförluster tillhör också vardagen. Det är inte ovanligt att en stut på 360 kg går ner

¹³²R.F. Bristol, "Preconditioning of Feeder Cattle Prior to Interstate Shipment," Rapport från ett seminarium på Oklahoma State University, september 1967, s.65.

i vikt med drygt 30 kg, d.v.s. ca 9 under en enda resa. Det kan ta mer än tre veckor för djuret att inhämta denna förlust. I branschen kallas det "krympning" och forskare anser att det är en indikation på den stress djuret utsatts för. Krympning är förstås ett bekymmer för köttindustrin eftersom djur säljs till kilopris. "Flyttfeber" är en typ av lunginflammation som angriper djuret efter att det transporterats. Den är det andra viktiga tecknet på stress vid transporten. Flyttfeber beror på ett virus som frisk boskap motstår utan problem. Svår stress sänker emellertid motståndskraften.

Krympning och feberkänslighet tyder på att djuren utsatts för extrem stress. Men de djur som krymper och får flyttfeber är djur som överlever. Andra dör innan de nått sin destination eller anländer med brutna ben och andra skador. Jordbruksdepartementets inspektörer utdömde 1986 mer än 7 400 kreatur, 3 100 kalvar och 5 500 grisar som var döda eller svårt skadade före ankomsten till slakthuset. 570 000 kreatur, 57 000 kalvar och 643 000 grisar var så illa skadade att delar av deras kroppar utdömdes.¹³³

Djur som dör under förflyttning får ingen lindrig död. De fryser ihjäl på vintern eller faller samman av törst och utmattning i sommarvärmen. De ligger och dör i inhägnaderna, av skador de ådragit sig när de ramlat från hala lastramper, utan att någon ser till dem. De kvävs när andra djur samlas högviss ovanpå dem i överfyllda och dåligt stuvade lastbilar. De törstar eller svälter ihjäl när tanklösa boskapsskötare glömmer ge dem foder eller vatten. Och de dör av ren stress p.g.a. hela denna skrämmande upplevelse. Djuret du kanske äter till middag ikväll dog inte på något av dessa sätt. Men sådana dödsfall är och har alltid varit en del av den större process som förser folk med kött.

Att döda ett djur är i sig själv problematiskt. Det har sagts att vi alla skulle våra vegetarianer om vi vore tvungna att döda vårt eget kött. Det är säkert inte många människor som någonsin besökt ett slakthus. Filmer om hur slakthus fungerar är inte populära i TV. Folk kanske hoppas att köttet de köper kommer från ett djur som dog utan smärta, fast egentligen vill de helst inte få reda på vilket. Men den som genom sina inköp begär att djur ska dödas förtjänar inte att skyddas från denna eller någon annan aspekt av köttproduktionen.

Döendet är aldrig behagligt men det behöver inte vara smärtsamt. När allt fungerar som det är tänkt kommer döden snabbt och smärtfritt i utvecklade länder med human slakterilagstiftning. Djuren ska vara bedövade med hjälp av elström eller slaktmask. De får halsen avskuren medan de fortfarande är medvetslösa. De kanske känner ångest strax före avlivandet. Man driver upp dem på rampen där de känner blodlukten från de djur som gått före. Själva dödsögonblicket kan emellertid i teorin vara helt smärtfritt. Dessvärre finns det ofta en klyfta mellan teori och praktik. En journalist från *Washington Post* beskrev nyligen ett slakthus i Virginia. Det drivs av Smithfield som är det största köttförpackningsföretaget på USA:s östkust.

Fläskframställningen avslutas i en högautomatiserad fabrik av senaste modell. Ut från transportbandet rullar prydliga vacuumpackade plas-

¹³³U.S. Department of Agriculture Statistical Summary, Federala kött- och fjäderfäinspektionen, räkenskapsåret 1986.

tpaket med skivad bacon och skinka. Men processen börjar utomhus bakom fabriken i en stinkande, gyttjig och blodfläckad grisfälla. Besökarna får bara stanna fem minuter i Gwaltney of Smithfield slakterier. Annars skulle stanken av döda grisar sitta kvar i deras kläder långt efter att besöket avslutats.

Processen börjar med att de gällt skrikande svinen föses upp på en träplanka ur fällorna. Där bedövas de med elchock i huvudet av en arbetare. När de faller ihop av elchocken hänger en annan arbetare snabbt upp dem upp och ner i ett transportband. Bakbenen häktas fast i en metallkrampa. Ibland ramlar de bedövade svinen ner från transportbandet och återfår medvetandet. Arbetarna måste då kämpa för att hala upp svinens bakben i krampan igen innan de börjar rusa vilt omkring på den begränsade ytan. Själva avlivandet utförs av en arbetare som sticker djuren i halspulsådern med kniv. De bedövade djuren vrider sig ofta fortfarande. Sedan flyttas de nyslaktade grisarna från det blodstänkta slaktrummet in till grytan för att skällas.¹³⁴

Lidandet i slakthusen beror till stor del på att slaktlaget måste arbeta en så extrem hastighet. P.g.a. den ekonomiska pressen måste varje slakteri sträva efter att döda fler djur i timmen att konkurrenterna. Mellan 1981 och 1986 ökade exempelvis produktionshastigheten vid en stor amerikansk anläggning från 225 till 275 kroppar i timmen. Pressen på att arbeta snabbt betyder att man är mindre försiktig, inte bara när det gäller djuren. 1988 uppgav en kongresskommitté att ingen annan bransch i USA hade fler olycksfall och sjukdomar att slakteribranschen. Det visade sig att 58 000 slakterianställda skadades varje år, d.v.s. ca 160 per dag. Om man tar så lite hänsyn till människor, hur mycket hänsyn är det då troligt att man tar till djuren? En annat stort problem i branschen är att de anställda inte håller så länge eftersom jobbet är så obehagligt. En årlig tjänsteomsättning på 60-100 anläggningar. Det betyder att ständigt ny och oerfaren personal hanterar skrämde djur som befinner sig i en främmande omgivning.¹³⁵

Teoretiskt sett står de brittiska slakterierna under detaljerad kontroll av en human slakterilagstiftning. Regeringens råd för djurskydd lantbruket undersökte slakterierna och fann följande:

Vi har insett att man vid många slaktprocedurer antar att djuret är medvetslöst och inte känner något trots att djuret sannolikt inte är tillräckligt bedövat för att bli okänsligt för smärta.

Rådet tillade att det visserligen fanns lagar som krävde att bedövning utförs effektivt, utan onödigt smärta och av kunnig personal som använder lämplig

¹³⁴ *The Washington Post* 30 september 1987.

¹³⁵ Colman McCarthy, "Those Who Eat Meat Share in the Guilt", *The Washington Post* april 1988.

utrustning. De var emellertid "inte övertygade om att lagstiftningen respekteras i tillräcklig utsträckning".¹³⁶

Sedan den rapporten publicerades har en etablerad brittisk vetenskapsman ifrågasatt om elektrisk bedövning är smärtfri också när den utdelas på en korrekt sätt. Dr. Harold Hillman är lektor i fysiologi och chef för laboratoriet i tillämpad neurobiologi vid universitetet i Surrey. Han har noterat att människor som upplevt elchock genom en olyckshändelse eller genom elchocksterapi vid mentalsjukdom säger sig ha känt stark smärta. Man bör lägga märke till, påpekar han, att elchocksterapi nu normalt föregås av allmän bedövning. Det skulle inte vara nödvändigt om själva elchocken gjorde patienten oemottaglig för smärta. Därför betvivlar dr. Hiliman att elektrisk avrättning är human. Det används vid dödsstraff i en del amerikanska stater. Fången i elektriska stolen paralyseras en stund utan att förlora medvetandet. Sedan undersöker dr. Hillman elektrisk bedövning i slakterier: "Elbedövning antas vara human eftersom man tror att djuren inte upplever smärta eller obehag. Det är med största sannolikhet inte sant, av samma skäl som tidigare nämnts i samband med elektriska stolen".¹³⁷

Så det är alltså mycket möjligt att slakten inte alls är smärtfri även om den utförs på ett korrekt sätt i ett modernt slakteri.

Även om dessa problem kunde övervinnas så finns det ett annat problem med djurslakt. De flesta länder, däribland Storbritannien och USA, går undantag för slakt enligt judiska eller muslimska ritualer, som innebär att djuret måste vara vid medvetande under slakten. Ett annat viktigt undantag i USA är att den federala lagen om human slakt som antogs 1958 bara gäller för slakterier som säljer kött till amerikanska staten eller dess institutioner. Dessutom gäller den inte för fjäderfä som är det djurslag som dödas i störst antal.

Låt oss först se på detta andra kryphål. I USA finns omkring 6 100 slakterier. Förre att 1 400 inspekterades i syfte att undersöka om de sköttes i enlighet med den federala lagen om human slakt. Därför är det helt och hållet legalt för de återstående 4700 att använda den uråldriga och barbariska slaktaryxan. Metoden används fortfarande i en del amerikanska slakthus.

Slaktyxan är egentligen snarare en tung slägga än en yxa. Den som hanterar denna långskaftade slägga står över djuret och försöker slå det med vetslöst i ett slag. Problemet är att målet rör sig och man måste kunna sikta noga när yxan svingas över huvudet: för att lyckas måste man nämligen träffa på en bestämd punkt i djurets huvud. Skrämda djur rör oftast på huvudet. Svingas släggan en aning fel kan den krossa djurets öga eller nos. Då kastar sig djuret av och att, pinat och skräckslaget, medan åtskilliga slag krävs för att slå det med vetslöst. Inte ens den mest förfarne slaktyxeman kan förvänta sig att få perfekt träff varje gång. Jobbet kräver att minst åttio djur i timmen dödas. Därför räcker det att slaktyxan missar en på hundra för att detta ska vålla fruktansvärd smärta för flera djur om dagen. Man bör också ha i minnet att man måste träna en hel del för att bli skicklig med slaktyxan. Och man övar sig på levande djur.

¹³⁶Farm Animal Welfare Council, *Report on the Welfare of Livestock (Red Meat Animals) at the Time of Slaughter* (London: Her Majesty's Stationery Office 1984) §488,14.

¹³⁷Harold Hiliman, "Death by Electricity", *The Observer* (London) 9 juli 1989.

Dessa metoder fördöms nästan överallt som inhumana. Varför är de då fortfarande i bruk? Jo, av samma anledning som på andra områden i djuruppfödningen. Skulle humana metoder kosta mer, eller minska antalet dödade djur per timme, så kan företaget inte kosta på sig att använda humana metoder medan konkurrenterna fortsätter att använda de gamla metoderna. Laddningen till pistolen i slaktmasken kostar bara några cent per djur. Men det är tillräckligt för att avskräcka slakterier från att använda den. Elektrisk bedövning är billigare i långa loppet, men installationen är kostbar. Tvingar lagen inte slaktarna att använda någon av dessa metoder är det inte säkert att de används.

Det andra stora kryphålet i lagarna om human slakt är att slakt som utförs enligt religiösa ritualer inte behöver tillmötesgå kravet på bedövning före avlivandet. Ortodoxa judiska och muslimska lagar om kosthåll förbjuder konsumtion av kött från ett djur som inte är "friskt och rörligt" när det dödas. Bedövning antas välla en skada innan halsen blir avskuren och det accepteras därför inte. Tanken bakom dessa krav kan ha varit att förhindra att man äter kött från självdöda eller sjuka djur. När de tolkas av dagens ortodoxa troende utesluter de emellertid också att djuret görs medvetslöst några sekunder innan det dödas. Ett enda snitt med kniven ska döda djuret och snittet riktas mot halspulsådrar och halsartärer. När denna slaktmetod en gång inskrevs i judisk lag var den antagligen mer human att något tillgängligt alternativ. Men även under de bästa omständigheter är den idag mindre human än att använda slaktmask för att göra djuret medvetslöst.

I USA finns det dessutom speciella omständigheter som gör slaktmetoden till en grotesk travesti på varje human avsikt som en gång kan ha motiverat den. Det beror på kombinationen av rituella krav på slakten och de krav som framställs i deklarationen om ren mat och medicin från 1906. Av sanitetsskäl begär denna lag att slaktade djur inte får falla i blodet från tidigare slaktade djur. I praktiken betyder detta att djuret måste dödas när det hänger i transportbandet eller hålls upp från slakterigolvet på något annat sätt. Detta påverkar inte djurets välfärd om det är helt medvetslöst när det dödas eftersom man inte hänger upp det innan det förlorat medvetandet. Men det får hemiska konsekvenser om djuret måste vara vid medvetande tills det dödas. Istället för att snabbt fällas och dödas nästan omedelbart efter att de nått golvet blir de ritualslaktade djuren i USA kopplade i ett bakben och upphissade i luften. Där hänger de vid fullt medvetande upp och ner i transportbandet i två till fem minuter (ibland mycket längre om någonting går fel längs "dödsbandet"). Sedan blir de skurna av slaktaren. Metoden har beskrivits så här:

En tung järnkedja häktas runt benet på ett tungt nötdjur som väger mellan 450 och 900 kilo. När stuten rycks från marken rivs huden upp och frilägger benet. Benet får ofta sprickor eller knäcks.¹³⁸

Djuret hänger upp och ner med bristningar i lederna och ofta med benbrott. Det vrider sig häftigt i smärta och ångest så att man måste gripa tag i dess hals

¹³⁸"Animals into Meat: A Report on the Pre-Slaughter Handling of Livestock", Argus Archives (New York) 2:16-17 (mars 1970). John MacFarlane, som är vice ordförande i Livestock Conservation, Inc., står för beskrivningen.

eller fästa en nosring i det för att slaktaren skall kunna döda det med ett enda snitt, så som den religiösa lagen föreskriver. Man kan knappast föreställa sig ett mer åskådligt exempel på hur en strikt bokstavlig tolkning av en lag kan förvräda lagens andemening. (Det bör dock påpekas att inte ens ortodoxa rabbis odelat stöder förbudet mot bedövning före avlivandet: I Sverige, Norge och Schweiz har rabbis exempelvis accepterat lagstiftning som kräver bedövning utan undantag för rituell slakt. Många muslimer har också accepterat bedövning före slakt.¹³⁹) Amerikanska sällskapet mot djurplågeri har utvecklat en "håvkätte" som möjliggör slakt av djur som är vid medvetande (i enlighet med sanitetskraven) utan att djuret behöver hissas upp i benet. Anordningen används nu till ca 80slakt av kalvar. Temple Grandin (Grandin Livestock Handling Systems, Inc.) säger: "Eftersom religiös slakt är undantagen från lagen om human slakt så vill somliga anläggningar inte lägga ut pengar på humanitet".¹⁴⁰

De som inte följer judiska eller muslimska lagar om kosthåll kanske tror att köttet de köper inte har dödats på detta föräldrade sätt. Det kan dock vara en misstag. För att en ortodox rabbi ska godkänna kött som "kosher" räcker det inte att köttet kommer från ett djur som dödats medan det var medvetet. Dessutom måste förbjudna organ vara avlägsnade: T.ex. vener, lymfkörtlar, ischiasnerven och dess förgreningar. Att skära bort detta ur djurets bakkropp är omständligt. Därför säljer man bara djurets främre del som kosher, medan resten vanligen hamnar i livsmedelsdiskarna utan någon antydning om ursprunget. Alltså slaktas många fler djur utan föregående bedövning att vad som vore nödvändigt för att tillgodose behovet av den sortens kött. Brittiska rådet för djurskydd i lantbruket har uppskattat att en "stor andel" av det ritualslachtade köttet distribueras till den öppna marknaden.¹⁴¹

Slagordet "religiös frihet" har, tillsammans med antydningar om att de som angriper ritualslakten är antisemiter, varit tillräckligt för att förhindra rättslig inblandning i verksamheten i Storbritannien, USA och många andra länder. Men man behöver givetvis inte våra antisemit eller antimuslim för att motsätta sig det som görs mot djuren i religionens namn. Det är hög tid för anhängarna av båda dessa religioner att än en gång överväga huruvida den rådande tolkningen av slaktföreskrifterna verkligen är förenlig med det som religionen lär angående medkänsla. Under tiden finns det ett enkelt alternativ för den som inte vill äta kött som slaktats i strid mot vad deras religion för tillfället lär ut: ät inget kött. Detta förslag begär inte mer av de troende religiösa att jag begär av mig själv. Men de har än starkare skäl att sluta äta kött p.g.a. det extra lidande som ingår i framställningen av köttet de kan äta.

Vi lever i en tid av motstridiga trender. Somliga kräver att få fortsätta döda djur med bibliska slaktmetoder. Samtidigt är våra forskare angelägna om att utveckla banbrytande metoder som ändrar på djurens själva natur. En betydelsefullt steg mot en värld av konstgjorda djur togs 1988. Då beviljade USA:s

¹³⁹Farm Animal Welfare Council, *Report on the Welfare of Livestock When Slaughtered by Religious Methods* (London: Her Majesty's Stationery Office 1985) §50.

¹⁴⁰Temple Grandin, brev daterat 7 november 1988.

¹⁴¹Farm Animal Welfare Council, *Report on the Welfare of Livestock When Slaughtered by Religious Methods*.

patent- och registreringsverk forskare vid Harvard patent på en genmanipulerad mus. Den hade framställts för att vara extra mottaglig för cancer och den skulle användas för att identifiera cancerogena ämnen. I beslutet återopades ett ställningstagande i högsta domstolen 1980, vilket möjliggjorde patentering av artificiella mikroorganismer. 1988 patenterades emellertid ett djur för första gången.¹⁴²

Religiösa ledare, djurrättskämpar, miljöaktivister och uppfödare (som är rädda för att bli tvungna att betala avgifter till patentinnehavare för att fortsätta vara konkurrenskraftiga) har bildat en koalition för att stoppa möjligheten att ta patent på djur. Under tiden har företag som sysslar med genmanipulation redan börjat samarbeta med lantbruksindustrin. De investerar pengar i forskning för att skapa nya djur. Lyckas inte allmänna opinionen stoppa detta arbete så finns det förmögenheter att tjäna på djur som går upp mer i vikt eller lägger fler ägg på kortare tid.

Hotet mot djurens välfärd är redan uppenbar. Forskare vid amerikanska jordbruksdepartementets farm i Beltsville, Maryland, har i grisar placerat in gener för framställning av tillväxthormon. De genetiskt förändrade grisarna utvecklade svåra bieffekter, bl.a. lunginflammation, inre blödningar och en svår form av rörelsehämmande ledgångsreumatism. Tydligt överlevde endast en av dessa grisar till vuxen ålder för att sedan bara leva i två år. Grisen visades i brittisk TV, passande nog i *The Money Programme*. Grisen kunde inte stå upp.¹⁴³ En av de ansvariga forskarna sa till *Washington Times*:

Vi befinner oss på samma nivå som bröderna Wright jämfört med Boeing 747. Vi kommer att krascha och brinna i ett antal år och knappast lyfta från marken på en tag.

Men det blir djuren som "kraschar och brinner", inte forskarna. *Washington Times* citerade också folk som försvarade genmanipulation och avvisade djurskyddsargumenten:

Människor har korsat, tämjat, slaktat och på andra sätt exploaterat djur i århundraden. I grund och botten ändras ingenting.¹⁴⁴

Detta kapitel har visat att det är sant. Vi har länge behandlat djur som redskap för vår egen bekvämlighet. Under de senaste trettio åren har vi utnyttjat vår nyaste vetenskapliga teknik för att de bättre ska tjäna våra ändamål. Gentekniken är på ett sätt revolutionerande. På ett annat sätt är den bara ytterligare en metod att forma djuren för våra syften. Det som verkligen behövs är att attityder och vanor ändras i grunden.

¹⁴². *Science* 240:718 (6 maj 1988).

¹⁴³Caroline Murphy, "The 'New Genetics' and the Welfare of Animals", *New Scientist*, 10 december 1988, s.20.

¹⁴⁴"Genetic Juggling Raises Concerns", *The Washington Times*, 30 mars 1988.

Kapitel 4

Att bli vegetarian...

hur man åstadkommer mindre lidande och mer
mat till ett lägre pris för miljön

Nu när har vi lärt känna artförtryckets natur och sett vilka konsekvenser det har för ickemänskliga djur, då det dags att fråga: Vad kan vi göra åt det? Det finns mycket vi kan och bör göra mot artförtrycket. Vi bör t.ex. skriva till våra folkvalda angående de frågor som diskuteras denna bok. Vi bör upplysa våra vänner om frågorna. Vi bör uppfostra våra barn till att bry sig om alla kännande varelser. Vi bör också offentligt protestera å de ickemänskliga djurens vägnar när vi har möjlighet att göra det på ett verkningsfullt sätt.

Allt detta bör vi göra. Men det finns något vi kan göra som är av överordnad betydelse: Något som underbygger, förenar och ger mening åt alla våra handlingar för djuren. Det är att ta ansvar för våra egna liv och göra dem så fria från grymhet som möjligt. Första steget är att sluta äta djur. Många motståndare till djurplågeri drar gränsen vid kravet att bli vegetarian. 1800-talshumanisten Oliver Goldsmith skrev om dessa människor: "De hyser medlidande; och de äter föremålen för sin medömkan".¹

Strikt logiskt talat så finns det kanske ingen motsägelse mellan att vara intresserad av djur av medlidande och att ha gastronomiskt intresse av dem. Är man motståndare till att djur tillfogas lidande men accepterar att de dödas smärtfritt så kan man fortsätta äta djur utan att vara inkonsistent. Detta under förutsättning att djuren levit utan lidande och sedan slaktats snabbt och smärtfritt. Praktiskt och psykologiskt är det dock omöjligt att motsägelsefritt bry sig om djuren medan man fortsätter att äta dem till middag. Är vi beredda att ta en annan varelses liv enbart för att tillfredsställa vårt begär efter en viss sorts

---

¹ Oliver Goldsmith, *The Citizen of the World*, i *Collected Works*, red. A. Friedman (Oxford, Clarendon Press 1966), vol.2, s.60. Goldsmith tycks emellertid själv ha hamnat i den kategorin. Enligt Howard Williams i *The Ethics of Diet* (utvidgad utgåva, Manchester och London 1907, s.149) var nämligen Goldsmiths självkontroll inte lika stark som hans sensibilitet.

mat så är den varelsen blott en redskap för våra syften. Så småningom kommer vi att betrakta grisar, kor och kycklingar som ting att utnyttja. Upptäcker vi sedan att man måste andra på djurens livsvillkor en del för att vi ska kunna hålla djurkroppar i lager till en pris vi har råd att betala så kommer vi troligen inte att syna dessa förändringar alltför kritiskt. Djurfabriken är inte annat än en teknisk tillämpning av idén att djur är redskap för våra syften. Vi håller våra matvanor kära och det är inte lätt att ändra dem. Vi har därför starkt intresse av att övertyga oss själva om att hänsyn till djuren inte tvingar oss att sluta äta dem. Den som är van att äta djur kan inte vara helt opartisk när det gäller att bedöma om betingelserna för djuruppfödningen vällar lidande.

Det är inte praktiskt möjligt att föda upp djur i stor skala utan att tillfoga dem ett betydande lidande. Även om man inte använder intensiva metoder så medför de traditionella metoderna att djuren kastreras, tidigt separeras från modern, tas ur den sociala gemenskapen, brännmärks, transporteras till slakthuset och slutligen slaktas. Det är svårt att tänka sig hur djur skulle kunna uppfödas till mat utan sådant lidande. Det kunde möjligen ske i liten skala. Dagens enorma stadsbefolkning skulle dock inte kunna utfodras med kött som framställts på denna sätt. Om det över huvud taget kunde göras, så skulle ändå djurköttet som producerats på detta sätt vara oerhört mycket dyrare att dagens djurkött. Och redan nu är djuruppfödning en dyrt och ineffektivt sätt att framställa protein. Kött från djur som fötts upp med lika hänsyn till djurens välfärd så länge de var i livet skulle vara en delikatess som bara blev tillgänglig för de rika.

I vilket fall som helst är sådana funderingar helt irrelevanta för frågan om det etiska i vår nuvarande dagliga diet. Vilka teoretiska möjligheter till djuruppfödning utan djurplågeri som än må finnas så är verkligheten annorlunda: Köttet i charkuteributiken och livsmedelsaffären kommer från djur som levt utan att man tagit någon verklig hänsyn till dem över huvud taget. Vi ska alltså inte fråga oss om det någonsin kan vara rätt att äta kött. Utan om det är rätt att äta just detta kött. Jag menar att de som motsätter sig onödigt dödande av djur och de som enbart motsätter sig att djuren lider måste vara eniga beträffande den sista frågan: Svaret är nej.

Att bli vegetarian är inte bara en symbolisk gest. Det är inte heller ett försök att isolera sig från den grymma verkligheten att hålla sig ren och oskyldig till grymheterna och blodbadet utanför. Att bli vegetarian är ett mycket praktiskt och verkningsfullt steg på vägen mot en slut på att man dödar ickemänskliga djur och att man tillfogar dem lidande. Anta för en ögonblick att vi egentligen bara ogillar lidandet, inte dödandet. Hur skulle vi kunna förhindra att man använder de intensiva metoder för djuruppfödning som beskrivits i kapitel 3?

Så länge folk är beredda att köpa de produkter som framställts genom intensivuppfödning kommer man aldrig att kunna genomföra någon genomgripande reform med hjälp av de vanliga protesterna och politiska aktiviteterna. I Storbritannien anlätade regeringen en grupp opartiska experter (Brambellkommittén) för att utreda frågan om vanskötsel av djur och tänkbara åtgärder. Anledningen var att Ruth Harrissons *Animal Machines* orsakat en omfattande debatt. Men t.o.m. i denna land som sägs bestå av djurvänner vägrade regeringen att

genomföra rekommendationerna. Underhusets jordbrukskommitté gjorde en ny undersökning av intensivuppfödningen 1981. Den ledde också till förslag som skulle ta bort de värsta missförhållandena. Än en gång gjordes ingenting.² Om kampen mötte detta öde i Storbritannien kan man inte ha några höga förväntningar när det gäller USA. Där är lantbruksindustrins lobby ännu mäktigare.

Detta betyder inte att de vanliga formerna för protest och politisk aktivitet är onödiga och borde överges, tvärtom: De utgör en nödvändig del av den allmänna kampen för konkret förändring av djurens förhållanden. Organisationer som Compassion in World Farming har särskilt i Storbritannien lyckats med att hålla igång debatten. De har t.o.m. lyckats stoppa bruket av slaktkalvköttar. Mera nyligen har amerikanska grupper börjat skapa opinion kring intensivuppfödningen. Men denna sorts verksamhet är inte tillräcklig.

De människor som tjänar på att exploatera en stort antal djur är inte sena att försvara sig mot kritik med svaret att de bara ger allmänheten vad den vill ha.

Därför bör var och en av oss sluta köpa produkterna från den moderna djuruppfödningen - även om vi inte är övertygade om att det vore fel att äta djur som levt ett behagligt liv och fått en smärtfri död.

Vegetarianism är en form av bojkott. Den blir permanent för de flesta vegetarianer. När de väl brutit sig loss från sina köttätande vanor kan de inte längre godkänna att man slaktar djur för att tillfredsställa smaklökarnas oviktiga begär. Den moraliska skyldigheten att bojkotta köttet i dagens charkbutiker och varuhus är dock lika oundviklig för den som bara ogillar lidandet, inte dödandet. Om vi inte bojkottar kött så är vi var och en ansvariga för att djurfabrikerna finns kvar, frodas och växer. Och därmed också för det plågeri som ingår i verksamheten.

I detta avseende når artförtryckets konsekvenser in i våra egna liv. Vi måste personligen bevisa att vår omsorg om ickemänskliga djur inte är hyckleri. På denna punkt har vi möjlighet att göra något mer än att bara prata och hoppas att politikerna ska göra något. Det är lätt att ta ställning till avlägsna problem. Men speciesisten avslöjar sig (liksom rasisten) när problemen kommer inpå knuten. Man protesterar mot tjurfäktning i Spanien, ätandet av hundar i Sydkorea eller slakten av sälungar i Kanada men fortsätter att äta ägg från höns som tillbringat sina liv intryckta i burar eller kött från kalvar som mist sina mödrar, saknar lämplig kost och har berövats möjligheten att ligga ner med

---

²R.G. Frey har försökt vederlägga argumentet för vegetarianism som presenteras i detta kapitel i första utgåvan av boken. Han beskrev de reformförslag som lagts fram av underhusets jordbrukskommitté 1981, och kommenterade: "Underhuset i sin helhet har ännu inte tagit ställning till rapporten, och det kan mycket väl hända att den till slut blir urvattnad. Icke desto mindre utgör den tveklöst ett betydelsefullt framsteg i kampen mot missförhållanden i industriell uppfödning." Frey hävdade sedan att rapporten visade att man kunde eliminera dessa missförhållanden utan att ta till medel som att propagera för bojkott av djurprodukter (R.G. Frey, *Rights, Killing and Suffering* Oxford, Blackwell 1983, s.207). Jag önskar uppriktigt att min kritiker får rätt på denna punkt. Men underhuset gjorde sig inte besväret att "urvattna" rapporten - de ignorerade den. Åtta år senare hade ingenting förändrats för den stora majoriteten av de intensivproducerade djuren i Storbritannien. Undantaget gäller gödkalvar; men i det fallet hade konsumentbojkotten stor betydelse.

benen utsträckta. Det är som att ta avstånd från apartheid i Sydafrika medan man ber grannarna att inte sälja sina hus till invandrare.

För att bojkottaspekten av vegetarianismen ska bli effektiv så för vi inte våra blyga angående vår vägran att äta kött. Vegetarianer som lever en samhälle av allätare får alltid frågor om sitt märkliga kosthåll. Det kan vara irriterande eller t.o.m. genant. Men det ger också möjlighet att upplysa folk om djurplågeri som de kanske inte känt till. (Själv fick jag först höra talas om djurfabriker när en vegetarian tog sig tid att förklara för mig varför han inte åt samma mat som jag.) Om bojkott är det enda sättet att få slut på grymheterna så måste vi uppmuntra så många som möjligt att förena sig i bojkotten. Det kan vi bara göra på en effektivt sätt om vi föregår med gott exempel.

Ibland försöker folk försvara sitt köttätande med att djuret redan var dött när de köpte det. Detta är en efterrationalisering som jag många gånger har hört framföras på fullt allvar. Dess svaghet blir uppenbar så snart vi betraktar vegetarianism som en form av bojkott. Under druvbojkotten till stöd för Cesar Chavez' kamp för bättre löner och villkor åt druvplockarna fanns det vindruvor tillgängliga i affärerna. De var plockade av icke fackanslutna. Dessa druvor var redan plockade av underbetald arbetskraft och den lön som utbetalats för detta arbete skulle vi aldrig ha kunnat höja, lika litet som vi kan bringa liv i steken. Syftet med bojkotten är inte i något av dessa fall att ändra på det förflutna; det är att förhindra att det vi protesterar mot fortsätter.

Jag har betonat bojkottelementet i vegetarianismen så mycket att läsaren kanske frågar sig om man uppnår något med att vara vegetarian om inte bojkotten sprider sig och blir verkningsfull. Men vi måste ofta satsa fast vi inte är säkra på att lyckas. Om detta är enda argumentet så talar det inte mot vegetarianismen. Ingen av de stora rörelserna i kamp mot förtryck och orättvisa skulle ha funnits om ledarna väntat med att börja anstränga sig tills de vore säkra på att lyckas. När det gäller vegetarianism är jag emellertid dessutom övertygad om att vi uppnår något med våra individuella handlingar även om bojkotten i stort inte skulle vara verksam. George Bernard Shaw har sagt att han skulle komma att följas till graven av otaliga får, kor, grisar, höns och ett helt stim fisk, samtliga mycket tacksamma över att ha sluppit bli slaktade tack vare hans vegetariska kosthåll. Vi kan visserligen inte identifiera några enskilda djur som dragit nytta av att vi är vegetarianer. Men vi kan anta att vi tillsammans med andra som redan undviker kött, med vårt kosthåll i viss utsträckning kan påverka antalet djur som föds upp djurfabriker och går till slakt. Antagandet är rimligt eftersom antalet uppfödda och slaktade djur är avhängigt av processens lönsamhet. Samtidigt beror lönsamheten delvis på efterfrågan. Ju mindre efterfrågan, desto lägre pris och mindre lönsamhet. Ju lägre lönsamhet, desto färre djur som föds upp till slakt. Denna elementära ekonomiska mekanism kan klart konstateras exempelvis i de tabeller som fjäderfäbranschens tidskrifter publicerar. Priset på fjäderfä bestämmer hur stort antal kycklingar som placeras i broilerskjul för att påbörja en glädjelös tillvaro.

Så egentligen står vegetarianismen på en starkare grund att de flesta andra bojkotter eller protester. Den som bojkottar produkter från Sydafrika för att bidra till apartheidsystemets fall uppnår ingenting om bojkotten inte ly-

ckas tvinga de vita sydafrikanerna att ändra sin politik. (Ansträngningen kan emellertid ändå ha varit värd besväret, oavsett utfallet.) Men vegetarianerna vet att de genom sina handlingar bidrar till att reducera lidandet och slakten. Och detta oavsett om de under sin livstid får uppleva att deras strävanden initierar en massbojkott av kött och ett slut på djurplågeriet i lantbruket.

Utöver allt detta har vegetarianismen en särskild betydelse: Den utgör en praktisk och levande vederläggning av ett vanligt men gravt felaktigt försvar för industriella uppfödningssätt. Det sägs ibland att sådana metoder är nödvändiga för att föda jordens snabbt ökande befolkning. Sanningen om detta förhållande är så viktig att den faktiskt visar sig vara ett övertygande skäl för vegetarianism i sig själv, helt oberoende av de djurskyddsfrågor jag behandlat i denna bok. Därför ska jag göra en kort utveckling för att diskutera matproduktionens grundläggande villkor.

I detta ögonblick får miljontals människor i många delar av världen nöja sig med mindre mat än de behöver. Ytterligare flera miljoner saknar den typ av mat de skulle behöva trots att de får tillräckliga kvantiteter; oftast handlar det om proteinbrist. Frågan är alltså: Hjälper man världens hungrande genom att föda upp djur på det sätt som praktiseras i de välbärgade länderna?

Varje djur måste äta för att uppnå den vikt och storlek som anses tillräcklig för att människor ska ha djuret till mat. Låt säga att en kalv strövar på vilda betesmarker där det bara växer gräs och att dessa marker inte lämpar sig för spannmål eller annan gröda som passar till människoföda. Det blir en nettovinst i form av protein för människorna eftersom den färdiga kalven förser oss med protein som vi inte - ännu - kan utvinna ur gräs till rimlig kostnad. Placerar vi kalven i ett utfodringsområde eller stänger in den i någon annan form av anläggning så ändras dock bilden. Kalven måste i så fall utfodras. Oavsett hur litet utrymme kalven och hans kamrater pressas in i, så måste man bruka mark till att odla majs, durra, sojabönor eller vad kalven nu äter. Nu ger vi kalven mat som vi själva skulle kunna äta. Det mesta av maten går åt till normala dagliga fysiologiska processer. Även om man fullständigt hindrar kalven från att röra sig måste den förbränna föda bara för att hålla sig vid liv. Födan bygger också upp oätliga delar av kalvens kropp, exempelvis skelettet. Endast den mat som återstår efter att sådana behov tillfredsställts kan omvandlas till nytt kött som sedan slutligen ätes av människor.

Hur mycket protein använder kalven och hur mycket blir över åt människorna? Svaret är förbluffande. För 21 kilo protein som ges till kalven får man ett enda kilo animaliskt protein till människor. Vi får tillbaka mindre än fem procent av insatsen. Inte undra på att Frances Moore Lappé kallade denna sorts uppfödning för "en omvänd proteinfabrik!"³

³Frances Moore Lappé, *Diet for a Small Planet* (New York, Friends of the Earth/Ballantine 1971), ss. 4-11. Det är den bästa kortfattade introduktionen till ämnet. Uppgifter utan källhänvisning i denna avdelning är hämtade från denna bok. (Reviderad utgåva utkom 1982.) Originalkällor är huvudsakligen *The World Food Problem*, en rapport från presidentens rådgivande vetenskapliga kommitté (1967), *Feed Situation*, USDA februari 1970, samt *National and State Livestock-Feed Relationships*, USDA:s ekonomiska forskningsservice, statistisk bulletin nr. 446, februari 1970.

Vi kan uttrycka det på ett annat sätt. Anta att vi har en hektar bördig jord. Vi kan använda denna för att odla proteinrika växter som ärtor eller bönor. I så fall får vi 350 till 550 kilo protein från vårt hektar. Alternativet är att odla en gröda som djuren utfodras med. Sedan dödar vi djuren och äter upp dem. I så fall stannar vi på 45 till 60 kilo protein från ett hektar. De flesta djur omvandlar växt protein till animaliskt protein på ett effektivare sätt än nötboskap. Grisen behöver t.ex. "bara" åtta kilo protein för att framställa ett kilo till människorna. Men det är värt att notera att detta försprång praktiskt taget elimineras om vi resonerar i termer av protein per hektar. Nötkreatur kan nämligen tillgodogöra sig proteinkällor som grisar inte kan smälta. Enligt de flesta uppskattningar skapar växtföda omkring tio gånger så mycket protein per hektar som animalisk föda. Beräkningarna varierar emellertid, och ibland säger man att förhållandet ligger på upp till 20:1.⁴

Om vi låter djuren förse oss med mjölk och ägg istället för att döda och äta dem ökar vi avkastningen betydligt. Men djuren behöver ändå protein till sina egna processer. De mest effektiva formerna av ägg- och mjölkproduktion åstadkommer inte mer att en fjärdedel av den mängd protein per hektar som växtfödan skulle ge.

Protein är förstas bara ett av de viktiga näringsämnena. Om vi jämför hur mycket kalorier växtföda skapar jämfört med animaliskt så så utfaller jämförelsen ändå till växternas fördel. Jämför man skörden från en hektar havre eller broccoli med ett hektar djurfoder som används till produktion av fläskkött, mjölk, höns eller nötkött ser man att ett hektar havre ger sex gånger mer kalorier än ett hektar som används till fläskkött. Ändå är fläskkötsproduktionen mest effektiv av djurprodukterna i detta avseende. En hektar broccoli ger nästan tre gånger fler kalorier än fläskköttet. Havre ger tjugofem gånger mer protein per hektar än nötkött. Andra myter som kött- och mjölkindustrin håller liv i skinngas om vi tittar på några andra näringsämnen. En hektar broccoli ger exempelvis tjugofyra gånger mer järn än ett hektar som används till foder åt nötkreatur. En hektar havre ger sexton gånger mer järn än nötköttet. Mjölkproduktion ger visserligen mer kalcium per hektar än havreproduktion, men broccoli ligger ännu bättre till: Fem gånger mer kalcium än mjölken.⁵

Allt detta har hisnande konsekvenser för livsmedelssituationen i världen. Lester Brown vid Overseas Development Council (Transatlantiska utvecklingsrådet) beräknade 1974 att amerikanerna skulle kunna frigöra 12 miljoner ton spannmål till människoföda bara genom att dra ner på sin köttkonsumtion med 1012 miljoner ton ger mat till 60 miljoner människor. Don Paarlberg, tidigare biträdande jordbruksminister i USA, har sagt att man skulle kunna råda

⁴Den högre siffran är hämtad från Folke Dovrings "Soybeans", *Scientific American*, februari 1974. Keith Akers sammanställer andra uppgifter i *A Vegetarian Sourcebook* (New York, Putnam 1983), kap. 10. I hans tabeller jämförs näringsutvinningen per ytenhet av havre, broccoli, fläskkött, mjölk, höns och nötkött. Trots att varken havre eller broccoli är proteinrika växter så gav ingen av djurprodukterna mer än hälften så mycket protein som någon av växterna. Akers originalkällor är: USDA:s *Agricultural Statistics* 1979, USDA:s *Nutritive Value of American Foods* (Washington D.C., U.S. Government Printing Office 1975) samt C.W. Cooks' "Use of Rangelands for Future Meat Production", *Journal of Animal Science* 45:1476(1977).

⁵Keith Akers, *A Vegetarian Sourcebook*, s.90-91, baserat på ovannämnda källor.

bot på kaloribristen i de ickesocialistiska utvecklingsländerna fyra gånger om bara genom att halvera USA:s boskapsbestånd.⁶ Den mat som slösas bort i de välbeställda ländernas djurproduktion skulle faktiskt räcka till att utplåna hungern och undernäringen i hela världen om den fördelades riktigt. Vår fråga har alltså ett enkelt svar: Man hjälper inte världens hungrande genom att att föda upp djur till mat med den industrialiserade världens metoder.

Andra resurser belastas också av djurproduktionen. Forskaren Alan Durning från Worldwatch Institute (en miljöforskningsinstitut i Washington D.C.) har beräknat att oxar i ett utfodringsområde ger ett kilo kött till priset av 5 kilo spannmål, 25 000 liter vatten, energi motsvarande 10 liter bensin samt ca 35 kilo eroderad yttjord. En tredjedel av Nordamerika är betesmark, mer än hälften av USA:s åkrar besås med djurfoder och mer än hälften av allt vatten som konsumeras i USA går till djuruppfödning.⁷ Ätliga växter tar betydligt mindre på både miljön och resurserna i samtliga dessa avseenden.

Låt oss först granska energiåtgången. Man föreställer sig kanske att lantbruk går ut på att utnyttja jordens bördighet och solljusets energi till att öka vår energitillgång. Traditionellt jordbruk gör precis det. Majsen i Mexiko ger exempelvis 83 matkalorier per förbrukad kalori fossilt bränsle. Lantbruket i utvecklade länder bygger emellertid på stor förbrukning av fossila bränslen. Den form av matproduktion som utnyttjar energin mest effektivt i USA är havreodling (än en gång). Det ger knappt 2,5 matkalorier per kalori fossil bränsleenergi, potatis ger drygt 2,0 och vete ger liksom sojabönor omkring 1,5. Dessa klena resultat är dock rena guldgruvorna jämfört med amerikansk djurproduktion av vilket slag som helst: Den kostar alltid mer bränsle att den ger. Fritt strövande bifkor är minst ineffektiva. De tar tre kalorier fossilt bränsle för varje producerad matkalori. Den mest ineffektiva - utfodrade biffkor - förbrukar 33 bränslekalorier till en matkalori. Produktion av ägg, fårkött, mjölk och höns hamnar mellan de två typerna av nötköttsproduktion när det gäller energiutnyttjande. I USA:s lantbruk ger växtodling alltså minst fem gånger mer energi i förhållande till insatsen än biffkor på bete, tjugo gånger mer energi än kycklingproduktion och mer än femtio gånger mer energi än kreatur i utfodringsanläggningar.⁸ USA:s djurproduktion fungerar tack vare att den utnyttjar solenergi som lagrats i jorden i miljontals år i form av kol och olja. Detta är ekonomiskt förnuftigt för lantbruksindustrin eftersom kött är dyrare att olja. Men i ett långsiktigt perspektiv med avseende på nödvändigheten av hushållning med våra ändliga resurser, finns det inget förnuft i detta över huvud taget.

Djurproduktion står sig inte heller i jämförelse med växtproduktion när det gäller vattenåtgång. Ett kilo kött kräver femtio gånger mer vatten än ett kilo vete.⁹ *Newsweek* fann en belysande bild av denna mängd vatten när de skrev

⁶Boyce Rensberger, "Curb on U.S. Waste Urged to Help World's Hungry", *The New York Times*, 25 oktober 1974.

⁷*Science News*, 5 mars 1988, S.153, citerar *Worldwatch* jan/feb. 1988.

⁸Keith Akers, *A Vegetarian Sourcebook*, s.100, baserat på D. Pimental och M. Pimental, *Food, Energy and Society* (New York, Wiley 1979) s.56, 59, samt USDA:s *Nutritive Value of American Foods* (Washington D.C., U.S. Government Printing Office 1975).

⁹G. Borgstrom, *Harvesting the Earth* (New York, Abelard-Schuman 1973)s.64-65. Citerat

att "En jagare skulle kunna flyta på det vatten som passerar genom en 450 kilos ox".¹⁰ Djurproduktionens behov torkar ut de vidsträckta underjordiska sjöar som många torra regioner i Amerika, Australien och andra länder är beroende av. I boskapsmarkerna som sträcker sig från västra Texas till Nevada sjunker exempelvis vattenståndet och källorna torkar ut. Det beror på den enorma underjordiska sjön "Ogalalla Aquifer" (en annan resurs som liksom kol och olja behövt miljoner år på sig att bildas) håller på att förbrukas p.g.a. köttproduktionen.¹¹

Vi bör inte heller bortse från vad djurproduktionen betyder för vattnet som inte förbrukas. Förbundet för brittiska vattenmyndigheter har statistik som visar att lantbruken vållade mer att 3 500 fall av vattenförorening 1985. Här är blott ett exempel: En tank brister på en grisanläggning och en kvarts miljon liter grisekrementer rinner ut i floden Perry där 110 000 fiskar dör. Över hälften av vattenmyndigheternas åtal för grova vattenföroreningar riktas idag mot lantbrukare. Det är inte förvånande eftersom en äggfabrik på blygsamma 60 000 fåglar framställer 82 ton spillning i veckan. Två tusen grisar avger på samma tid 27 ton gödsel och 32 ton urin. Holländska lantbruk producerar 94 miljoner ton gödsel om året. Bara 50 miljoner kan upptas av jorden utan risker. Man har beräknat att överskottet skulle fylla ett godståg som sträcker sig från Amsterdam till Kanadas bortersta stränder.¹² Men överskottet skeppas inte iväg. Det dumpas på marken där det förorenar vattentillgångarna och dödar den återstående naturliga vegetationen i Nederländernas jordbruksregioner.¹³ I USA ger lantbruksdjuren två miljarder ton gödsel om året (tio gånger mer än hela världens befolkning gör). Hälften kommer från fabriksuppfödda djur och det kommer därför inte att återföras till jorden.¹⁴ Som en grisbonde säger: "så länge konstgödning är billigare än arbetskraft har spillet inget större värde för mig."¹⁵ Den gödsel som skulle återställa jordens bördighet hamnar som föroreningar i våra vattendrag.

Den värsta dårskap som kravet på kött ställt till är ändå, visar det sig, att man ödelägger skogarna. Historiskt sett har man röjt skogen främst av det skälet att man velat låta djuren beta. Så är det också idag. I Costa Rica, Colombia och Brasilien liksom i Malaysia, Thailand och Indonesien hugger man ner regnskogen för att ge betesmark till boskapen. Men köttet från denna boskap hjälper inte de fattiga i dessa länder. Istället säljs det till den välbärgade storstadsbefolkningen eller exporteras. Nästan hälften av Centralamerikas tropiska regnskog har

från Keith Akers, *A Vegetarian Sourcebook*.

¹⁰"The Browning of America", *Newsweek*, 22 februari 1981, s.26, citerat från John Robbins, *Diet for a New America* (Walpole, N.H., Stulpoint 1987), s.367.

¹¹"The Browning of America", s.26.

¹²Fred Pearce, "A Green Unpleasant Land", *New Scientist*, 24 juli 1986, s.26.

¹³Sue Armstrong, "Marooned in a Mountain of Manure", *New Scientist*, 26 november 1988.

¹⁴J. Mason och P. Singer, *Animal Factories* (New York, Crown 1980), s. 84. Citerar från R.C. Loehr, *Pollution Implications of Animal Wastes - A Forward Oriented Review*, Water Pollution Control Research Series (U.S. Environmental Protection Agency, Washington D.C. 1968), s.9

¹⁵"Handling Waste Disposal Problems", *Hog Farm Management* april 1978, s.17. Citerad J. Mason och P. Singer, *Animal Factories*.

förstörts under de sista tjugofem åren; främst för att ge kött till Nordamerika.¹⁶ Förmodligen lever omkring 90djurarter i tropikerna. Många av dem har ännu inte katalogiserats av vetenskapen.¹⁷ Fortsätter röjningarna i nuvarande takt utplånas de. Dessutom skapar kalhuggningen erosion. Jordförstöringen vållar översvämningar, vedbrist för lantbefolkningen och möjligtvis minskad total nederbörd.¹⁸

Vi håller på att förlora dessa skogar när vi nyss börjat förstå hur verkligt viktiga de är. Sedan torkan i Nordamerika 1988 har många människor hört talas om det hot mot vår planet som kallas för växthuseffekten. Den beror huvudsakligen på ökade utsläpp av koldioxid i atmosfären. I skogarna lagras enorma mängder kol. Man har beräknat att även efter all den röjning som ägt rum så rymmer världens återstående skogar fortfarande fyrahundra gånger mer kol än att det kol människan årligen släpper ut i atmosfären genom bruket av fossila bränslen. Förstör man en skog så släpper man ut kol i atmosfären i form av koldioxid. Omvänt så upptar nya och grönskande skogar koldioxid ur atmosfären och binder det i organiskt material. Växthuseffekten förvärras alltså p.g.a. att man förstör de befintliga skogarna. Chansen att mildra effekten ligger i storskalig skogsplantering tillsammans med andra åtgärder som minskar utsläppen av koldioxid.¹⁹ Om vi misslyckas med detta kommer planeten att bli varmare, vilket inom femtio år kan betyda omfattande torka. Ännu fler skogar kommer att förstöras p.g.a. klimatändringen och oräkneliga arter kommer att dö ut eftersom de inte klarar förändringarna i levnadsmiljön. Polaris kommer att smälta vilket i sin tur höjer havens vattenstånd och översvämningar kuststäder och kustområdena. 15 av Bangladesh (bebott av 10 miljoner människor) skulle översvämmas om vattenståndet höjs en meter. Samma höjning skulle hota själva existensen av en del lågt liggande öriken Stilla Havet (Maldiverna, Tuvalu och Kiribati).²⁰

Skogar och köttdjur konkurrerar om samma mark. De välbeställda ländernas ofantliga aptit på kött gör att lantindustrin kan betala mer för att de som vill bevara eller återställa skogarna. Vi sätter bokstavligt talat vår planets framtid på spel - för humbugarnas skull.

Hur långt ska vi sträcka oss? Skälen för radikal förändring av våra kostvanor är uppenbara. Men kan vi inte äta något annat än växter? Hur ska gränsen dras exakt?

Det är alltid svårt att dra precisa gränser. Jag ska antyda ett par förslag men det kan mycket väl hända att läsaren finner det jag säger här mindre övertygande

¹⁶Information från Rainforest Action Network, *The New York Times*, 22 januari 1986, s.7.

¹⁷E.O. Williams, *Biophilia* (Cambridge, Harvard University Press 1984), s.131

¹⁸Keith Akers, *A Vegetarian Sourcebook*, ss.99-100. Baserat på H.W. Henderson et al., *Forests and Water Effects of Forest Management on Floods, Sedimentation and Water Supply*, U.S. Department of Agriculture Forest Service General Technical Report PSW18/1976, samt I. Kittridge, "The Influence of the Forest on the Weather and other Environmental Factors", i *Forest Influences* (utgiven av FN:s livsmedels- och jordbruksorgan, Rom 1962).

¹⁹Fred Pearce, "Planting Trees for a Cooler World", *New Scientist*, 15 oktober 1988, s.21.

²⁰David Dickson, "Poor Countries Need Help to Adapt to Rising Sea Level", *NewScientist*, 7 oktober 1989, s.4 Sue Wells och Alasdair Edwards, "Gone With the Waves", *New Scientist* 11 november 1989, s.29-32.

att det jag tidigare sagt om de klara fallen. Du måste själv avgöra var du ska sätta gränsen och ditt beslut kanske inte helt överensstämmer med mitt. Det spelar inte så stor roll. Vi kan skilja på skalliga och ickeskalliga män trots att vi inte kan avgöra varje gränsfall. Det viktiga är att vi enas om grundprinciperna.

Jag hoppas att var och en som kommit så här långt i boken inser att det är moraliskt nödvändigt att sluta köpa och äta kött och andra produkter från djur som levit i moderna djurfabriker. Här har vi det mest uppenbara fallet; en absolut minimum som var och en med förmåga att se bortom det snäva egenintresset borde kunna acceptera.

Låt oss se vad detta minimum innebar. Det betyder att vi måste undvika kyckling, kalkon, kanin, fläsk, kalvkött, oxkött och ägg. Åtminstone om vi inte är fullständigt säkra på hur den enskilda varan har framställts. Idag är lamm relativt sällan intensivuppfödda; men somliga lamm är det, och ännu fler kan komma att födas upp intensivt i framtiden. Sannolikheten för att din oxkött kommer från en utfodringsanläggning eller någon annan typ av instängning - eller från betesmarker som röjts i regnskogen - beror på vilket land du bor i. Man kan skaffa alla dessa typer av kött utan att det kommer från djurfabriker. Det kräver dock stora ansträngningar om man inte bor på landet. I charkuteributiken vet man sällan hur djuren hade det innan deras kroppar blev till salu. I vissa fall, exempelvis vad gäller kycklinguppfödning, har de gamla metoderna utplånats så fullständigt att det nästan är omöjligt att köpa en kyckling som strövat i det fria. Det ljusa kalvköttet kan helt enkelt inte framställas på ett humant sätt. T.o.m. när kött beskrivs som "naturligt" behöver detta inte betyda mer än att djuret sluppit de vanliga portionerna antibiotika, hormoner och andra mediciner; ingen större tröst för en djur som inte kan röra sig "fritt" utomhus. I många länder kan man nu få tag i ägg från "sprätthöns" som gått fritt. I USA är de emellertid fortfarande mycket svåra att finna.

När du val slutat äta fjäderfä, fläskkött, kalvkött, oxkött och ägg från burhöns så är nästa steg att sluta äta alla slaktade fåglar eller däggdjur. Detta är bara en litet extrastege eftersom så få av de fåglar eller däggdjur vi vanligen äter inte är intensivuppfödda. Folk som inte har upplevt hur rikt en fantasifullt vegetariskt kosthåll kan vara tror kanske att det skulle vara en stor uppoffring. Till dem kan jag bara säga: "Prova!" Köp en bra vegetarisk kokbok så upptäcker du att det inte är någon uppoffring över huvud taget att vara vegetarian. Extrasteget bör tas antingen för att man anser det våra fel att döda dessa varelser bara för att tillfredsställa våra smaklökar. Eller för att man vet att även djur som inte föds upp intensivt lider på flera av de sätt som beskrevs i förra kapitlet.

Nu uppstår svårare frågor. Hur långt ner på evolutionsstegen ska vi gå? Får vi äta fisk? Vad sägs om räkor? Ostron? för att besvara dessa frågor måste vi tänka på vad vårt engagemang för andra varelser bygger på. I första kapitlet sa jag att det bara finns en legitim gräns för vår hänsyn till andra varelser: Den punkt där man inte längre kan säga att varelsen har intressen. För att ha intressen i en strikt ickemetaforisk bemärkelse så måste man ha förmåga att lida eller erfara välbehag. Lider en varelse är det aldrig berättigat att bortse från detta lidande. Det är inte berättigat att vägra jämställa det med samma grad av lidande hos någon annan varelse. Det omvända är emellertid också sant:

Saknar varelsen förmåga att lida eller uppleva välbehag så finns det inget att ta hänsyn till.

Att dra gränsen är alltså att avgöra när det är berättigat att anta att varelser saknar förmåga att lida. Tidigare diskuterade jag beläggen för ickemänskliga djurs lidande. Jag nämnde två indikationer på förmåga att lida: å ena sidan varelsens beteende, om den vrider sig, skriker, försöker komma undan smärtekällan o.s.v. Å andra sidan likheterna mellan varelsens nervsystem och vårt eget. På båda dessa grunder finner vi mindre starka belägg för förmåga att känna smärta ju längre ner på utvecklingsstegen vi kommer. Beläggen är överväldigande när det gäller däggdjur och fåglar. Reptiler och fiskar har nervsystem som i viktiga avseenden skiljer sig från däggdjurens men samtidigt har den grundläggande strukturen med centrala nervbanor gemensamt. Både fiskar och reptiler uppvisar mycket av samma smärtbeteende som däggdjur. De flesta arter avger t.o.m. ljud som dock inte är hörbara för människor. Fiskar kan t.ex. frambringa vibrationsljud och forskare har urskiljt olika "rop", exempelvis ljud som indikerar "oro" och "irritation."²¹ Fisk visar också tecken på att känna obehag när de tas ur vattnet och får vifta runt i en håv eller på torra land tills de dör. Folk som för övrigt är hyggliga kan tycka att en behaglig eftermiddag består i att sitta vid vattnet och dingla med en krok medan de fångade fiskarna långsamt dör vid deras sida. Nog skulle de tänka annorlunda om de kunnat höra fisken gnälla eller klaga på något sätt?

Royal Society for the Prevention of Cruelty to Animals i Storbritannien bildade 1976 en oberoende forskarpanel angående jakt och fiske. Ordförande var Lord Medway, välkänd zoolog, och panelen bestod av experter som inte var knutna till RSPCA. Man undersökte noggrant beläggen för smärta hos fiskar och fann enhälligt att beläggen för smärta hos fisk är lika starka som beläggen för smärta hos andra ryggradsdjur.²² Den som är mer bekymrad om att man vållar smärta än att man dödar kanske frågar: Anta att fisk *kan* lida, hur mycket *lider* de egentligen i normalt kommersiellt fiske? Det kan tyckas att fisk till skillnad från fåglar och däggdjur slipper lida i den process som krävs för att föda upp dem till middagsbordet; vanligtvis sysslar man inte med uppfödning av fisk. Människor berör deras liv bara när de fångas och dödas. Detta är faktiskt inte helt sant: Fiskuppfödning är en lika intensiv produktionsform som uppfödning av biffkor i utfodringsanläggningar och fiskuppfödningsindustrin växer snabbt. Det började med färskvattenfisk som forell men norrmännen utvecklade en metod för produktion av lax i burar i havet. Andra länder använder nu denna metod till en otal olika saltvattenfiskar. Man har inte ens undersökt de tänkbara djurskyddsproblemen med fiskuppfödning: Beståndstätheten, förnekandet av vandringsinstinkten, stress i hanteringen o.s.v. Men även om fisken inte föds upp så dör en kommersiellt fångad fisk en mycket mer utdragen död än låt säga en kyckling. Fisken tas helt enkelt upp i luften och lämnas att dö. Gälarna kan ta upp syre ur vatten men inte ur luft så fisk som inte

²¹L. och M. Milne, *The Senses of Men and Animals* (Middlesex och Baltimore, Penguin Books 1965), kap.5.

²²*Report of the Panel of Enquiry into Shooting and Angling* publicerat av panelen 1980. Kan fås genom Royal Society for the Prevention of Cruelty to Animals (Storbritannien), §§15-57.

är i vatten kan inte andas. Den fisk som säljs din livsmedelsbutik kan ha dött långsamt genom kvävning. Ifall det var en djuphavsfisk som dragits upp till ytan i en trål kan den ha dött en smärtsam död av tryckförändringen.

När fisk fångas istället för att födas upp så gäller inte de ekologiska argumenten mot att äta intensivuppfödda djur för fisken. Vi slösar inte bort spannmål eller sojabönor genom att mata fiskarna i havet med det. Det finns dock ett annat ekologiskt argument mot dagens omfattande kommersiella havsfiske: Vi fiskar ut haven i snabb takt. Fångsterna har minskat dramatiskt på senare år. Vissa fiskarter fanns en gång i överflöd, t.ex. sillen i norra Europa, Kaliforniens sardiner eller koljan i New England. De är nu så sällsynta att de betraktas som utrotade i kommersiellt hänseende. Moderna fiskeflottor trålar fiskebankarna systematiskt med finmaskiga nät som tar allt i deras väg. De arter som inte är målet (i branschen kallade "skräpfisk") kan utgöra upp till hälften av fångsten.²³ Liken kastas överbord. Eftersom trålandet innebär att man släpar ett enormt nät längs en tidigare orörd havsbotten skadas havsbottens bräckliga ekologi. I likhet med andra djurproduktionsformer är detta också ett slöseri med fossila bränslen. Den gör av med mer energi att den skapar.²⁴ I de nät som används av tonfiskindustrin fångas dessutom tusentals delfiner varje år. De fastnar under vattnet och drunknar. Förutom störningarna i havens ekologi så har all denna överfiskning också dåliga konsekvenser för människor. Över hela världen ser nu små kustbyar som tidigare levte av fiske hur deras traditionella inkomstkällor torkar ut. Samma historia gäller för samhällena på Irlands västkust som för de burmesiska och malaysiska fiskelägena. De utvecklade ländernas fiskeindustri har blivit ytterligare en sätt att omfördela resurser från de fattiga till de rika.

Så vi bör undvika att äta fisk av hänsyn till både fisk och människor. Visst har den som fortsätter äta fisk men inte äter andra djur tagit en avgörande steg bort från artförtrycket. De som inte äter någondera har emellertid gått ett steg längre.

När vi går från fisk till de andra former av marint liv som människor vanligen äter kan vi inte längre våra särskilt övertygade om förmågan att känna smärta. Skaldjur - hummer, krabba, räkor - har nervsystem som skiljer sig mycket från våra. Icke desto mindre har dr. John Baker (zoolog vid Oxfords universitet och ledamot i Royal Society) noterat att deras känselorgan är högt utvecklade, att nervsystemet är komplicerat, att deras nervceller är mycket lika våra och att de omedelbart och livligt reagerar på vissa stimuli. Dr. Baker tror därför att exempelvis hummer kan känna smärta. Han har också upptäckt att den normala avlivningsmetoden för hummer - att släppa dem i kokande vatten - kan vålla smärta i upp till två minuter. Han gjorde försök med andra metoder som sagts vara mer humana, som att lägga dem i kallt vatten och varma det långsamt eller att hålla dem i färskvatten tills slutar röra sig. Men han noterade att båda dessa sätt ledde till mer utdragen kamp och uppenbarligen till lidande.²⁵ Om skaldjur

²³Geoff Maslen, "Bluefin, the Making of the Mariners", *The Age* (Melbourne), 2 januari 1985.

²⁴D. Pimental och M. Pimental, *Food, Energy and Society* (New York, Wiley 1979), kap.9. Referensen hämtad från Keith Akers' *A Vegetarian Sourcebook*, s.117.

²⁵Se J.R. Baker, *The Humane Killing of Lobsters and Crabs*, The Humane Education Centre, London, ej daterad. J.R. Baker och M.B. Dolan, "Experiments on the Humane killing of

kan lida måste en hel del lidande vållas, inte bara av avlivandet, utan också av sittet att transportera dem och hålla dem vid liv på fiskmarknaderna. För att de ska hålla sig färska packar man dem helt enkelt levande ovanpå varandra. Visserligen finns det utrymme för viss tvekan angående dessa djurs förmåga att känna smärta. Men eftersom de eventuellt lider mycket, och vi dessutom för vår egen del inte har något behov av att äta dem, borde utslaget vara uppenbart: är vi tveksamma bör vi ta det säkra före det osäkra och inte riskera att vålla onödigt lidande.

Ostron, musslor och liknande är mollusker, d.v.s. organismer som i allmänhet är mycket enkelt uppbyggda. (Ett undantag finns: Bläckfisken är en mollusk som är betydligt mer utvecklad och rimligen har mera förnimmelseförmåga än sina avlägsna mollusksläktingar.) Det är mycket tveksamt om varelser som ostron har förmåga att känna smärta. I första utgåvan av denna bok föreslog jag att gränsen kunde dras någonstans mellan räka och ostron - det verkade våra en gräns så god som någon. I enlighet med detta fortsatte jag att äta ostron och musslor vid några tillfällen efter det att jag blivit vegetarian i varje annat avseende. Men eftersom man inte med någon säkerhet kan anta att dessa varelser känner smärta så kan man inte heller med säkerhet säga att de inte känner smärta. Om de skulle känna smärta så vore en måltid av ostron eller musslor dessutom smärtsam för ett betydande antal varelser. Då det är så lätt att undvika äta dem menar jag nu att det är bättre att också göra det.²⁶

Nu har vi nått slutet av evolutionsstegen när det gäller djur som vi normalt äter. I allt väsentligt har vi fått ett vegetariskt kosthåll. Den traditionella vegetariska maten inkluderar dock djurprodukter som ägg och mjölk. En del har försökt beslä vegetarianerna med inkonsistens detta avseende. "Vegetarisk", säger de, är en ord med samma stam som "vegetabilie" och en vegetarian borde därför bara äta sådant som kommer från vegetabilier. Som terminologisk spetsfundighet är kritiken historiskt missvisande. Termen "vegetarisk" kom i bruk då Vegetariska Sällskapet bildades i England 1847. Eftersom sällskapets stadgar tillåter ägg och mjölk är det korrekt att använda termen om människor som använder sådana djurprodukter. Med insikt om denna fullbordade språkliga faktum betecknar sig de som varken äter djurkött, ägg, mjölk eller mjölkprodukter som "veganer." Den terminologiska poängen är emellertid inte den viktiga. Det vi bör fråga oss är om det är moraliskt försvarbart att använda dessa djurprodukter. Det är ett genuint problem eftersom man kan få i sig tillräcklig näring utan att konsumera några djurprodukter över huvud taget - ett faktum som inte är allmänt känt trots att de flesta idag vet att vegetarianer kan leva länge och vara friska. Längre fram i detta kapitel ska jag säga mer om näringsvärden. För tillfället räcker det att veta att vi kan klara oss utan ägg och mjölk. Men finns det något skäl att göra det? Vi har sett att äggindustrin utgör en av de mest hänsynslösa formerna av modern industriell intensivproduktion. Hönsen exploateras obarmhärtigt för att ge maximalt antal ägg till lägsta möjliga kostnad. Vår skyldighet att bojkotta sådan djurhållning är lika

Lobsters and Crabs", *Scientific Papers of the Humane Education Centre* 2:1-24(1977).

²⁶Jag ändrade uppfattning om mollusker efter diskussioner med R.I. Sikora

stark som skyldigheten att bojkotta intensivproducerat fläskkött eller broilers. Men sprätthönsägg då, om du kan få tag i sådana? De etiska invändningarna är mycket färre här. Höns som både har skydd och en utomhusgård att spatsera runt och sprätta i lever bekvämt. De tycks inte ha något emot att man tar äggen ifrån dem. Det starkaste skälet för betänkligheter är att tuppkycklingarna måste dödas vid kläckningen och att hönsen dödas när de inte längre värper effektivt. Frågan är alltså om hönsens behagliga liv (tillsammans med vår nytta av äggen) kan uppväga det dödande som är en del av systemet. Svaret på det kommer att bero på vad man anser om själva dödandet bortsett från tillfogandet av lidande. Ytterligare någon diskussion av de berörda filosofiska frågorna kommer i bokens slutkapitel.²⁷ I linje med de skäl som presenteras där har jag på det hela taget inget att invända mot att man producerar ägg från sprätthöns.

Mjölk och mjölkprodukter som ost och yoghurt aktualiserar andra frågor. I kapitel 3 såg vi att mjölkproduktion kan vålla smärta för korna och deras kalvar på flera sätt: kravet på att göra kon gravid med den efterföljande separationen av ko och kalv. Den allt mer omfattande instängningen på många gårdar. Stressen och hälsoproblemen som beror på att korna får ett mycket kraftigt kosthåll och avlas fram för att ge mer mjölk att någonsin tidigare. Och nu dessutom risken för stress vållad av dagliga injektioner med tillväxthormonet bovin.

I princip är det ingen svårighet att klara sig utan mjölkprodukter. I många delar av Afrika och Asien konsumeras faktiskt ingen annan mjölk än mänsklig modersmjölk för spädbarn. Många vuxna från dessa delar av världen saknar förmåga att bryta ner mjölksockret och de blir sjuka ifall de dricker mjölk. Kineser och japaner har sedan länge använt sojabönor för framställning av många produkter som vi gör av mjölk. I västvärlden är nu sojamjölk allmänt tillgängligt. Tofuglass är omtyckt av människor som försöker minska intaget av fett och kolesterol. Det finns t.o.m. ost, smörgåsmargarin och yoghurt som görs av sojabönor. Veganerna har alltså rätt i att vi bör låta bli att använda mjölkprodukter. De utgör levande belägg för att en kosthåll som är helt fritt från djurexploatering både är praktiskt genomförbart och näringsriktigt. På samma gång bör det påpekas att det inte är lätt att hålla sig så strikt till vad som är moraliskt rätt i vår speciesistiska värld. Det är rimligt och försvarbart att du ändrar dina kostvanor i en bestämd takt som inte känns besvarande för dig. I princip kan man ersätta alla mjölkprodukter. Men i praktiken är det i västvärlden mycket svårare att ta bort både kött och mjölkprodukter att bara avstå från kött. Du kommer inte att ana hur många produkter som innehåller mjölkprodukter förrän du börjar läsa innehållsdeklarationerna i syfte att undvika mjölken. Det blir t.o.m. svårt att köpa en tomatsandwich eftersom den antagligen täckts med smör eller någon form av margarin som innehåller vassla eller skummjölk. Du hjälper inte djuren mycket om du avstår från djurkött och ägg från burhöns för att istället bara öka ditt intag av ost. Å andra sidan är följande en rimlig och praktisk (om än inte oklanderlig) strategi:

- ersätt djurkött med växter,

²⁷Se s.250-251.

- ersätt ägg från äggfabriker med ägg från sprätthöns om du får tag i sådana; annars avstå från ägg,
- ersätt den mjölk och ost du köper med sojamjölk, tofu eller andra växtprodukter, men känn dig inte tvingad att lägga ner stora ansträngningar på att undvika alla sorters mat som innehåller mjölkprodukter.

Det är mycket svårt att med ens eliminera allt artförtryck ur sitt kosthåll. Folk som antar den strategi jag förespråkat har klart och öppet engagerat sig i kampen mot exploatering av djur. Den mest brådskande uppgiften i rörelsen för djurens frigörelse är att övertyga så många som möjligt att engagera sig i denna kamp. Då vidgas bojkotten och får uppmärksamhet. Önskan att få slut på alla typer av exploatering av djur är hedervärd. Men om denna önskan får oss att antyda att den som inte avstår från mjölk är lika förkastlig som köttätarna kan följden bli att många människor avskräcks från att göra någonting över huvud taget. Då fortsätter exploateringen av djur som förut.

Detta var åtminstone några svar på frågor man antagligen ställer sig när man inte vill förtrycka andra arter och funderar över vad man kan äta och vad man bör avstå från. Som jag sa i början av detta avsnitt är mina anmärkningar bara avsedda att vara förslag. Uppriktiga människor som inte är speciesister kan mycket väl vara oeniga sinsemellan beträffande detaljerna. så länge vi är eniga om grundprinciperna är detta inget hinder för gemensamma ansträngningar att nå målet.

Många människor är beredda att erkänna att mycket talar för vegetarianismen. Alltför ofta finns emellertid en klyfta mellan intellektuell övertygelse och de handlingar som skulle avbryta en livslång vana. Böcker kan på intet sätt överbrygga denna klyfta. Ytterst är det upp till var och en av oss att omsätta våra övertygelser i praktiken. Men jag kan på några av de följande sidorna försöka minska klyftan något. Jag vill göra övergången från allätande till vegetarianism lättare och mer attraktiv. Istället för att se omläggningen av kostvanor som en obehaglig plikt ska läsaren se fram emot ett nytt och intressant kök. Detta kök innehåller mycket färska grönsaker liksom många ovanliga maträtter från Europa, Kina och Mellanöstern. Variationen är så stor att de vanliga västerländska kosthållens standardrätter av kött, kött och ännu mera kött kommer att te sig avslagna och enformiga. Man njuter än mer av detta kök då man vet att dess goda smak och rika näringsinnehåll producerats direkt ur jorden utan att slösa bort det som jorden ger eller kräva att någon kännande varelse lider eller dör. Vegetarianism för med sig en ny relation till mat, växter och natur. Köttet skämmer våra måltider. Hur vi än försöker dölja det så kvarstår ändå faktum att måltiden är uppbyggd runt något som varit blodigt och som har kommit från slakthuset. Om vi inte behandlar det eller fryser det kommer det snart att börja ruttna och stinka. När vi äter det sätter det sig tungt i våra magar och blockerar matsmältningsprocessen tills vi några dagar senare får kämpa för att få ut resterna.²⁸ Maten får en annan kvalitet när vi äter växter. Från jorden tar

²⁸“Kämpa för” är inte helt och hållet skämtsamt menat. En jämförande studie publicerades i *The Lancet* 30 december 1972: Den “genomsnittliga passertiden” var sjuttiosex till åttiotre

vi mat som är färdig för oss, och som inte kämpar emot när vi tar den. Dövar vi inte smaklökarna med kött erfar vi en särskild njutning av färska grönsaker direkt från marken. Personligen fann jag det så trevligt att plocka min egen middag att jag började gräva upp en bit av bakgården för att odla några egna grönsaker. Det hade jag aldrig tidigare funderat över, men flera av mina vegetarianska vänner gjorde detta redan. Genom att ta bort köttet ur mitt kosthåll kom jag på denna sätt närmare växterna, jorden och årstiderna.

En annan sak jag blev intresserad av efter att jag blivit vegetarian var matlagning. Vi som vuxit upp med normala anglosaxiska menyer är vana vid att huvudrätten är en bit kött i sällskap med två sönderkoka grönsaker. Det blir då en intressant utmaning för fantasin att ta bort köttet. När jag föreläser offentligt om ämnen som diskuteras i denna bok frågar man mig ofta vad man kan äta istället för kött. Frågan ställs så att man förstår att den frågande i tankarna har subtraherat kotletten eller hamburgaren från sin tallrik och bara har potatismoset och den kokta kålen kvar. Vad ska man ha istället för köttet? Kanske en hög sojabönor?

En del skulle kanske uppskatta en sådan miltid. Lösningen för de flesta smaklökar är emellertid att tänka om angående hela huvudrätten så att den inte består av ett par separata föremål utan av en kombination av ingredienser, eventuellt med en sallad till. Bra kinesiska rätter är exempelvis fantastiska kombinationer av en eller flera proteinrika ingredienser (i vegetarisk kinesisk matlagning kan det vara tofu, nötter, böngroddar eller vetepasta) och färska lättkokta grönsaker med ris. I en indisk curryrätt kan linser stå för proteinet. Serveras den t.ex. med råris och lite skivad färsk gurka för att bryta av kryddstyrkan blir detta också en mycket fin miltid. Det kan också italiensk vegetarisk lasagne bli. Man kan t.o.m. göra "tofuköttbullar" att äta till spaghetten. En enklare måltid kan bestå av fullkorn och grönsaker. Västerlänningar äter mycket lite hirs, fullkornsvete eller bovete, men dessa sädeslag kan utgöra grunden till en mycket uppfriskande måltid. I bokens första utgåva tillhandahöll jag några recept och tips om vegetarisk matlagning för att underlätta läsarnas övergång till vad som då fortfarande var ett ovanligt kosthåll. Sedan dess har dock så många utomordentliga vegetariska kokböcker publicerats att den hjälp jag kunde erbjuda nu tycks vara helt onödig. En del människor finner det till en början svårt att ändra inställningen till måltiderna. Det kan ta tid att vänja sig vid maträtter som inte byggts upp kring en bit kött. När du väl gjort det kommer du dock att kunna välja på så många intressanta nya rätter att du kommer att fråga dig hur du någonsin kunde tro att det var svårt att klara sig utan köträtter.

Den som överväger vegetarianism brukar inte bara bekymra sig om hur maten smakar. De funderar också på om maten ger tillräckligt mycket näring. Det finns inte någon anledning att bekymra sig om det.

---

timmar för mat som passerade genom matsmältningsapparaten hos ett statistiskt urval icke-vegetarianer med västerländska kostvanor. Hos vegetarianer tog det fyrtytvå timmar. Författarna av studien pekar på ett troligt samband mellan den tid exkrementerna stannar i tarmen och förekomsten av tarmcancer och besläktade åkommor, vilka har ökat kraftigt i länder med ökande köttkonsumtion. Dessa tillstånd är däremot nästan okända bland infödda afrikaner, som i likhet med vegetarianerna äter litet kött men mycket fibrer.

I många delar av världen finns vegetarianska kulturer med invånare som är lika friska som, eller t.o.m. friskare än, de ickevegetarianer som bor i samma områden. I mer att tvåtusen år har de strikta hinduerna varit vegetarianer. Gandhi var vegetarian hela livet och han var nära åttio då en lönnmördares kula avslutade hans aktiva liv. I Storbritannien har det nu funnits en officiell vegetariansk rörelse i mer att hundrafyrtio år. Här finns släkter som varit vegetarianer i tre och fyra generationer. Många framstående vegetarianer har levt långa och oerhört kreativa liv: Leonardo da Vinci, Leo Tolstoj och George Bernard Shaw t.ex. Det är faktiskt så att de flesta människor som uppnått ovanligt hög ålder har ätit litet eller inget kött. Vilacambadalen i Ecuador har invånare som inte sällan blir mer att hundra år gamla. Vetenskapsmän har där funnit 123 och 142 år gamla män. Detta folk äter mindre än trettio gram kött i veckan. I en undersökning av samtliga nu levande hundraåringar i Ungern fann man att de huvudsakligen var vegetarianer.²⁹ Fysisk uthållighet kräver inte kött. Det bevisas av en lång rad framgångsrika icke köttätande idrottsmän, t.ex. den framgångsrike olympiske långdistanssimmare Murray Rose, den berömda finske löparen Paavo Nurmi, basketstjärnan Bill Walton, "järnmannen" i trekamp Dave Scott och OS-stjärnan på 400 meter häck Edwin Moses. Många vegetarianer hävdar att de känner sig i bättre form, friskare och piggare än när de åt kött. Många belägg ger dem nu rätt. I 1988 års rapport om närings- och hälsotillståndet i USA citeras en större undersökning som visar att andelen vegetarianer som dör i hjärtattack i åldersgruppen trettiofem till sextiofyra år bara är 28 dödlighetsfrekvens av amerikaner i den åldersgruppen generellt sett. Samma undersökning visade att vegetarianer som åt ägg och mjölkprodukter hade 16 kolesterolhalt än köttätarna. Veganernas kolesterolhalt var 29 huvudsakligen minskat intag av kolesterol och fett (särskilt mättat fett), samt ökat intag av fullkornsprodukter och andra spannmålsprodukter, grönsaker (även torkade bananer och ärtor) och frukt. Rådet att minska intaget av kolesterol och mättat fett innebär i praktiken att man bör undvika kött (möjligen med undantag av skinnfri kyckling), grädde, smör och alla mjölkprodukter utom de magraste.³⁰ Rapporten kritiserades mycket för att inte våra tillräckligt specifik angående detta. Vagheten berodde uppenbarligen på att grupper som National Cattlemen's Association och Dairy Board bedrivit framgångsrik lobbyverksamhet.³¹ Lobbyverksamheten lyckades emellertid inte förhindra att canceravdelningen avslöjade ett samband mellan bröstcancer och köttätande, liksom mellan intag av kött (särskilt nötkött) och tjocktarmscancer. De hjärtsjukas förbund i USA har också under många år rekommenderat amerikanerna att minska köttätandet.³² Specialdieter för långt och friskt liv (t.ex. Pritikinplanen och McDougallplanen) är helt eller till största

²⁹David Davies, "A Shangri-La in Ecuador", *New Scientist*, 1 februari 1973. På grundval av andra studier har Ralph Nelson från Mayo Medical School antagit att högt proteinintag "tvingar vår förbränningsmotor till högt tomgångsvarv", (*Medical World News*, 8 november 1974, s.106). Det skulle kunna förklara korrelationen mellan lång livslängd och litet eller inget köttätande.

³⁰*The Surgeon General's Report on Nutrition and Health* (Washington D.C., U.S. Government Printing Office 1988).

³¹Enligt nyhetsutgåvan citerad i *Vegetarian Times*, november 1988.

³²*The New York Times*, 25 oktober 1974.

delen vegetariska.³³

Näringsexperter diskuterar inte längre om djurkött är nödvändigt; de är ense om att det inte är det. Om vanligt folk fortfarande tvivlar på att man kan klara sig utan kött så beror det på okunnighet. Okunnigheten rör ofta proteinets betydelse. Vi får ofta höra att protein är en viktig beståndsdel i sunt kosthåll, och att kött är proteinrikt. Bägge påståendena är sanna, men det finns två andra fakta som vi inte får höra lika ofta. Det ena är att genomsnittssamerikanen äter för mycket protein. Medelamerikanens proteinintag överskrider med 45 maximum Nationella Vetenskapsakademin rekommenderat. Enligt andra beräkningar äter de flesta amerikaner två till fyra gånger mer kött än kroppen kan dra nytta av. överflödigt protein lagras inte. En del hamnar i avföringen, annat omvandlas till kolhydrater, vilket blir ett dyrt sätt att öka intaget av kolhydrater.³⁴

För det andra bör man veta att kött bara utgör en av en mångfald olika födoämnen som innehåller protein. Köttet utmärker sig främst genom att vara det dyraste av dessa. En gång i tiden trodde man att animaliskt protein hade bättre egenskaper. Men redan 1950 påpekade brittiska läkarförbundets näringskommitté:

Man har nu allmänt insett att det är likgiltigt om de väsentliga proteinerna kommer från växter eller djur, under förutsättning att de utgör en lämplig och nedbrytbar blandning av de olika formerna.
35

Mera nyligen har forskningen presenterat ytterligare belägg för denna slutsats. Vi vet att proteinets näringsvärde sammanhänger med de essentiella aminosyror proteinet innehåller. Aminosyrorna avgör hur mycket av proteinet kroppen kan använda.

Det är visserligen korrekt att animalisk föda, särskilt ägg och mjölk, har en mycket välavvägd sammansättning av aminosyror. Vegetariska födoämnen som sojabönor och nötter innehåller emellertid också en stor mängd sådana näringsämnen. Om man äter flera slags växtprotein samtidigt är det dessutom lätt att komponera en måltid som proteinmässigt sett motsvarar den animaliska födan. Principen kallas "proteinkomplementaritet", men du behöver inte veta mycket om näringslära för att tillämpa den. Den landsortsbo som äter sina bönor eller linser med ris eller majs praktiserar proteinkomplementaritet. Det gör också den mor som ger barnet en smörgås med jordnötssmör på fullkornsvetebröd: En kombination av jordnötter och vete, vilka båda innehåller protein. De skilda typerna av protein i de olika sorternas föda samverkar på så sätt att kroppen upptar mer protein om födoämnen ätes tillsammans än om de ätes var för sig. Men även utan den komplementaritets effekt som uppstår om man kombinerar olika proteiner innehåller de flesta av de växter vi äter i sig själva tillräckligt mycket protein för att tillhandahålla det protein kroppen behöver. Det gäller

³³N. Pritikin och P. McGrady, *The Pritikin Program for Diet and Exercise* (New York, Bantam 1980). J.J. McDougall, *The McDougall Plan* (Piscataway, N.J., New Century 1983.)

³⁴Frances Moore Lappe *Diet for a Small Planet*, s.28-29. Se också *The New York Times*, 25 oktober 1974 och *Medical World News*, 8 november 1974, s.106.

³⁵Citerat från F. Wokes "Proteins," *Plant Foods for Human Nutrition*, 1:38 (1968).

inte bara nötter, ärtor och bönor, utan även vete, ris och potatis. Om vi undviker skräpmat som bara består av fett eller socker kan vi egentligen bara få proteinbrist ifall vårt kosthåll innehåller för få kalorier.³⁶

Protein är inte köttets enda näringsämne. De andra kan dock med enkelhet erhållas i ett vegetariskt kosthåll utan några särskilda bekymmer. Endast veganerna, som inte äter några djurprodukter över huvud taget, har någon anledning att vara särskilt noggranna med kosthåll. Det tycks finnas ett, och endast ett, viktigt näringsämne i ägg och mjölk som inte är tillgängligt i växtföda. Det är vitamin B12. Det kan dock utvinnas ur sjögräs, exempelvis kelp, ur en sojasås som tillverkas enligt en traditionell japansk jäsmetod samt ur tempeh, en jäst sojaprodukt som man äter i vissa delar av Asien. Tempeh finns nu i många hälsokostaffärer i västerlandet. Det är också möjligt att B12 skapas av mikroorganismer i vår egen matsmältningsapparat. Man har undersökt veganer som på många år inte intagit någon föda som man vet innehåller B12. Det visade sig att deras blod fortfarande uppvisade en normal halt av detta vitamin. Men ändå är det enkelt och billigt att äta vitamintabletter med B12 för att vara säkra på att inte riskera näringsbrist. B12 i sådana tablett kommer från växtuppfödda bakterieodlingar. Man har undersökt barn i veganfamiljer och funnit att de utvecklats normalt efter avvänjningen på ett kosthåll utan animalisk föda men med B12-tillskott.³⁷

I detta kapitel har jag försökt bemöta en del lättartikulerade farhågor angående att bli vegetarian. Men en del människor känner ett djupare motstånd som får dem att tveka. Anledningen till denna tvekan kan vara att man är rädd att ens vänner ska anse att man är underlig. När jag och min fru började fundera på att bli vegetarianer talade vi om detta. Vi var oroliga över att vi skulle bli avskurna från våra vänner som inte var vegetarianer. På den tiden var ingen av våra gamla vänner vegetarianer. Beslutet blev verkligen lättare för oss båda i och med att vi blev vegetarianer samtidigt. Men det visade sig att vår oro var obefogad. Vi klargjorde vårt beslut för vännerna och de såg att vi hade goda skäl för beslutet. Alla har inte blivit vegetarianer men de har inte heller upphört att vara våra vänner. Jag tror faktiskt att de gillar att bjuda oss på middag och visa hur bra mat de kan laga utan kött. Visst är det möjligt att du stöter på folk som tycker att du är underlig. Risken är mycket mindre nu än för några få år sedan, eftersom det finns så många fler vegetarianer nu. Men om det händer, kom då

³⁶I första utgåvan (1971) av Frances Moore Lappes *Diet for a Small Planet* betonade författaren proteinkomplementaritet i syfte att visa att vegetariskt kosthåll kan innehålla tillräckligt mycket protein. Detta betonas ej i den reviderade utgåvan (New York, Ballantine 1982). Istället klargörs att en vegetarisk diet inte kan undgå att innehålla tillräckligt mycket protein, även utan komplementaritet. Växtfödans lämplighet med avseende på protein redovisas också i kapitel 2 i Keith Akers' *A Vegetarian Sourcebook*.

³⁷F.R. Ellis och W.M.E. Montegriffo, "The Health of Vegans", *Plant Foods for Human Nutrition*, vol.2, ss. 93-101 (1971). En del veganer hävdar att man inte behöver B12-tillskott. Anledningen är att människans matsmältningsapparat kan framställa B12 ur andra B-vitaminer. Frågan är emellertid om denna omvandling äger rum så tidigt i matsmältningsprocessen att B12-vitaminerna kan upptas av kroppen, och inte bara hamna i avföringen. Enligt vetenskapens nuvarande ståndpunkt är det fortfarande oklart om en total växt diet utan tillskott är näringsmässigt fullgod. Därför tycks det vara säkrast att äta B12-tillskott. Se också F. Wokes "Proteins", *Plant Foods for Human Nutrition* s.37.

ihåg att du är i gott sällskap. De bästa reformatörerna - sådana som varit först med att protestera mot slavhandel, imperialistiska krig eller exploateringen av barn med fjorton timmars arbetsdag i den industriella revolutionens fabriker - har även de ansetts underliga till att börja med. De har förlöjligats av folk med intressen i de verksamheter de protesterat mot.

Kapitel 5

Människans herravälde...

artförtryckets historia i korthet

Vi måste förstå tyranniet för att kunna stoppa det. De konkreta uttrycken för människans makt över de andra djuren har vi granskat i kapitlen 2 och 3. De visar sig också i besläktade verksamheter som pälsjakt och nöjesslakt av vilda djur. Man ska inte tro att sådana beteenden utgör enstaka avvikelser. Vi kan bara förstå beteendet riktigt om vi ser det som uttryck för vår artideologi. D.v.s. som uttryck för de attityder vi intar gentemot andra djur i kraft av att vi tillhör den dominanta djurarten.

I detta kapitel ska vi se hur framstående västerländska tänkare formulerat och försvarat våra nedärvda attityder gentemot djur. Jag begränsar mig till västvärlden, inte p.g.a. att andra kulturer är underlägsna (vad beträffar attityden till djur gäller motsatt förhållande), utan för att västerländska idéer under de sista två-tre århundradena spritt sig ut från Europa. Idag anger dessa idéer riktlinjerna för tänkandet i de flesta samhällen, kapitalistiska som kommunistiska.

Jag presenterar här historiskt material, men syftet med presentationen är inte historiskt. Ibland blir inställningar så ingrodda i vårt tänkande att vi uppfattar dem som självklara sanningar. Då löper varje seriöst och ihärdigt angrepp på en sådan inställning risken att förlöjligas. Attityden omfattas med en självbelåtenhet som kanske skulle kunna demoleras av en frontalangrepp. Det är vad jag försökt åstadkomma i föregående kapitel. Alternativt kan man försöka underminera attitydens trovärdighet genom att avslöja dess historiska ursprung.

Tidigare generationers inställningar till djur är inte längre övertygande eftersom de byggde på religiösa, moraliska eller metafysiska förutsättningar som nu är föråldrade. Vi försvarar inte våra attityder till djur på samma sätt som t.ex. Sankt Thomas av Aquino (Aquinas) försvarade sina. Därför kanske vi kan inse att Thomas av Aquino utnyttjade sin tids moraliska, religiösa och metafysiska idéer till att maskera det nakna egenintresset som visade sig i människans behandling av andra djur. Vi kanske kan genomsåda attityder som äldre generationer

ansåg vara riktiga och naturliga.

Västerlandets inställning till djur bygger på två traditioner: Den judiska och den antika grekiska. Dessa rötter förenas i kristendomen och har genom kristendomen kommit att bli dominerande i Europa. Framväxten av en mer upplyst syn på våra relationer till djur har bara kommit gradvis, efterhand som tänkare börjat anta idéer som varit någorlunda oberoende av kyrkans inställning. I grundläggande avseenden har vi ännu inte frigjort oss från de attityder som togs för självklara i Europa fram till sjuttonhundratalet. Vi kan därför indela vår historiska diskussion i tre avsnitt: Förkristet tänkande, kristet tänkande och tänkandet fr.o.m. upplysningen.

Förkristet tänkande

Världens skapelse kan vara en lämplig utgångspunkt. Bibelns skapelseberättelse visar förhållandet mellan människor och djur mycket tydligt, så som hebreerna såg saken. Den är ett utomordentligt exempel på hur myten kan spegla verkligheten.

Och Gud sade: "Frambringa jorden levande varelser, efter deras arter, boskapsdjur och kräldjur och vilda djur, efter deras arter." Och det skedde så;

Gud gjorde de vilda djuren, efter deras arter, och boskapsdjuren, efter deras arter, och alla kräldjur på marken, efter deras arter. Och Gud såg att det var gott. Och Gud sade: "Låt oss göra människor till vår avbild, till att vara oss lika; och må de råda över fiskarna i havet och över fåglarna under himmelen och över boskapsdjuren och över hela jorden och över alla kräldjur som röra sig på jorden."

Och Gud skapade människan till sin avbild, till Guds avbild skapade han henne, till man och kvinna skapade han dem.

Och Gud välsignade dem; Gud sade till dem: "Varen fruktsamma och föröken eder, och uppfyllen jorden och läggen den under eder; och råden över fiskarna havet och över fåglarna under himmelen och över alla djur som röra sig på jorden." ¹

Bibeln säger oss att Gud skapade människan till sin avbild. Vi kan betrakta detta som att människan skapade Gud till sin avbild. Oavsett riktningen så innebär det att människan tillmäts en speciell position i universum: Den enda gudalika varelsen bland allt levande. Dessutom sägs det uttryckligen att Gud gett människan herraväldet över allt levande. I Edens lustgård kanske detta herravälde förvisso inte innebar att hon fick döda andra varelser för att äta dem. I Genesis 1:29 antyds det att människorna till en början levde av örter och frukter från träden. Och Eden har ofta framställts som en plats med stor frid,

---

¹ Första Mosebok 1:24-28.

en plats där ingen form av dödande skulle passa in. Människan rädde över de andra, men i detta jordiska paradiset var hon en kärleksfull tyrann.

Efter syndafallet (som bibeln håller en kvinna och ett djur ansvariga för) blev det klart tillåtet att döda djur. Gud klädde själv Adam och Eva djurhudar innan han drev dem bort från Edens lustgård. Deras son Abel var fåraherde och han offrade djur ur sin flock till Herren. Sedan kom syndafloden, då den övriga skapelsen nästan utplånades för att bestraffa människans ondska. När vattnet sjönk undan tackade Noa Gud genom brännoffer "av alla rena fyrfotadjur och av alla rena fåglar". I gengäld välsignade Gud Noa och gav honom den slutgiltiga bekräftelsen på människans herravälde:

Och Gud välsignade Noa och hans söner och sade till dem: "Varen fruktsamma och förökten eder, och upptyllen jorden.

Och må fruktan och förskräckelse för eder komma över alla djur på jorden och alla fåglar under himmelen; jämte allt som krälar på marken och alla fiskar i havet vare de givna i eder hand.

Allt som rör sig och har liv skolen i hava till föda; såsom jag har givit eder gröna örter, så giver jag eder allt detta."²

Detta är de uråldriga hebreiska texternas grundläggande inställning till ickemänniskor. Återigen finner vi en förbryllande antydning om att vi det ursprungliga tillståndet av oskuld var vegetarianer, som bara åt "gröna örter", men att vi efter syndafallet, den efterföljande ondskan, samt syndafloden, fick tillstånd att foga djur till vårt kosthåll. Under det antagande om mänsklig överlägsenhet som denna tillståndsgivning innebär skyntar trots allt då och då en antydning om större medkänsla. Profeten Jesaja fördömde djuroffer, och Jesajas bok innehåller en härlig vision av den tid då vargar ska beta tillsammans med lamm och lejon äta halm såsom oxar. "Ingenstades på mitt heliga berg skall man då göra vad ont och fördärvligt är." (Jes. 65:25) Detta är emellertid en utopisk vision, inte en befallning som omedelbart är avsedd att åtgärdas. På andra spridda ställen i Gamla Testamentet uppmuntras ett visst mått av vänlighet mot djur. Möjligen kan man därför hävda att meningslöst djurplågeri var förbjudet och att människan skulle "råda" över djuren mera genom att "förvalta" dem. Vi skulle då ansvara inför Gud för vård och välbefinnande hos de varelser som står under vår förvaltning. Det finns dock inte någonstans någon allvarlig invändning mot det synsätt som slås fast i skapelseberättelsen: Att den mänskliga arten är skapelsens prydnad med Guds tillstånd att döda andra djur för att äta upp dem.

Den andra antika västerländska tanketraditionen stammar från Grekland. Här kan vi till att börja med finna motstridiga tendenser. Det grekiska tänkandet var inte enhetligt utan indelat i rivaliserande skolbildningar, som byggde på skilda läromästare. En av dessa var Pythagoras, en vegetarian som uppmuntrade sina lärjungar att behandla djur med respekt. Det tycks ha berott på att han

---

²Första Mosebok 9:1-3.

tänkte sig själavandring från döda människor till djur. Men den allra viktigaste skolbildningen bygger på Platon och hans elev Aristoteles.

Aristoteles försvar för slaveriet är allmänt känt. Han antog att en del människor är slavar av naturen och att det både är rätt och lämpligt att göra slavar av dem. Jag nämner inte detta för att misskreditera Aristoteles, utan för att det är väsentligt för förståelsen av hans attityd till djur.

Aristoteles menar att djuren finns till för att tjäna mänskliga syften. Men till skillnad från skapelseberättelsens författare öppnar han inte en djup klyfta mellan mänskliga varelser och resten av djurvärlden. Aristoteles förnekar inte att människan är ett djur; han definierar faktiskt människa som rationellt djur. Att vi samtliga är djur är emellertid inte tillräckligt för att berättiga till lika hänsyn. Den mänskliga slaven är för Aristoteles otvivelaktigt en människa med förmåga att känna välbehag och smärta som varje annan människa. Han antas dock stå efter de fria männen vad beträffar intellektuell begåvning. Därför betraktar Aristoteles honom som ett "levande redskap". Aristoteles sammanställer helt öppet dessa två komponenter i en och samma mening: Slav är den som "visserligen förblir mänsklig, men samtidigt utgör en ägodel".³

Skilda grader av förstånd bland människor är tillräckligt för att göra en del till herrar och andra till deras ägodelar. Då måste Aristoteles ha ansett människans rätt att bestämma över andra djur som tämligen självklar. Han såg naturen i huvudsak som en hierarki i vilken de mindre begåvade existerade för de högre begåvade:

Växter finns för djurens skull, oskäligen djur för människans skull - tamdjur för honom att bruka och äta, vilda djur (åtminstone de flesta) att använda till mat och andra förnödenheter, exempelvis kläder och olika verktyg.

Eftersom naturen inte skapar något i onödan eller utan syfte är det utan tvekan sant att hon skapat samtliga djur för människans skull.

⁴

Det var Aristoteles' synsätt, inte Pythagoras', som kom att ingå i den senare västerländska traditionen.

Kristet tänkande

Kristendomen stod i tur att förena judiskt och grekiskt tänkande om djur. Men kristendomen grundlades och växte sig stark under det romerska imperiet. Vi kan förstå dess inledande inverkan bättre om vi jämför de kristna attityderna med attityderna de ersatte.

Roms imperium byggdes genom erövringskrig. Mycket av rikets energi och intäkter gick åt till de militära krafter som försvarade och utvidgade dess vidsträckta territorium. Sådana omständigheter gynnade inte medkänsla med de

³ *Politics*, Everyman's Library, (London, J.M. Dent & Sons 1959), s.10.

⁴ *Politics*, s.16.

svaga. Krigskonstens värden präglade samhället. Inne i själva Rom, långt ifrån kampen vid gränserna, antog man att de romerska medborgarnas karaktär skulle hårdas av de så kallade spelen. Varje skolpojke vet visserligen att kristna kastades åt lejonerna på Colosseum. Man har dock sällan insett spelens betydelse som tecken på hur snäva gränser för sympati och medkänsla ett folk kan ha, även om det utges för att vara (och i andra avseenden också är) civiliserat. Män och kvinnor beskådade slakt av både människor och djur som en normal källa till underhållning. Detta pågick nästan utan några protester i århundraden.

Artonhundratalshistorikern W. E. H. Lecky ger följande redogörelse för hur de romerska spelen utvecklades från att ha varit en tvekamp mellan gladiatorer:

Den enkla kampen blev så småningom trist, och varjehanda gräslighet tänktes ut för att stimulera det falnande intresset. Vid ett tillfälle sammanlänkades en björn och en tjur som sedan rullade över sanden i oförsonlig kamp. Vid en annat tillfälle slängde man in brottslingar, som klätts i hudar av vilda djur, åt tjurar som först gjorts galna med rödglödgade järn eller genom pilar med brinnande beck. På en enda dag dödades fyra hundra björnar under Caligula. . . Under Nero kämpade fyra hundra tigrar med björnar och elefanter. Vid Titus' invigning av Colosseum utplånades femtusen djur på en dag. Spelen fortsatte i etthundratjugotre succéfyllda dagar under Trajanus. Lejon, tigrar, elefanter, noshörningar flodhästar, giraffer, tjurar, hjortar och t.o.m. krokodiler och ormar utnyttjades för att förnya evenemanget. Ej heller saknades någon form av mänskligt lidande. . . Tiotusen män slogs under Trajanus' spel. Nero lät lysa upp sin trädgård under natten med hjälp av kristna som brann i sina becksorda skjortor. Domitianus tvingade en här av klena dvärgar att kämpa mot varandra. . . Begäret efter blod var så intensivt att prinsen förlorade mer popularitet om han förbisåg spelen att om han förbisåg att dela ut spannmål.⁵

Romarna saknade inte moraliska känslor. De visade stor uppskattning inför rättvisa, pliktkänsla mot samhället och t.o.m. vänlighet mot medmänniskor. Det spelen med förskräckande tydlighet visar är att det fanns en tydlig gräns för dessa moraliska känslor. Beteende i stil med det som hände i spelen skulle varit fruktansvärt och oacceptabelt om det drabbat en varelse som hamnat innanför denna moraliska gräns.

Fanns varelsen utanför sfären av moralisk hänsyn så var det emellertid enbart underhållande att tillfoga den lidande. Vissa människor - särskilt brottslingar och krigsfångar - och samtliga djur hamnade utanför denna sfär.

Mot denna bakgrund måste kristendomens inflytande bedömas. Kristendomen införde, i den romerska världen, tanken att den mänskliga arten är unik. Idén kommer ursprungligen från judendomen men betonades mer p.g.a. att kristendomen lade så stor vikt vid människans odödliga själ. Av alla varelser som

⁵W.E.H. Lecky, *History of European Morals from Augustus to Charlemagne* (London, Longmans 1869), 1:280-282.

levde på jorden var endast människan utvald till ett liv efter den kroppsliga döden. Med detta följde också den specifikt kristna idén om människolivets helighet.

En del religioner, särskilt i Asien, har lärt ut att allt liv är heligt. Många andra har betraktat det som gravt orätt att döda fränder från den egna sociala, religiösa eller etniska gruppen. Men från kristendomen spreds idén att varje mänskligt liv - och bara mänskligt liv - är heligt. T.o.m. det nyfödda barnet och fostret i livmodern har odödliga själar. Därför är deras liv lika heliga som vuxna människors.

Den nya läran var på många sätt progressiv då den tillämpades på människor. Den utgjorde en enorm utvidgning av romarnas begränsade moraliska sfär. Vad beträffar andra arter kom emellertid samma lära att befästa och ytterligare sänka den låga ställning ickemänniskor tillmäts i Gamla Testamentet. Gamla Testamentet slog fast människans herravälde över andra arter, men det uppvisar ändå glimtar av medkänsla med djurens lidanden. Nya Testamentet uppvisar inte minsta föreskrift mot djurplågeri eller rekommendation att bry sig om deras intressen. Enligt beskrivningen av Jesus själv visar han uppenbar likgiltighet rörande vad som händer med ickemänskliga djur, då han förmår två tusen svin att kasta sig i sjön efter att ha låtit dem besättas av utdrivna demoner. Handlingen var uppenbarligen tämligen onödig eftersom Jesus var fullt kapabel att driva ut djävlar utan att sätta dem i andra varelser.⁶ Paulus lade vikt vid att omtolka den gamla mosaiska lagen som förbjöd att man satte munkorg på oxen som tröskade: "Männe det är om oxarna som Gud har sådan omsorg?" frågar han hånfullt. Nej, svarar han, lagen är avsedd "för vår skull".⁷

Jesus' exempel för senare kristna blev inte bortkastat. Med syftning på händelsen med svinen och en annan episod där Jesus förbannar ett fikonsträd, skriver Augustinus:

Kristus visar själv att det är höjden av vidskepelse att avstå från att döda djur och att förstöra växter, ty då han såg att vi inte delar några rättigheter med djur eller träd skickade han djävlar på en skock svin, och fick med en förbannelse trädet som inte bar frukt att förtvina... självklart hade varken svinen eller trädet begått någon synd.

Enligt Augustinus försökte Jesus visa oss att vi inte behöver låta vårt beteende mot djur influeras av de moraliska regler som styr vårt beteende mot människor. Det var av det skälet som han överförde djävlar till svinen istället för att förinta dem, vilket han med lätthet hade klarat av.⁸

Med dessa förutsättningar är det inte svårt att gissa utfallet av samverkan mellan de kristna och romerska attityderna. Enklast kan det ses genom att undersöka vad som hände med de romerska spelen efter att imperiet omvänts

⁶Markus 5:1-13.

⁷Första Korintierbrevet 9:9-10.

⁸Augustinus, *The Catholic and Manichean Ways of Life*, övers. D.A. Gallagher och I.J. Gallagher (Boston, The Catholic University Press 1966), s.102. Referensen hämtad från John Passmores *Man's Responsibility for Nature* (New York, Schribner's 1974), s.11.

till kristendomen. Den kristna inställningen till gladiatorkamp var oförsonlig. Den gladiator som överlevde genom att döda sin motkämpe betraktades som en mördare. Den kristne riskerade att bli bannlyst blott genom att närvara vid en sådan kamp. Vid trehundralets slut hade de mänskliga tvekamperna helt upphört. Å andra sidan förblev den moraliska statusen i att döda och tortera en ickemänniska oförändrad. Tvekamper med vilda djur fortsatte under den kristna eran, och de tycks ha börjat avta först när imperiets krympande välstånd och territorium gjorde det svårare att få tag i vilda djur. En modern variant av dessa kamper kan fortfarande iakttas i form av tjurfäkting i Spanien och Latinamerika.

Det som gäller för romarspelen gäller också mera generellt. Ickemänniskorna befann sig lika tveklöst utanför medkänslans gränser under kristenheten som de någonsin gjort under romersk tid. Följaktligen förblev inställningen till andra djur lika känslolös och brutal som på romartiden, fastan inställningen till människor mjukades upp och förbättrades till oigenkännlighet. Och det står klart att kristendomen inte bara misslyckades med att mildra de värsta romerska attityderna till andra djur; den lyckades med att för lång, lång tid utsläcka den glimt av vidare medkänsla som ett fåtal mera hyggliga människor hållit vid liv.

Det hade funnits ett fåtal romare som brytt sig om lidande, oavsett vilken varelse som led. De kände motvilja inför bruket av kännande varelser till mänskliga nöjen, såväl på gourmetens middagsbord som arenan. Ovidius, Seneca, Porfyrios och Plutarkos uttryckte sig samtliga i linje med ett sådant ställningstagande. Plutarkos kan enligt Lecky ta åt sig äran av att ha varit den förste som kraftfullt försvarat vänlig behandling av djur, motiverad av en princip om universell omsorg, d.v.s. oberoende av någon lära om själavandring.⁹ Vi får dock vänta nästan sextonhundra år innan någon kristen tänkare attackerar djurplågeriet med samma eftertryck och exakthet, med undantag av de som argumenterat för att djurplågeri skulle kunna komma att leda till en tendens att våra grym mot människor.

Ett fåtal kristna uttryckte viss omsorg om djur. I en bön av Sankt Basileios krävs vänlighet mot djur, en anmärkning av Johannes Krysostomos antyder samma sak, liksom en uppbyggande berättelse av Isak Syriern. Det fanns t.o.m. en del helgon som i likhet med Sankt Neotus saboterade jakter genom att rädda harar och hjortar från jägarna.¹⁰

Dessa strömningar lyckades emellertid inte påverka huvudfåran i kristet

⁹*History of European Morals from Augustus to Charlemagne*, vol.1, s.244. Vad beträffar Plutarkos, se särskilt "On the Eating of Flesh" i hans *Moral Essays*.

¹⁰Sankt Basilejos omnämns i John Passmores "The Treatment of Animals", *The Journal of History of Ideas* 36:198 (1975), Johannes Krysostomos i Andrew Lindzeys *Animal Rights: A Christian Assessment of Man's Treatment of Animals* (London, SCM Press 1976), s.103, och Isak Syriern i A.M. Allchins *The World is a Wedding: Explorations in Christian Spirituality* (London, Darton, Longman and Todd 1978), s.85. Dessa referenser har jag från R. Attfield, "Western Traditions and Environmental Ethics," i R. Elliott och A. Gare, red., *Environmental Philosophy* (St. Lucia, University of Queensland Press 1978), s.201-230. Ytterligare om ämnet finns i Attfields bok *The Ethics of Environmental Concern* (Oxford, Blackwell 1982), K. Thomas, *Man and the Natural World: Changing Attitudes in England 1500-1800* (London, Allen Lane 1983), s. 152-153, samt R. Ryder, *Animal Revolution Changing attitudes Towards Speciesism* (Oxford: Blackwell 1989), s.34-35.

tänkande, som undantagslöst var artförtryckande. För att tydliggöra denna brist på förbättring ska jag ägna något större utrymme åt Thomas av Aquinas ståndpunkt. Det säger mer att om jag använt utrymmet till att följa den kristna lärans utveckling ifråga om synen på djur via de tidiga kyrkofäderna till de medeltida skolastikerna. Det hade blivit tröttande eftersom det handlar mer om upprepning än om utveckling.

Aquinas' enorma *Summa Theologica* utgjorde ett försök att sammanfatta allt teologiskt vetande för att kunna förena det med filosofernas världsliga visdom. För Aquinas var Aristoteles emellertid en sådan storhet på området att han helt enkelt betecknas som "Filosofen". Ifall någon enskild författare kan uppfattas som representativ för kristen filosofi före reformationen, samt för romersk-katolsk filosofi än idag, så är det Aquinas.

Vi kan börja med att fråga oss huruvida det kristna förbudet mot att ta liv rör andra varelser än människor enligt Aquinas. Och om det inte gör det, varför inte? Aquinas svarar:

Det ligger ingen synd i att använda en föremål för det syfte som är givet. Tingens ordning är nu sådan att det ofullkomliga är till för det fullkomliga. . . Tingen, liksom de växter som blott har liv, är alla till för djuren, och alla djur är till för människan. Därför är det inte lagstridigt då människan använder växter för djurens bästa, och djur för människans bästa, vilket Filosofen slår fast (*Politiken* I, 3).

Det mest nödvändiga bruket tycks nu bestå i det faktum att djur använder växter, och människor använder djur, till föda, vilket inte kan ske utan att de berövas livet. Därför är det varken lagstridigt att ta växters liv till nytta för djuren, eller djurs liv till nytta för människan. Det är faktiskt i enlighet med vad Gud själv befäller (*Genesis* i, 29-30 och *Genesis* ix, 3).¹¹

Poängen för Aquinas är inte att det i sig är nödvändigt och därför berättigat att döda för att få mat. (Eftersom Aquinas visste att sekter som manikéerna förbjöd köttätande kan han inte ha varit totalt okunnig om det faktum att människor kan leva utan kött. Vi bortser dock från detta för ögonblicket.) Poängen är att bara de "mer fullkomliga" har rätt att döda av detta skäl. Djur som dödar människor för att äta dem hamnar i en helt annan kategori:

Vildhet och brutalitet hämtar sina namn från en likhet med vilda djur. Ty den sortens djur angriper människan för att äta av hennes kropp, och inte av något rättviseskäl. Att överväga det rättvisa i något är förbehållet förnuftet.¹²

Mänskliga varelser skulle givetvis inte döda för att äta utan att först ha övervägt det rättvisa i detta handlande!

¹¹ *Summa Theologica* II, II, Q64:1.

¹² *Summa Theologica* II, II, Q59:2.

Människor kan alltså döda andra djur och använda dem till mat. Men kanske det finns annat som vi inte får göra mot dem? är andra varelsers lidanden i sig något ont? I så fall, vore det inte fel att låta dem lida, eller i varje fall att låta dem lida i onödan?

Aquinas säger inte att grymhet mot "irrationella djur" är ont i sig själv. Han lämnar ingen plats för orätt av detta slag i sitt system, då han delar in synderna i synder mot Gud, synder mot en själv och synder mot ens nästa. Moralens gränser utesluter alltså återigen ickemänniskor. Det finns ingen kategori för synd mot sådana.¹³

Men fast det inte är en synd att plåga ickemänniskor, så kanske det är barmhärtigt att vara snäll mot dem? Nej, Aquinas utesluter uttryckligen även denna möjlighet. Barmhärtighet, säger han, omfattar inte irrationella varelser av tre skäl: De är "inte kapabla, strikt talat, att besitta gott, vilket är förbehållet rationella varelser". Vi känner ingen samhörighet med dem. Och för det tredje: "Barmhärtighet grundar sig på den eviga lyckans samhörighet, vilken den irrationella varelsen inte kan uppnå". Det är bara möjligt att älska dessa varelser, får vi veta, "genom att betrakta dem som de goda ting vi önskar andra". D.v.s. "till Guds ära och människans nytta". Vi kan med andra ord inte kärleksfullt mata kalkoner för att de är hungriga, utan bara för att vi tänker på dem som någons julmiddag.¹⁴

Efter allt detta kan man anta att Aquinas helt enkelt tror att människan är det enda av alla djur som kan lida. Andra filosofer har omfattat detta synsätt, och det skulle, trots att det så uppenbart är absurt, frita Aquinas från anklagelsen att vara likgiltig inför lidandet. Hans egna ord utesluter emellertid en sådan tolkning. Aquinas tar upp en del av de milda föreskrifter mot djurplågeri som finns i Gamla Testamentet. Under diskussionens gång föreslår Aquinas att man bör skilja mellan känsla och förnuft. Vad gäller förnuft, säger han:

Hur människan beter sig mot djur har ingen betydelse, ty Gud har låtit alla ting underkastas människans makt, och det är i denna mening som Aposteln säger att Gud inte har någon omsorg om oxar, då Gud inte frågar efter vad människan gör med oxar eller andra djur.

När det å andra sidan gäller känsla så kan vi tycka synd om djuren. Detta eftersom "t.o.m. irrationella djur är känsliga för smärta." Icke desto mindre anser Aquinas att den smärta djur kan lida av inte är tillräcklig för att göra Gamla Testamentets föreskrifter berättigade. Därför tillägger han:

Det är nu uppenbart att den människa som underhåller en känsla av medlidande med djur blir än mer benägen att känna medlidande med sina medmänniskor. Därför står det skrivet att (Ordspråksboken xii 10) "Den rättfärdige vet huru hans boskap känner det."¹⁵

¹³ *Summa Theologica* I, II, Q72:4.

¹⁴ *Summa Theologica* II, II, Q25:3.

¹⁵ *Summa Theologica* II, I, Q102:6. En liknande synsätt förekommer också i *Summa Contra Gentiles* III, II, 112.

Så Aquinas kommer fram till det vanligt förekommande synsättet att det enda som talar mot djurplågeri är att det kan leda till grymhet mot människor. Inget argument kan tydligare klargöra artförtryckets natur.

Aquinas' inflytande var bestående. Så sent som vid 1800-talets mitt förbjöd påven Pius IX bildandet av ett djurskyddssällskap i Rom. Skälet var att det kunde ge intryck av att människan har skyldigheter gentemot djuren.¹⁶ Och redogörelsen kan föras ända fram till andra hälften av 1900-talet utan att man kan hitta någon betydande förändring i den romersk-katolska kyrkans position. Följande avsnitt, som hämtats ur en amerikansk romersk-katolsk text, ger en belysande jämförelse med den text som skrivits sjuhundra år tidigare av Aquinas:

I naturens ordning finns det ofullkomliga för det fullkomligas skull, det irrationella finns för att tjäna det rationella. Människan, det rationella djuret, har tillstånd att använda tingen under honom i denna naturens ordning för sina verkliga behov. Han behöver äta växter och djur för att bibehålla livet och styrkan. För att växter och djur ska kunna ätas måste de dödas. Så dödandet är inte i sig själv en omoraliskt eller orättfärdigt handlande.¹⁷

Det man bör lägga märke till i denna text är att författaren håller sig så nära Thomas av Aquinas att han t.o.m. upprepar påståendet att det är nödvändigt för människor att äta växter och djur. Aquinas okunighet i detta avseende var förvånande men ursäktligt, givet vetenskapens dåvarande kunskaper. Det är dock otroligt att en modern författare, som bara behöver slå upp en standardbok i näringslära, eller lägga märke till att det finns friska vegetarianer, skulle föra samma misstag vidare.

Först 1988 indikerade ett auktoritativt uttalande från romersk-katolska kyrkan att miljörelsen börjar påverka de katolska lärorerna. I den encyklopediska boken *Sollicitudo Rei Socialis* ("Om sociala frågor") betonade påven Johannes Paulus II att den mänskliga utvecklingen bör innefatta "respekt för de varelser som utgör den naturliga världen". Han tillade:

Det herravälde Skaparen gett åt människan är inte en absolut makt, ej heller kan man tala om en frihet att "bruka och missbruka", eller att göra med saker och ting som man behagar. . . I den naturliga världen är vi inte bara underkastade biologins lagar, utan också moralens, vilka inte ostraffat kan överträdas.¹⁸

Det är hoppfullt att en påve så tydligt tar avstånd från tanken på absolut herravälde. Ännu är det dock för tidigt att säga om det tyder på en historisk och välbehövlig kursändring i de katolska lärorerna om djur och miljö.

¹⁶E.S. Turner, *All Heaven in a Rage* (London, Michael Joseph 1964), s.163.

¹⁷V.J. Bourke, *Ethics* (New York, Macmillan 1951), s.352.

¹⁸John Paul II, *Sollicitudo Rei Socialis*, (Homebush N.S.W., St Paul Publications 1988), sektion 34, s. 73-74.

Visst har det funnits många humana katoliker som gjort sitt bästa för att förbättra sin kyrkas inställning till djur. I enstaka fall har de haft framgångar. En del katolska författare har, genom att betona djurplågeriets nedbrytande inverkan, varit kapabla att fördöma de värsta mänskliga beteendena mot andra djur. Ändå förblir de flesta instängda i sin religions grundläggande synsätt. Fallet Franciscus av Assisi illustrerar detta.

Den helige Franciscus är det lysande undantaget från regeln att katolicismen avskräcker omsorg om de ickemänskliga varelsernas välbefinnande. "Om jag bara kunde bli introducerad för kejsaren", lär han ha sagt, "skulle jag be honom, för Guds kärleks skull, och för min egen, att utfärda en påbud om att ingen får fånga eller fångsla mina systrar lärkorna, och att alla som har oxar eller åsnor skall utfodra dem särskilt väl i juletid". I många legender berättas om hans medkänsla. Historien om hur han predikade för fåglarna tycks verkligen tyda på att klyftan mellan dem och människorna var mindre att vad andra kristna menade.

Man kan dock få en missvisande bud av Franciscus idéer om man bara ser på hans inställning till lärkorna och de andra djuren. Han omnämnde inte bara kännande varelser som sina systrar: Solen, månen, vinden, elden; alla var de hans bröder och systrar. Han beskrevs av samtida som besatt av en "inre och yttre hänförelse över varje varelse, och när han handskades med dem eller såg på dem tycktes han befinna sig i himmelen snarare än på jorden". Denna hänförelse sträckte sig till vatten, stenar, blommor och träd. Det som beskrivs är en person i religiös hänryckning, en som känner den djupaste känsla av enhet med hela naturen. Människor från en mångfald olika religioner tycks ha haft sådana upplevelser, och de har på liknande sätt uttryckt känslor av universell kärlek. Om man ser Franciscus i detta ljus blir vidden av hans kärlek och medkänsla mer begriplig. Det gör också att vi kan förstå hur hans position kunde samexistera med en teologisk inställning som var klart ortodox i sitt artförtryck. Den helige Franciscus slog fast att "varje varelse utropar: Gud skapade mig för din skull, o människa!" Själva solen sken för människans skull, trodde han. Sådana föreställningar utgjorde delar av en kosmologi som han aldrig ifrågasatte. Styrkan i hans kärlek till hela skapelsen kunde emellertid inte tyglas av sådana överväganden.

Denna form av extatisk universell kärlek kan visserligen utgöra en underbar källa till medkänsla och godhet. Men bristen på förnuftig eftertanke kan göra mycket för att förta dess välgörande konsekvenser. Om vi i samma utsträckning älskar stenar, träd, växter, lärkor och oxar kanske vi tappar bort de väsentliga skillnaderna mellan dem. Den väsentligaste är skillnaden i grad av förmåga att känna. Då kanske vi föreställer oss att eftersom vi måste äta för att överleva, och vi måste döda något vi älskar för att kunna äta, så spelar det ingen roll vad vi dödar. Möjligen var det därför som Franciscus kärlek till fåglar och oxar aldrig tycks ha fått honom att sluta äta dem. Och när han slog fast förhållningsreglerna för klosterbröderna i den orden han grundat, gav han inga instruktioner om att de skulle avstå från kött, förutom på vissa fastedagar.¹⁹

¹⁹ *St. Francis of Assisi, His Life and Writings as Recorded by His Contemporaries*, övers. L. Sherley-Price (London, Mowbray 1959), se särskilt s.145.

Under renässansen uppkommer humanistiska idéer i opposition mot medeltidens skolastik. Man kanske föreställer sig att renässansen skulle splittra den medeltida bilden av universum och därmed de tidigare idéerna om människans status i förhållande till de andra djuren. Men renässansens humanism var när allt kommer omkring en *humanism*. Och innebörden i den termen har ingenting att göra med humanitet, tendensen att handla humant.

Renässanshumanismens centrala drag är dess betoning av människans värde och värdighet, samt av människan som universums mittpunkt. "Människan är alltings mått." Denna fras från den grekiska antiken återupplivades under renässansen och blev periodens motto. Som alternativ till en lätt deprimerande fixering vid arvssynden och människans svaghet i jämförelse med Guds oändliga styrka lade renässanshumanisterna vikt vid människans unicitet, hennes fria vilja, hennes utvecklingsmöjligheter och hennes värdighet. Och allt detta kontrasterades mot "de lägre djurens" begränsade natur. Denna förnyelse utgjorde, i likhet med den ursprungliga kristna betoningen av människolivets helighet, på vissa sätt en värdefullt framsteg vad beträffar attityden till människor. Ickemänniskor lämnades emellertid lika långt under människorna som de någonsin varit.

Renässansförfattarna skrev alltså självbelätta betraktelser i vilka de sade att "ingenting i världen kan vara mer beundransvärt än människan".²⁰ De beskrev människan som "naturens centrum, universums mittpunkt, världens länk".²¹ Om renässansen i något avseende representerar det moderna tänkandets början, så håller de gamla tankesätten i varje fall ställningarna när det gäller inställningen till djur.

Vid denna tid uppstod emellertid också de första genuint oliktankande: Leonardo da Vinci blev retad av sina vänner för att han var så bekymrad om djurens lidanden att han blev vegetarian.²² Giordano Bruno var påverkad av den nya kopernikanska astronomin som innebar att det kunde finnas andra planeter, eventuellt också bebodda. Han dristade sig att slå fast att "i närvaro av oändligheten är människan inte mer än en myra". Bruno brändes på bålet år 1600 för sin vägran att ta tillbaka kätterierna.

Michel de Montaignes favoritförfattare var Plutarkos, och denne milde romare skulle uppskattat Montaignes angrepp på sin tidsålders humanistiska idéer:

Övermod är vår naturliga och ursprungliga sjuka... Genom detta tänkandets fåfänglighet likställer sig människan med Gud, tillmäter sig själv gudalika egenskaper, samt drar sig undan och avskiljer sig från klungan av andra varelser.²³

Det är säkerligen ingen tillfällighet att den författare som avvisar sådan självförhävelse också slår fast att grymhet mot djur är ont i sig själv, helt bortsett från risken att det leder till grymhet mot människor. Som en av de

²⁰Pico della Mirandola, *Om människans värdighet*.

²¹Marcilio Ficino, *Theologica Platonica* III, 2 samt V XI, 3. Se också Giannozzo Manetti, *Om människans värdighet och förträfflighet*.

²²E. McCurdy, *The Mind of Leonardo da Vinci* (London, Cape 1932), s.78.

²³"Försvaret för Raimonde de Sebonde" i Montaignes *Essäer*.

få författarna sedan romartiden med en sådan ståndpunkt gör han detta i sin skrift "Om grymhet".

Från denna nivå i det västerländska tänkandets utveckling kanske de ickemänskliga djurens status bara kunde förbättras? Den gamla föreställningen om universum, och människans centrala ställning i detta, höll långsamt på att ge vika. Den moderna vetenskapen var i färd med att påbörja sin numera berömda framväxt. Och ickemänniskornas status var ju så låg att den rimligen bara skulle kunna bli bättre.

Men det absoluta lågvattenmärket hade ännu inte nåtts. Den sista, mest bisarra och - för djuren - mest smärtsamma konsekvensen av de kristna doktrinererna uppkom under sextonhundratalets första hälft. Den fanns i René Descartes' filosofi. Descartes var definitivt en modern tänkare. Han betraktas som fader till den moderna filosofin, liksom till den analytiska geometrin, vilken utgör ursprunget till en hel del modern matematik. Han var dock också kristen. Hans föreställningar om djur stammar från en samverkan av båda dessa sidor i hans tänkande.

Påverkad av den nya och spännande mekanistiska vetenskapen hävdade Descartes att all materia styrdes av mekanistiska principer, liksom ett ur. I detta synsätt utgör vår egen natur ett uppenbart problem. Människokroppen består av materia och den är en del av det fysiska universum. Så det tycks som om människor också måste vara maskiner, vars beteende bestäms av vetenskapens lagar.

Descartes kunde undvika den svårsmälta och kätterska idén att människor är maskiner genom att införa antagandet om själen. I universum finns det enligt Descartes inte en utan två slags substanser: Sjäslig eller andlig substans samt substans av fysiskt eller materiellt slag. Mänskliga varelser är medvetna, och medvetandet kan inte ha sitt ursprung i materia. Descartes identifierade medvetandet med den odödliga själen som överlever den fysiska kroppens upplösning. Han fastslog att själen skapats särskilt av Gud. Av alla materiella varelser är människan den enda som har själ, sade Descartes. (änglar och andra immateriella varelser har medvetande men inget annat.)

I Descartes' filosofi får den kristna doktrinen att djur saknar odödlig själ alltså den extrema konsekvensen att de också saknar medvetande. De erfar varken njutning, smärta eller något annat. De är, sade han, blott maskiner, rena automater. De kan visserligen skrika när man skär i dem med kniv, eller vrida sig för att undgå kontakt med en glödgat järn, men detta betyder inte att de känner smärta i sådana situationer, säger Descartes. De styrs av samma principer som en ur. Ifall deras beteenden är mer komplexa än urets så beror det på att uret är en maskin som tillverkats av människor, medan djuren är oändligt mycket mer komplicerade maskiner som tillverkats av Gud.²⁴

Denna "lösning" på problemet om var medvetandet är lokaliserat kan förefalla

²⁴ *Discours de la methode*, vol.5. Se också hans brev till Henry More, 5 februari 1649. Jag har återgett standardtolkningen av Descartes. Hans ståndpunkt tolkades så av samtiden, liksom av de flesta läsare fram till idag. Nyligen har det emellertid hävdats att denna standardtolkning är felaktig på så sätt att Descartes inte avsåg att förneka att djur kunde lida. För detaljer, se John Cottinghams "'A Brute to the Brutes?'" Descartes' Treatment of Animals", *Philosophy* 53:551-559 (1978).

oss paradoxal, liksom den föreföll många av Descartes' samtida. Men då ansågs den dessutom ha viktiga fördelar. Den gav en anledning att tro på ett liv efter detta, vilket Descartes ansåg vara "av stor betydelse". Idén att djuren har själ av samma slag som vår egen, och att vi inte har mer att frukta eller hoppas på efter denna liv än flugorna och myrorna var nämligen en misstag som sannolikt skulle leda till omoraliskt beteende. Idén eliminerade också den antika och livligt debatterade teologiska gåtan om varför en rättfärdig Gud skulle tillåta djuren - som varken ärvt Adams synd eller kan vänta sig kompensation i livet efter denna - att lida.²⁵

Descartes var också medveten om mera praktiska fördelar:

Min inställning innebär inte så mycket grymhet mot djur som en eftergift åt människor - åtminstone de människor som inte fallit offer för Pythagoras' vidskepelser - eftersom den fritar dem från misstanken om brott när de äter eller dödar djur.²⁶

För vetenskapsmannen Descartes fick läran ännu en tursam konsekvens. Vid denna tidpunkt började bruket att experimentera med levande djur sprida sig i Europa. Eftersom det då inte fanns några smärtstillande medel, måste dessa försök fått djuren att bete sig på en sätt som visade, för de flesta av oss, att de led av fruktansvärda smärtor. Descartes' teori tillät forskarna att avfärda alla samvetsbetänkligheter de skulle kunna känna under sådana omständigheter. Descartes dissekerade själv levande djur i syfte att förkovra sig i anatomi. Många av de mest framstående fysiologerna från denna tid förklarade sig vara cartesianer och mekanister. Följande ögonvittnesskildring handlar om en del av dessa forskare, vilka arbetade vid Jansenistseminariet i Port-Royal under slutet av 1600-talet. Den visar hur bekväm Descartes' teori är:

Fullständigt okänsligt pryglade de hundar, och de hade roligt åt den som tyckte synd om hundarna som om de kände smärta. De sade att djur var som klockor, att gnällandet de uppgav när de blev slagna bara var ljudet av en liten fjäder som påverkats, men att kroppen i sin helhet saknade känsel. De spikade fast de stackars djurens fyra tassar på plankor för att vivisekera dem och se på blodcirkulationen, som var det stora konversationsämnet.²⁷

Nu hade djurens status verkligen nått den nivå från vilken utvecklingen bara kunde gå mot det bättre.

²⁵ John Passmore beskriver frågan "Varför lider djur?" som "gätornas gåta under århundraden, En gåta som genererade lösningar i form av de mest sinnrika fantasterier. Malebranche [en av Descartes' samtida] anger öppet att det av rent teologiska skäl är nödvändigt att förneka att djur kan lida. Det beror på att lidandet stammar från Adams synd och att djuren inte härstammar från Adam." John Paumore, *Man's Responsibility for Nature*, s.114.

²⁶ Brev till Henry More, 5 februari 1649.

²⁷ Nicholas Fontaine; *Memoires pour servir a l'histoire de Port-Royal* (Cologne 1738), 2:52-53, citerat från L. Rosenfield, *From Beast-Machine to Man-Machine: The Theme of Animal Soul in French Letters from Descartes to La Mettrie* (New York, Oxford University Press 1940).

Upplysningen och därefter

Den nya seden att experimentera med djur kan i sig själv delvis ha bidragit till en ändring av inställningarna till djur. Experimenten avslöjade nämligen en anmärkningsvärd likhet mellan människors och andra djurs fysiologi. I strikt mening var detta inte oförenligt med Descartes' teori, men det gjorde hans synsätt mindre plausibla. Voltaire uttryckte det fint:

Det finns barbarer som tar denna hund, så överlägsen människan i trohet och vänskap, för att nagla fast honom vid ett bord och dissekera honom levande, för att visa dig venerna! I honom finner du *precis samma känselorgan som i dig själv*. Svara mig, mekanist, har Naturen anordnat alla källor till känsel i detta djur *i syftet att han inte ska känna något?* ²⁸

Trots att inga radikala förändringar ägde rum bidrog en rad samverkande faktorer till att inställningen till djur förbättrades. Gradvis insåg man att andra djur lider och att de är berättigade till viss hänsyn. Man trodde att de saknade rättigheter, och att deras intressen slogs ut av människans intressen. Ändå uttryckte den skotske filosofen David Hume en rätt vanlig känsla då han sade att "humanitetens lagar kräver att vi hanterar dessa varelser varsamt". ²⁹

"Varsam hantering" är verkligen en term som smidigt täcker den inställning som började sprida sig under perioden: Vi hade tillstånd att utnyttja djuren, men vi borde göra det varsamt. Periodens tendens gick mot större förfining och hövlighet, mer vänlighet och mindre brutalitet. Djuren drog, jämte människorna, fördel av denna tendens.

1700-talet var också den period då vi återupptäckte "Naturen": Jean-Jacques Rousseaus ädle vilde, som naken strövade genom skogarna, plockande nötter och frukt, var höjdpunkten på denna idealisering av naturen. Genom att se oss själva som en del av naturen återfick vi en känsla av släktskap med "bestarna". Släktskapet var emellertid på intet sätt jämlikt. I bästa fall sågs människan som den barmhärtige fadern i djurfamiljen.

Religionens föreställningar om människornas särskilda status försvann inte. De sammanvävdes med den nyare och vanligare attityden. Alexander Pope hävdade exempelvis att även om "den underlägsna skapelsen" hade "underställt vår makt" så är vi ansvariga för "vanskötsel" av den. Av detta skäl motsatte han sig bruket att skära upp fullt medvetna hundar. ³⁰

Slutligen gynnades djurens status av de framväxande antiklerikala stämningarna, särskilt i Frankrike. Voltaire, som njöt av att bekämpa alla slags dogmer, jämförde kristendomens seder med hinduismens, till kristendomens nackdel. När han refererade till "den barbariska seden att hålla oss vid liv på kött och blod från varelser som oss själva", gick han ett steg längre att sina samtida förespråkare för djurskydd i England. Han tycks dock själv ha fortsatt att utöva

²⁸ *Dictionnaire Philosophique* "Bêtes".

²⁹ *Enquiry Concerning the Principles of Morals* kap 3.

³⁰ *The Guardian*, 21 maj 1713.

denna sed.³¹ Rousseau tycks också ha förstätt styrkan i argumenten för vegetarianism dock utan att ha tillämpat den. Hans verk om uppfostran, *Emile*; innehåller en lång och till största delen irrelevant passage från Plutarkos. Den är en angrepp på utnyttjandet av djur till föda, vilket ses som onaturligt, onödigt och blodigt mördande.³²

Alla tänkare påverkades inte i lika hög grad av upplysningen när det gäller attityder till djur. Fortfarande kunde Immanuel Kant säga till sina studenter, i föreläsningarna om etik:

När det gäller djur har vi inga direkta skyldigheter. Djur är inte självmedvetna och de finns där blott som medel för ett ändamål. Detta ändamål är människan.³³

Men samma år som Kant gav dessa föreläsningar - 1780 - fullbordade Jeremy Bentham sin *Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. I ett avsnitt jag redan citerat i första kapitlet gav han Kant det slutgiltiga svaret: "Frågan är inte, Kan de *resonera*? ej heller Kan de *tala*? utan Kan de *lida*?" Han jämförde djurens situation med de svarta slavernas, och såg fram emot den dag "då skapelsens övriga djur må erhålla de rättigheter som aldrig skulle kunnat undanhållas dem annat än genom tyranni". Därmed var Bentham kanske den förste som stämplade "människans herravälde" som tyranni snarare än ett legitimt styre.

1700-talets intellektuella framsteg följdes av en del konkreta förbättringar av djurens förhållanden på 1800-talet. De utgjordes av lagstiftning mot meningslöst djurplågeri. De första striderna för att ge lagligt skydd för djurens rättigheter utkämpades i Storbritannien. Brittiska parlamentets inledande reaktion visade att Benthams idéer inte vunnit något större gehör bland hans landsmän.

Det första förslaget till lag mot missbruk av djur rörde "sporten" tjurhetssning. Det framlades för Underhuset år 1800. Utrikesministern George Canning beskrev det som "absurt" och frågade retoriskt: "Vad kan vara oskyldigare än tjurhetssning, boxning eller dans?" Eftersom ingen försökt förbjuda boxning eller dans hade denne skarpsinnige statsman missat själva poängen med förslaget: han såg det som en försök att lagstifta bort de hopar av "slödder" som skulle kunna leda till omoraliskt beteende.³⁴ Bakom detta missförstånd låg den förutfattade meningen att beteende som bara skadade ett djur omöjligen kan vara värt att lagstifta om. *The Times* delade denna förutfattade mening. De ägnade en ledare åt principen att "alla ingrepp i det privata personliga sättet att disponera tid eller ägodelar är tyranni. Så länge ingen annan person skadas finns inget utrymme för maktutövning". Förslaget förkastades.

En parlamentsledamot för Galway, den irländske godsägaren Richard Martin, lade fram ett lagförslag mot vanskötsel av hästar 1821. Tonläget i den efter-

³¹ *Elements of the Philosophy of Newton*, vol.5. Se också *Essay on the Morals and Spirit of Nations*.

³² *Emile*, Everyman's Library (London, J. M. Dent & Sons), 1957, 2:118-120. [Svensk översättning 1912]

³³ *Lecture on Ethics*, övers. L. Infield (New York, Harper Torchbooks 1963), s.239-240.

³⁴ *Hansards Parliamentary History*, 18 april 1800.

följande debatten förmedlas i denna redogörelse:

Då åldermannen C. Smith föreslog att åsnor skulle ges skydd blev det sådana skrattsalvor att reportern från *The Times* knappt kunde höra vad som sades. När ordföranden upprepade sitt förslag blev skrattandet ännu intensivare. En annan parlamentsledamot sade att härnäst kommer väl Martin att stifta lagar för hundar, vilket vållade ännu en dån av munterhet. Ropet "och katter!" försatte Underhuset i skrattkramp.³⁵

Detta lagförslag förlorade också, men påföljande år lyckades Martin genomdriva ett lagförslag som gjorde det illegalt att "omotiverat" misshandla vissa husdjur "som är annans eller andras egendom". För första gången blev djurplågeri en straffbar företeelse. Trots föregående års munterhet inkluderades åsnor. Hundar och katter befann sig dock fortfarande utanför avgränsningarna. Än mer signifikant är det att Martin var tvungen att utforma lagförslaget så att det liknade en försök att skydda privat egendom för ägarens skull, snarare än för djurens egen skull.³⁶

Förslaget blev en lag, men den måste också verkställas. Eftersom brottsoffren inte kunde klaga, bildade Martin och en antal andra notabla humanitära personer ett sällskap för att samla bevis och väcka åtal. Så startades den första djurskyddsorganisationen, vilken senare kom att bli The Royal Society for the Prevention of Cruelty to Animals.

Några år efter att detta första blygsamma förbud mot djurplågeri stadfästes, skrev Charles Darwin i sin dagbok: "I sin arrogans betraktar människan sig själv som ett fantastiskt verk, värdigt att ta plats jämte en gudom. Mer ödmjukt och, föreställer jag mig, sant, är att betrakta honom som skapad ur djuren."³⁷ Ytterligare tjugo år passerade innan Darwin 1859 ansåg sig ha samlat tillräckliga belägg till stöd för sin teori för att våga offentliggöra den. Omsorgsfullt undvek Darwin även då, i *The Origin of Species (Om Arternas Uppkomst)*, varje diskussion om i vilken mån hans teori om arternas uppkomst ur andra arter kunde tillämpas på människor. Han nämnde endast att verket kunde belysa "människans ursprung och historia". Egentligen hade Darwin redan skrivit omfattande anteckningar om teorin att Homo Sapiens framsprungit ur andra djur.

³⁵E.S. Turner, *All Heaven in a Rage*, s.127. Andra detaljer i detta avsnitt är hämtade från denna boks nionde och tionde kapitel.

³⁶Det har hävdats att djur gavs lagstadgat skydd mot plågeri första gången 1641, då Massachusetts Bay Colony antog och lät trycka "The Body of Liberties". Sektion 92 lyder: "Ingen må utöva tyranni eller plågeri gentemot något oskäligt kreatur av de slag som vanligen hålles för mänskligt bruk." Påföljande sektion stadgar vila för djur som drives. Dokumentet är anmärkningsvärt framsynt. Man kan tvista om huruvida det är att betrakta som en "lag" i teknisk mening. Men Nathaniel Ward, som sammanställt "The Body of Liberties", förtjänar utan tvekan att hägkommas som lagstiftningspionjär jämte Richard Martin. En mer fullständig redogörelse ges i Emily Leavitt, *Animals and Their Legal Rights* (Washington D.C., Animal Welfare Institute 1970).

³⁷Citerat från E.S. Turner, *All Heaven in a Rage*, s.162. Ett bra komplement till denna diskussion är en undersökning av denna anmärknings konsekvenser som finns i James Rachels, *Created From Animals: The Moral Implications of Darwinism* (Oxford, Oxford University Press 1990).

Han beslöt sig dock för att publikationen av denna material "bara skulle underblåsa fördomarna mot mina teorier" ³⁸ Först 1871, då många vetenskapsmän accepterat den allmänna utvecklingsläran, lät Darwin publicera *The Descent of Man (Människans härledning och könsurvalet)*. Där utsades klart det som dolts i en enkel mening i hans tidigare arbete.

Så påbörjades en revolution i den mänskliga förståelsen av förhållandet mellan oss själva och de ickemänskliga djuren... eller? Offentliggörandet av evolutionsteorin initierade en intellektuell omvälvning. Man skulle kunna förvänta sig att denna omvälvning skulle sätta djupa spår i människans attityd till djur. När tyngden i de vetenskapliga beläggen för teorin väl blev uppenbara, så måste man tänka om angående praktiskt taget varje tidigare belegg för människans framskjutna position i universum och vårt herravälde över djuren. Intellektuellt sett var Darwins teori verkligen revolutionär. Människan visste nu att hon inte var Guds särskilda skapelse, gjord till hans avbild och skild från de andra djuren. Tvärtom, människorna började förstå att de själva var djur. Dessutom stödde Darwin sin teori om utvecklingen med att visa att skillnaderna mellan människor och djur inte var så stora som man allmänt antog. I *The Descent of Man* ägnas kapitel 3 åt en jämförelse mellan mentala förmåigheter hos människor och "lägre djur". Darwin summerar resultaten av jämförelsen:

Vi har sett att sinnena och intuitionerna samt de olika känslor och förmågor, exempelvis kärlek, minne, uppmärksamhet och nyfikenhet, härmning, förnuft etc., som människan är så stolt över, kan upptäckas i rudimentär form, ibland också välutvecklad form, hos de lägre djuren. ³⁹

I verkets fjärde kapitel går han ännu längre och slår fast att också människans moraliska känsla kan spåras tillbaka till sociala instinkter hos djur. Exempelvis sådana som får dem att ha glädje av varandras sällskap, känna sympati för varandra samt utföra ömsesidiga tjänster. I ett efterföljande verk, *The Expression of Emotion in Man and Animals*, påvisade Darwin ytterligare belegg för de omfattande parallellerna mellan människans och de andra djurens känsloliv.

Evolutionsteorin och idén att människoarten stammar från djuren stötte på ett enormt motstånd - historien är allt för välkänd för att återberättas här. Motståndet visar hur starkt det västerländska tänkandet hade kommit att domineras av speciesistiska idéer. Utan motstånd ville man inte ge upp tanken att vi stammar från en särskild sorts skapelse, eller att de andra djuren finns till för att tjäna oss. De vetenskapliga beläggen för att vi hade samma ursprung som de andra arterna var emellertid överväldigande.

När Darwins teori slutligen accepterades hade vi nått fram till en modern uppfattning om naturen, en uppfattning som sedan dess mest förändrats i detaljerna. Det är bara de som föredrar religiös tro framför tankar som grundats på argument och belegg som fortfarande hävdar att människan är hela universums speciella älskling. Eller att andra djur skapats för att vi ska kunna få mat och

³⁸Charles Darwin, *The Descent of Man* (London 1871), s.1.

³⁹Charles Darwin, *The Descent of Man*, s.193.

att vi är auktoriserade av Gud att ha makt över dem, med gudomlig rätt att döda dem.

Då denna intellektuella revolution kom att samverka med de växande humanitära känslor som föregick den, kunde man tro att allt nu skulle bli bra. Men jag hoppas att föregående kapitel klargjort att människans tyranni fortfarande trycker ner de andra arterna. Antagligen tillfogar vi djuren mera lidande idag att vi någonsin gjort tidigare historien. Vad gick snett?

Vi kan se på vad relativt framstående tänkare skrivit om djur från den tidpunkt, vid slutet av sjuttonhundratalet, då djurens rätt att bli beaktade i viss utsträckning började accepteras. Vi upptäcker då något intressant. Med mycket få undantag slutar dessa skribenter, även de bästa bland dem, alldeles innan den punkt vid vilken argumenteringen skulle tvinga dem till ett val: Att överge sin djupt inrotade vana att äta andra djurs kött, eller att medge att de inte lever upp till slutsatserna av deras egen moraliska argumentering. Mönstret upprepas ofta. När man läser skrifter från sent sjuttonhundratalet och framåt finner man ofta avsnitt i vilka författaren betonar hur ont vi gör andra arter. Och detta i så starka ordalag att man övertygas om att här, äntligen, har vi en person som helt och hållet frigjort sig från speciesistiska tankesätt. D.v.s. därmed också frigjort sig från den mest allmänt förekommande speciesistiska vanan - att äta andra djur. Med ett eller två anmärkningsvärda undantag (Lewis Gompertz och Henry Salt på 1800-talet)⁴⁰ blir man alltid besviken. Plötsligt gör författaren en precisering eller presenterar ett nytt övervägande, och därmed slipper författaren de betänkligheter rörande det egna kosthållet som argumenten höll på att leda till. När man nedtecknar djurkampens historia kommer den era som Bentham inledde att bli känd som ursäkternas era.

Ursäkterna varierar, och en del av dem tyder på en viss uppfinningsrikedom. Det kan vara värt besväret att undersöka några exemplar av de vanligaste typerna eftersom man stöter på dem än idag.

Till att börja med har vi, som väntat, den Gudomliga Ursäkten. Den illustreras av följande text ur William Paleys *Principles of Morals and Political Philosophy* (1785). Paley stakar ut "mänsklighetens allmänna rättigheter" och frågar sig om vi har rätt att äta djurens kött:

Någon ursäkt tycks vara nödvändig för den smärta och förlust vi vållar de oskäligen djuren genom att beröva dem deras frihet, stympa deras kroppar och, slutligen, ta deras liv (vilket vi antar utgör hela deras existens) för vårt eget nöje eller vår bekvämlighet.

Som ett försvar för denna sed hävdas... att de olika arterna bland djuren skapats för att ta varandra som byte, och att detta utgör en slags analogi som bevisar att den mänskliga arten skapats för att livnära sig på dem... (Men) den påstådda analogin är extremt kraftlös; eftersom oskäligen djur ej mäktar att upprätthålla livet på

⁴⁰Se Lewis Gompertz, *Moral Inquiries on the Situation of Man and of Brutes* (London 1824), H.S. Salt, *Animals' Rights* (London 1892) ny utgåva, Clark's Summit Pennsylvania, Society for Animal Rights 1980) samt andra arbeten. Jag har tacksamt hämtat en del citat på följande sidor från *Animals' Rights*.

annat sätt, vilket vi gör; ty hela det mänskliga släktet skulle kunna leva på frukt, baljväxter, örter och rötter, vilket många hinduiska stammar faktiskt gör. . . Det tycks mig svårt att försvara denna rätt med något argument som naturens ordning kan tillhandahålla eller belysa. Därför har rättigheten uppenbarats för oss som nedtecknad i Skriften, Genesis ix, 1-3. ⁴¹

Paley är bara en av många som hänvisat till uppenbarelse när de funnit sig oförmögna att ge något rationellt försvar för ett kosthåll bestående av andra djur. I självbiografin *Seventy Years Among Savages* (*Sjuttio år bland vildar*, en redogörelse för författarens liv i England) beskriver Henry Salt ett samtal han hade som magister vid Eton College. Han hade nyligen blivit vegetarian, och nu skulle han för första gången diskutera sitt handlande med en kollega, en framstående lärare i naturvetenskap. Med viss oro inväntade han det vetenskapliga tänkandets dom över hans nya föreställningar. När den kom, var det: "Men tror du inte att djuren blivit *skickade* till oss som föda?" ⁴²

Lord Chesterfield vädjade till naturen istället för till Gud:

Mina skrupler lät sig inte förena med en så fruktansvärd måltid; inte förrän jag vid allvarligt övervägande övertygades om dess berättigande utifrån naturens allmänna ordning, vilken som en av sina första principer universellt fastslagit att man livnär sig på de svagare. ⁴³

Det framgår inte huruvida Lord Chesterfield tänkte sig att detta rättfärdigade kannibalism.

Benjamin Franklin använde samma argument - vars bristfällighet belysts av Paley - för att rättfärdiga återgång till köttätande efter några år som vegetarian. I sin *Självbiografi* återger han hur han betraktade några fiskande vänner. Han lade märke till att en del fiskar hade svält andra fiskar. Därför tänkte han att "Om ni äter varandra, kan jag inte förstå varför inte vi skulle kunna äta er". Franklin var dock ärligare än en del som använder detta argument. Han medgav nämligen att denna slutsats drogs först efter att fisken hamnat i stekpannan och börjat dofta "förundransvärt gott". Och han tillägger att en fördel med att vara en "resonabel varelse" är att man kan hitta skäl för vadhelst man vill göra. ⁴⁴

Djupsinniga tänkare kan också undvika den besvärliga frågan om kosthåll genom att bedöma den som alltför djup för att det mänskliga tänkandet ska kunna begripa den. Som dr. Thomas Arnold of Rugby skrev:

Hela frågan om den oskäligen skapelsen är ett så smärtsamt mysterium för mig att jag inte nämns närma mig den. ⁴⁵

⁴¹Bok II, kapitel 11. Samma idé finns i Francis Wayland, *Elements of Moral Science* (1835), nytryck J.L. Blau, red., (Cambridge, Harvard University Press 1963), s.364; möjligen det mest spridda moralfilosofiska verket i 1800-talets Amerika.

⁴²Citerat från S. Godlovitch, "Utilities", Stanley och Roslind Godlovitch, red., *Animals, Men and Morals* (New York, Taplinger 1972).

⁴³Citerat från H.S. Salt, *Animals' Rights*, s.15.

⁴⁴Benjamin Franklin, *Autobiography* (New York, Modern Library 1950), s.41.

⁴⁵Citerat från H.S. Salt, *Animals' Rights*, s.15.

Den franske historikern Michelet delade denna inställning. Såsom fransman uttryckte han sig mindre prosaiskt:

Djurliv, dunkla mysterium! Ofantliga värld av tankar och stumma lidanden. Hela naturen protesterar mot människan barbari, människan som missförstår, som förödmjucar, som torterar sina underlägsna medbröder. Liv, död! De dagliga mord som det innebär att äta djur - dessa svåra och bittra problem som envist sätter sig i sinnet. Eländiga motsägelse. Låt oss hoppas på att det finns en annan sfär i vilken de ovärdiga och grymma olycksödena i denna, kan besparas oss.⁴⁶

Michelet tycks ha trott att vi inte kan leva utan att döda. I så fall måste hans ångest över denna "eländiga motsägelse" ha stått i omvänd proportion till den mängd tid han lägger ner på att undersöka den.

En annan person som accepterade det bekväma felslutet att vi måste döda för att leva var Arthur Schopenhauer. Schopenhauer betydde mycket för att introducera österländska idéer i västvärlden. På flera ställen kontrasterade han den västerländska filosofins och religionens "motbjudande grymma" inställningar till djur med buddhisternas och hinduernas inställningar. Hans prosa är skarp och hånfull, och udden mycket av hans kritik mot västerländska attityder biter än idag. Efter en särskilt sarkastisk passage behandlar Schopenhauer dock frågan om att döda för att äta. Han kan knappast förneka att människor kan leva utan att döda - han vet alltför mycket om hinduerna för det - men han hävdar att "utan djur till föda skulle människorasen inte ens kunna existera *i norr*." Schopenhauer förklarar inte denna geografiska distinktion, men han tillägger att djurets död bör "underlättas än mer" genom bruk av kloroform.⁴⁷

T.o.m. Bentham, som så tydligt klargjorde behovet av att utsträcka rättighetsbegreppet till ickemänniskor, sviktade på denna punkt:

Det finns en mycket gott skäl till att vi tillåter oss att äta sådana av dem som vi tycker om att äta. Vi har fördel av detta, och de har ingen nackdel. De saknar alla de utdragna förväntningar om framtida elände som vi kan lida av. Döden i vår hand är vanligen, och kan alltid vara, snabbare, och därigenom mindre smärtsam, att den död som skulle vänta dem i naturens oundvikliga gång.

Det är svårt att inte uppleva det som att Schopenhauer och Bentham här sänker nivån på sin argumentering under det normala. Bortsett från frågan om det moraliska i smärtfritt dödande, så tar varken Schopenhauer eller Bentham upp det lidande som nödvändigtvis hör ihop med att föda upp och slakta djur i kommersiella syften. Vilka de teoretiska möjligheterna att döda smärtfritt än må vara, så är storskaligt dödande av djur till föda inte smärtfritt, och har aldrig

⁴⁶ *La Bible de l'humanité*, citerad från H. Williams, *The Ethics of Diet* (utvidgad utgåva, Manchester och London 1907), s.214.

⁴⁷ *On the Basis of Morality*, övers. E.P.J. Payne (Library of Liberal Arts 1965), s.182. Se också *Pargera und Paraliporeena*, kap.15.

varit det. På Schopenhauers och Benthams tid var slakt en ännu mer förskräcklig historia än det är idag. Djuren tvingades tillryggalägga långa sträckor till fots till slakten, pådrivna av boskapsfösare vars enda bekymmer var att avverka sträckan så snabbt som möjligt. De tillbringade två-tre dagar på slaktområdet utan mat och eventuellt utan vatten. De slaktades sedan med barbariska metoder utan någon form av föregående bedövning.⁴⁸

Trots Benthams påstående hade de någon form av föreställning om vad som väntade, åtminstone från det att de hamnat på slaktområdet och känt lukten av kamraternas blod. Bentham och Schopenhauer skulle naturligtvis inte ha gillat detta. Ändå fortsatte de ge stöd till förfarandet genom att konsumera dess produkter och rättfärdiga den allmänna verksamhet som det ingick i. Paley tycks i detta avseende ha haft en mer rättvisande bild av vad det innebar att äta kött. Han kunde dock tryggt se verkligheten som den var eftersom han hade det gudomliga tillståndet att falla tillbaka på. För Schopenhauer och Bentham fanns inte denna ursäkt tillgänglig, därför blev de tvungna att vända bort blicken från den fula verkligheten.

Darwin själv behöll också de äldre generationernas attityder till djur, trots att han förintat den intellektuella grunden för dessa attityder. Han fortsatte äta måltider bestående av varelser som, enligt honom själv, var förmögna att känna kärlek, ha minnen, nyfikenhet, förnuft och sympati för varandra. Han vägrade skriva under en vädjan om att RSPCA skulle utöva påtryckningar för lagstiftning om djurförsök.⁴⁹ Hans efterföljare sparade inte på ansträngningarna för att trycka på att vår status inte hade förändrats, trots att vi var en del av naturen och härstammade från djuren. Som svar på anklagelsen att Darwins idéer underminerade människans värdighet sade T.H. Huxley, Darwins främste förkämpe, följande:

Ingen är mer övertygad än jag om vidden av den klyfta som skiljer människan från de oskäliga djuren. Vår värnande för mänsklighetens ädelhet minskar inte av kunskapen att människan till substans och struktur även hon är ett djur.⁵⁰

Huxley är en sann företrädare för de moderna attityderna. Han vet mycket väl att de gamla skälen för att anta en vid klyfta mellan "människa" och "oskäligt djur" inte längre håller. Ändå vidhåller han tron på en sådan klyfta.

Här kan vi allra klarast se att sättet att rättfärdiga utnyttjandet av djur är av ideologisk art. Ideologier har det särskiljande kännetecknet att de motstår vederläggning. Slås grunden undan från en ideologi så finner man på nya sätt att stötta den, eller också förblir den ideologiska ståndpunkten hängande i luften, i trots mot logikens motsvarighet till gravitationslagen. Vad beträffar inställningen till djur tycks just detta ha hänt. Den moderna synen på människans plats i världen skiljer sig enormt mycket från varje tidigare synsätt vi granskat. Men

⁴⁸Se E.S. Turner, *All Heaven in a Rage*, s.143.

⁴⁹E.S. Turner, *All Heaven in a Rage*, s.205.

⁵⁰T.H. Huxley, *Man's place in Nature* (Ann Arbor, University of Michigan Press 1959), kap.

i frågan om hur vi konkret beter oss mot djuren har inte mycket förändrats. Om djuren inte längre befinner sig helt utanför den moraliska sfären, så har de i varje fall hamnat i en specialavdelning nära yttre randen. Deras intressen får bara räknas ifall de inte strider mot människans intressen. Ifall en kollision skulle uppstå - t.o.m. en kollision mellan livslångt lidande för en ickemänskligt djur och en människas gastronomiska preferens - så bortser man från ickemänniskans intressen. Det förflutnas moraliska attityder är alltför djupt rotade i våra tankar och vanor för att blott ändrade kunskaper om oss själva och andra djur ska kunna rubba dem.

Kapitel 6

Artförtrycket idag. . .

om bortförklaringar, försvar och invändningar

mot djurens frigörelse, samt om framgångar i

kampen för djuren

Vi har sett hur människor vållar ickemänskliga varelser lidande onödan - i strid med den fundamentala moraliska principen om lika hänsyn till intressen. Vi har också sett hur generation efter generation av västerländska tänkare försökt försvara människornas rätt att göra detta. I detta avslutande kapitel ska jag undersöka några av de sätt på vilka artförtrycket upprätthålls och gynnas idag samt de skilda argument och ursäkter som ännu brukas till försvar för djurslaveri. Några av argumenten har direkt riktats mot den ståndpunkt som denna bok försvarar. Kapitlet ger därför möjlighet att bemöta några av de vanligaste invändningarna mot djurens frigörelse. Det är emellertid också avsett att våra en utvidgning av kapitel 5 genom att avslöja hur den ideologi vi spårat genom historien tillbaka till Bibeln och de gamla grekerna ännu existerar. Det är viktigt att klargöra och kritisera denna ideologi. Visserligen är den moderna attityden till djur tillräckligt välvillig (på selektiv grund) för att medge en del förbättringar av djurens förhållanden utan att den grundläggande inställningen till djur utmanas. Men ändrar vi inte den underliggande ståndpunkt som sanktionerar skoningslös exploatering av ickemänskliga varelser för mänskliga syften kommer ändå dessa förbättringar ständigt att riskera att undermineras. Bara genom ett radikalt brott med mer än två tusen års västerländskt tänkande om djur kan vi bygga en solid grund för avskaffandet av denna exploatering.

Våra attityder till djur börjar formas vid mycket tidig ålder och de påverkas starkt av det faktum att vi tidigt äter kött. Det är tankeväckande att många barn till att börja med vägrar äta djurkött. De vänjer sig vid det först efter ivriga ansträngningar från föräldrar som felaktigt tror att kött är nödvändigt

av hälsoskäl. Det som framför allt är värt att lägga märke till är dock att vi äter kött långt innan vi har förmågan att inse att det vi äter är ett djurs döda kropp. I allmänhet fattar vi således aldrig ett medvetet och välinformerat beslut att äta kött, d.v.s. ett beslut fritt från den benägenhet att vara tendentiös som åtföljer varje vana som både är långvarig och förstärkt av de sociala kraven på konformitet. Samtidigt har barn en naturlig kärlek till djur och samhället uppmuntrar dem att vara kärleksfulla mot djur som katter och hundar och mot gosiga stoppade leksaksdjur. Dessa fakta förklarar varför det mest karakteristiska för attityden till djur bland barn i vårt samhälle är att barnet inte har en enhetlig attityd till djur. Barnet har istället två motstridiga attityder samtidigt, omsorgsfullt åtskilda så att den inbyggda motsägelsen mellan dem sällan orsakar problem.

För inte så länge sedan blev barn uppfödda på sagor i vilka djur, särskilt vargar, avporträtterades som sluga fiender till människan. I en typiskt lyckligt slut låter man vargen drunkna i en damm, nedtyngd av stenar som den påhittige hjälten sytt in i dess mage när den sov. Och skulle barnen undgå att bilda sig fördomsfulla föreställningar av sådana historier så kunde de ta varandra i hand och sjunga en barnkammarrim som:

Three blind mice. See how they run. They all ran after the farmer's
wife. She cut off their tails with a carving knife. Did you ever see such
a sight in your life As three blind mice?

(“Tre blinda möss. Se hur de springer. De sprang alla efter bondens fru. Hon skar av deras svansar med förskäraren. Har du någonsin sen en sån syn i ditt liv som tre blinda möss?”)

För barn uppvuxna med dessa historier och ramsor fanns ingen motsättning mellan vad de lärde sig och vad de åt. Idag är emellertid sådana historier och ramsor ur modet. På ytan är allt frid och fröjd vad beträffar barnens attityder till djur. Därigenom har ett problem uppstått: Hur är det med de djur vi äter? En sätt att tackla denna problem är att helt enkelt smita undan. Barnets snälla känslor för djur riktas mot djur som inte ätes: Hundar, katter och andra sällskapsdjur. Det är sådana djur ett stads- eller förortsbarn har störst chans att träffa på. Kramgoa stoppade leksaksdjur är snarare björnar eller lejon än grisar eller kor. När bondgårdens djur nämns i bilderböcker, barnberättelser och tv-program för barn kan undanflykten dock anta formen av ett avsiktligt försök att vilseleda barnen om hur det går till på ett modernt lantbruk. Därigenom avskärmas de från den verklighet vi undersökte i kapitel 3. En exempel på detta är den populära amerikanska boken *Bondgårdens djur* (*Farm Animals*, Hallmark) som visar barnet bilder av höns, kalkoner, kor och grisar, alla omgivna av sina telningar, utan en bur, en stia eller en stall sikte. Texten berättar att grisen “med ett gott mål mat börjar sin dag, rullar sen i gyttjan och grymtar en slag!” medan “Kor har ingenting annat att göra att äta gräs, säga mu, och vifta sin svans och sitt öra”.¹ Engelska böcker (som *Lantgården* i bestsellerserien

¹Dean Walley och Frieda Staake, *Farm Animals* (Kansas City, Hallmark Children's Editions, ej daterad).

Ladybird) förmedlar samma intryck av lantlig enkelhet; hönan springer fritt i trädgården med sina kycklingar och alla de andra djuren lever med sin avkomma i väl tilltagna utrymmen.² Med tanke på den här sortens barndomslektyr är det inte märkligt att barn växer upp i tron att även om djuren "måste" dö för att förse människan med mat så lever de i alla fall lyckliga tills den dagen kommer.

I vetenskap om vikten av de tidigt formade attityderna har feministrörelsen lyckats främja framväxten av en ny barnlitteratur. I denna räddar modiga prinsessor ibland hjälplösa prinsar, och flickor spelar centrala roller som vanligtvis reserverats för pojkar. Eftersom plågeri inte är det idealiska ämnet för en barnberättelse kommer det inte att bli lika lätt att ändra de historier om djur som vi läser för våra barn. Ändå borde det vara möjligt att ge barnen bilderböcker och berättelser som undviker de mest fasansfulla detaljerna men samtidigt uppmuntrar respekt för djur som självständiga varelser. D.v.s. inte framställer dem som söta små ting som existerar för vår förnöjelse och vårt middagsbord. När barnen blir äldre kan de få bli medvetna att de flesta djur lever under inte särskilt behagliga förhållanden. Svårigheten ligger i att de föräldrar som inte är vegetarianer kommer att vara tveksamma till att låta barnen få veta hela sanningen. Det skulle kunna splittra familjemåltiderna. Man kan redan idag ofta få höra att vänners barn vägrat äta kött när de insett att djur dödas för att förse oss med detta kött. Olyckligtvis möter detta instinktiva uppror oftast starkt motstånd från de köttätande föräldrarna. Och de flesta barn saknar förmågan att hålla fast vid sin vägran i trots mot föräldrar som förser dem med mat och berättar att de inte kommer att växa och bli stora och starka utan kött. Låt oss hoppas att föräldrarna inser att barnen kanske är klokare att de själva på det här området efterhand som kunskaper om näringslära får större spridning.³ Barn växer upp med böcker som får dem att se lantbruket som ett ställe där djur vandrar fritt omkring i idylliska omgivningar. Det faktum att barnen kan gå genom livet utan att revidera denna rosenskimrande bild är en tecken på hur väl avskärmade dagens människor är från de djur de äter. Det finns inga lantbruk i städerna och förorterna där folk bor. Och hur många av oss kan skilja en spannmålslada från en kycklingfabrik när vi tar en biltur på landet?

Inte heller massmedia upplyser allmänheten i ämnet. Amerikansk TV sänder filmer om djur i vildmarken (eller den påstådda vildmarken; ibland har djuren fångats och släppts på en mer begränsad yta för att underlätta filmandet) näs-

²M.E. Gagg och C.F. Tunnclyffe, *The Farm* (Loughborough, England, Ladybird Books 1958).

³Ett exempel: Harvardpsykologen Lawrence Kohlberg, som uppmärksammats för sina arbeten om moralisk utveckling, beskriver hur hans son vid åtta års ålder tog sitt första moraliska ställningstagande. Sonen vägrade äta kött eftersom, som han sa, "det är dåligt att döda djur" Kohlberg behövde sex månader för att övertala sonen att överge inställningen, vilken enligt Kohlberg byggde på oförmåga att dra den rätta distinktionen mellan berättigat och o berättigat dödande. Och han antyder att sonen ännu bara befann sig på den allra mest primitiva moraliska utvecklingsnivån. (L. Kohlberg, "From Is to Ought", in T. Mischel, red. *Cognitive Development and Epistemology*, New York, Academic press 1971, s.191-192.) Sens moral: Förkastar du en djupt förankrad mänsklig fördom så kan du helt enkelt inte vara moraliskt mogen.

tan varje kväll. Program om fabriksmässig djurproduktion inskränks dock till korta glimtar, som inslag i oregelbundet återkommande specialprogram om lantbruk eller matframställning. Genomsnittstittaren vet troligen mer om geparders och hajars liv än om tillvaron för kycklingar eller biffkalvar. Resultatet blir att den "information" om djur i lantbruket som förmedlas via televisionen utgörs av betald reklam som sträcker sig från löjliga tecknade filmer om grisar som vill bli korv och tonfisk som försöker bli konserverad till regelrätta lögner om de förhållanden under vilka broilerkycklingar föds upp. Tidningarna sköter sig något bättre. Deras täckning av ickemänskliga djur domineras av händelser som berör mänskliga intressen, t.ex. en gorillababys födsel i djurparken, eller av utrotningshot mot sällsynta arter. Men en teknisk utveckling inom lantbruket som berövar miljontals djur deras rörelsefrihet förbigås med tystnad.

Innan rörelsen för djurens frigörelse nyligen framgångsrikt avslöjade en eller två ökända laboratorier var det som hände vid forskning med djur lika okänt som det som pågår nere på djurfabriken. Allmänheten har naturligtvis inte tillträde till laboratorier. Visserligen publicerar forskare rapporter om sitt arbete i facktidsskrifter, men de meddelar bara nyheter om sitt arbete till massmedia när de kan göra anspråk på att ha upptäckt något av betydelse. Tills rörelsen för djurens frigörelse lyckades väcka massmedias uppmärksamhet hade allmänheten alltså ingen aning om att de flesta djurförsök aldrig offentliggjordes, eller att de som offentliggjordes i vilket fall som helst var betydelselösa. Som vi såg i kapitel a är det ingen som exakt vet hur många djurförsök som utförs i USA. Därför är det inte förvånande att allmänheten fortfarande inte har en aning om hur omfattande experimenterandet med djur är. Forskningsarrangemangen är oftast utformade så att allmänheten ser mycket lite av de levande djuren som går in, eller de döda som kommer ut. (En vanlig lärobok angående användning av djur i experiment råder laboratorier att installera en förbränningsugn eftersom åsynen av dussintals döda djur, avlämpade som vanligt avfall, "verkligen inte kommer att främja den uppskattning med vilken forskningscentralen eller skolan betraktas av allmänheten".⁴)

Okunnighet är alltså speciesistens första försvar. ändå bryts detta försvar lätt av vem som helst med tid och beslutsamhet att ta reda på sanningen. "säg det inte, du förstör min aptit" är det vanliga svaret till den som försöker berätta hur middagen producerats. T.o.m. de människor som är medvetna om att det traditionella familjejordbruket ersatts av storföretag och att en del dubiösa experiment pågår i laboratorier klamrar sig fast vid en vag föreställning om att förhållandena inte kan vara alltför dåliga, för i så fall hade myndigheterna eller djurskyddsföreningarna gjort något åt saken. Dr. Bernhard Grzimek, direktör för Frankfurt Zoo och en av Västtysklands mest frispråkiga motståndare till fabriksmässig djuruppfödning, liknade för några år sedan tyskarnas okunnighet om denna uppfödning vid en tidigare tysk generations okunnighet om en annan form av ohygglighet, också den dold för de flestas ögon.⁵ Och bakom bristen

⁴W.L. Gay, *Methods of Animal Experimentation* (New York, Academic Press 1965), s.191. Citerat från Richard Ryder, *Victims of Science* (London, Davis-Poynter 1974).

⁵Bernhard Grzimek, "Gequälte Tiere: Unglück für die Landwirtschaft", i *Das Tier* (Bern, Schweiz), särskild bilaga.

på medvetenhet ligger båda fallen utan tvekan en önskan att slippa känna till fakta som kan bli en tung belastning på samvetet, snarare än oförmåga att ta reda vad som pågår. Denna önskan kompletteras naturligtvis av den lugnande tanken att när allt kommer omkring så tillhör ju inte offren för vad det nu är som pågår på de där platserna ens egen grupp.

Tanken att vi kan lita på att djurskyddsföreningarna ser till att djuren inte behandlas grymt är tröstande. De flesta länder har idag minst en stor väletablerad förening för djurskydd. I USA finns The American Society for the Prevention of Cruelty to Animals, The American Humane Association och The Humane Society of the United States. I Storbritannien kvarstår The Royal Society for the Prevention of Cruelty to Animals utan konkurrens som den största organisationen. Det är inte orimligt att fråga hur det kommer sig att dessa organisationer inte lyckats förhindra de klara grymheter som beskrevs i denna boks andra och tredje kapitel? Det finns flera skäl till att djurskyddsetablissemangen misslyckats med att gå till attack mot de mest betydelsefulla formerna av djurplågeri. Ett är det historiska. RSPCA och ASPCA grundades som radikala organisationer, ett stort steg före sin tids allmänna opinion, och de var motståndare till alla former av djurplågeri, inklusive djurfarmarnas grymhet mot djur, vilka då som nu var offer för många av de värsta missförhållandena. Efterhand som organisationerna blev mer välbärgade, mer respektabla och fick fler medlemmar övergav de sina radikala åtaganden och blev en del av "etablissemangen". De etablerade nära kontakter med regeringsmedlemmar, affärsmän och vetenskapsmän. Dessa kontakter försökte de utnyttja för att förbättra djurens situation. En del mindre resultat uppnåddes också. Men kontakterna med personer vars intressen främst låg i användandet av djur som mat eller som forskningsmaterial kom på samma gång att trubba av den radikalt kritiska syn på exploatering av djur som inspirerat organisationernas grundare. Gång på gång fick sällskapen kompromissa med sina principer för att genomdriva obetydliga reformer. Bättre några framsteg nu att inga framsteg alls, sa de. Reformerna visade sig dock ofta ineffektiva när det gällde att förbättra djurens förhållanden. De fungerade snarare som ett sätt att försäkra allmänheten om att ingenting ytterligare behövde göras.⁶

Efterhand som organisationerna blev mer välbärgade kom en annan typ av övervägande också att bli viktigt. Djurskyddsföreningarna var inregistrerade som välgörenhetsorganisationer. Denna status medförde betydliga skattebesparingar. Men en förutsättning för inregistrering som välgörenhetsorganisation både i Storbritannien och USA är att organisationen inte sysslar med politisk aktivitet. Politisk handling är dessvärre ibland det enda sättet att åstadkomma bättre förhållanden för djur (särskilt när en organisation är alltför återhållsam med att uppmana till bojkott av djurprodukter) men de flesta större grupper höll sig långt utanför allt som skulle kunna äventyra deras välgörenhetsstatus. Det har gjort att de betonar trygga aktiviteter som att samla herrelösa hundar och att väcka åtal i enstaka fall av omotiverad grymhet, istället för breda aktioner mot systematiskt djurplågeri.

⁶Exempelvis 1876 års brittiska Cruelty to Animal Act och 1966-1970 års Animal Welfare Act i USA. Båda stadfästes för att tillmötesgå krav på omsorg om djur i djurförsök, men de har inte varit till någon större nytta för dessa djur.

Någon gång under de sista hundra åren tappade de största djurskyddsorganisationerna slutligen intresset för djuruppfödning. Kanske berodde det på att anhängarna och representanterna i organisationerna kom från städer och därför bättre kände till och brydde sig om katter och hundar än grisar och kalvar. Oavsett orsaken så har litteraturen och publiciteten kring de gamla etablerade grupperna på ett betydelsefullt sätt bidragit till den förhärskande inställningen att hundar och katter och vilda djur behöver beskydd medan andra djur inte behöver det. Därför ser folk "djurskydd" som något för älskvärda damer som pjåskar med katter, inte som en strävan baserad på grundläggande principer om rättvisa och moral.

Det senaste decenniet har inneburit en förändring, för det första har dussintals nya och mer radikala organisationer för djurens frigörelse och djurens rättigheter vuxit fram. Tillsammans med några av de tidigare existerande organisationerna som ditintills inte kunnat påverka särskilt mycket har dessa nya grupper starkt ökat det allmänna medvetandet om det oerhörda systematiska djurplågeri som äger rum vid intensiv djurproduktion och i laboratorier samt på cirkusar, i djurparker och vid jakt. För det andra har de mer etablerade grupperna (som RSPCA i Storbritannien och ASPCA och Humane Society of the United States i USA) antagit en betydligt mer kraftfull ståndpunkt när det gäller djurplågeri på gårdar och i laboratorier. Detta kanske som reaktion på den nya vågen av intresse för djurs förhållanden. Man har t.o.m. uppmanat till bojkott av produkter som intensivproducerat kalv- och fläskkött samt intensivproducerade ägg.⁷

Det mest svåröverkomliga hindret för den som vill väcka intresset för djur är kanske föreställningen att "människan kommer i första hand", d.v.s. att inget problem angående djur kan jämföras med något problem rörande människan som moraliskt eller politiskt spörsmål. Ett antal saker kan sägas om detta antagande. För det första är det i sig själv en indikation på speciesism. Hur kan någon som inte noggrant studerat ämnet någonsin veta att problemet är mindre allvarligt än problem rörande mänskligt lidande? Man kan bara göra anspråk på att veta detta om man antar att djur egentligen inte spelar någon roll, och att hur mycket de lider så är deras lidande ändå mindre betydelsefullt än människors lidande. Men smärta är smärta, och vikten av att förhindra onödig smärta minskar inte på grund av att varelsen som lider inte tillhör vår art. Vad skulle vi tycka om någon som sa att "vita kommer i första hand" och att fattigdom i Afrika därför inte utgör ett lika allvarligt problem som fattigdom i Europa?

Det är sant att många av världens problem förtjänar vår tid och vår energi. Svält och fattigdom, rasförtryck, krig och kärnvapenhot, könsförtryck, arbetslöshet, bevarandet av vår ömtåliga miljö - alla ämnen är centrala och vem kan säga vilket som är viktigast? Läger vi de speciesistiska fördomarna åt sidan ser vi dock att människans förtryck av ickemänskliga varelser också hör hemma någonstans bland dessa problem. Det lidande vi tillfogar ickemänskliga varelser kan vara extremt, och antalet berörda är enormt: Enbart i USA genomgår årligt

⁷Upplysningar om mer radikala organisationer kan fås från Nordiska Samfundet Mot Plågsamma Djurförsök, adress se förslätsblad.

gen mer att 100 miljoner svin, kreatur och får de processer som beskrevs i kapitel 3. Samma sak drabbar miljarder kycklingar. Och minst 25 miljoner djur utsatts för laboratorieexperiment varje år. Ett nationellt uppror skulle bli följden om tusen människor tvingades att genomgå den typ av test som djur för utstå då gifthalten i hushållsprodukter undersöks. Bruket av miljontals djur i detta syfte borde bekymra oss minst lika mycket, särskilt med tanke på att detta lidande är så onödigt och att det lätt kunde förhindras om vi ville förhindra det. De flesta förnuftiga människor vill förhindra krig, ojämlikhet mellan raser, fattigdom och arbetslöshet. Problemet är att vi försökt bekämpa dessa företeelser i årtal och att vi nu måste medge att vi på det hela taget inte vet hur det ska göras. Däremot kommer det att vara jämförelsevis lätt att minska det av människor kontrollerade lidandet bland ickemänskliga varelser när människorna väl bestämmer sig för att göra det.

I vilket fall som helst används idén att "människor kommer i första hand" oftare som en ursäkt för att inte göra en dugg för vare sig mänskliga eller ickemänskliga djur än som en genuint val mellan oförenliga alternativ. Sanningen är den att det inte råder någon oförenlighet på denna punkt. Låt oss medge att var och en disponerar en begränsad mängd tid och energi, och att den tid som tas i anspråk för aktivt arbete en visst syfte minskar den tid som är tillgänglig för en annat syfte. Men ingenting hindrar den som ägnar sin tid och energi åt mänskliga problem från att bojkotta resultaten av lantbruksindustrins plågeri. Det tar inte längre tid att vara vegetarian än att äta djurkött. De som gör anspråk på att bekymra sig om människors välbefinnande och bevarandet av vår miljö borde faktiskt, som vi såg i kapitel 4, bli vegetarianer enbart av detta skäl. Därigenom skulle de göra en större mängd spannmål tillgänglig som föda åt andra människor, minska föroreningarna, spara vatten och energi samt upphöra att bidra till kalhugningen av skogar. Eftersom vegetariskt kosthåll är billigare att kosthåll baserat på köttätter skulle de dessutom ha mera pengar till hands att använda till lindrande av svält, födelsekontroll eller någon annan social eller politisk sak de fann mera angelägen. Jag skulle inte tvivla på att de vegetarianer som saknar intresse för djurens frigörelse på grund av att de prioriterar andra saker verkligen är uppriktiga. Men när ickevegetarianer säger att "mänskliga problem kommer i första hand" kan jag inte undlåta att undra vad de exakt gör till människans fromma som tvingar dem att fortsätta ge stöd åt den slösaktiga och hänsynslösa exploateringen av djur på djurfabriker.

En historisk utveckling är här på sin plats. Det sägs ofta som ett slags följd av idén att "människor kommer i första hand" att folk i djurskydds rörelsen bryr sig mera om djur än om människor. Det är utan tvekan sant när det gäller en del personer. Historiskt sett har emellertid förgrundsgestalterna i djurskydds rörelsen också bekymrat sig om mänskliga varelser. De har faktiskt gjort det i betydligt högre grad än många andra människor gjort det, människor vilka inte alls brytt sig om djur. I realiteten är personsambandet mellan ledare av rörelser mot förtryck av svarta och kvinnor och ledare av rörelser mot djurförtryck omfattande, tillräckligt omfattande för att utgöra en oväntad bekräftelse på analogin mellan rasförtryck, könsförtryck och artförtryck. Bland de fåtaliga grundarna av RSPCA återfinns exempelvis William Wilberforce och

Powell Buxton, två av ledarna i kampen mot negerslaveri inom Brittiska Imperiet.⁸ Vad beträffar tidiga feminister så skrev Mary Wollstonecraft förutom sin *Vindication of the Rights of Women* en samling barnberättelser under titeln *Original Stories*, vilka uttryckligen var avsedda att befrämja vänligare betenden gentemot djur.⁹ Och ett stort antal av de första amerikanska feministerna, inklusive Lucy Stone, Amelia Bloomer, Susan B. Anthony och Elisabeth Cady Stanton hade anknytning till den vegetarianska rörelsen.

Tillsammans med Horace Greeley, reformvänlig slaverimotståndare och utgivare av *The Tribune*, träffades de för att fira "Kvinnans rättigheter och vegetarianismen"¹⁰

Djurskydds-rörelsen måste också få äran av att ha inlett kampen mot barnmisshandel. Henry Bergh, pionjären inom den amerikanska djurskydds-rörelsen, ombads 1874 att göra något för ett litet djur som blivit grymt slaget. Det lilla djuret visade sig vara ett människobarn. Trots det drev Bergh framgångsrikt ett mål mot barnets vårdnadshavare under New Yorks djurskyddsstadga, vilken han själv skisserat och pressat myndigheterna att anta. Flera fall togs då upp och New Yorks Samfund Mot Barnmisshandel bildades. När dessa nyheter nådde Storbritannien bildade RSPCA en brittisk motsvarighet, Nationella Sällskapet mot Barnmisshandel.¹¹ En av sällskapet grundare var Lord Shaftesbury, ledande social reformator, författare till de industrilagarna som satte stopp för barnarbete och fjortontimmars arbetsdag samt framträdande motståndare till okontrollerade experiment och andra former av djurplågeri. I likhet med många andra humanitära människor utgör Shaftesbury ett tydligt bevis på det felaktiga i tanken att de som bryr sig om icke-mänskliga varelser inte bryr sig om människor, eller att arbete med den ena saken omöjliggör arbete för den andra. Tillsammans med felaktiga slutledningar angående vad som följer av våra föreställningar om naturen bidrar också våra föreställningar om icke-mänskliga djurs natur till att underbygga våra speciesistiska attityder. Vi har alltid föredragit att betrakta oss själva som mindre blodtörstiga än de andra djuren. Att kalla människor "human" är att säga att de är snälla, att kalla dem "bestialiska", "brutala" eller bara att de beter sig "som djur" är att antyda att de är grymma och otäcka. Vi funderar sällan över att det djur som dödar med minst skäl att göra det är människodjuret. Vi tänker på lejon och vargar som blodtörstiga eftersom de dödar; men de är tvungna att döda eller svälta. Människor dödar andra djur för sportens skull, av nyfikenhet, för att försköna sina kroppar och för att behaga sina smaklökar. Mänskliga varelser dödar också medlemmar av sin egen art av snikenhet eller maktlystnad. Dessutom nöjer sig inte de mänskliga varelserna med blotta dödandet. Genom historien har de visat en tendens att utsätta både sina artfränder och sina fränder bland djuren för pina och tortyr innan de släckt deras liv. Inget annat djur visar något större intresse för att göra detta.

Medan vi förbiser vår egen blodtörst överdriver vi de andra djurens. Tag

⁸E.S. Turner, *All Heaven in a Rage*, (London, Michael Joseph 1964) s.129.

⁹E.S. Turner, *All Heaven in a Rage*, s.83.

¹⁰Gerald Carson, *Cornflake Crusade* (New York, Rinehart 1957), s.19, 53-62.

¹¹E.S. Turner, *All Heaven in a Rage*, s.234-235, Gerald Canon, *Men, Beasts and Gods* (New York, Scribner's 1972), s.103.

t.ex. den ökända vargen, bov i många folksagor. Enligt omsorgsfulla zoologiska undersökningar visar den sig i vilt tillstånd vara ett mycket socialt djur, en trogen och kärleksfull make/maka (inte bara för en säsong, utan för livet), en hängiven förälder och lojal flockmedlem. Vargar dödar nästan aldrig något om inte för att äta. Om hannar slåss sinsemellan avslutas kampen med en gest av undergivelse i vilken förloraren erbjuder segraren sin strupe, den mest sårbara kroppsdel. Med huggtänderna blott en tum från sin fiendes halsåder nöjer sig vinnaren med underkastelse. I motsats till en mänsklig besegrare dödar han inte den övervunna motståndaren.¹²

I linje med vår bild av djurvärlden som ett blodigt slagfält ignorerar vi den omfattning i vilken andra arter uppvisar ett komplett socialt liv, och igenkänner och relaterar sig till andra medlemmar av sin art som individen. När människor gifter sig betraktar vi deras närhet till varandra som kärlek och vi känner djupt för en människa som förlorat sin make eller maka. När andra djur bildar par för livet säger vi att det bara beror på instinkt, och om en jägare dödar eller fångar ett djur till forskning eller djurpark funderar vi inte på om djuret har en make/maka som kommer att lida av det döda eller fångade djurets plötsliga frånvaro. På liknande sätt känner vi till tragiken i att skilja ett människobarn från sin mor, medan varken bönder eller uppfödare av sällskaps- och forskningsdjur ägnar en tanke åt känslorna hos de ickemänskliga mödrar och barn som rutinmässigt åtskiljes t verksamheten.¹³

Samtidigt som folk ofta avfärdar komplexa aspekter av djurs beteenden som "bara instinkt", och därför inte värt att jämföra med uppenbart likartat mänskligt beteende, kan samma personer märkligen nog ignorera eller förbise vikten av enkla instinktiva beteendemönster när det är bekvämast för dem att göra det. så sägs det exempelvis om äggläggande höns, biffkalvar och hundar som hålls i bur för experiment att detta inte vållar lidande eftersom de aldrig känt till andra förhållanden. Vi såg i kapitel 3 att detta är en felslut. Djur känner behov av motion, att kunna sträcka sina lemmar eller vingar, ansa eller putsa sig och vända på sig oavsett om de någonsin levt under omständigheter som medgivit detta. Hjord- eller flockdjur störs när de isoleras från artfränder, även om de aldrig känt till andra förhållanden. Alltför stora hjordar eller flockar kan ha samma effekt då det gör det omöjligt för individuella djur att känna igen andra djur. Sådan stress tar sig uttryck i "omoraliska beteenden" som kannibalism.

Allmän okunnighet om ickemänskliga djurs natur tillåter den som behandlar djur på detta vis att borsta av sig kritiken genom att hävda att de ju, när allt kommer omkring, "inte är människor". Visst, de är inte det; men de är inte heller maskiner för omvandling av foder till kött eller redskap för laboratoriebruk. Betänk hur långt allmänhetens kunskaper sackar efter de nyaste rön som zoologer och etologer gjort efter månaders, ibland åratals, observation av

¹²Se Parley Mowat, *Never Cry Wolf* (Boston, Atlantic Monthly Press 1963) och Konrad Lorenz, *King Solomon's Ring* (London, Methuen 1964) ss.186-189. Den första referensen är hämtad ur Mary Midgley, "The Concept Beastliness: Philosophy, Ethics and Animal Behavior", *Philosophy* 48:114 (1973).

¹³Förutom ovannämnda referenser, se också skrifter av Niko Tinbergen, Jane van Lawick Goodall, Gerge Schaller och Irenaus Eibl-Eibesfeldt

djur med anteckningsbok och kamera. Då ter sig faran för sentimental antropomorfism mindre allvarlig att den motsatta faran för den bekväma och egoistiska idén att djur är lerklumpar som vi kan stöpa i den form vi önskar.

De ickemänskliga djurens natur tjänar som grund för andra försök att rättfärdiga vår behandling av dem. Som invändning mot vegetarianism sägs ofta att eftersom andra djur dödar för födan så får vi också göra det. Analogin var gammal redan 1785, då William Paley vederlade den genom att hänvisa till det faktum att människan kan överleva utan att döda medan andra djur inte har något annat val att döda om de ska kunna överleva.¹⁴

Det är faktiskt sant i de flesta fall. Några få undantag kan iakttas, djur som kan överleva utan kött men som vid tillfälle äter det (exempelvis chimpanser), men de återfinns sällan bland arterna vi hittar på middagsbordet. I vilket fall som helst så skulle det faktum att något annat djur ibland dödar för födan trots att det skulle kunna överleva på vegetarisk diet inte utgöra något stöd för idén att det är moraliskt försvarbart också för oss att göra det. Det är underligt att människor, som normalt betraktar sig som så överlägsna de andra djuren, i situationer då det tycks ge stöd åt deras önskemål om kosthåll, använder ett argument som innebär att vi borde gå till de andra djuren för moralisk vägledning. Den viktiga poängen är naturligtvis att ickemänskliga djur saknar förmåga att överväga alternativen och att reflektera moraliskt över vad som är rätt och fel i att döda för födan. De bara gör det. Vi må beklaga att världen är sådan, men det finns ingen mening med att hålla djuren moraliskt ansvariga eller klandervärda för det de gör. Å andra sidan är varje läsare av denna bok förmögen att fatta en moraliskt beslut i frågan. Vi kan inte undslippa ansvar för vårt val genom att imitera beteendet hos varelser som saknar förmåga att göra detta slags val.

(Nu menar säkert någon att jag avslöjat en lucka i mitt försvar för djurens jämlikhet genom att medge att det finns en betydelsefull skillnad mellan människor och andra djur. Den som kommit att tänka på denna kritik bör läsa kapitel 1 mer noggrant. Du upptäcker då att du missförstått mitt försvar för jämlikhet. Jag har aldrig hävdat det absurda påståendet att det inte finns några signifikanta skillnader mellan normala vuxna människor och andra djur. Min poäng är inte att djur kan handla moraliskt, utan att principen om lika hänsyn till intressen är lika tillämplig på dem som på människor. Att det ofta är rätt att i vår sfär av jämlik hänsyn inkludera varelser som inte själva är kapabla att göra moraliska val framgår av vår behandling av små barn och andra människor som av en eller annat skäl saknar den mentala kapaciteten att förstå det moraliska beslutets natur. Som Bentham kunde sagt, det viktiga är inte om de kan välja, utan om de kan lida.)

Kanske invändningen är av annan natur. Som vi såg i förra kapitlet använde Lord Chesterfield det faktum att djur äter andra djur som en sätt att argumentera för att denna handlande är en del av "naturens allmänna ordning".¹⁵ Han antydde aldrig hur det kom sig att vi skulle föreställa oss vår natur mer lik

¹⁴Se sidorna 227.

¹⁵Se sidan 227.

den köttätande tigers än vegetarianen gorillans eller den nästan helt vegetarianske chimpansen. Men fränsett denna invändning bör vi vara varsamma med att appellera till "naturen" i våra argument. Det är möjligt att naturen ofta "vet bäst", men vi måste använda vårt eget omdöme för att avgöra när vi skall följa naturen. Såvitt jag vet är krig "naturligt" för mänskliga varelser. Det har utan tvekan sysselsatt många samhällen i mycket olika omständigheter under en lång historisk period. Men jag har ingen tanke på att gå i krig för att vara säker på att jag handlar i enlighet med naturen. Vi har förmågan att resonera om vad som är bäst att göra. Vi borde använda denna förmåga (och om du gärna vill använda hänvisningar till "naturen" kan du säga att det är naturligt för oss att göra det).

Det måste medges att förekomsten av köttätande djur utgör en problem för etiken i kampen för djuren. Frågan är om vi borde göra något åt det. Anta att människan kunde eliminera köttätande arter från jorden och att den totala mängden lidande bland världens djur därmed skulle reduceras; ska vi då göra det?

Det korta och enkla svaret är att när vi en gång givit upp anspråket på "herravälde" över de andra arterna så måste vi sluta att störa dem över huvud taget. Vi borde lämna dem ifred så mycket som vi möjligtvis kan. Ger vi upp tyrannens roll ska vi inte börja försöka spela Gud.

Trots att svaret innehåller en del av sanningen är det alltför kort och enkelt. Vare sig vi gillar det eller inte så vet människor mer att andra djur om vad som kan hända i framtiden. Denna kunskap kan försätta oss i situationer i vilka det vore känslolöst att inte ingripa. I oktober 1988 applåderade TV-tittare världen över de lyckade amerikanska och ryska ansträngningarna att befria två kaliforniska grå valar som fångats i Alaskas is. En del kritiker lade märke till det ironiska i detta omfattande försök att rädda två valar medan omkring två tusen valar om året dödas av mänskliga jägare, för att inte nämna de uppskattningsvis 125 000 delfiner som årligen dränks i tonfiskindustrins nät.¹⁶ Bara en okänslig person skulle emellertid kunna hävda att räddningen var något dåligt.

Så det är tänkbart att mänsklig inblandning kan förbättra djurens villkor, och därmed vara berättigad. Men när vi överväger ett projekt som att eliminera de köttätande arterna rör det sig om en helt annan sak. Att döma av vårt tidigare register gör varje försök att ändra en ekologiskt system i stor skala betydligt mer skada än nytta. Av detta skäl, om inte annat, är det sant att vi inte, förutom i ett litet begränsat antal fall, kan eller bör bevaka hela naturen. Vi gör tillräckligt om vi eliminerar vårt eget onödiga dödande och vår grymhet mot andra djur.¹⁷

¹⁶Se Judy Mann, "Whales, Hype, Hypocrisy", *The Washington Post* 28 oktober 1988.

¹⁷Jag får ofta frågan: Hur ska vi göra med våra katter och hundar? En del vegetarianer är med rätta tveksamma till att köpa kött åt sina sällskapsdjur. Det innebär ju att fortfarande ge stöd till exploateringen av djur. Det är faktiskt inte svårt att föda upp en hund som vegetarian; På Irland födde bönderna upp dem på mjölk och potatis i århundraden, eftersom man inte hade råd med kött. Katter är mer problematiska, då de behöver taurin, en aminosyra som inte så lätt kan utvinnas ur växter. Det är nu emellertid möjligt att erhalla vegetariskt taurintillskott från den amerikanska gruppen Harbinger of a New Age. Det har hävdats att detta gör det möjligt för katter att leva ett friskt liv på vegetarisk mat. Man bör dock nog

En annat tänkbart rättfärdigande av vår behandling av djur vilar på det faktum att vissa djur i naturligt tillstånd dödar andra djur. Folk säger ofta att även om förhållandena på moderna djurfarmar är dåliga, så är de inte värre att i det fria, där djur utsätts för kyla, hunger och rovdjur - underförstått att vi därför inte ska invända mot förhållandena på moderna djurfarmar.

Intressant nog hade försvararna av förslavning av svarta afrikaner ofta en liknande poäng. En av dem skrev:

På det hela taget, eftersom det inte råder något tvivel om att förflyttningen av afrikanerna från det tillstånd av brutalitet, elände och misär i vilket de hemma hos sig är så djupt neddragna, till detta land av ljus, humanitet och kristenhet, är dem en så stor välsignelse, så kan, oavsett hur orättfärdigt någon individ än må ha handlat när det gäller onödigt grymhet som praktiserats i verksamheten, frågan, om det generella tillstånd av underordning, som är en nödvändig konsekvens av förflyttningen, står i överensstämmelse med naturens lagar, inte längre förbli värd att ställa.¹⁸

Det är visserligen svårt att jämföra två uppsättningar förhållanden av så skilda slag som i det fria och på djurfabriken (eller de fria afrikanernas och plantageslavernas), men om jämförelsen måste göras så är säkerligen ett liv i frihet att föredra. På djurfabrikerna kan djuren varken gå, springa, sträcka ut sig eller delta i en flock eller hjord. Visst är det sant att många vilda djur dör av skador eller dödas av rovdjur. Men på djurfabriken lever inte heller djuren mer att en bråkdel av sin naturliga livscykel. Den konstanta tillgången på mat är ingen odelad välsignelse, eftersom den berövar djuren deras mest naturliga aktivitet, sökandet efter föda. Resultatet är ett liv i yttersta tristess utan annan sysselsättning att ligga i ett bås och äta.

För övrigt är jämförelsen mellan förhållandena på djurfabriken och i det fria i grund och botten irrelevant för rättfärdigandet av djurfabriker eftersom det inte är detta val vi står inför. Överger vi djurfabrikerna kommer vi inte att återbörda djuren till vildmarken. Djur på dagens djurfabriker är framavlade av människor för att födas upp på dessa farmar och säljas som mat. Om den bokkott av djurfabriksproduktion som försvaras i denna bok är effektiv så kommer mängden djurfabriksprodukter som säljs att minska. Det betyder inte att vi över en natt kommer att gå från nuvarande läge till ett tillstånd i vilket ingen köper dessa produkter (Jag är optimistisk beträffande djurens frigörelse, men inte totalt blåögd.) Reduktionen kommer att ske gradvis. Den kommer att göra djuruppfödning mindre lönsam. Bönder kommer att övergå till annan produktion och de enorma korporationerna kommer att investera sin kapital på annat håll. Resultatet blir att färre djur föds upp. Antalet djur i fabrikerna kommer att minska eftersom de dödade inte kommer att ersättas, inte för att djur sänds

---

kontrollera dessa katters hälsa.

¹⁸“On the Legality of Enslaving the Africans”, av en Harvardstudent, citerad i Louis Ruchames, *Racial Thought in America* (Amherst, University of Massachusetts Press 1969), s.154-156.

“tillbaka” till vildmarken. Så småningom kanske (och nu ger jag min optimism fritt utlopp) de enda grisar och kreaturshjordar man kan finna kommer att leva på stora reservat i stil med våra viltreservat. Valet står därför inte mellan liv på djurfabriken eller liv i det fria, utan det handlar om ifall djur avsedda att leva på djurfabriker och sedan dödas som föda borde födas över huvud taget.

Möjligen väcks ytterligare en invändning här. En del köttätare som uppmärksammat att det skulle finnas betydligt färre grisar, kreatur, kycklingar och får om vi alla vore vegetarianer, hävdar att de egentligen gör djuren de åter en tjänst, eftersom dessa djur inte kommit att existera alls om det inte varit för deras önskan att äta kött! ¹⁹

I första upplagan av denna bok förkastade jag detta synsätt på den grunden att att det ålägger oss att tänka att en varelse gynnas av att bli till. Och för att hävda denna måste vi tro att det är möjligt att gynna något som inte existerar. Detta var nonsens, trodde jag. Nu är jag emellertid inte så säker. (Mitt oförbehållsamma avståndstagande från detta synsätt är faktiskt den enda filosofiska ståndpunkt i den tidigare upplagan som jag ändrat uppfattning om.) När allt kommer omkring är de flesta av oss överens om att det vore fel att sätta ett barn till världen om vi visste, innan barnet koncipierats, att det skulle ha en genetisk defekt som skulle göra dess liv kort och plågsamt. Att skapa ett sådant barn är att göra det något ont. Kan vi verkligen förneka att vi går en varelse som kommer att få en behagligt liv något gott, genom att se till att den kommer till världen? För att förneka detta blir vi tvungna att förklara varför de två fallen är olika, och jag kan inte finna något tillfredsställande sätt att göra det på. ²⁰

Argumentet vi nu överväger aktualiserar frågan om det felaktiga i att döda, en fråga som jag hållit i bakgrunden tills nu eftersom den är så mycket mer komplicerad än frågan om det felaktiga i att tillfoga lidande. Vår kortfattade diskussion i slutet av första kapitlet var dock tillräcklig för att visa att det för en varelse som är kapabel att ha önskningar rörande framtiden finns en särskilt ont i att bli dödad, något som inte uppvägs av en annan varelses tillblivelse. Den verkliga svårigheten uppstår när vi tänker på varelser som är oförmögna att ha önskningar om framtiden, varelser som kan sägas leva ögonblick för ögonblick snarare att ha kontinuerlig mental existens. Det måste medges att även här tycks dödande vara motbjudande. En djur kan kämpa mot livshot även om det inte kan fatta att det har “ett liv” i den mening som kräver förståelse

¹⁹Se Leslie Stephen, *Social Rights and Duties* (London 1896), citerad av Henry Salt, “The Logic of the Larder”, som förekommer i Salts *The Humanities of Diet* (Manchester, The Vegetarian Society 1914), s.34-38, samt här omtryckts i T. Regan och P. Singer, red., *Animal Rights and Human Obligations* (Englewood Cliffs, N.J., Prentice-Hall 1976).

²⁰S.F. Sapontzis har hävdat att såväl det normala barnets möjliga lyckliga liv som det skadade barnets möjliga eländiga liv bara kan vara skäl för att behålla eller inte behålla barnet först då barnet finns. Alltså råder ingen asymmetri (S.P. Sapontzis, *Morals, Reason and Animals, Philadelphia*, Temple University Press 1987, s.193-194.) Men detta skulle medföra att det inte är fel att bestämma sig för att skapa ett lidande barn, trots att det är fel att hålla barnet vid liv när det väl blivit till. Anta att man vid tiden för konceptionen vet att man saknar möjlighet att göra abort eller eutanasi efter barnets födelse. Då finns det ett barn som lider, och man tycks ha gjort något ont. Men enligt Saponuis synsätt finns ingen tidpunkt vid vilken det onda kan ha gjorts. Jag kan inte se att detta förslag löser problemet.

av vad det innebar att existera under en tidsperiod. Men i frånvaro av mental kontinuitet är det inte lätt att förklara varför förlusten av en dödat djur inte kan gottgöras av tillblivelsen av en nytt djur med ett lika behagligt liv.²¹ Jag tvekar fortfarande rörande detta ämne. Antagandet att tillblivelsen av en varelse på något sätt kan kompensera en annans död ter sig konstig. Om det fanns en stabil grund för påståendet att alla medvetna varelser har rätt till liv (även de som är oförmögna att ha önskningar om framtiden) så skulle det naturligtvis vara lätt att säga varför dödandet av en medveten varelse är ett fel som inte kan gottgöras av att man skapar en ny varelse. Denna inställning drabbas emellertid i sig av filosofiska och praktiska svårigheter, vilket jag och andra antytt.²²

På rent praktisk nivå kan detta sägas: Dödandet av djur för födan (när det inte är livsnödvändigt) får oss att se dem som objekt vi godtyckligt kan utnyttja för egna och mindre väsentliga syften. Givet det vi vet om den mänskliga naturen kommer vi inte, så länge vi fortsätter att tänka på djur på detta sätt, att lyckas ändra de attityder som då de tillämpas av vanliga människor leder till bristande respekt för djur, och därmed till dålig behandling av dem. Så det kan vara bäst att slå fast en enkel generell regel att undvika dödande av djur för att göra mat av dem utom när det är livsnödvändigt.

Detta argument mot att döda för att äta vilar på en förutsägelse om konsekvenserna av att omfatta en viss attityd. Det är omöjligt att bevisa förutsägelsen; vårt omdöme kan bara baseras på våra kunskaper om våra medmänniskor. Skulle förutsägelsen inte vara övertygande är argumentet vi återoppar ändå ganska begränsat i sin tillämpning. Det rättfärdigar verkligen inte att man äter köttet av fabriksproducerade djur, ty de genomlider liv i tristess och deprivation utan möjlighet att tillfredsställa sina grundläggande behov av att vända sig, ansa sig eller delta i de sociala samspel som är normala för deras arter. Att sätta dem till ett sådant liv är att göra dem stor skada snarare att att gynna dem. På sin höjd kan argumentet om det goda i att skapa en varelse rättfärdiga ätandet av djur uppfödda i det fria (tillhörande en art oförmögen att ha önskningar om framtiden) som har en behaglig tillvaro i en grupp anpassad till deras beteendebeständigheter, och som sedan dödas snabbt och smärtsamt. Jag kan

²¹Se min *Praktisk etik* (sv. övers. Jonas Josefsson, Lund, Bokförlaget Thales 1990) kapitlen 4 och 6. Ytterligare diskussion finns i Michael Lockwood, "Singer on Killing and the Preference for Life", *Inquiry* 22 (1-2) :157-170, Edward Johnson, "Life, Death and Animals", och Dale Jamieson, "Killing Persons and Other Beings", båda i Harlan Miller och William Williams, red., *Ethics and Animals* (Clifton, N.J., Humana Press 1983). Johnsons artikel finns omtryckt i T. Regan och P. Singer, red., *Animal Rights and Human Obligations* (Englewood Cliffs N.J., Prentice Hall, andra utg. 1989). Se också S.F. Sapontais, *Morals, Reason and Animals*, kapitel 10. Den oundgängliga (men inte läätta!) källan till förståelse av de problem som skymtar bakom hela denna diskussion är Derek Parfitts *Reasons and Persons* (Oxford, Clarendon Press 1984), del IV.

²²Torn Regan är den främste anhängaren av rättigheter för djur, se hans *The Case for Animal Rights* (Berkeley och Los Angeles, University of California Press 1983). Jag har antytt varför jag har en annan mening i "Utilitarianism and Vegetarianism", *Philosophy and Public Affairs* 9:325-337 (1980), "Ten Years of Animal Liberation", *The New York Review of Books* 25 april 1985, samt "Animal Liberation or Animal Rights", *The Monist* 70:3-14 (1987). Ett utförligt argument mot att varelser utan formaga att se sig som bestående i tiden skulle kunna ha rätt till liv finns i Michael Tooleys *Abortion and Infanticide* (Oxford, Clarendon Press 1983).

respektera ansvarskännande människor som bemödar sig om att bara äta kött från sådana djur. Men jag misstänker att om de inte bor på en gård där de kan se efter sina egna djur så kommer de praktiskt taget ändå att vara vegetarianer.²³

En sista anmärkning om argumentet att förlusten av en djur kan kompenseras genom skapandet av ett nytt: De som använder detta sinnrika försvar för sin önskan att äta fläsk eller nötkött fullföljer sällan argumenteringen. Om det vore gott att göra så att varelser kommer att existera så borde vi, under i övrigt lika omständigheter, sätta så många människor till världen som möjligt också. Och om vi till detta lägger antagandet att mänskliga liv är av större betydelse än djurliv - ett synsätt köttätaren säkert torde acceptera - så kan argumentet ställas på huvudet, till förtret för dess ursprungliga anhängare. Då fler människor kan få mat om vi inte matar boskapen med vårt spannmål är kontentan av argumentet att vi trots allt borde bli vegetarianer!

Speciesism är en så genomträngande och allmän inställning att de som angriper en eller två av dess yttringar, exempelvis jägarnas slakt av vilda djur, plågsamma djurförsök eller tjurfäktning, ofta själva deltar i andra artförtryckande handlingar. Detta tillåter de attackerade att angripa sina opponenter för inkonsekvens. "Ni säger att vi är grymma för att vi skjuter hjort", säger jägarna, "men ni äter kött. Vilken är skillnaden förutom att ni betalar någon annan för att döda åt er?" "Ni invänder mot att vi dödar djur för att klä oss i deras skinn", säger körsnärerna, "men ni bär läderskor". Forskarna ställer den befogade frågan varför folk som accepterar att man dödar djur för att behaga deras smaklökar samtidigt invänder mot att man dödar djur för att vinna kunskap. Om invändningen bara handlar om lidande kan de påpeka att djur som dödas för att ätas upp inte heller lever utan lidanden. Till och med tjurfäktningsentusiasten kan hävda att tjurens död på arenan förnöjer tusentals åskådare, medan biffkalvens död i slakthuset bara glädjer det fåtal människor som äter en del av den. Och även om tjuren på slutet lider av en mer intensiv smärta att biffkalven så blir tjuren bättre behandlad under större delen av sitt liv.

Logiskt sett ger anklagelsen om inkonsekvens inget stöd åt försvaret för djurplågeri. Det förblir sant att det är grymt att knäcka folks ben även om detta påstående fälls av någon som har för sed att knäcka folks armar, som Brigid Brophy uttryckt det.²⁴ Emellertid kommer den vars uppförande är oförenligt med de uttalade övertygelserna att finna det besvärligt att övertyga andra om att övertygelserna är riktiga, och ännu besvärligare att övertyga dem att handla utifrån dessa övertygelser. Det är uppenbarligen alltid möjligt att hitta någon anledning att skilja mellan, låt säga, att bära päls och att bära läder. Många pälsdjur dör först efter timmar eller t.o.m. dagar sedan de fått ett ben fastklämt i en stältandad fälla, medan de djur av vars skinn läder tillverkas besparas denna pina.²⁵ Dessa subtila distinktioner har dock en tendens att trubba av

²³R.M. Hare försvarar en sådan position i en kommande artikel: "Why I Am Only a Demi-vegetarian".

²⁴Brigid Brophy, "In Pursuit of a Fantasy", i Stanley och Roslind Godlovitch samt John Harris, red., *Animals, Men and Morals* (New York, Taplinger 1972), s.132.

²⁵Se Cleveland Amory, *Man Kind?* (New York, Harper and Row 1974), s.237.

den ursprungliga kritiken. Och i vissa fall tror jag inte alls att distinktionerna är giltiga. Varför, exempelvis, utsatts jägaren som skjuter en hjort för köttets skull för mer kritik att den person som köper en skinka i varuhuset? Tas allt i beaktande är det antagligen den intensivuppfödda grisen som lidit mest.

Denna boks första kapitel presenterar en tydlig etisk princip, principen om lika hänsyn till alla djurs intressen, med vars hjälp vi kan avgöra vilka av våra handlingssätt rörande ickemänskliga djur som kan motsägelsefritt motiveras och vilka som inte kan det. Genom att tillämpa denna princip i våra egna liv kan våra handlingar göras helt motsägelsefria. Då förvägrar vi den som struntar i djurens intressen möjligheten att anklaga oss för inkonsekvens. När det gäller stads- och förortsbefolkning i den industrialiserade världen kräver principen om lika hänsyn till intressen av praktiska skäl att vi blir vegetarianer. Detta steg är viktigast, och jag har därför agnat störst uppmärksamhet åt det. Men för att vara konsekventa ska vi också sluta använda andra djurprodukter för vilka djur har dödats eller bringats att lida. Vi bör således inte bära päls. Liksom vi inte heller bör bära läderprodukter eftersom försäljningen av hudar till läder är av betydelse för köttindustrins lönsamhet.

För pionjärerna bland 1800-talets vegetarianer innebar det en verklig uppostring att avstå från läder eftersom skor och stövlar av andra material var sällsynta. Lewis Gompertz, RSPCA:s andra sekreterare och en strikt vegetarian som vägrade åka i fordon dragna av hästar, föreslog att djur skulle födas upp på betesängar, tillåtas att bli gamla och dö en naturlig död, varefter deras skinn kunde användas som läder.²⁶ Idén får tillskrivas Gompertz' sinne för humanitet snarare än hans sinne för ekonomi, men idag är ekonomin i ett annat läge. Skor och stövlar av syntetiskt material finns nu tillgängliga i många lågprisaffärer till betydligt lägre kostnad än läderskor. Sportskor av bomullsväv och gummi är nu standardfotbeklädning bland amerikansk ungdom. Livremmar, väskor och andra föremål som tidigare gjordes i läder finns nu i andra material.

Andra problem som kunde förskräcka de mest långtgående motståndarna mot exploatering av djur har nu också försvunnit. Ljus, tidigare tillverkade av talg, är inte längre oundgängliga, och för den som fortfarande vill ha dem så finns de att tillgå i icke-animaliska material. Tvål av vegetabilisk olja, inte av djurfett, finns i hälsobutiker. Vi kan klara oss utan ull, och även om får i allmänhet strövar fritt finns det starka skäl att göra det med tanke på de många grymheter dessa blida djur utsätts för.²⁷ Kosmetika och parfym, ofta tillverkade av vilda djur som myskdjur och etiopiska sibe-katter, är knappast oundgängligt, men den som så önskar kan från ett stort antal butiker och organisationer skaffa djurplågerifri kosmetika som inte innehåller djurprodukter och inte heller har testats på djur.²⁸

Jag nämner dessa alternativ till djurprodukter för att visa att det inte är svårt att vägra delta i de vanligaste formerna av djurexploatering. Men jag

²⁶ Lewis Gompertz, *Moral Inquiries on the Situation of Man and of Brutes* London 1824;.

²⁷ En skakande redogörelse för de grymheter som begås i den australiska ullindustrin finns i Christine Townends *Pulling the Wool* (Sydney, Hale and Iremonger 1985).

²⁸ Upplysningar kan fås genom Nordiska Samfundet Mot Plågsamma Djurförsök, adress se försättsbladet.

menar inte att konsekvens är samma sak som, eller kräver, rigida krav på absolut renhet i allt som man konsumerar eller bär. Meningen med att ändra köpvanor är inte att man själv ska hålla sig orörd av det onda, utan att dra ner på det ekonomiska stödet för djurexploatering och att övertyga andra om att göra samma sak. Så det är ingen synd att fortsätta använda läderskor du köpte innan du började fundera över djurens frigörelse. När de blir utslitna så köp skor som inte är av läder, men du påverkar inte lönsamheten i att döda djur genom att slänga dina nuvarande läderskor. När det gäller kosthåll är det också viktigare att tänka på huvudsyftena än att fundera över detaljer som huruvida tårtan du blir bjuden på en fest tillverkades med ägg från en hönsfabrik.

Vi är fortfarande långt från den dag då vi kan sätta press på restauranger och livsmedelshandel att eliminera djurprodukter över huvud taget. Det blir möjligt när en väsentlig del av befolkningen bojkottar kött och andra djurfabriksprodukter. Tills dess kräver konsekvent agerande bara att vi inte på något betydande sätt bidrar till efterfrågan av djurprodukter. På så sätt kan vi åskådliggöra att vi inte har behov av djurprodukter. Det är mer troligt att vi övertygar andra om vi tyglar vår idealism med sunt förnuft än om vi eftersträvar det slags renhet som är mer passande för religiösa kostföreskrifter än för en etisk och politisk kamp.

Vanligtvis är det inte svårt att inta konsekventa attityder gentemot djur. Vi behöver inte offra något väsentligt eftersom det i det dagliga livet inte finns någon intressekonflikt mellan mänskliga och ickemänskliga djur. Det måste dock medges att det är möjligt att föreställa sig mer ovanliga fall i vilka det finns en genuin intressekonflikt. Vi måste t.ex. odla upp land med grönsaker och spannmål för att få mat. Dessa odlingar kan hotas av kaniner, möss eller andra "skadedjur". Här finns en klar konflikt mellan människor och ickemänniskor. Vad skulle vi göra åt det om vi skulle agera i enlighet med principen om lika hänsyn till intressen?

Notera först vad som görs åt saken idag. Bonden försöker utrota "skadedjuren" med den billigaste metod som står till buds. Troligtvis är det gift. Djuren äter förgiftat bete och dör sedan en långsam och smärtsam död. Inte den minsta tanke ägnas åt "skadedjurens" intressen. Själva ordet "skadedjur" tycks utesluta varje omsorg om själva djuret.²⁹

Klassificeringen "skadedjur" är dock vår egen och skadedjuret kaninen har samma förmåga att lida och samma berättigade anspråk på att tas i beaktande som den älskade vita sällskapskaninen. Problemet består i att bevaka våra matförråd och samtidigt respektera dessa djurs intressen i så hög utsträckning som möjligt. Det borde inte ligga bortom vår tekniska kapacitet att på detta problem finna en lösning som, om inte helt tillfredsställande för alla inblandade parter, ändå vållar betydligt mindre lidande än den nuvarande "lösningen". Bruk av bete som orsakar sterilitet snarare än smygande död skulle vara en uppenbar förbättring.

När vi måste försvara våra matförråd mot kaniner, eller hem och hälsa mot

²⁹Exempel på hur grymt och smärtsamt det kan vara att avliva "skadedjur" ges i Jo Olsens *Slaughter the Animals, Poison the Earth*, New York, Simon and Schuster 1971) s.153-164.

möss och råttor är det lika naturligt för oss att slå hårt mot de djur som invaderar vår egendom som det är för djuren att söka föda varhelst de kan finna den. På nuvarande nivå vad gäller våra attityder till djur vore det verklighetsfrämmande att begära av folk att de ändrar sig i detta avseende. Så småningom, när mer centrala missbruk har avlägsnats och attityderna till djur förändrats, kanske folk emellertid upptäcker att inte ens de djur som i någon mening "hotar" vårt välbefinnande förtjänar den grymma död vi tillfogar dem. Då kan vi slutligen utveckla mer humana sätt att begränsa antalet djur vars intressen är genuint oförenliga med våra egna.

Ett liknande svar kan ges till de jägare och skogvaktare (på mark som missvisande kallas "viltreservat") som hävdar att man måste tillåta jägare att periodvis "skörda" överskotten i djurpopulationerna. På så sätt, påstår man, tjänar man djurens intressen eftersom hjortarna, sälarna eller vad det nu rör sig om annars skulle komma att lida av överbefolkning. Användningen av termen "skörda", vanligt förekommande i jaktorganisationernas publikationer, vederlägger emellertid påståendet att jakten motiveras av omsorg om djuret. Termen antyder att jägaren ser hjort och säl som om det vore majs eller kol, ting vars värde beror på i vilken utsträckning de tjänar mänskliga intressen. Denna attityd, som till stor del delas av U.S. Fish and Wildlife Service, förbiser det vitala faktum att hjort och annat vilt har förmåga att känna smärta och välbehag. De är därför inte redskap för våra syften, utan varelser med egna intressen. Om det under speciella omständigheter är sant att populationen blir så stor att den skadar sin egen omgivning och hotar utsikterna till överlevnad för den egna arten eller andra arter som delar området så kan det vara rätt för människan att vidta kontrollåtgärder. Överväger vi djurens intressen kommer dessa åtgärder av uppenbara skäl inte att innebära att vi låter jägare döda några djur och samtidigt riskera att skadskjuta ett antal andra. Vi skulle snarare reducera djurens fertilitet. Om vi gjorde någon ansträngning för att utveckla mer humana typer av populationskontroll för vilda djur i reservat vore det inte svårt att hitta på något som är bättre än det som finns nu. Problemet är bara att de myndigheter som är ansvariga för djurlivet har en "skördementalitet" och saknar intresse för populationskontrollerande åtgärder som kunde minska det antal djur som måste "skördas" av jägare.³⁰

Jag har sagt att skillnaden mellan djur som hjortar, eller grisar och kycklingar för den delen, vilka vi inte borde ha en tanke på att "skörda", och grödor som majs, vilka vi kan skörda, består i att djuren kan känna smärta och välbehag vilket växterna inte kan. Nu kommer oundvikligen någon att ställa frågan: "Hur kan vi veta att växter inte lider?"

Invändningen kan stamma från genuin omsorg om växter, men oftare är den inte ett uttryck för att man allvarligt överväger att utsträcka sin omsorg till växter om det kunde visas att de kunde lida. Istället hoppas man bevisa att

³⁰ Ett fåtal skilda forskare har nu påbörjat forskning kring födelsekontroll för vilda djur. En översikt finns i J.F. Kirkpatrick och J.W. Turner, "Chemical Fertility Control and Wildlife Management", *Bioscience* 35:485-491 (1985). De resurser som läggs ned på detta område är dock fortfarande minimala i förhållande till det som spenderas på förgiftning och jakt med skjutvapen eller fällor.

om vi skulle handla utifrån den princip jag försvarat så skulle vi sluta äta såväl växter som djur och därmed svälta ihjäl. Slutsatsen är att om det är omöjligt att leva utan att överträda principen om lika hänsyn till intressen så behöver vi inte bry oss om den över huvud taget utan kan fortsätta att leva som vi alltid gjort, ätande växter och djur.

Invändningen är klen i både fakta och logik. Det finns inga pålitliga belägg för att växter skulle kunna känna välbehag eller smärta. För några år sedan hävdade en populär bok, *Växternas hemliga liv*, att växter har alla möjliga remarkabla egenskaper, inklusive förmåga att läsa människors tankar. De mest slående experimenten som refereras i boken har inte utförts på någon seriös forskningsanläggning. Försök bland forskare på större universitet att upprepa experimenten har inte lett till några positiva resultat. Bokens anspråk saknar nu all tilltro.³¹

I den här bokens första kapitel gav jag tre separata skäl att anta att ickemänskliga djur kan känna smärta: Beteendet, nervsystemets konstruktion samt smärtans betydelse i evolutionen. Inget av detta ger oss anledning att tro att växter känner smärta. I avsaknad av vetenskapligt tillförlitliga experimentella upptäckter finns det inget observerbart beteende som antyder smärta. Inget som liknar en centralt nervsystem har upptäckts i växter. Och det är svårt att föreställa sig varför arter som saknar förmåga att flytta sig från en smärtekälla eller att använda smärteförnimmelsen för att överleva på något annat sätt skulle ha utvecklat förmågan att känna smärta. Föreställningen att växter känner smärta tycks därför vara helt oberättigad.

Så långt vad gäller den empiriska grunden för invändningen. Låt oss nu betänka dess logik. Anta att forskare otroligt nog dyker upp med bevis för att växter känner smärta. Härav följer ändå inte att vi lika gärna kan fortsätta äta det vi alltid ätit. Om vi måste tillfoga smärta eller svälta skulle vi vara tvungna att välja det minst onda. Antagligen skulle det fortfarande vara sant att växter lider mindre att djur och att det därför fortfarande skulle vara bättre att äta växter än att äta djur. Detta skulle faktiskt vara fallet även om växter var lika känsliga som djur eftersom djurproduktionens ineffektivitet innebär att de som äter kött är ansvariga för den indirekta åtgången av åtminstone tio gånger mer växter än vegetarianerna gör av med. Nu börjar, medger jag, argumenteringen bli parodisk, och jag har drivit den så långt bara för att visa att de som tar upp denna invändning, men ignorerar dess följder, egentligen bara är ute efter en ursäkt för att fortsätta äta kött.

Tills nu har väl detta kapitel undersökt attityder som delas av många i västerlandet samt de strategier och argument som vanligen utnyttjas för att försvara dessa attityder. Ur logisk synvinkel, har vi sett, är dessa argument och strategier mycket klena. Det rör sig om bortförklaringar och ursäkter snarare än argument. Det skulle kunna tänkas att dessa brister beror på att vanligt folk saknar en del expertkunskaper som behövs för diskussion av etiska frågor. Av detta skäl undersökte jag i första upplagan av denna bok vad några ledande filosofer från sextiotalet och det tidiga sjuttiotalet hade sagt om de ickemänskliga

³¹Natural History 83(3):18 (mars 1974).

djurens moraliska status. Resultatet var inte till filosofins fördel.

Filosofi borde ifrågasätta sin tidsålders grundläggande föreställningar. Filosofins huvuduppgift är, menar jag, att kritiskt och grundligt tänka igenom det som de flesta av oss tar för givet. Det är detta som gör filosofi värt att bedriva. Beklagligt nog lever filosofin inte alltid upp till sin historiska roll. Aristoteles' försvar för slaveri kommer alltid att stå som en påminnelse om att filosofer är människor, offer för alla förutfattade meningar av det samhälle de tillhör. Ibland lyckas de frigöra sig från den förhärskande ideologin. Oftare blir de dess mest sofistikerade anhängare.

Så förhöll det sig med filosoferna från tiden alldeles före utgivningen av denna boks första upplaga. De utmanade inte någons förutfattade meningar om våra förhållanden till andra arter. I sina skrifter avslöjade de flesta filosofer som diskuterade problem vilka berörde området att de gjorde samma ogenomtänkta antaganden som de flesta andra människor. Vad de sa tenderade därför att trygga läsarna i sina bekväma artförtryckande vanor.

Vid denna tid formulerades diskussioner om jämlikhet och rättigheter i politisk och moralisk filosofi nästan alltid som problem angående mänsklig jämlikhet och mänskliga rättigheter. Effekten var att frågan om jämlikhet för djur aldrig framstod som ett separat ämne för filosoferna eller deras studenter. Bara det är en indikation på filosofins oförmåga att fram till denna tidpunkt ifrågasätta inrotade föreställningar. Ändå fann filosofer det svårt att ta upp mänsklig jämlikhet utan att beröra frågor om ickemänniskors status. Anledningen, möjligen uppenbar sedan första kapitlet av denna bok, har att göra med det sätt på vilket jämlikhetsprincipen måste försvaras om den överhuvud taget ska kunna försvaras.

För femtio- och sextiotalets filosofer var problemet att tolka idén att alla människor är lika mycket värda på ett sätt som inte gör den klart falsk. På de flesta sätt är människor inte jämlika. Om vi söker något gemensamt kännetecken så måste det bli ett slags minsta gemensamma nämnare, så obetydlig att inte någon människa saknar den. Haken är att varje sådan egenskap som delas av alla människor också delas av några ickemänniskor. Alla människor, men inte bara människor, kan känna smärta, och medan bara människor är förmögna att lösa komplexa matematiska problem så är dock inte alla människor förmögna till detta. Det visar sig alltså att den enda mening i vilken vi sanningsenligt och som ett påstående om fakta kan hävda att alla människor är jämlika innebär att åtminstone några medlemmar av andra arter också är "jämlika", d.v.s. jämlika med några människor.

Om vi å andra sidan bestämmer oss för att, som jag hävdade i kapitel 1, sådana kännetecken egentligen är irrelevanta för jämlikhetsproblematiken, och att jämlikhet måste baseras på en princip om lika hänsyn till intressen snarare än innehavet av något kännetecken blir det ännu svårare att finna någon grund för att utesluta djuren ur jämlikhetssfären.

Detta resultat är inte vad den tidens egalitära filosofer avsåg att slå fast. Istället för att acceptera det utfall deras egna resonemang pekade mot försökte de förena sina övertygelser om människans jämlikhet och djurens ojämlikhet med hjälp av argument som antingen är försåtliga eller inskränkta. En fram-

stående filosof i jämlikhetsdiskussioner vid denna tid var Richard Wasserstrom, då professor i filosofi och juridik vid University of California, Los Angeles. I artikeln "Rights, Human Rights and Racial Discrimination" definierade Wasserstrom "mänskliga rättigheter" som de rättigheter människor har och ickemänniskor saknar. Sedan argumenterade han för att välbefinnande och frihet är mänskliga rättigheter. I sitt försvar för människans rätt till välbefinnande sa Wasserstrom att om någon nekas befrielse från svår smärta så blir det omöjligt för denna person att leva en helt eller tillfredsställande liv. Han fortsatte: "I verklig mening skiljer åtnjutandet av dessa värden mänskliga från ickemänskliga entiteter"³² Problemet är att när vi ser tillbaka för att se vad uttrycket "dessa värden" refererar till så är det enda exemplet befrielse från svår fysisk smärta, något som ickemänniskor kan uppskatta likaväl som människor. Så om människor har rätt till befrielse från fysisk smärta skulle det inte vara en specifikt mänsklig rättighet i den av Wasserstrom fastställda meningen. Djur skulle också ha den.

Filosoferna såg behov av en anledning till den moraliska klyfta som fortfarande anses skilja mänskliga varelser och djur, men var oförmögna att hitta någon konkret skillnad som skulle kunna utgöra en sådan anledning utan att underminera idén om jämlikhet mellan människor. Inför denna situation tenderade filosoferna att samla. De hemföll åt högtravande fraser som "den mänskliga individens intrinsikala värdighet".³³ De talade om "alla mäns intrinsikala värde" (könsförtryck ifrågasattes lika litet som artförtryck) som om alla män (människor?) besatt något ospecificerat värde andra varelser saknar.³⁴ Eller de kunde säga att människor, och bara människor, är "mål i sig själva" medan "allt annat utom personer bara kan ha värde för en person"³⁵

Som vi såg i föregående kapitel har tanken på en specifik mänsklig värdighet och en särskilt mänskligt värde en lång historia. I detta århundrade, fram till sjuttioalet, hade filosoferna befriat denna idé från sina ursprungliga metafysiska och religiösa bojor, och i stället återopat den fritt utan att alls

känna förpliktelsen att behöva rättfärdiga den. Varför inte tillskriva oss själva "intrinsikal värdighet" eller "intrinsikalt värde"? Varför inte säga att vi är de enda varelser i universum som har intrinsikalt värde? Våra medmänniskor tackar säkert inte nej till de hederstecken vi så generöst tilldelar dem. Och de som förnekas denna ära saknar möjlighet att invända.

Ja verkligen, så länge vi bara tänker på människor kan det tyckas mycket liberalt och progressivt att tala om samtligas värdighet. Genom att göra det fördömer vi indirekt slaveri, rasförtryck och andra brott mot mänskliga rättigheter. Vi medger att vi i någon fundamental mening står på samma nivå som de fattigaste och mest okunniga medlemmarna av vår egen art. Det är bara när

³²A.I. Melden, red., *Human Rights* (Belmont, Kalifornien, Wadsworth 1970), s.106.

³³Frankena i *Social Justice*, s.23.

³⁴H.A. Bedau, "Egalitarianism and the Idea of Equality", i J.R. Pennock och J.W. Chapman, red., *Nomos IX: Equality* (New York 1967).

³⁵G. Viastos, "Justice and Equality", i *Social Justice*, s.48.

vi ser människan blott som en liten undergrupp bland alla varelser som befolkar vår planet som vi kan inse att vi genom att upphöja vår egen art samtidigt sänker alla andra arters relativa status.

Sanningen är att åberopandet av de mänskliga varelsernas intrinsikala värdighet tycks lösa de egalitära filosofernas problem bara så länge det inte ifrågasätts. Hur kommer det sig att alla människor, inklusive barn, intellektuellt handikappade, kriminella psykopater, Hitler, Stalin och resten, har någon form av värdighet som inte en enda elefant, gris eller chimpanse någonsin kan uppnå? När vi väl ställer denna fråga ser vi att den är lika svår att besvara som den ursprungliga frågan om ett relevant faktum som rättfärdigar ojämlikheten mellan människor och andra djur. Egentligen är dessa två frågor bara en: Tal om intrinsikalt värde eller intrinsikal värdighet hjälper inte. Varje tillfredsställande försvar av påståendet att alla människor och endast människor har intrinsikal värdighet behöver nämligen referera till någon relevant förmåga eller egenskap hos människor, i kraft av vilken de kan besitta detta unika värde eller denna värdighet. Införande av värdighet och värde som ersättning för andra skäl att skilja människor och djur åt duger ej. Vackra fraser är sista utvägen för den som förbrukat sina argument.

Någon kanske fortfarande tror att det är möjligt att finna något relevant kännetecken som särskiljer alla mänskliga varelser från alla medlemmar av andra arter. Då kan vi åter överväga det faktum att det finns en del människor som står klart under den grad av medvetande, självmedvetande, intelligens och förmåga många ickemänskliga varelser besitter. Jag tänker på människor med allvarliga och obotliga hjärnskador och på barn. För att undvika problemet med barns utvecklingsmöjligheter ska jag emellertid koncentrera mig på gravt och permanent utvecklingsstörda människor.

Filosofen i färd med att söka ett kännetecken som skulle skilja människor från andra djur tog sällan utvägen att överge dessa människogrupper genom att klumpa ihop dem med andra djur. Det är lätt att se varför de inte gjorde det. Att följa denna linje utan att tänka om angående vår inställning till djur skulle innebära att vi hade rätt att utföra plågsamma experiment på utvecklingsstörda människor utan någon viktigare anledning. Det skulle också följa att vi hade rätt föda upp dem och döda dem för födan.

För filosofer som diskuterade jämlikhetsproblematiken var den enklaste vägen ur den svårighet som utgjordes av existensen av gravt och permanent intellektuellt handikappade människor att ignorera svårigheten. Harvardfilosofen John Rawls stötte i sin långa bok *A Theory of Justice* på problemet när han försökte förklara varför vi är skyldiga människor rättvisa, men inte andra djur. Han borstade av sig det med anmärkningen: "Jag kan inte undersöka detta problem här, men jag antar att analysen av rättvisa inte skulle anfäktas påtagligt."

³⁶ Det är ett extraordinärt sätt att hantera frågan om jämlik behandling. Det tycks innebära antingen att vi får behandla folk som är gravt eller permanent

³⁶J. Rawls, *A Theory of justice* (Cambridge, Harvard University Press, Belknap Press 1972), s.510. Ett annat exempel; se Bernard Williams, "The Idea of Equality", i P. Laslett och W. Runciman, red. *Philosophy, Politics and Society*, andra serien (Oxford, Blackwell 1962), s.118.

intellektuellt handikappade så som vi nu behandlar djur, eller att vi, i strid med Rawls' egna uttalanden, är skyldiga djur rättvisa.

Vad annat skulle filosoferna kunna göra? Anta att de på ett hederligt sätt angrep problemet som beror på existensen av mänskliga varelser utan andra moraliskt relevanta egenskaper än sådana som också innehas av ickemänskliga varelser. Då skulle det vara omöjligt att klamra sig fast vid mänsklig jämlikhet utan att föreslå en radikal revidering av djurens status. I ett desperat försök att rädda de etablerade synsätten hävdades det t.o.m. att varelser borde behandlas i enlighet med vad som är "normalt för arten" snarare än enligt deras faktiska egenskaper.³⁷ För att se hur befängt detta är, anta att man någon gång i framtiden finner belägg för att det oavsett kulturell påverkan är mer naturligt för kvinnor än för män att stanna hemma och passa barnen istället för att yrkesarbeta. Denna upptäckt skulle naturligtvis vara fullt förenlig med det uppenbara faktum att det finns några kvinnor som är mindre välägnade att passa barn och mer välägnade att arbeta än en del män. Skulle någon filosof då hävda att dessa otypiska kvinnor borde behandlas i enlighet med vad som är "normalt för könet" snarare än i enlighet med deras faktiska egenskaper och därför, låt säga, nekas tillträde till läkarutbildning? Jag tror inte det. Jag finner det svårt att hitta någon substans i denna typ av argumentering förutom ett försvar för att föredra vår egen arts intressen för att de är vår egen arts intressen.

Som andra filosofiska argument i bruk innan idén om jämställdhet för djur togs på allvar av filosofer framstår detta som en varning för den lätthet med vilken man kan falla offer för den förhärskande ideologin. Och det gäller inte bara vanligt folk, utan också de som är mest tränade att resonera moraliskt. Idag är jag emellertid uppriktigt glad över att kunna meddela att filosofin kastat av sina ideologiska skygglappar. Många av dagens universitetskurser uppfordrar verkligen sina studenter att tänka igenom sina attityder vad gäller en lång rad etiska frågor. De ickemänskliga djurens moraliska status är framträdande bland dessa. För femton år sedan fick jag anstränga mig för att hitta en handfull referenser av akademiska filosofer rörande frågan om djurens status. Idag kunde jag fyllt hela denna bok med en redogörelse för vad som skrivits i denna ämne under de senaste femton åren. Texter angående hur vi borde behandla djur ingår i praktiskt taget alla artikelsamlingar som används på kurser i tillämpad etik. Det är nu i stället de självbelåtna och ogrundade antagandena om de ickemänskliga djurens moraliska betydelselöshet som blivit sällsynta. Under de senaste femton åren har akademisk filosofi faktiskt spelat en betydande roll i formandet av och stödet för kampen för djurens frigörelse. Graden av aktivitet kan utläsas av en titt i Charles Magels nyutkomna bibliografi över böcker och artiklar om djurs rättigheter och närliggande ämnen. Från antiken till 1970-talet finner Magel bara 95 arbeten värda att omnämna. Av dessa är bara två eller tre av professionella filosofer. Från de efterföljande arton åren hittar Magel emellertid 240 arbeten om djurs rättigheter, många av filosofer som undervisar på universiteten.³⁸ Publicerade arbeten är dessutom bara en del av historien: I

³⁷Ett exempel; Stanley Benn, "Egalitarianism and Equal Consideration of interests," *Nomos IX: Equality*, ss. 62ff.

³⁸Se Charles Magel, *Keyguide to Information Sources in Animal Rights* (Jefferson N.C.,

filosofiska institutioner över hela Förenta Staterna, Australien, Storbritannien, Kanada och många andra länder undervisar filosofer sina studenter om djurs moraliska ställning. Många av dem arbetar också aktivt för förändring med djurskyddsgrupper inom eller utom universiteten.

Givetvis är filosoferna inte eniga i sitt stöd för vegetarianism och djurens frigörelse - när var de någonsin eniga om någonting? Men även de filosofer som varit kritiska till sina kollegers anspråk å djurens vägnar har accepterat viktiga delar av argumenten för förändring. R.G. Frey, Bowling Green State University, Ohio, som mer än någon annan filosof angripit mina åsikter om djur, börjar exempelvis en av sina artiklar med att platt konstatera: "Jag är inte motståndare till djurförsök..." Men han medger sedan att:

Jag känner inte till något som gör det möjligt för mig att säga, a priori, att ett mänskligt liv av vilken kvalitet som helst, hur låg den än är, är mer värdefullt än ett djurs liv av vilken kvalitet som helst, hur hög den än är.

Till följd härav inser Frey att "skälen för motstånd mot djurförsök är betydligt starkare än de flesta människor medger". Han drar slutsatsen att om man försöker rättfärdiga experiment på ickemänskliga djur med de fördelar de producerar (vilket enligt hans sätt att se är det enda sätt på vilket de kan rättfärdigas) så finns det i sig inte något skäl till varför sådana fördelar inte också skulle rättfärdiga experiment på "människor vars livskvalitet överskrider eller motsvaras av djurs".³⁹

Ännu mer dramatiskt var det när den kanadensiske filosofen Michael Allen Fox bytte övertygelse. Utgivningen av hans bok *The Case for Animal Experimentation* 1986 tycktes försäkra honom om en framstående plats på lärda konferenser som filosofisk huvudförsvare av djurforskningsindustrin. Läkemedelsföretagen och djurförsökslobbyn trodde att de här äntligen hade en tam filosof de kunde använda för att försvara sig mot etisk kritik. De måste emellertid känt avsmak då Fox plötsligt inte ville kännas vid sin egen bok. Som svar på en mycket kritisk recension i *The Scientist* skrev Fox ett brev till utgivaren i vilket han instämde med recensenten. Han hade kommit att inse argumenten i hans bok var felaktiga och att det på etiska grunder inte fanns möjlighet att rättfärdiga djurförsök. Senare fullföljde Fox sin modiga förändring genom att bli vegetarian.⁴⁰

Kampen för djurens frigörelse är kanske unik bland moderna sociala strävanden genom att den varit kopplad till utvecklingen av ämnet som diskus-

McFarland 1989). I "Fortsatt läsning" namns böcker av ett litet antal av dessa filosofer.

³⁹R.G. Frey, "Vivisection, Morals and Medicine", *Journal of Medical Ethics* 9:95-104 (1983). Freys huvudsakliga kritik mot mina skrifter är boken *Rights, Killing and Suffering* (Oxford, Blackwell 1983). Se dock också hans *Interests and Rights: The Case Against Animals* (Oxford, Clarendon Press 1980). Jag bemöter (alltför kortfattat) dessa böcker "Ten Years of Animal Liberation", *The New York Review of Books*, 25 april 1985.

⁴⁰Se M.A. Fox *The Case for Animal Experimentation* (Berkeley, University of California Press 1986) samt Fox' brev i *The Scientist*, 15 december 1986. Se också Fox, "Animal Experimentation: A Philosopher's Changing Views", *Between the Species* 3:55-60 (1987), samt intervjun med Fox i *Animal's Agenda*, mars 1988.

sionsobjekt i akademisk filosofi i så stor utsträckning. Genom att granska de ickemänskliga djurens status har filosofin i sig undergått en anmärkningsvärd förändring: Den har övergivit den bekväma konformiteten med vedertagna dogmer och återvänt till sin antika sokratiske roll.

Kärnan i denna bok är tesen att diskriminering av varelser enbart i kraft av deras arttillhörighet är en slags fördom, omoralisk och oförsvarbar på samma sätt som diskriminering på grund av rastillhörighet är omoraliskt och oförsvarbart. Jag har inte nöjt mig med att framlägga detta anspråk som en antagande eller ett uttryck för min personliga ståndpunkt vilken andra kan välja att acceptera eller inte. Jag har argumenterat för det och väddat till förnuftet snarare än till känslor. Jag har valt denna väg, inte för att jag är omedveten om betydelsen av vanliga känslor och känslor av respekt gentemot andra varelser, utan för att förnuftet är mer generellt och bindande. Jag beundrar de som avlägsnat artförtrycket ur sina liv enbart p.g.a. att deras känslor av sympati för andra omfattar alla medvetna varelser. Ändå tror jag inte att enbart vädjan till sympati och gott hjärta kommer att övertyga de flesta om att artförtryck är fel. Även då andra människor är inblandade är folk förvånansvärt förfarna i att begränsa sina sympatier till den egna nationen eller rasen. Nästan alla skulle dock, om man frågade dem, säga sig vara beredda att lyssna på sakskalet. Det finns visserligen de som flirtar med en extremt subjektivistisk syn på moralen och hävdar att en moral är så god som en annan. Men när samma människor tvingas berätta om de tror att Hitlers moral, eller slavhandlarnas, är lika bra som Albert Schweitzers moral eller Martin Luther Kings så upptäcker de att de när allt kommer omkring tror att viss moral är bättre än annan.

Genom denna bok har jag alltså förlitat mig på rationell argumentering. Om du inte kan tillbakavisa denna boks centrala argument så borde du nu inse att artförtryck är fel. Tar du moral på allvar innebär detta att du borde försöka eliminera artförtrycket ur ditt eget liv och opponera dig mot det i andra sammanhang. I annat fall saknar du den grund utifrån vilken du har rätt att kritisera rasförtryck eller könsförtryck utan att hyckla.

Jag har allmänt undvikit argumentet att vi borde vara snälla mot djur eftersom grymhet mot djur leder till grymhet mot människor. Kanske är det sant att snällhet mot djur och snällhet mot människor ofta förenas. Men att som Thomas av Aquino och Immanuel Kant säga att detta är det egentliga skälet att vara snäll mot djur är att inta en genuint speciesistisk position. Vi bör ta djurens intressen i beaktande för att de har intressen och för att det är orättfärdigt att utesluta dem ur kretsen för moralisk hänsyn. Gör vi dessa överväganden beroende av fördelaktiga konsekvenser för människor accepterar vi undermeningen att djurens intressen inte förtjänar att tas i beaktande för sin egen skull.

Likaledes har jag undvikit omfattande diskussion av om vegetariskt kosthåll är nyttigare än kosthåll med kött. En hel del belegg tyder på att det är så. Jag har dock nöjt mig med att visa att en vegetarian kan förvänta sig att vara minst lika frisk som en köttätare. Går man längre och så riskerar man att ge intrycket att skälen för att bli vegetarian försvinner om framtida rön skulle visa att kosthåll med kött är acceptabelt ur hälsosynpunkt. Ur djurkampens synvinkel bör vi emellertid avstå från att tillfoga djuren eländiga liv så länge vi

kan överleva utan att göra det.

Jag tror att skälen för djurens frigörelse är logiskt bindande och omöjliga att tillbakavisa. Men uppgiften att nedkämpa artförtrycket är väldig. Vi har sett att artförtrycket historiskt är djupt rotat i det västerländska medvetandet. Vi har sett att upphörandet av artförtryck skulle hota den enorma lantbruksindustrins väletablerade intressen, liksom forskar- och veterinärorganisationernas intressen. Dessa företag och organisationer är beredda att spendera miljontals dollar till försvar för sina intressen om det skulle bli nödvändigt. Allmänheten kommer då att bombarderas med annonser som förnekar anklagelserna om djurplågeri. Därutöver har allmänheten själv - eller tror att de har - intresse av att det artförtryck som består i djuruppfödning och dödande för föda består. Det gör folk benägna att acceptera försäkringar om att det åtminstone i detta avseende inte förekommer några grymheter. Som vi sett är folk också benägna att acceptera bedrägliga resonemang av det slag som undersökts i detta kapitel, resonemang de inte för en ögonblick skulle hålla fast vid om det inte vore för det faktum att de tycks rättfärdiga deras matvanor.

Har djurens frigörelse över huvud taget någon chans gentemot dessa uråldriga fördomar, mäktiga hävdvunna intressen och ingrodda vanor? Vad talar i dess favör, förutom förnuft och moral? För ett decennium sedan fanns ingen konkret grund för förhoppningarna om att argumenten skulle övertyga, förutom tron på att förnuft och moral alltid segrar till slut. Sedan dess har rörelsen uppvisat en dramatisk ökning av antalet medlemmar, offentlig uppmärksamhet och, av störst betydelse, antalet förbättringar för djur. För tio år sedan sågs rörelsen för djurens frigörelse i allmänhet som en hoper excentriska tokar, och det fanns bara ett litet antal medlemsgrupper med en genomarbetad frigörelsefilosofi. Idag har People for the Ethical Treatment of Animals 250 000 medlemmar och Humane Farming Association, som arbetar hårt mot små kalvkättar, har 45 000.⁴¹ Trans-Species Unlimited har vuxit från liten förening med ett kontor i centrala Pennsylvania till en nationell organisation med grenar i New York City, New Jersey, Philadelphia och Chicago. Sammanslutningen för att överge LD50 och Draizes test förenar djurrätts- och djurskyddsgrupper med medlemstal i miljoner sammantaget. 1988 uppnådde rörelsen för djurens frigörelse något som blivit ett tecken på allmänt erkännande: En respektfull redogörelse med historik i *Newsweek*.⁴²

Vi har noterat en del förbättringar för djur efterhand som de aktualiserats i samband med skilda ämnen, men de är värda att sammanställa. De inkluderar förbudet mot små kalvkättar i Storbritannien, det gradvisa övergivandet av hönsbursanläggningar i Schweiz och Nederländerna, liksom den mer långtgående svenska lagstiftning som kommer att eliminera små kalvkättar, hönsbursanläggningar, suggbås och alla andra anläggningar som förhindrar djur att röra sig fritt. Den kommer också att göra det illegalt att hålla boskap utan att låta dem gå på bete under de varmare månaderna. Den världsomspännande antipälsskampanjen har lyckats reducera antalet sålda pälsar kraftigt, särskilt Europa. I

⁴¹Katherine Bishop, "From Shop to Lab to Farm, Animal Rights Battle is Felt", *The New York Times*, 14 januari 1989.

⁴²"The Battle over Animal Rights", *Newsweek*, 26 december 1988.

Storbritannien var House of Fraser, en ledande varuhuskedja, målet för protester mot pälsar. I december 1989 annonserade man att man stängde pälssalongerna i femtionio av sina sextio varuhus för att blott behålla den i Harrods, det berömda Londonvaruhuset.

I USA har inte någonting förbättrats för djur på djurfabriker än, men flera särskilt klandervärda djurförsöksserier har avslutats. Första framgången uppnåddes 1977 då en kampanj ledd av Henry Spira övertygade American Museum of Natural History att stoppa en serie poänglösa experiment som bl.a. innebar att man stympade katter för att se vilken effekt detta kunde ha på deras sexliv.⁴³ 1981 avslöjade en aktivist i rörelsen för djurens frigörelse de motbjudande livsvillkoren för sjutton apor på Edward Taubs institut för beteendeforskning, Silver Springs, Maryland. National Institute for Health drog in forskningsanslagen och Taub blev den förste i USA som dömdes för plågeri - även om domen senare hävdes av det tekniska skälet att djurförsöksforskare som mottar federala skattemedel inte behöver lyda delstatslagar mot djurplågeri.⁴⁴ Under tiden gav fallet nationell berömmelse åt en nykläckt grupp kallad People for the Ethical Treatment of Animals. 1984 gick de i spetsen för ansträngningar att stoppa Dr. Thomas Gennarellis skallskadeexperiment på apor vid University of Pennsylvania. Dessa ansträngningar utlöstes av uppteendeväckande videoinspelningar av djurmisshandel som forskarna själva spelat in. De stals sedan från laboratoriet i en nattlig räd av Animal Liberation Front (Djurens befrielsefront). Gennarellis anslag drogs in.⁴⁵ Efter månader av demonstrationer utförda av Trans-Species Unlimited, avstod en forskare på Cornell University från en anslag om 530 000 \$ för studier av barbituratberoende där katter skulle användas.⁴⁶ Vid samma tid klargjorde den italienska modekedjan Benetton att den inte längre skulle testa kosmetika och toalettprodukter på djur. Benetton hade utsatts för en internationell kampanj med flera länders djurfrigörelserörelser inblandade. Kampanjen samordnades av People for the Ethical Treatment of Animals. Den amerikanska kosmetikhandeln Noxell Corporation blev inte utsatt för en sådan kampanj. De fattade själva en beslut att utnyttja vävnadsodling istället för att lita till Draizes test på kaniner för att avgöra huruvida deras produkter kunde skada det mänskliga ögat. Noxells beslut var ett av många i en kontinuerlig strävan i riktning mot alternativ bland ledande kosmetik-, toalettartikel- och läkemedelsföretag. Denna strävan initierades och stöttas kontinuerligt av Sammanslutningen för att överge LD50 och Draizes test.⁴⁷ åratals hårt arbete gav utdelning 1985 då Avon, Revlon, Fabergé, Mary Kay, Amway, Elizabeth Arden, Max Factor, Christian Dior och flera mindre företag annonserade att de övergav alla djurförsök, eller

⁴³Se Henry Spira, "Fighting to Win", Peter Singer, red., *In Defense of Animals* (Oxford, Blackwell 1985), s.194-208.

⁴⁴Se Mex Pacheco med Anna Francione, "The Silver Spring Monkeys", i Peter Singer, red., *In Defense of Animals*, s.135-147.

⁴⁵Se kapitel 2, not 118.

⁴⁶*Newsweek*, 26 december 1988, ss.50-51.

⁴⁷Barnaby J. Feder, "Research Looks Away From Laboratory Animals", *The New York Times*, 29 januari 1989, s.24. En tidigare bild av arbetet i Sammanslutningen för att överge LD50 och Draize' test ges i Henry Spira, "Fighting to Win", Peter Singer, red., *In Defense of Animals*.

i varje fall drog in dem tills vidare. Samma år klagade Europakommissionen, som ansvarar för säkerhetstestning i tio EG-länder, att de accepterade alternativ till Draizes och LD50-test. Den uppmanade också alla OECD-nationer (en grupp som inkluderar Japan och USA) att arbeta för utveckling av gemensamma alternativa säkerhetstester. Både LD50 och Draizes test har nu bannlysts i Victoria och New South Wales, Australiens mest folkrika stater, i vilka också flest djurförsök har utförts.⁴⁸

I Förenta Staterna håller debatten om dissektion på gymnasier och högstudier också på att skjuta fart. Detta beror bl.a. på Jenifer Graham, en Kalifornisk gymnasist som envist vägrade att dissekera och samtidigt krävde att inte gå miste om något betygspoäng p.g.a. sin samvetstvågran. 1988 ledde detta till att en deklaration om kaliforniska elevers rättigheter genomdrevs. Den ger elever på grundutbildning och gymnasieutbildning rätt att vägra dissekera utan påföljd. Liknande regler införs nu i New Jersey, Massachusetts, Maine, Hawai och flera andra stater.

Allt eftersom kampen får stöd och uppmärksamhet sprids den vidare av folk som tar sin del av ansvaret. Rockmusiker har hjälpt till att sprida budskapet om djurens frigörelse. Filmstjärnor, modeller och kläddesigners har väddat om bojkott av pälsar. Body Shop-kedjans internationella framgångar har gjort djurplågerifri kosmetika mer attraktiv och lättillgänglig. Vegetariska restauranger blomstrar och även icke-vegetariska restauranger erbjuder vegetariska rätter. Allt detta underlättar för nybörjare att förena sig med de människor som redan gör vad de kan för att begränsa grymhet mot djur i sina dagliga liv.

Trots det kommer djurens frigörelse att kräva större osjälviskhet från människans sida att någon annan frigörelsekamp gjort. Djuren är själva oförmögna att begära sin egen frigörelse eller att protestera mot sina villkor genom röstning, demonstrationer eller bojkotter. Människan har kapacitet att förtrycka andra arter i evighet eller tills vi gjort denna planet olämplig för levande varelser. Kommer tyranniet att fortsätta, och därmed bevisa att moralen inte är något värd när den kolliderar med egenintresset, vilket de mest cyniska bland poeter och filosofer alltid sagt? Eller kommer vi att växa med utmaningen och bevisa att vi kan vara genuint osjälviska? Avbryter vi den skoningslösa behandlingen av djur i vårt våld, inte för att terrorister eller rebeller tvingar oss till det, utan för att vi inser att vår inställning är moraliskt förkastlig?

Svaret på denna fråga beror på hur var och en av oss som individer besvarar den.

⁴⁸Victorias regering, *Prevention of Cruelty to Animals Regulations*, 1986, nr. 24. Reglerna täcker testning av varje preparat för kemiskt, kosmetiskt, toalett-, hushålls- eller industriellt bruk. De förbjuder användning av insidan av kaninens ögonlock i testsyfte. De förbjuder också alla tester som innebär att man utsätter djur för ett antal ökande doser för att sedan använda antalet dödsfall i syfte att ta fram ett statistiskt tillförlitligt resultat. Beträffande New South Wales, se *Animal Liberation: The Magazine* (Melbourne) 27:23 (januari-mars 1989).

Fortsatt läsning

Detta är inte en komplett källförteckning (referenser till källor återfinns i noterna) utan ett urval av särskilt viktiga böcker, även sådana som argumenterar för vegetarianism. För en detaljerad litteraturöversikt, se Charles Magels uto-mordentligt innehållsrika *Keyguide to Information Sources in Animal Rights* (London: Mansell, och Jefferson, North Carolina: McFarland 1989).

Allmänt

Godlovitch, Stanley och Roslind & John Harris, red. *Animals, Men and Morals*, New York, Grove 1974. En banbrytande samling artiklar.

Gompertz, Lewis. *Moral Inquiries on the Situation of Man and of Brutes*. London 1824. Ett av de första arbeten som konsekvent och noggrannt argumenterar för en radikalt ändrad attityd till djur.

Gruen, Lori, Peter Singer, and David Hine. *Animal Liberation: A Graphic Guide*. London, Camden Press 1987. En kort illustrerad populär beskrivning av kampen för djurens frigörelse i teori och praktik.

Midgley, Mary. *Animals and Why They Matter*. Athens, University of Georgia Press 1984. En inträngande diskussion kring betydelsen av detta med olika arttillhörigheter.

Rachels, James. *Created From Animals: The Moral Implications of Darwinism* Oxford och New York, Oxford University Press 1990. Belyser de moraliska implikationerna av evolutionsteorin när det gäller vår behandling av djur. Dessa implikationer är man i allmänhet fortfarande okunnig om.

Regan, Tom. *The Case for Animal Rights* Berkeley and Los Angeles, University of California Press 1983. Den mest fullständigt utarbetade samlingen av filosofiska argument för att tillskriva djur rättigheter.

Regan, Tom och Singer, Peter, red. *Animal Rights and Human Obligations*. Englewood Cliffs, N.J., Prentice-Hall 1976 andra utg. 1989. Antologi med gamla och nya texter från båda sidor.

- Rollin, Bernard.** *The Unheeded Cry*, Oxford, Oxford University Press 1989. En mycket läsvärd sammanställning av olika försök att förneka att djur har känslor, samt förklaringar till varför försöken misslyckas.
- Ryder, Richard.** *Animal Revolution: Changing Attitudes Towards Speciesism* Oxford, Blackwell 1989. Historik över ändrade attityder till djur med tyn-gdpunkt på de två senaste decennierna. Skriven av en ledande tänkare och aktivist under perioden.
- Salt, Henry.** *Animal's Rights Considered in Relation to Social Progress*. Clarks Summit, Pennsylvania, Society for Animal Rights; Fontwell Sussex, Centaur Press/State Mutual Book 1985 (först utgiven 1892). En tidig klassiker som åter blivit tillgänglig.
- Sapontzis, Steve.** *Morals, Reason and Animals*, Philadelphia, Temple University Press 1987. Utförlig filosofisk analys av argumenten kring djurens frigörelse.
- Singer, Peter, red.** *In Defense of Animals* New York, Harper and Row 1986. Specialskrivna uppsatser av framstående aktivister och teoretiker.
- Thomas, Keith.** *Man and the Natural World: Changing Attitudes in England 1500-1800*. London, Allen Lane 1983. Lärd, men högst läsbar studie av attityderna till djur under denna tidsålder.
- Turner, E. S.** *All Heaven in a Rage*. London, Michael Joseph 1964. Informativ och underhållande historik över djurskydds rörelsen.
- Wynne-Tyson, J, red.** *The Extended Circle: A Commonplace Book of Animal Rights*. New York, Paragon House 1988; London, Penguin 1989. Hundratal korta utdrag ur skrifter av humana tänkare genom historien.

Djur i forskning

- Rowan, Andrew.** *Of Mice, Models, and Men: A Critical Evaluation of Animal Research*. Albany, State University of New York Press 1984. Aktuell granskning av en naturvetenskaplig forskare.
- Ryder, Richard.** *Victims of Science*. Fontwell Sussex, Centaur Press/State Mutual Book 1983. Står sig som en av de bästa översikterna om djurförsök.
- Sharpe, Robert.** *The Cruel Deception*. Wellingborough, Northant, Thorsons 1988. De vetenskapliga argumenten mot djurförsök; att försöken i allmänhet saknar betydelse för förbättringar av vår hälsa, och att de ibland är klart missvisande.
- Sperlinger, David, red.** *Animals in Research: New Perspectives in Animal Experimentation*. Chichester och New York, John Wiley 1983. En samling uppsatser av vetenskapsmän och filosofer.

Djur lantbruket och köttindustrin

- Underhusets jordbrukskommitté 1980-81.** *Animal Welfare in Poultry, Pig and Veal Production.* London, Her Majesty's Stationery Office 1981. Tillförlitlig statlig utredning som klart tar avstånd från många allmänt förekommande förhållanden.
- Brambell, F.R.W., ordförande.** *Report of the Technical Committee to Enquire into the Welfare of Animals Kept Under Intensive Livestock Husbandry Systems.* Her Majesty's Stationery Office, Command Paper 2836, 1965. Rapport från den första utförliga statliga undersökningen av fabriksmässig uppfödning.
- Dawkins, Marian.** *Animal Suffering: The Science of Animal Welfare.* New York, Routledge, Chapman and Hall 1980. Vetenskaplig diskussion av olika sätt att mäta djurs lidanden objektivt.
- Druce, Clare.** *Chicken and Egg: Who Pays the Price?* London, Merlin 1989. En anklagelse riktad mot ägg- och fjäderfäindustrin. Bemöter de ursäkter industrin brukar framföra.
- Gold, Mark.** *Assault and Battery.* London, Pluto Press 1983. Kritisk granskning av djurfabriker.
- Harrison, Ruth.** *Animal Machines.* London, Vincent Stuart 1964. Boken som initierade kampen mot djurfabriker.
- Mason, James och Peter Singer.** *Animal Factories.* New York, Crown 1980. Djurfabrikernas konsekvenser för hälsa, ekologi och djurs välmående. Unik samling fotografier.
- Schell, Orville.** *Modern Meat* New York, Random House 1984. Framstående journalist undersöker "den farmaceutiska farmen" och dess produkter.

Vegetarianism

- Akers, Keith.** *A Vegetarian Sourcebook: The Nutrition, Ecology and Ethics of a Natural Foods Diet.* Arlington Va, Vegetarian Press 1989. Komprimerad samling aktuell vetenskaplig information om vegetariskt kosthåll.
- Gold, Mark.** *Living Without Cruelty.* Basingstoke, Hants, Green Print 1988. Tar detaljerat upp alla frågor kring att leva utan att plåga djur.
- Kapleau, Roshi P.** *To Cherish All Life: A Buddhist View of Animal Slaughter and Meat Eating.* Rochester, N.Y., The Zen Center 1981. Av en framstående amerikansk buddhist.
- Lappe, Frances Moore.** *Diet for a Small Planet.* New York, Ballantine, tioårs jubileumsutgåva 1985. Boken argumenterar på ekologiska grunder mot köttproduktion.

Moran, Victoria. *Compassion the Ultimate Ethic: an Exploration of Veganism.* Wellingborough, Northant, Thorsons 1985. Hur man lever utan att exploatera djur. Även en diskussion kring veganismens ekologiska och hälsomässiga aspekter.

Robbins, John. *Diet for a New America: How Your Food Choices Affect your Health, Happiness and the Future Life on Earth.* Walpole, N.H., Stillpoint 1987. Författaren har samlat mängder av belägg som talar mot att äta djurprodukter.

Wynne-Tyson, Jon. *Food for a Future: How World Hunger Could Be Ended by the Twenty-first Century.* Wellingborough, Northant, Thorsons rev. utg. 1988. Argumenterar på humanitära och ekologiska grunder för vegetarianism.

Vilda djur

Amory, Cleveland. *Man Kind?* New York, Dell 1980. Brännande kritik av kriget mot viltet.

Batten, Peter. *Living Trophies.* New York, Crowell 1976. Kritisk granskning av djurparker och deras inverkan på djuren.

Day, David. *The Doomsday Book of Animals.* New York, Viking Press 1980. Om hur vi håller på att utrota otaliga arter.

McKenna, Virginia, Will Travers och Jonathan Wray, red. *Beyond the Ban* Wellingborough, Northant, Thorsons 1989. Textsamling om djurparker och besläktade frågor, med tonvikt på bevarande av det vilda djurlivet.

Regenstein, Lewis. *The Politics of Extinction.* New York, Macmillan 1975. Redogörelse för hur vi utrotat arter, och för hur utrotningen fortsätter.